

Anadolu Strateji Dergisi

Journal of Anadolu Strategy

ANASAM

Anadolu Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi

ANADOLU STRATEJİ DERGİSİ
Journal of Anadolu Strategy

Cilt / Volume: 7 Sayı / Number: 1

ANASAM

Anadolu Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi

2025– Eskişehir

ANADOLU STRATEJİ DERGİSİ
Journal of Anadolu Strategy

Sahibi: Anadolu Üniversitesi adına **Rektör Prof. Dr. Yusuf ADIGÜZEL**
Owner: **On behalf of Anadolu University, Rector Prof. Dr. Yusuf ADIGÜZEL**

ANADOLU STRATEJİ DERGİSİ

Journal of Anadolu Strategy

Yayın Hayatında 2019 yılında başlayan ANADOLU STRATEJİ DERGİSİ (ASD) Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda 2 defa yayınlanan hakemli akademik bir dergidir.

Anadolu Strateji Dergisi, Anadolu Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi (ANASAM) bünyesinde çıkarılan bir yayındır.

Anadolu Strateji Dergisinde Türkiye'nin ve diğer ülkelerin küresel ve bölgesel alanda oynadıkları stratejik rollerini, bölgesel, ikili ve çok taraflı uluslararası ilişkilerini kapsayan siyasi, iktisadi, hukuki, tarihi, kültürel, sosyolojik, jeopolitik, stratejik ve güvenlik yapısına yönelik yüksek kaliteli özgün ve nitelikli makaleler, kitap tanıtımı ve eleştiriler yayımlanabilir.

Anadolu Strateji Dergisi Türkçe ve İngilizce yazılmış araştırma makalesi, derleme ve kitap yorumları türünden metinleri, derginin yazım kurallarına uygun hazırlanmış olması koşuluyla değerlendirmeye kabul eder. Değerlendirilmek üzere dergimize gönderilen metinler-in, daha önce yayınlanmamış, yayınlanmak üzere kabul edilmemiş ve yayınlanmak için değerlendirilme sürecinde olmaması gerekir. Değerlendirme sürecinde olan ve yayınlanan eserlerin sorumluluğu tümüyle yazar(lar)'a aittir. ANASAM-ASD online olarak yayınlanır ve değerlendirme süreci elektronik ortamda çift-körleme (double-blinded) yöntemiyle yürütülür.

Journal of Anadolu Strategy (ASD) which has been started in 2019, is a peer-reviewed academic journal that will be published 2 times a year in Jun and December.

Journal of Anadolu Strategy is a publication published by Anadolu University Strategic Research Center (ANASAM).

High quality original and qualified articles, book presentation and reviews which towards political, economic, legal, historical, cultural, sociological, geopolitical, strategic and security structure of Turkey and other countries and also covering strategic roles they play in regional and global areas, can be published in the Journal of Anadolu Strategy.

Journal of Anadolu Strategy accepts and publishes texts such as research articles, reviews and book comments written in Turkish and English, provided that the journal is prepared in accordance with the journal's writing guidelines. Manuscripts, which have been published previously, accepted for publication, or currently being considered for publication elsewhere will not be considered for publication. The authors are solely responsible for the ideas and opinions expressed in the articles, of which Anadolu University cannot be held responsible. The Journal of Anadolu Strategy is electronically managed, double-blinded journal from the submission of manuscripts to the publication.

Anadolu Strateji Dergisi'nde yayımlanan tüm eserlerin yayın hakkı Anadolu Üniversitesi'ne aittir.
Anadolu University holds the copyright of all published material that appear in Journal of Anadolu Strategy.

Yazışma Adresi / Address: Anadolu Üniversitesi Anadolu Strateji Dergisi
Yunussemre Kampüsü 26470 Tepebaşı - ESKİŞEHİR

ANADOLU STRATEJİ DERGİSİ
Journal of Anadolu Strategy

Sahibi: Anadolu Üniversitesi adına **Rektör Prof. Dr. Yusuf ADIGÜZEL**
Owner: On behalf of Anadolu University, Rector Prof. Dr. Yusuf ADIGÜZEL

Görsel Tasarım ve Dizgi/Graphic Design & Typest:

Görsel Tasarım ve Dizgi/Graphic Design & Typest:
Kurumsal İletişim Koordinatörlüğü

Editör Kurulu / Editorial Board

Doç. Dr. Eser GEMİCİ

posta/e-mail: esergemici@anadolu.edu.tr

Doç. Dr. Serhat KOCA

e-posta/e-mail: serhatkoca@anadolu.edu.tr

Hüseyin YELTİN

e-posta/e-mail: huseyinyeltin@gmail.com

Teknik Editör / Technical Editor

Dr. Öğr. Üyesi İsmail KAPLAN

e-posta/e-mail: ismailkaplan@anadolu.edu.tr

ANADOLU STRATEJİ DERGİSİ
Journal of Anadolu Strategy

Yayın Kurulu / Editorial Board

- Prof. Dr. Hüsamettin İNAÇ** - Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Uğur ÖZGÖKER - İstanbul Arel Üniversitesi
Prof. Dr. Erol KUTLU - Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Serkan DİLEK - Kastamonu Üniversitesi
Prof. Dr. Halim KAZAN - İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Himmet KARADAL - Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Hasret ÇOMAK - İstanbul Kent Üniversitesi
Doç. Dr. Erhan AKDEMİR - Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Hüseyin ARSLAN - Polis Akademisi
Doç. Dr. Mustafa KARACA - Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Abdullah OĞRAK - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Faruk KALAY - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Fahri ERENEL - İstanbul İstinye Üniversitesi

Danışma Kurulu / Advisory Board

- Yusuf ADIGÜZEL - Anadolu Üniversitesi
Hüsamettin İNAÇ - Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Uğur ÖZGÖKER - İstanbul Arel Üniversitesi
Erol KUTLU - Eskişehir Anadolu Üniversitesi
Serkan DİLEK - Kastamonu Üniversitesi
Halim KAZAN - İstanbul Üniversitesi
Himmet KARADAL - Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Hasret ÇOMAK - İstanbul Kent Üniversitesi
Abdullah OĞRAK - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Faruk KALAY - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Fahri ERENEL - İstanbul İstinye Üniversitesi
Deniz TANSİ - İstanbul Yeditepe Üniversitesi
Mehmet Emin ERENDOR - Adana Alparslan Türkeş Üniversitesi
Adalet MURADOV - Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Ahmet YILDIRIM - Uluslararası Saraybosna Üniversitesi
Fadıl HOCA - Uluslararası Vizyon Üniversitesi
Kemal ŞENOCAK - Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Mustafa TÜMER - Kıbrıs Sosyal Bilimler Üniversitesi
Serghei ZAHARIA - Moldova Komrat Devlet Üniversitesi
Yusuf TEKİN - Hacı Bayram veli Üniversitesi
Abdullah EREN - Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı
Feridun YILMAZ - Uludağ Üniversitesi
Jens Normann JØRGENSEN - University of Copenhagen
Michael BASIL - University of Lethbridge
Nejat DOĞAN - Anadolu Üniversitesi
Mehmet Levent YILMAZ - Polis Akademisi
Derda KÜÇÜKALP - Uludağ Üniversitesi
Philip J. KITCHEN - Brock University
Orçun İMGA - Polis Akademisi
Mehmet Zahid SOBACI - Uludağ Üniversitesi
Michael J. BAKER - University of Strathclyde
Ayşe Seymen ÇAKAR - Anadolu Üniversitesi
Metin ERDEM - Uludağ Üniversitesi
Tyler COWEN - George Mason University
Barış ÖZDAL - Uludağ Üniversitesi
Semra GÜNAY AKTAŞ - Anadolu Üniversitesi
Şebnem TOSUNOĞLU - Anadolu Üniversitesi
Sezgin KAYA - Uludağ Üniversitesi
M. Necdet TİMUR - Anadolu Üniversitesi
Mehmet Emin ALTUNDEMİR - Sakarya Üniversitesi
Cem IŞIK - Anadolu Üniversitesi
Memet ZENCİRKIRAN - Uludağ Üniversitesi
Murat ERCAN - Anadolu Üniversitesi
Oktay Emir - Anadolu Üniversitesi
Tony ROYLE - National University of Ireland
T. Volkan YÜZER - Anadolu Üniversitesi
Richard James HOLDEN - Leeds Metropolitan University
Adem ANBAR - Uludağ Üniversitesi
Theo NICHOLS - Cardiff University
Nevin GÖKSAL - Polis Akademisi

DİZİNLER / INDEXES

Google Scholar

Bielefeld Academic Search Engine (BASE)

Paperity

EuroPub Academic and Scientific Journals

Asos indeks

International Institute of Organized Research (I2OR)

Root Indexing

ResearchBib Academic Resources Index

Road Directory of Open Access Scholarly Resources

Eurasian Scientific Journal Index (ESJI)

Index Copernicus

Cite Factor

Directory of Research Journals Indexing

İÇİNDEKİLER / CONTENT

MAKALELER / ARTICLES

The Evolution of Palestine Studies: A Bibliometric Analysis

Filistin Araştırmalarının Evrimi: Bibliyometrik Bir Analiz

Kürşad Emrah YILDIRIM 1-18

Soğuk Savaş Dönemi ABD'nin Ortadoğu Politikaları Kapsamında Türkiye'nin Rolü ve Bölgesel Güç Rekabeti

Turkey's Role and Regional Power Competition in the Context of the US Middle East Policies During the Cold War

Mustafa Metin KAŞLILAR..... 19-32

Türk Siyasetinde Milli Görüş Hareketi: Tarihsel Gelişimi ve Toplumsal Etkisi

National Vision Movement In Turkish Politics: Historical Development And Social Impact

Aziz ARMUTLU..... 33-50

Psikolojik Operasyonlar ve Bilgi Savaşları: Rus Düşünce Kuruluşlarının Modern Çağda Rolü

Psychological Operations and Information Wars: The Role of Russian Think Tanks in the Modern Age

Arif AKBAŞ..... 51-72

İstihbaratın Bilimsel Bir Disiplin Olarak Yeniden Doğuşu: İstihbarat Mühendisliği

Toward The Reconstruction of Intelligence As A Scientific Discipline: Intelligence Engineering

İlhan SAĞER; Gültekin ÖZDEMİR..... 73-86

The Strategic Significance and Direction of Turkey-EU Relations in the New Era

Yeni Dönem Türkiye-AB İlişkilerinin Stratejik Anlamı ve İlişkilerin Yönü

Murat ERCAN; Murat ERCAN 87-100

Doğu Akdeniz’de Enerji Rekabeti ve Güç Konfigürasyonu

Energy Competition and Power Configuration in the Eastern Mediterranean

Abdullah Mert YAZGAN..... 101-116

Küresel Güney Perspektifi’nden Çin ve Türkiye Arasındaki Akademik Etkileşimler

Academic Interactions Between China and Türkiye from a Global South Perspective

Zhu JIAYI; Ahmet Çağrı SOYLU..... 117-134

Türk Savunma Sanayisi ve Bir Örnek Firma FNSS

Turkish Defense Industry And A Model Company: FNSS

Fatma TOMBAK..... 135-150

The Historical Development and Strategic Importance of Türkiye’s Defence Industry

Türkiye Savunma Sanayisinin Tarihsel Gelişimi ve Stratejik Önemi

Merve Suna ÖZEL ÖZCAN; Ezgi ŞAHİN 151-166

Alliance of Sahel States’ Agricultural Policy Challenges and Food Security: Insights from an Intra-Regional Perspective

Sahel Devletleri İttifakı'nın Tarım Politikası Zorlukları ve Gıda Güvenliği: Bölgeler Arası Perspektiften İçgörüler

Tidiani DIALLO; Hasan YILMAZ 167-190

Global Failure of Peace Education from International Relations Perspectives

Uluslararası İlişkiler Perspektifinde Barış Eğitiminin Küresel Başarısızlığı

Muhammed KARAKUŞ 191-214

Avrupa’daki Alevi Diasporası: Kimliğin Korunması ve Siyasal Katılım

The Alevi Diaspora in Europe: Identity Preservation and Political Participation

Kadir KAYA; Murat ERCAN 215-222

Yeşil ve Fosil Enerji Girdileri İçin Yönlendirilmiş Teknik Değişimin Geçerliliğinin Test Edilmesi, Almanya Örneği

Testing the Validation of Directed Technical Change for Green and Fossil Energy Inputs in Germany

Adem ALVER; Erhan MUĞALOĞLU..... 223-236

The Geopolitics Of EU-Russia Energy Relations: From Dependency To Diversification

AB-Rusya Enerji İlişkilerinin Jeopolitiği: Bağımlılıktan Çeşitlendirmeye

Elmir Badalov..... 237-246

Uluslararası Hukuk ve Yapay Zeka

International Law and Artificial Intelligence

Sinem KILIÇATAN 247-264

The Evolution of Palestine Studies: A Bibliometric Analysis

Filistin Araştırmalarının Evrimi: Bibliyometrik Bir Analiz

*Kürşad Emrah YILDIRIM**

Başvuru Tarihi: 18.03.2025

Kabul Tarihi: 20.05.2025

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Özet

Çalışmada, tarihi, dini ve siyasi önemi sebebi ile yıllar süren çatışmaların yaşandığı bir bölge olan Filistin ile ilgili olarak akademik literatürde yer alan bilimsel araştırmaların gelişim süreci bibliyometrik bir analiz ile incelenmeye çalışılmıştır. İslamiyet, Hristiyanlık ve Yahudilik için kutsal kabul edilen Filistin toprakları özellikle Osmanlı İmparatorluğunun çöküşünden sonra batılı ülkelerin etki alanına girmiş ve Yahudilerin bölgeye göç etmesi ile önemli bir değişim sürecine girmiştir. 1947 yılında Birleşmiş Milletlerin Filistin'in bölünmesi kararı ile bölge Arap ve Yahudilerin yaşam alanı haline gelmiştir. Ancak bu karar evrimi bitirmemiş, bölge süregelen Arap-İsrail savaşlarına sahne olmuştur. Yaşanan bu savaşlar ile birlikte ortaya çıkan toplumsal sorunlar büyümüş ve bu sorunlar akademik bir alanda da tartışmaları ve önerileri beraberinde getirmiştir. Bu çalışma Web of Science veri tabanında yer alan, 1980-2024 yılları arasında siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler ve kamu yönetimi alanında yayımlanan 1727 akademik makalenin değerlendirmesini içermektedir. Analizde yayın eğilimleri, yayınların ülkelere, kurumlar ve yazarlara göre dağılımı, ülkeler arası iş birlikleri, anahtar kelime analizleri, tren konular ve tematik analiz yapılarak geniş kapsamlı bir değerlendirme gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Filistin, İsrail, Bibliyometri, Bibliyometrik Analiz

Abstract

This study has attempted, through a bibliometric analysis, to examine the process of development of scholarly research in the academic literature on Palestine, a region that has been in conflict for years due to its historical, religious and political importance. Palestine, considered holy by Islam, Christianity and Judaism, entered the sphere of influence of Western countries especially after the collapse of the Ottoman Empire and underwent a significant process of change with the immigration of Jews to the region. In 1947, with the United Nations decision to partition Palestine, the region became a living space for Arabs and Jews. However, this decision did not put an end to development, and the region became the scene of the ongoing Arab-Israeli wars. The social problems created by these wars have grown, and these problems have led to discussions and proposals in an academic field. This study analyses 1727 academic articles published in the Web of Science database between 1980 and 2024 in the fields of political science, international relations and public administration. In the analysis, publication trends, distribution of publications by countries, institutions and authors,

* Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, keyildirim@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7824-4916

cross-country collaborations, keyword analysis, main themes and thematic analysis have been carried out in a comprehensive evaluation.

Keywords: Palestine, Israel, Bibliometrics, Bibliometric Analysis

Introduction

Palestine is an important spiritual geography of historical value. The most important thing that makes this geography valuable is that the region is considered holy by Judaism, Christianity and Islam. In this sense, the region, which is seen as a spiritual heritage in this sense, is seen by Jews as a symbol of worship and connection with God, and Jerusalem is defined as the gateway to heaven in a spiritual sense (Negoița, 2022, p. 764). Christians, on the other hand, regard Jerusalem as holy, particularly because it is a region in the life cycle of Jesus Christ. The Church of the Sepulchre in the region is an important pilgrimage centre for Christianity. This church is believed to be the place where Jesus was crucified and resurrected. The fact that the Byzantine Empire built many religious sites in the region has increased the importance of the region to Christianity (Stillman, 1987, pp. 213-214). Islam recognises Jerusalem as the third holiest city after Mecca and Medina. In this sense, the Masjid al-Aqsa, the place where the Prophet Muhammad made the Miraj Journey, is the symbol of spiritual ascent for Muslims and the first Qibla of Muslims. Considered holy by all three religions, the area has become the centre of religious conflict before political conflict.

When analysing the history of Palestine, the post-Ottoman period is seen as a turning point for the region. This was the period of the British Mandate for Palestine, and then it became a region where Jews fought hard to settle. The aim of Zionism, which began in the 19th century, to find a place for the Jews to settle, found an answer in Palestine. The region, which was then part of the Ottoman Empire, began to receive intensive Jewish immigration. In 1917, the Balfour Declaration by Great Britain was the first step towards formalising the idea of Jewish settlement in Palestine. This was followed by the United Nations decision in 1947 to divide the region between Jews and Arabs (Rogan, 2021). In the 20th century, Western approaches supported the Zionist movement and the Palestinians were ignored (Said, 1980, p. 35). Another historical turning point for Palestine was the Arab-Israeli War of 1948. This war, in which 700,000 Palestinians were forced to emigrate, was referred to by Palestinians as the Great Catastrophe. This wave of migration prepared the ground for the creation of the State of Israel and the Palestinians were reduced to refugees (Pappé, 2004, p. 123). In the 1967 war, which was another of the ongoing Arab-Israeli wars, the West Bank and Gaza Strip were occupied by Israel, resulting in the further confinement of Palestinians in this geography and deepening the conflict in the region (Shlaim, 2019, p. 56). This historical process reflects the background of the current Palestinian struggle for identity and for rights and freedom in their own land. Therefore, in order to understand the Palestinian-Israeli conflict, evaluating the conflict with different historical narratives will contribute to this process (Berry & Philo, 2006, p. 45). How both Arab and Jewish nationalism were shaped in this historical process and how Western powers fuelled the conflict in the region, especially with the collapse of the Ottoman Empire, should be properly read (Gelvin, 2021, p. 48). The different perspectives in historical sources differentiate the perspectives of Palestinian and Israeli societies and guide the perception of current policies. As suggested by the studies in the literature on the subject, a comprehensive examination of historical narratives is seen as an important factor in shaping the future of the conflict and developing a proposed solution.

The search for a solution to the ongoing conflicts in the region continues today. Although a two-state solution is the most logical option at the centre of these discussions, the sanctity of the region and the political conflicts make this proposal difficult. It is emphasised that a sustainable peace process for the region is only possible within the framework of the 1967 borders and that these borders should be redrawn to symbolise the independence of Palestine (Rogan, 2021).

This historic process, which continues to this day and has been marked by intense conflict, has now become a humanitarian crisis. According to Human Rights Watch (HRW), the process in the region is characterised by large-scale displacement and the inability to access basic needs. In October 2023, following the Hamas attack, Israeli retaliation added a new dimension to the conflict, Israeli soldiers imposed a forcible blockade on Gaza, some 90% of the population of more than two million was displaced, health services came to a complete halt, infrastructure was unusable, and more problems were to come (Human Rights Watch, 2024).

Despite mediation efforts by international actors, diplomatic solutions to the ongoing conflict are still being sought. The anxiety caused by the transformation of the Palestinian-Israeli conflict into a conflict that is deepening by the day and moving away from a solution, and the proposals for solving this problem, have formed the basis of many academic writings. The aim of this study is to conduct a bibliometric analysis of academic studies on the historical content of the process, its evolution over time and possible proposals for solving the problem. This bibliometric analysis, which will be prepared for the studies on "Palestine", will examine the current situation of the academic literature, identify the main themes, list the countries, institutions and authors that have produced the most studies on the subject, and reveal the collaboration between them. In particular, it will try to understand on which topics studies have concentrated in recent years and how they have developed, identify trend topics, niche areas and existing gaps, and propose a study that will guide the academic studies to be carried out on the subject.

Bibliometric Analyses

The term "bibliometrics" is used to describe a method of quantitative analysis of publications within a given field of study, based on specific criteria. The method was initially developed by Paul Otlet in the 1930s and subsequently popularised by Alan Pritchard in 1969. The application of bibliometrics enables the identification of research trends, the examination of collaboration models and the assessment of research impact factors. The method has since become a recognised alternative to literature reviews (Passas, 2024, p.1015; Ioannidis & Antoniou, 2024, p.195).

A bibliometric analysis is a process that includes data collection, data extraction, and other analytical methods. It is a method used to define the analyses made with the bibliometric method. The objective evaluations that can be made with these analyses, which are performed with large datasets obtained from research databases, include the number of publications, the number of citations, keywords, analyses of trend themes and fields. A variety of analytical tools, including VOSviewer and R, have been developed to facilitate these analyses (Passas, 2024, p.1018; Ioannidis & Antoniou, 2024, p.197). While bibliometric analyses are conducted to gain insight into the current status and trends of academic knowledge in an existing field, as well as to examine the conceptual structure of the research area using science mapping techniques, they also reveal the prominent research topics, authors, the structure of collaboration between authors, and the impact of resources (Zupic & Čater, 2015). (p. 430; Linnenluecke et al., 2020, p. 135), while also enabling evaluations to be conducted to explore the intellectual foundations of the field and the relationships between fields (Ioannidis & Antoniou, 2024, p. 195). Furthermore, it is employed for purposes such as performance evaluation and impact factor measurement in scientific production processes (Passas, 2024, p.1017; Smart Bibliometrics, 2023, p.140).

Research Findings

This section evaluates the methodology of the research, the analytical techniques and the results obtained.

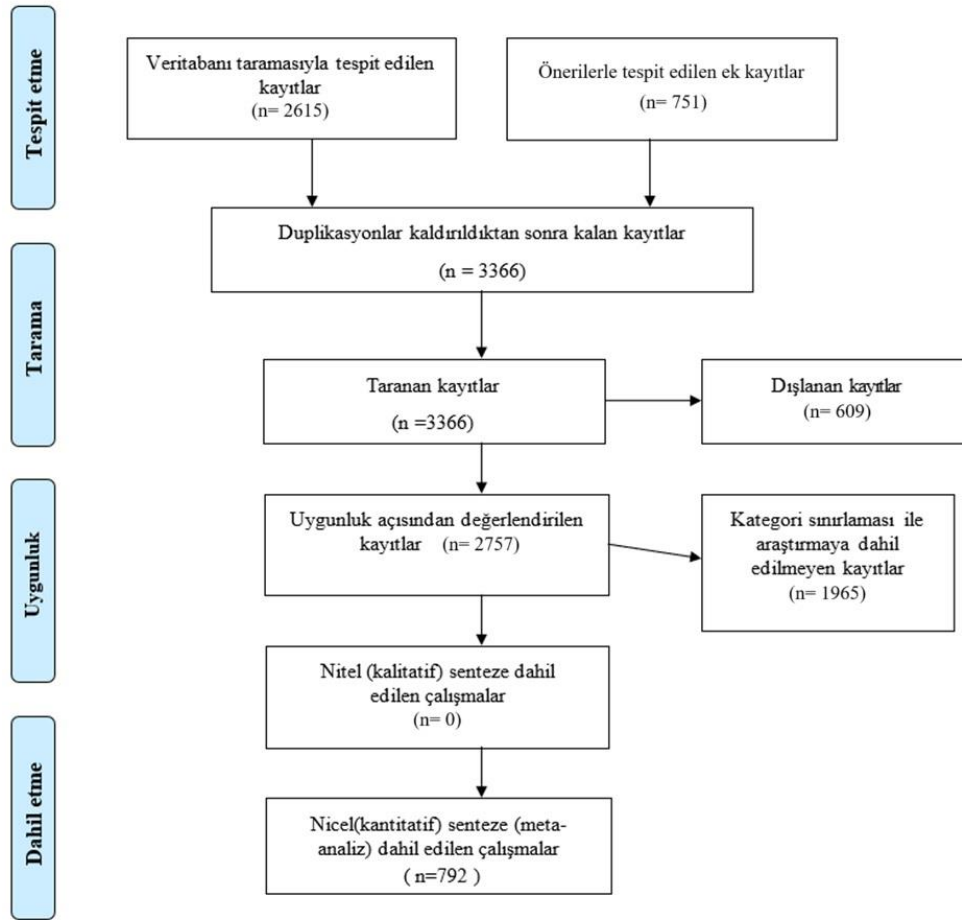
Method

This study analyses academic publications on the topic of "Palestine" in the Web of Science (WoS) database. A bibliometric analysis was conducted on academic studies in the WoS database published between 1972 and November 2024.

Data Determination Criteria

The study sample was selected using the purposive sampling method. The WoS database is the preferred source for accessing the data to be analysed in the study, as it is an important academic platform from which a wide range of relevant data can be obtained. The relevant database encompasses a substantial number of journals within the field of social sciences. The WoS database was selected for this study due to the fact that data obtained from similar platforms for the same purpose has, on occasion, presented processing issues.

The PRISMA flowchart, developed by Moher et al. (2009), was employed as a reference during the data selection process. The instructions set out in the PRISMA flowchart were followed in a step-by-step manner, and the process is presented in tabular form in Figure 1. In the process of obtaining the data to be used in the scheme and the study, all data were searched with the parameter "Palestine," resulting in the retrieval of 30,730 data points. As a consequence of the difficulties encountered in the keyword analysis of the data, only articles were taken into consideration as document type, resulting in a reduction of the data set to 20,782. Subsequently, the process of limiting the documents to those within the categories of "political science", "international relations" and "public administration", which were determined to be the field of study and expertise, was continued. Consequently, the number of documents was reduced to 1,727. No additional editing or restriction options were employed in WOS.

Figure 1. PRISMA Flow Chart

Data Analysis Technique

The objective of social network analysis (SNA) is to determine the sources of existing literature in an academic field, the scientists who prepared these sources, and the locomotives of the field, as well as to examine the relationship between them (Newman et al., 2001). In order to perform a social network analysis on the data pertaining to the specified academic field and to complete the analysis of the data obtained in this context, the raw data in BibTeX format were obtained from the WOS database. The raw data was analysed using the bibliometrix software developed by Aria and Cuccurullo (2017) in the R Studio program.

Findings

The findings of the research were obtained through a comprehensive analysis of various factors, including publication trends, distribution by countries, institutions, and authors, keywords and journals, trending topics, and fields of study.

Broadcast Tendency Analysis

A review of the data obtained from the WOS database reveals that 1,727 research projects were conducted between 1980 and 2024 (01/11/2024). These publications were authored by a total of 1,570 researchers, with 857 of them representing single authorship. The number of references received by these publications exceeds 53,000. The mean citation rate per publication was 4.2%. A total of 1,883 keywords were identified in the articles. The annual growth rate of the articles was 7.73%. Figure 2

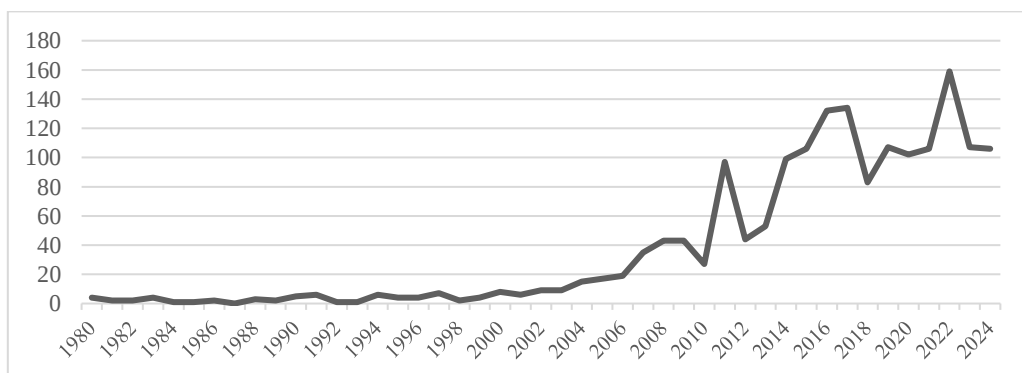
presents an overview of the general information pertaining to the 1727 publications that constitute the data set.

Figure 2. General Information About the Data

A review of the distribution of publications by year reveals that the subject of Palestine first emerged in 1980 with four publications. In 2004, the number of publications reached double digits, and the subsequent years witnessed a notable acceleration in the rate of increase. In 2008, the Israeli military commenced a significant military operation in the Gaza Strip. The Israeli military operation, which commenced on 18 June 2006 and concluded on 18 January 2009, It can be posited that the negative outcomes of the operations were reflected in the subsequent publications, thus resulting in an increase in the number of publications during the aforementioned period. In 2011, the number of publications exhibited a notable surge, although it subsequently declined in the following two years. However, it demonstrated a substantial increase once more in 2014, reaching its zenith in 2022 with 159 publications. On the 14th to the 21st of November 2012, Israel conducted an airstrike on Gaza. From 8 July to 26 August 2014, Israel conducted a comprehensive military operation. On 30 March 2018, Palestinians initiated demonstrations in the Gaza Strip with the objective of returning to their lands. However, these peaceful protests were marred by violence due to the intervention of Israeli forces. In 2021, Palestinians in East Jerusalem attempted to evacuate their neighbourhoods, resulting in further displacement and clashes with Israeli forces at Al-Aqsa Mosque. In response, rocket attacks were launched from Gaza into Israel, and Israel launched airstrikes on Gaza. It can be observed that the number of publications began to increase in the years following these events. In the period between 2023 and 2024, it was observed that the conflicts resumed following the attack by Hamas on Israel on 7 October 2023 and continued throughout 2024. As a result, tensions between Israel and Palestine intensified, the humanitarian crisis in the region worsened, and reactions to these attacks began to increase worldwide. These developments suggest that there may be an increase in the number of broadcasts referring to Palestine in the final quarter of 2024, with a particularly notable rise in 2025.

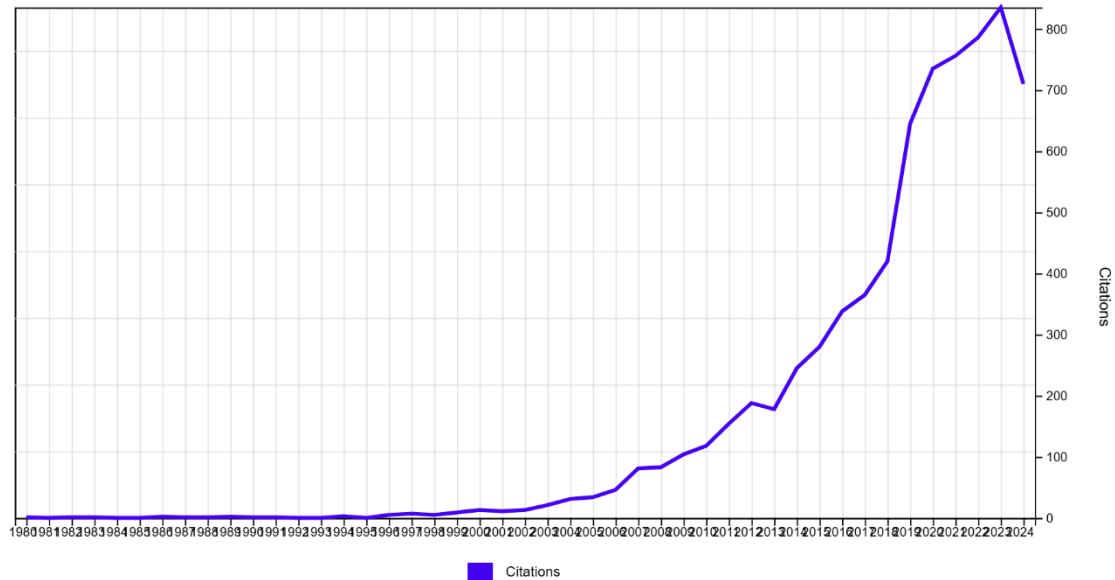
Figure 3. Distribution of Publications by Year

A review of the number of citations for publications that have maintained an upward trend over time reveals an initial increase, followed by a partial decline in the annual average citation rate. While the number of citations was 34 until 2005, there was a subsequent increase in the number of citations. In

2007, the total number of citations was 81, while in 2012 it reached 188. The year 2018 saw a notable increase in the number of citations, reaching 420. The rate of increase accelerated further in 2020, with 735 citations being realised in the same year. The year 2023 saw the highest number of citations to date, with 835 citations being recorded. A comprehensive illustration is provided in Figure 4.

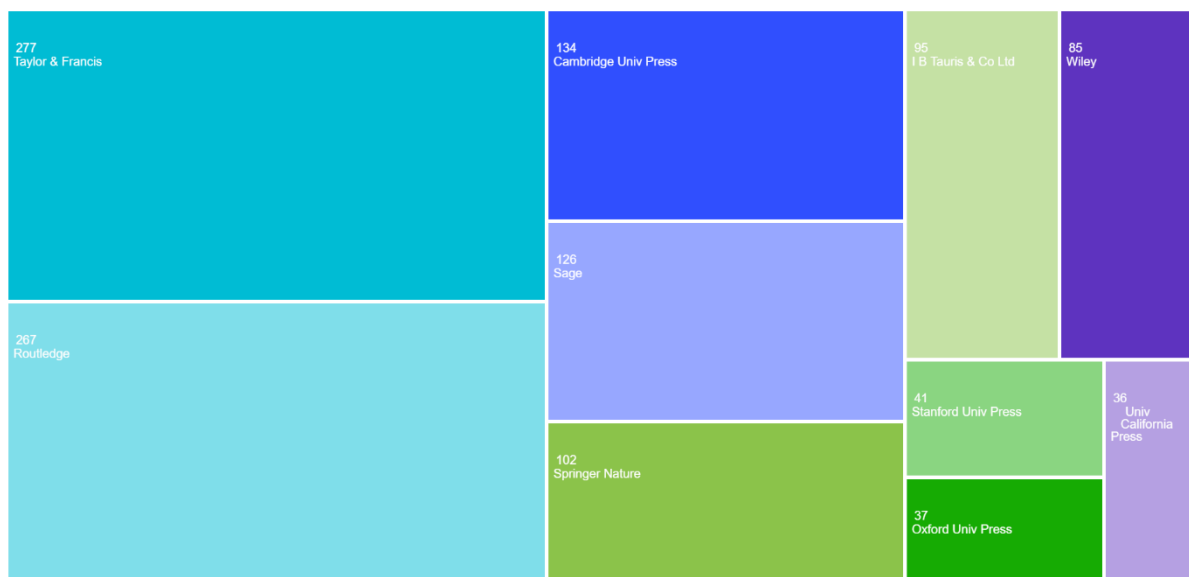
Figure 4. Citation Rates of Publications by Year

Source, Country and Institution Breakdown Analysis

One of the key indicators emerging from the analysis of the data is the source of the academic publications under review and the distribution of these studies according to countries and institutions. Figure 5 illustrates the distribution of sources (journals/publishing organisations) of these publications. This analysis allowed us to ascertain which sources are the most common for publications on Palestine and which sources are the most frequently cited.

Figure 5. Sources where publications are researched/reported the most

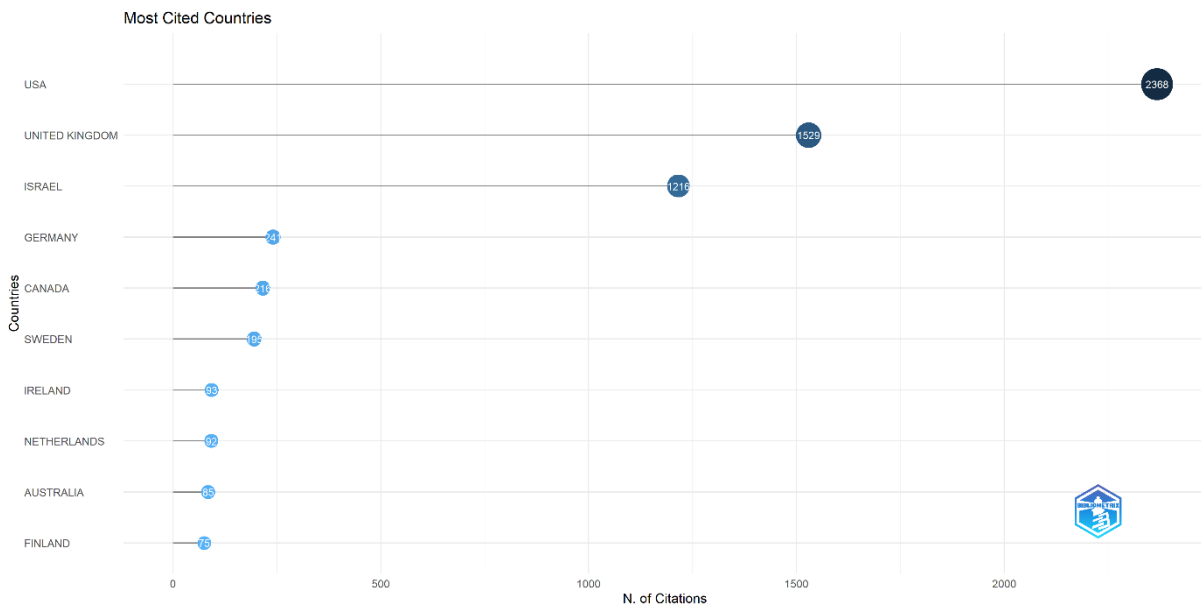
A review of the sources depicted in Figure 5 reveals that the Taylor & Francis journal is the most prolific, with 277 publications. The next most prolific source was Routledge, with 267 publications.

The third-ranked source was Cambridge University Press, with 134 publications. Subsequently, "Sage" with 126 publications, "Springer Nature" with 102 publications, "I.B. Tauris & Co. Ltd." with 95 publications and "Wiley" with 85 publications followed this order.

One crucial metric for gauging the influence of academic publications is the number of citations they receive. The objective of the analysis of citations was to identify the countries with the highest number of publications and the countries with the highest number of citations. Further details on this analysis can be found in Table 1 and Figure 7. Table 1 reveals that the USA has the highest number of publications (417), followed by the UK (302), Israel (247) and Palestine (97). Figure 7 reveals that the United States is the most frequently cited country. A total of 2,368 citations were made to publications originating from this country. The United Kingdom was the second-highest ranking country, with 1,529 citations. Israel, one of the parties to the Palestinian-Israeli conflict, was ranked third with 1,216 citations. Although Palestine was ranked fourth in terms of publications, it was not included in the citation ranking.

Table 1. Countries with the highest number of publications

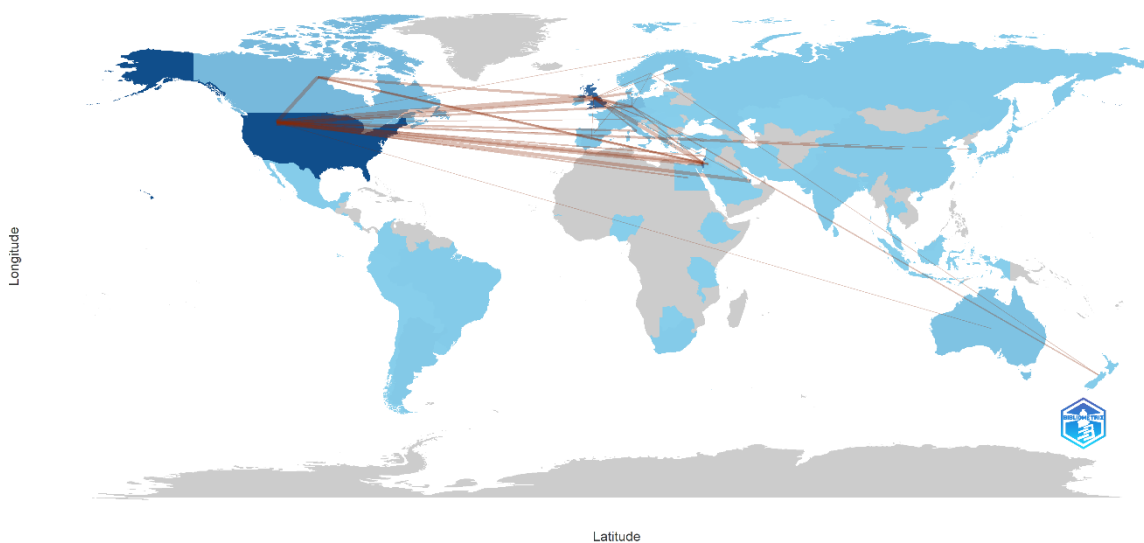
Countries	Number of Publications	Per cent
USA	417	24,10
United Kingdom	302	17,45
Israel	247	14,27
Palestine	97	5,60
Canada	64	3,7
Germany	56	3,23
Australia	34	1,96
Netherlands	29	1,67
Italy	27	1,56
Spain	27	1,56

Figure 6. Most Cited Countries

A further analysis of the publishing countries is intended to ascertain the extent of intercountry collaboration. An analysis of the interconnectivity between the countries where studies on the Palestinian issue are conducted reveals that the most robust relationship is between the USA and the UK, with a total of 33 joint publications. The second-highest number of joint publications was observed in the case of US-Israeli cooperation, with a total of 29 joint publications. Subsequently, the Israel-UK and US-Canada collaboration resulted in 12 joint publications, while the US-Qatar partnership yielded 11 joint publications. The US-German and US-Dutch collaboration resulted in 8 joint publications, and the Israel-Canada partnership resulted in 7 joint publications. A comprehensive illustration of the intercountry relationships is presented in Figure 7.

Figure 7. Inter-country Relationship Network Map

Country Collaboration Map

Once the countries in which the publications on the subject were produced had been identified, an institutional analysis was conducted to ascertain which institutions in these countries are engaged with this subject matter. An analysis of the institutions where the studies were conducted revealed that the University of London ranked first with 99 publications. The second-highest-ranking

institution is the Hebrew University of Jerusalem, with 50 publications, while the third-highest-ranking institution is the University System of Ohio, with 45 publications. The resulting ranking is presented in Table 2.

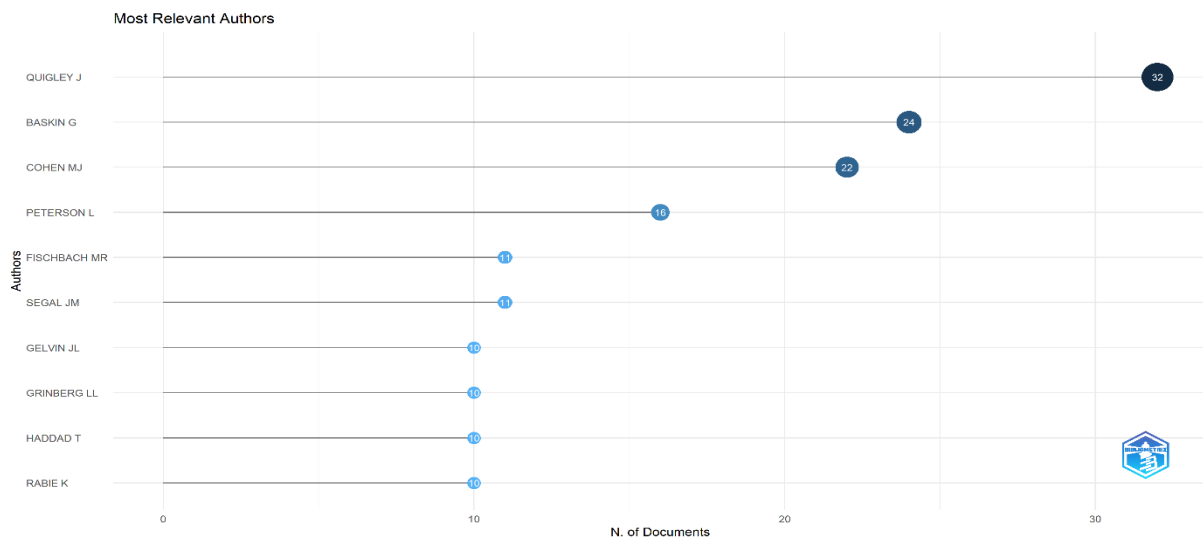
Table 2. Most Contributing Institutions

Institution	Number of Publications
University of London	99
Hebrew University of Jerusalem	50
University System of Ohio	45
Bar Ilan University	41
University of London School Oriental African Studies Soas	39
Tel Aviv University	38
Ben Gurion University	36
Ohio State University	34
University of Oxford	32
University of California System	30

Distribution Analysis According to Authors

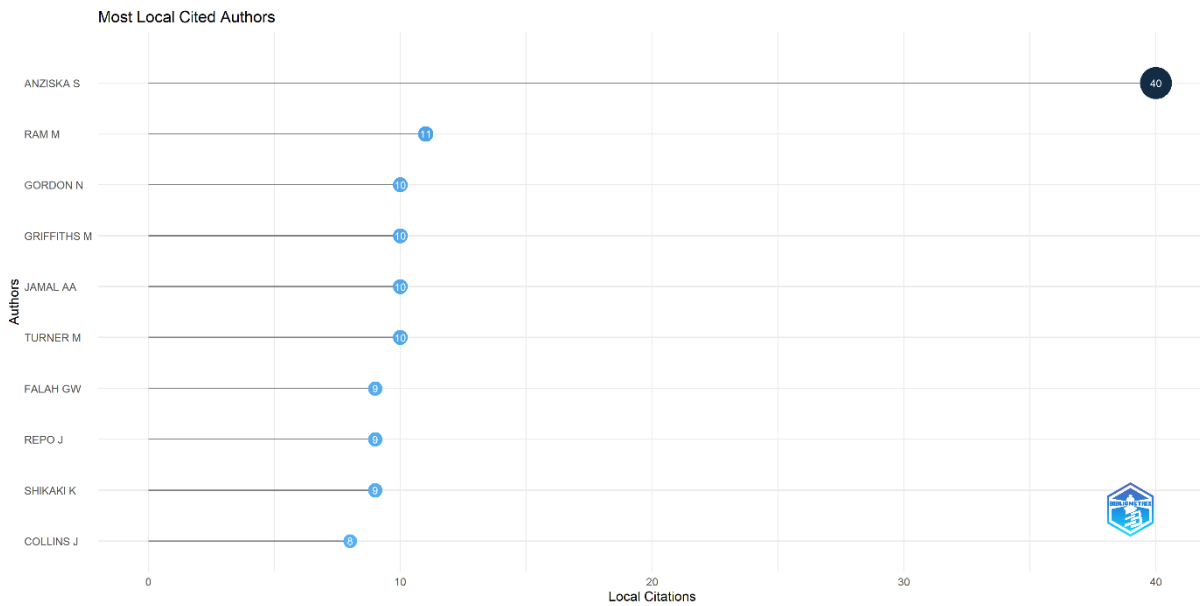
A further crucial aspect of the analysis is the examination of the number of publications and the distribution of citations to these publications, with the objective of identifying the most prolific authors. The author with the highest number of publications on the topic of Palestine was J. Quigley, with a total of 32 publications. Baskin, G. Baskin (2022) was the second most prolific author, with 24 publications, while Cohen (2022) ranked third with 22 publications. The ten most prolific authors on the topic of Palestine are presented in Figure 8.

Figure 8. Most Prolific Authors

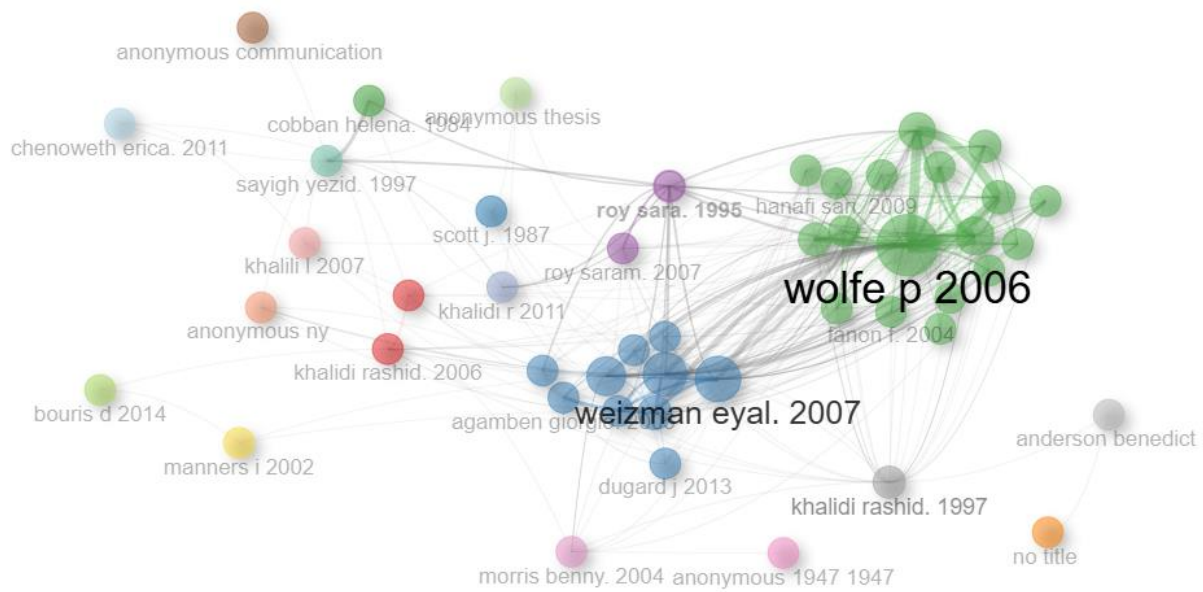

It is also crucial for authors to undertake an analysis of the number of citations to their works. This analysis enables an evaluation that reveals quality rather than quantity. In the analysis of citations for the authors, Anziska, S. was found to have the highest number of citations, with a total of 40. Despite the author having published eight works on the subject, the number of citations is relatively high. "Ram, M." is the second-highest-ranking author in terms of citations. The author's three publications were collectively cited on 11 occasions. In third place in the citation ranking are four authors with 10 citations each. The remaining authors in the top four positions are N. Gordon, M. Griffiths, A.A. Jamal and M. Turner. A comprehensive illustration of the citation ranking is provided in Figure 9.

Figure 9. Most Cited Authors

The study also presents an analysis of the citation relationship between authors who have made significant contributions to the field. A detailed illustration of the citation network, which demonstrates the results of the citation relationship between authors, can be found in Figure 10. The various colours employed in the figure represent the different clusters. Upon analysis of the inter-citation network, it becomes evident that there exists a multi-cluster relationship, with a notable density observed in two of these clusters. The size of the circles within the clusters is indicative of the number of citations to the author's publications within the network. To illustrate, the author with the highest number of citations in the citation network is Wolfe, P., as indicated by the largest circle in the table. The lines between the circles indicate the citation relationship between the authors.

Figure 10. Citation Network Relationship between Authors

Keyword Analysis

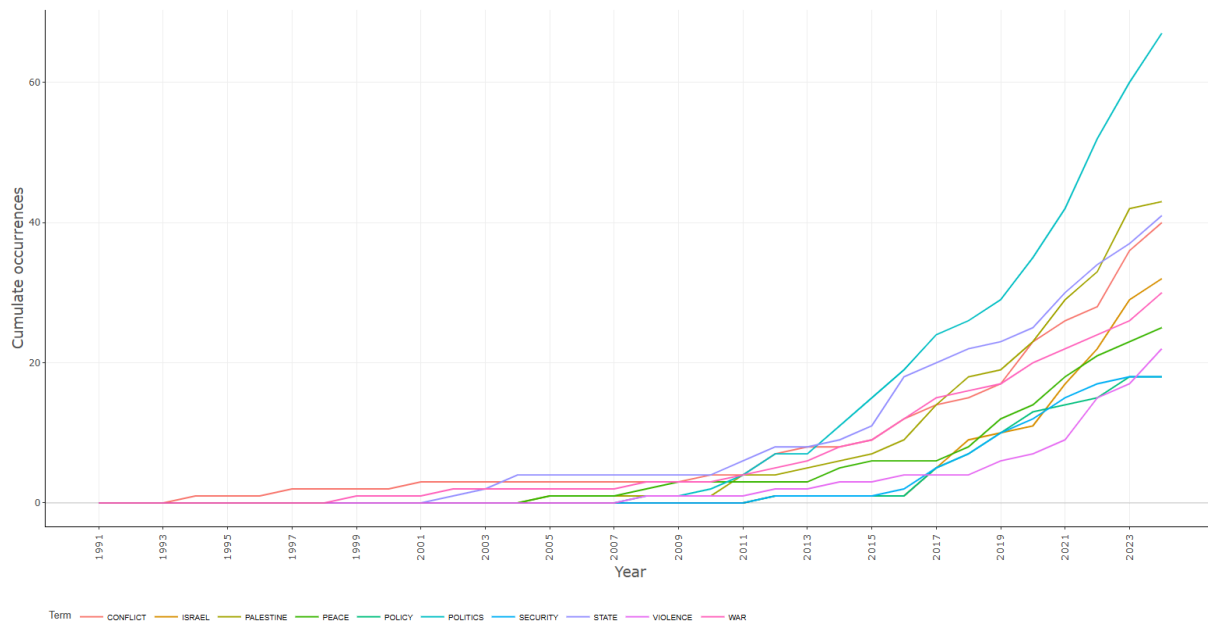
Keywords are an essential element of academic literature, providing vital clues about the content of studies and enabling the summarisation of their findings. The accurate identification of these words is crucial for enhancing the visibility of published works. In this section, an attempt was made to ascertain the content of the study area by analysing the keywords used at least five times in studies on the topic of Palestine. The five most frequently occurring keywords were "politics" (67 occurrences), "Palestine" (43 occurrences), "state" (41 occurrences), "conflict" (40 occurrences) and "Israel" (32 occurrences). In addition to the aforementioned keywords, other terms such as "war", "peace", "policy", "violence", "security", "terrorism", "law", "settler colonialism", "power", "gender", "human rights", "foreign policy", "geopolitics" and "resistance" were also employed.

Figure 11. Keyword Cloud

Figure 12 illustrates the frequency of use of the most frequently occurring keywords over time. As illustrated in Figure 12, the most frequently used keywords, namely "Conflict, Israel, Palestine, Peace,

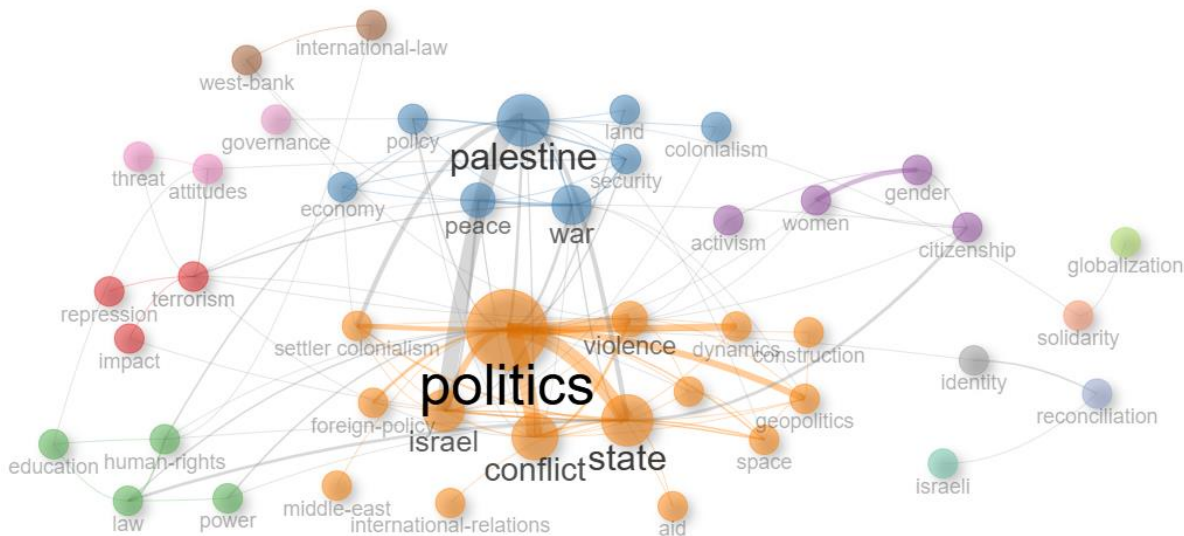
Policy, Politics, Security, State, Violence, War", exhibited a horizontal trend until 2013, followed by a rapid increase after that year.

Figure 12. Increase in Key Words by Years

Another analysis performed in the study was an investigation of the relationship between the most frequently used keywords. In both the keywords network analysis and the inter-author citation network analysis, the colours are used to indicate clusters, the size of the circles is indicative of the intensity of use, and the lines represent the relationship between words. The most frequently used keyword, "politics", is strongly associated with a number of related concepts, including "conflict", "violence", "state", "Israel", "foreign policy" and "geopolitics". The relationship network between keywords is presented in full in Figure 13.

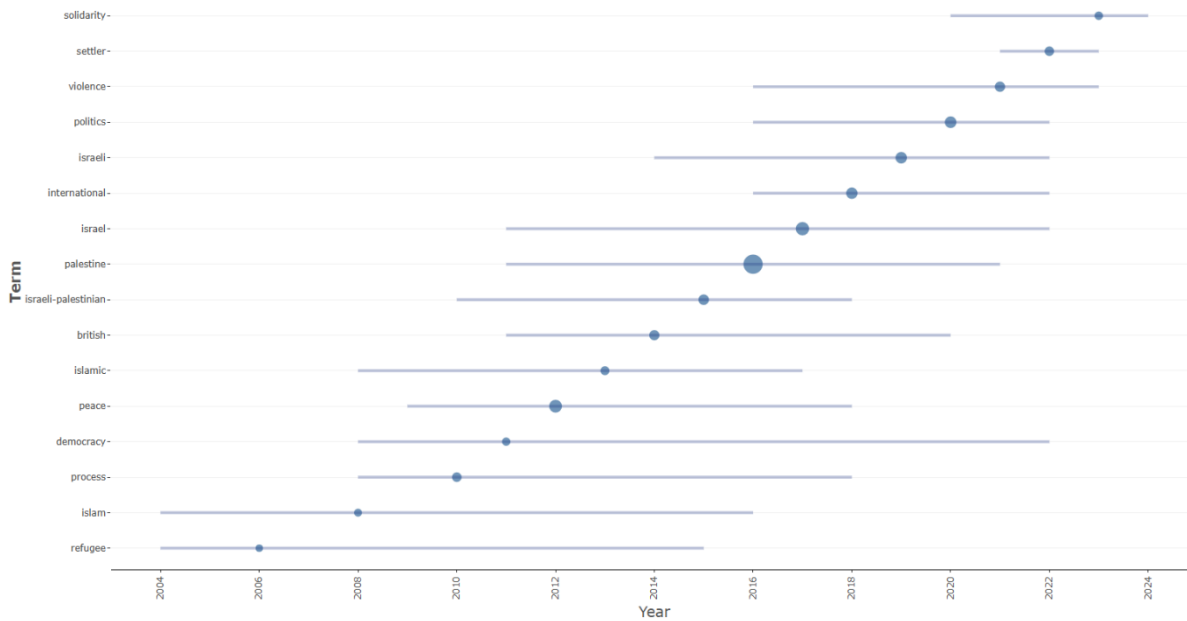
Figure 13. Co-use Network of Keywords

One of the most important bibliometric analyses is the Trend Topics analysis. This analysis, which is performed on the words in the titles of the studies, makes it possible to analyse the words belonging to the most frequently used titles according to years. The Trend Topic analysis for "Palestine" is

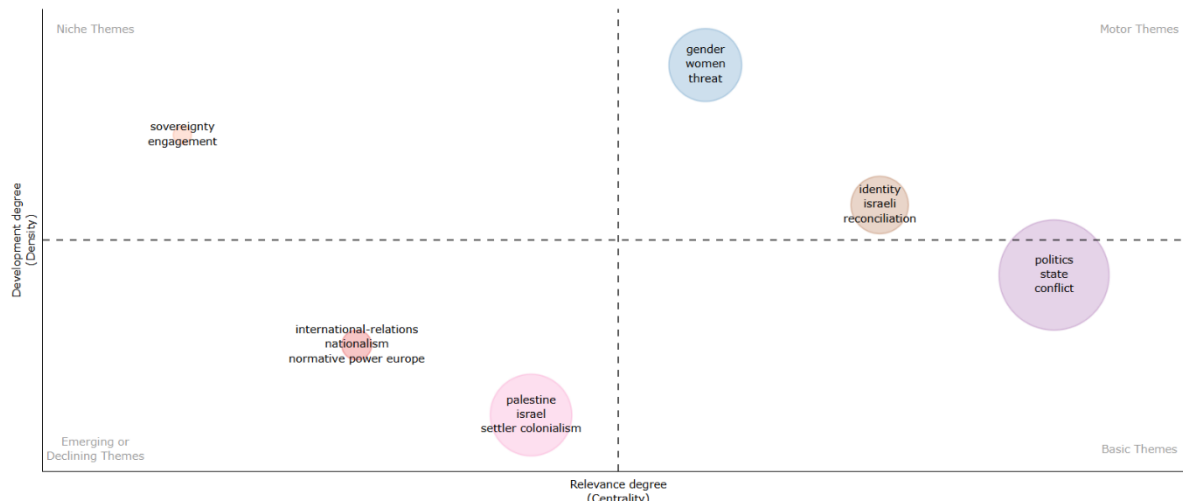
shown in Figure 14. In 2021, 'violence', in 2022 'settlers' and in 2023 'solidarity' were the most frequently used title words.

Figure 14. Trend Topics

The final analysis using keywords is the thematic mapping analysis. This analysis is an analysis that supports the network analysis of keywords. The results of this analysis are shown in Figure 15.

Figure 15. Thematic Map

On the thematic map there are four regions on the horizontal and vertical planes. The horizontal plane shows the level of interest (centrality) and the vertical plane shows the level of development (intensity). The first zone in the table, labelled 'Emerging or Declining Themes', shows the emerging or declining themes that are less frequently studied. As can be seen from the image, this area includes terms such as 'international relations, nationalism, normative power, Europe, Palestine, Israel, settler colonisation'. Another area is labelled "Basic Themes". This shows what the main themes are. Words such as 'politics, state, conflict' are included in this area. Another area, 'Motor Themes', shows the leading/moving themes. This field includes words such as "identity, Israel, reconciliation, gender, women, threat". Finally, the Niche Themes field shows what the niche themes are. This field contains the words "sovereignty, engagement".

Conclusion

Palestine is a region that has been of interest to many nations over the years and is sacred to many religions. Events in the region have been described in the dusty pages of history for years. The events described in the past continue to unfold today, and power conflicts and wars continue due to the importance of the region. In recent years, Israel's occupation of Palestine has ceased to be a repetition of history and has turned into an unprecedented atrocity, in which violence has increased, human rights have been violated and genocide has been committed. This situation has increased interest in the region, and many academic disciplines have begun to publish on the region. Apart from religion and history, political science, international relations and public administration in particular have increased their productivity on this war and its practices.

The academic literature has begun to expand with topics such as explaining the dimensions of the tragedy experienced in the region, where many people are deeply affected by the problems, proposing solutions to the problems, developing various policies to direct the war in the region, evaluating the migratory mobility caused by the war, revealing the situation of disadvantaged groups in the region and increasing sensitivity to them. It is important to understand the evolution of these publications in order to determine the course of future publications.

This study examined and analysed 1727 publications on Palestine published from 1980 to the present. Publications from the disciplines of political science, international relations and public administration were included. The results show that the number of publications has increased as the problems in the region have grown. In recent years, the annual number of publications has reached 160 and the growth rate has approached 8 per cent. The countries with the highest number of publications on the subject were the USA and the UK. It can be seen that the USA, which is seen as the supporter of Israel in the region, continues its academic activities in this field. These countries are followed by Israel and Palestine, the parties to the war. This usual distribution in the number of publications is not the case when we look at the number of citations. In the ranking of the countries with the highest number of citations, the USA, the UK and Israel have the highest number of publications, while Palestinian sources, despite their high number of publications, are ranked much lower in the citation ranking. When analysing the country collaborations of publications, the highest intensity is observed between the USA and the UK. In second place is the US-Israel partnership. In third place was Israel, which again strengthened its working network with the UK. Looking at the list of institutions with the highest number of publications, the UK-based University of London was in first place. Second place went to the Hebrew University of Jerusalem in Israel and third to the University System of Ohio in the USA. These data show that the USA, the UK and Israel have a strong focus on the region, consider the Palestinian question to be an important area of research and translate this importance into the academic field. The most prolific authors in terms of publications also came from the most prolific countries. Quigley J., with 32 publications, was the author who published the most quantitatively, while Anziska S., with 8 publications and 40 citations, was the author who contributed the most qualitatively to the field and received the most citations.

In the keyword analysis, which is one of the most important analyses of the study, it was found that the driving concepts of the field are identity, reconciliation and threat. Again, concepts related to disadvantaged groups are prominent and the number of repetitions of words such as gender and women is high. In recent years, the number of publications using these keywords has increased and these concepts have become the locomotive of the field. An analysis of the niche area shows that the keywords sovereignty and commitment attract attention. It is thought that studies based on these concepts may increase in the coming years.

Palestine is an issue that has been important in the past and is likely to continue to be discussed in the future. The ongoing conflicts in the region and the problems caused by these conflicts are among the

issues on which academics are working intensively. The essence of these studies is to evaluate the developments in the region from different perspectives, to offer solutions to the problems, to ensure peace and reconciliation in the region, to read the steps taken and to direct the perception. This study, which is a bibliometric analysis of studies on Palestine, aims to examine the evolution of past publications and at the same time to give direction to the studies planned for the future.

Bibliography

- Negoita, O.-A. (2022). Transfer and Religion: Interactions between Judaism, Christianity, and Islam from the Middle Ages to the Twentieth Century. *Journal of the American Academy of Religion*, 90(3), 762-764.
- Stillman, N. (1987). *The Sacred Geography of Palestine in Early Christianity*. Cambridge University Press.
- Encyclopaedia of Religion. (2005). Jerusalem in Judaism, Christianity, and Islam.
- Said, E. (1980). *The Question of Palestine*. London: Routledge.
- Pappé, I. (2004). *A History of Modern Palestine*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Shlaim, A. (2019). *Israel and Palestine: reappraisals, revisions, refutations*. London: Verso.
- Berry, M., & Philo, G. (2006). *Israel and Palestine: Competing Histories*. London: Pluto Press.
- Gelvin, J. L. (2021). *The Israel-Palestine Conflict: A History*. UCLA Department of History. Cambridge University Press. For access <https://history.ucla.edu/>
- Harvard Gazette (2023). Scholars revisit the long history of Israel-Palestine conflict. Harvard University. For access <https://news.harvard.edu/>
- Shlaim, A. (2019). *Israel and Palestine: Reappraisals, Revisions, Refutations*. London: Verso
- World History Edu. (2024). Origin and history of the conflict between Israel and Palestine. World History Edu. For access <https://worldhistoryedu.com/>
- Rogan, E. (2021). *A Century of Conflict: Professor Eugene Rogan's Historical Perspective on Israel-Palestine*. Harvard International Review.
- "Scholars revisit the long history of Israel-Palestine conflict." (2023). Harvard Gazette. [Available at: <https://news.harvard.edu/>].
- "Israeli and Palestinian Memories and Historical Narratives of the 1948 War." (2016). JSTOR
- Human Rights Watch. (2024). *World Report 2024: Israel and Palestine*. For access www.hrw.org
- Council on Foreign Relations. (2024). *The Israel-Hamas War: The Humanitarian Crisis in Gaza*. For access www.cfr.org
- Congressional Research Service. (2024). *Israel and Hamas Conflict In Brief: Overview, U.S. Policy, and Options for Congress*. Available at: crsreports.congress.gov
- Global Conflict Tracker. (2024). *Israeli-Palestinian Conflict*. Council on Foreign Relations. For access www.cfr.org
- Passas, I. (2024). Bibliometric Analysis: The Main Steps. *Encyclopedia*, 4(2), 1014-1025. <https://doi.org/10.3390/encyclopedia4020065>

- Ioannidis, J.P.A., & Antoniou, J. (2024). *The Application of Bibliometric Analysis in Science*. Springer
- Ioannidis, J.P.A., & Antoniou, J. (2024). *The Application of Bibliometric Analysis in Science*. Springer.
- Linnenluecke, M. K., Marrone, M., & Singh, A. K. (2020). Conducting Systematic Literature Reviews and Bibliometric Analyses. *Organisational Research Methods*, 23(2), 335-359. <https://doi.org/10.1177/1094428118770750>
- Passas, I. (2024). Bibliometric Analysis: The Main Steps. *Encyclopedia*, 4(2), 1014-1025. <https://doi.org/10.3390/encyclopedia4020065>
- Smart Bibliometrics. (2023). *Integrated Method of Science Mapping and Performance Analysis*.

Soğuk Savaş Dönemi ABD'nin Ortadoğu Politikaları Kapsamında Türkiye'nin Rolü ve Bölgesel Güç Rekabeti

Turkey's Role and Regional Power Competition in the Context of the US Middle East Policies During the Cold War

*Mustafa Metin KAŞLILAR**

Başvuru Tarihi: 24 Aralık 2024

Kabul Tarihi: 26 Mayıs 2025

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Özet

İkinci Dünya Savaşı sonrası gelişen atmosferde dünya iki kutba ayrılmış ve iki süper güç arasında bir güç mücadelesi başlamıştır. Soğuk Savaş'ın hangi olay ile başladığı tarihçiler arasında net olarak belli değilse de Truman Doktrini ile başladığı fikri genel kabul görür. Truman Doktrini sonrasında hem Avrupa hem de SSCB'ye ve ideolojisine karşı olan devletleri maddi açıdan destekleme görevi ABD'ye düşmüştür. Türkiye ise bu süreç içerisinde yoğun bir Sovyet korkusu yaşamış, bu süreç Türkiye'yi Batı ittifakının bir üyesi olmaya zorlamıştır. Truman Doktrini ile başlayan süreç Türkiye'de maddi açıdan desteklenmiş ve SSCB'yi çevreleme politikasının en önemli ortaklarından biri olmuştur. Soğuk Savaş'ın başlaması ile aynı zamanda Ortadoğu ülkeleri de büyük oranda süreçten etkilenmiştir. Bu bölgedeki bölgesel rekabetin Batı ayağını ise Türkiye karşılamıştır. Özellikle 1960'lı yıllara kadar bölgede tamamen Batı yanlısı hareket eden Türkiye, ABD'nin en önemli müttefiki olmuştur. Türkiye'nin, özellikle Eisenhower Doktrini ile Ortadoğu'da daha etkili olduğu bir süreç yaşanmıştır. Bu süreç boyunca Türkiye, Batı'nın önemli müttefiki olsa da Arap devletlerinin güvenini kaybetmiş, bu durum ileride bölgede hâkim olma potansiyelini büyük oranda da kırmıştır. Ortadoğu devletlerinin özellikle Mısır ve Suriye'nin bölgedeki etkinlikleri SSCB'nin bölgede gücünü arttırmıştır. Bu makalenin amacı, Soğuk Savaş ile başlayan güç rekabetinin Ortadoğu ayağını incelemektir. Bu süreçte Türkiye'nin bölgedeki etkileri ve politikaları incelenecek ve ABD'nin Ortadoğu politikaları kapsamında bölgede güç rekabetinin nasıl şekillendiği görülecektir. Bu makalenin kapsamını ise özellikle Soğuk Savaş'ın en önemli iki doktrininin yani Truman Doktrini ve Eisenhower Doktrini oluşturacaktır. Bu kapsamda Türkiye'nin bölgede gerçekleştirdiği politikaların sebepleri ve sonuçları da görülecektir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, ABD, Soğuk Savaş, Ortadoğu, Doktrin

Abstract

In the atmosphere that developed after the Second World War, the world was divided into two poles and a power struggle began between the two superpowers. Although it is not clear among historians which event started the Cold War, it is generally accepted that it started with the Truman Doctrine.

* Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih, Yüksek Lisans, ORCID: 0009-0008-6652-4858, mustafametinkaslilar@gmail.com

After the Truman Doctrine, the US was tasked with financially supporting both Europe and the states that opposed the USSR and its ideology. Turkey, on the other hand, experienced an intense fear of the Soviet Union during this process, which forced Turkey to become a member of the Western alliance. In the process that started with the Truman Doctrine, Turkey was financially supported and became one of the most important partners in the policy of containment of the USSR. With the onset of the Cold War, the countries of the Middle East were also greatly affected by the process. The Western leg of the regional rivalry in this region was met by Turkey. Turkey, which acted completely pro-Western in the region until the 1960s, became the most important ally of the United States. Turkey became more influential in the Middle East, especially after the Eisenhower Doctrine. Throughout this process, Turkey lost the trust of the Arab states, even though it was an important ally of the West, and this situation largely broke its potential to dominate the region in the future. The activities of the Middle Eastern states, especially Egypt and Syria, increased the USSR's power in the region. The aim of this article is to analyze the Middle East leg of the power competition that started with the Cold War. In this process, Turkey's influence and policies in the region will be analyzed and it will be seen how the power competition in the region was shaped within the scope of the US policies in the Middle East. The scope of this article will particularly focus on the two most important doctrines of the Cold War, namely the Truman Doctrine and the Eisenhower Doctrine. In this context, the causes and consequences of Turkey's policies in the region will also be analyzed.

Keywords: Turkey, USA, Cold War, Middle East, Doctrine

Giriş

İkinci Dünya Savaşı sonrasında gelişen ve iki hegemonik gücün dünya sahnesinde belirmesi sonrasında iki ülke arasında ideolojik, siyasal, ekonomik farklar ortaya çıkmış; dünya ikiye bölünmüş ve devletler iki kutup içerisinde yer edinmeye gayret göstermişlerdir. Bu dönemde uluslararası dinamikler ABD'yi öne çıkarmış, ABD ise bu süreçte müttefiklerini korumaya çalışırken kendi güvenliğini de sağlamak için birçok strateji geliştirmiştir. Özellikle Ortadoğu perspektifinde gelişen bu stratejik planlamalar bölgeyi iki kutuptan birine çekmeye çalıştığı gibi bölge ülkelerinin yeni bağımsız oldukları dönemde farklı sonuçlar doğmasına sebebiyet vermiştir. Türkiye ise bu dinamikler çerçevesinde Batı Bloku çerçevesinde önemli bir müttefik hâline gelmiş, ABD'nin stratejik planlamaları çerçevesinde Ortadoğu coğrafyasında önemli bir konum elde etmiştir. ABD ile bu dönem yaşanan ilişkilerde siyasi, askerî, ekonomik yakınlaşma önemli derecede de artmıştır. Makalenin iki doktrin kapsamına alınma sebebi ise Ortadoğu'nun İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki Soğuk Savaş atmosferinden etkilenişini görmek, Ortadoğu'nun ABD için önemini anlamak ve özellikle Eisenhower Doktrini sonrasında Ortadoğu planlamalarının bu dönemde hem paktlar içerisinde hem de ikili ilişkilerle nasıl yürütüldüğünü anlamak içindir. Ortadoğu'nun yapısal değişimi devletlerin bu dönemde yeni bağımsız olmaları hasebiyle geliştiği için bu iki doktrin önem arz etmektedir. Bu iki doktrin arasında diğer önemli olan ise hem bölge ülkelerinin hem de Türkiye'nin bağımsız karar mekanizmalarıdır. Bu sebeple bu makalede ABD'nin bölge ülkeleriyle ilişkileri, stratejileri ve Türkiye'nin etkisi iki doktrin çerçevesinde incelenecektir. Bu makalede kullanılacak çalışma yöntemi ve amaç ise ana hatlarıyla ABD'nin İkinci Dünya Savaşı sonrası Eisenhower Doktrinine kadar olan süreçte Ortadoğu'yu analizi ve politikalarının gelişimi üzerinde durmak amaçlanmaktadır. Bu süreçte Türkiye'nin rolü bu çalışmada önemli derecededir. Zira, ABD'nin Ortadoğu politikalarının temel ülkesi hâlini bu dönemde almış ve iki ülke bu süreçte birlikte çalışmışlardır. ABD'nin stratejilerinin zamanla gelişimi ve değişimi bu çalışmada özel bir inceleme alanı bulmaktadır. Bu da realizm çerçevesinde incelenecektir. Realizm çerçevesi içine alınmasının sebebi ise özellikle Soğuk Savaş döneminin dinamiklerini anlamak için önemlidir. Çünkü uluslararası sistem, bu dönemde devleti en önemli aktör olarak sınıflandırmakta, devletin gücü askerî güçle bağlantılı olarak değerlendirilmektedir ve tamamen pragmatist hareket söz konusudur. Realizmin

varsayımlarına dayanan diğer bir yöntem ise Oyun Teorisi içerisinde gelişmektedir. Burada da özellikle bu yöntemin kullanılma amacı Soğuk Savaş dönemindeki belirsizlik ve güvensizliktir. Oyun teorisi aynı zamanda taraflar, stratejiler, kurallar ve sonuçlar olmak üzere dört temel unsura dayanmaktadır. Bu durum da özellikle ABD'nin dış politika dinamiklerini anlamak için kullanılacaktır.

ABD'nin İkinci Dünya Savaşına Dahil Olması ve Politikaları

ABD, iki savaş arası dönemde özellikle Monroe Doktrini kapsamında kendi bölgesine çekilmiş ve Avrupa sorunları ile ilgilenmemiştir. Özellikle barış döneminin hâkim olması sonrasında tamamen ekonomik yapılanma sorunları ABD'nin kendi iç sorunlarıyla alakadar olmasını gerektirmiştir. Bu dönem içerisinde ABD dış politikası ana hatlarıyla iki görüş arasına sıkışmıştır: Tamamıyla bir yalnızcılık politikası takip etmek ya da ABD'nin yeni bir savaşın önlenmesi adına Batılı güçlerle iş birliğini arttırmak. Ana hatlarıyla ABD, bu dönemde yalnızcılığa sıcak bakarak ekonomik sorunlarla ilgilenmiş, hatta ABD Kongresi 1936'da çıkardığı tarafsızlık yasası ile Amerikan gemilerinin savaş bölgesinde bulunmasını ve savaş malzemesi için verilen kredilerin sınırlanması üzerine bir karar almıştır (Sander, 2023). Bu tutum, ABD'nin herhangi bir savaş içerisinde yer almak bir yana bir tarafta bile olmak istemediğinin işaretleridir.

Fakat özellikle Almanya'nın çok fazla güçlenmesi ve tüm Avrupa kıtasını tehdit etmesi ABD'de zamanla bir tehlike olarak görülmeye başlanmıştır. Almanya'nın 1939 yılında Polonya'ya saldırı başlatmasıyla ABD kamuoyu büyük oranda Almanya'ya karşıt bir hâle gelmiştir. Almanya'nın diktatoryal rejimi, Yahudi politikaları gibi sebepler ABD'yi büyük oranda Alman karşıtı hâline getirmiştir. Fakat bu durumlar dahilinde bile ABD tamamen tarafsız kalmayı tercih etmiştir, ta ki Almanya'nın başarılarını arttırması sürecine kadar. Tarafsızlık yasaları kapsamında bölge ülkelerine silah ihraç edilememektedir. Bu durum Almanya'nın lehine gelişmiş ve bu yasanın değişime uğraması sürecini getirmiştir. Bu yasa öncelikle silah ihraçları konusunda değişime uğramıştır. ABD için önemli olan İngiltere'nin yenilmemesi ve Almanya ile herhangi bir antlaşma yoluna gitmemesi olmuştur, zira bu durum ABD'nin güvenliğini sarsacaktı (Sander, 2023). ABD, savaşın gidişatına göre daha etkili politikalar izlemek ve kendi güvenliğini de sağlamak adına Almanya'nın diktatör rejimine karşı mücadele veren ülkeler için "Ödünç verme ve Kiralama Yasası" adı altında bir yasayı kongreden geçirmiştir. Bu yasa ile ABD Başkanının gerekli gördüğü ülkelere yiyecek ve tüm savaş malzemelerinin karşı ülkelere verilmesine olanak tanımıştır. Ayrıca bu yasadan Türkiye de yararlanmıştır. Fakat 1941 yılında çıkan yasa sürecinde Türkiye, Almanya ile saldırmazlık paktı imzalayınca bir süreliğine kesilmiş, ancak İngiltere'nin desteği ile tekrar dahil edilmiştir (Ayşegül Kars Kaynar, 2018). Bu yasadan sonra ABD-İngiltere arasında görüşmeler devam etmiştir. Churchill ve Roosevelt, savaş sonrası yeni dünya düzeninin ne şekilde gelişeceği üzerine bir görüşme yapmışlar ve bir demeç vermişlerdir. Bu demeç Atlantik Demeci olarak 8 maddelik bir görüş bildirgesini oluşturmaktadır. Bu demecin dikkat çeken tarafı Mihver devletlerinin silahsızlandırılmasının gerekliliği üzerinedir. Bu süreçte ABD aslında daha savaşa dahil olmamıştır, fakat net olarak tarafı bellidir. Bu taraflılık hâli Mihver devletlerinin de hoşuna gitmemiştir. Özellikle Asya'da bu süreçte güçlenen bir Japonya ortaya çıkmış ve alanını genişletmeye başlamıştır. Japonya'nın hızla ilerlemesi ve kendine yeni alanlar açmasının sebeplerinden birini de ABD'nin savaş politikaları oluşturmaktaydı, zira ABD'nin öncelikli savaş alanı olarak belirlediği Avrupa kıtasıydı. ABD, Asya politikasında ise Japonya'yı sindirmek için bağımlı olduğu petrole bir ambargo kararı almıştır. Bu karar neticesinde Japonya'nın belirli bir zaman içinde tükenileceği düşünülmüştür. Fakat bu ambargonun cevabı Japonya tarafından ABD'nin pasifikteki Pearl Harbor hava ve deniz üssüne saldırı olmuştur. Bu saldırı sonrasında ABD, İkinci Dünya Savaşı'na resmen dahil olmuş; o günlerde fark edilmese de ABD bu savaş içerisinde kritiği değiştirecek ve savaş sonrasında dünyada önemli bir güç olarak ortaya çıkacaktır.

İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye-ABD İlişkileri

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile tamamen tarafsızlık politikası takip etmiştir. Türkiye'nin bu yönde siyaset takip etmesi ulusal egemenliğine ve bütünlüğüne zarar verilmeden bu savaşı güvenli bir şekilde takip etmektir (Aydın, 2018). Türkiye, savaş süresince tüm savaşan devletler ile ticari ilişkilerini devam ettirmiş, fakat kendini savaşa dahil edecek adımlardan da mümkün mertebe kaçınmıştır. ABD ise bu dönemde yansızlık politikası takip etse de Almanya'nın fazlasıyla güçlenmesi ve insani sorunların kamuoyunda yüksek oranda artması ve ABD'nin güvenliğini sarsacak olan İngiltere'nin tek başına kalması ile aslında yansızlığını bir kenara bırakarak İngiltere'nin yanında bulunmuş ve silahtan yiyeceğe tüm ihtiyaçlarını karşılamıştır. Özellikle Pearl Harbor saldırısı ile ABD'nin İkinci Dünya Savaşı'na resmen dahil olması Türkiye ile ilişkileri de büyük oranda etkilemiştir. ABD savaşa dahil olmadan önce "Ödünç Alma ve Kiralama" yasaları çerçevesinde uyguladığı politikalardan Türkiye de faydalanmıştır. Bu faydalanma süreci Türkiye'nin Almanya ile yapılan saldırmazlık paktı sonrasında durdurulmuş olsa da İngiltere'nin ön ayak olması sayesinde tekrardan az da olsa faydalanması sağlanmıştır. Ödünç Alma ve Kiralama Yasaları çerçevesinde Türkiye'nin beklentisi ekonomisindeki yoğun Alman etkisini kırabilmek ve güvenliğini sağlama amacıyla silah alabilmektir. Türkiye bu yasa kapsamında 1941-1944 tarihleri arasında ABD'den 95 milyon dolar değerinde savaş araç gereci sağlamıştır (Sıvış, 2019). Bu anlaşmalar neticesinde Türkiye-ABD müttefikliği aslında başlamıştır. Ayrıca savaş boyunca ABD, Türk Hava Kuvvetlerinin gücünün artırılması için destekler vermiştir. Savaş içerisinde ABD, Türkiye'ye 24 adet PP-40D Kitty Hawk Savaş Uçağı, 72 adet Martin Baltimore-187 bombardıman uçağı teslim etmiştir (Cıla, 2014). Bu yardımların amacı Türkiye'yi hem kendi yanında tutabilmek ve savaşa dahil edebilmek hem de savaş sonrası önemli bir jeopolitik üzerinde olan Türkiye'nin müttefikliğini kazanabilmektir. Savaş özellikle 1942 tarihinden itibaren Müttefikler lehine değişmeye başlamıştır. Bu süreç içerisinde Türkiye, SSCB'nin etki alanını genişleteceğinden çekinmeye başlamıştır. İlave olarak Türkiye'nin savaşa dahil olmasının baskıları da artmaya başlamıştır. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün de katıldığı Kahire buluşmasında görüşülen konuların ana hatları Türkiye için savaşa dahil olma zamanının geldiği yönünde olmuştur. Fakat Türkiye, tamamen tarafsızlık politikası takip etme siyasetini ağır baskılar altında da sürdürmüştür. Türkiye'nin savaşa bir türlü dahil olmaması ABD'yi bir güven bunalımına sürmüştür. Bu güven bunalımı sonucu olarak ilişkiler savaşın sonlarına doğru soğumuştur. ABD bu soğuma sürecinde Türkiye'nin Almanya'ya olan krom ihracatını durdurmasını istemiştir. Türkiye krom ticaretini ilk önce ton olarak aşağı çekmiş, ardından tamamen durdurmuştur. ABD bunun üzerine Türkiye ile bir ticaret anlaşması imzalamış ve Almanya ile olan ticaretinin kesilmesi sonrası Türkiye'nin zararlarını ihracat ve ithalat kalemleri açısından yüklenmiştir (Aydın, 2018). Savaş sonu atmosferini ise SSCB'nin Türkiye'den yayılmacı talepleri oluşturmuştur. Bundan sonraki süreçte Türkiye; SSCB'nin istekleri, tehditleri ve yayılmacı istekleri doğrultusunda tamamen ABD'ye yaklaşacaktır.

Soğuk Savaş'ın Başlama Süreci, Anlamı ve Türkiye'nin Pozisyonu

Soğuk Savaş'ın başlangıç noktasını oluşturan ve dehşet dengesini yaratan hadise İkinci Dünya Savaşı olmuştur. 1945 tarihi sonrasında Avrupa gücünün yerini ABD ve SSCB almıştır. Soğuk Savaş'ın savaş sonrası temel yapısı ve çatışmaya dönmesi ise SSCB'nin ve ABD'nin farklı emelleri, ideolojileri, politikaları olmuştur (Macmahon, 2013). ABD'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan Avrupalı güçlere göre hafif kayıplarla çıkması ve ekonomisinin savaştan etkilenmemesi hatta büyümesi ABD'yi savaş sonrası daha da güçlendirmiştir. Bundan sonraki süreçte ABD için Monroe Doktrini değil, dünya üzerinde etkili olma şansı tamamen belirginleşmiş Avrupalı müttefikleri ise bu konuda ABD'yi kabullenmiştir. ABD stratejilerini bu noktaya göre yapmış ve savaştan sonra da askerî harcamalarını arttırmıştır. Soğuk Savaş boyunca da körelmesine izin vermemiştir. SSCB ise Avrupa'nın bu dönemde zayıflaması sürecinden faydalı bir şekilde yararlanmayı ummuş ve Avrupa'nın politikalarında kendisini her zaman bir taraf olarak görmeye çalışmıştır. İlave olarak dünya ikiye bölünmüş ve karşıt bir kutup oluşturmuşlardır.

Türkiye, savaştan olabildiğince hasarsız çıkmış ve tarafsızlık politikasını savaş sonrası SSCB'nin yayılmacı emelleri vasıtasıyla değiştirmeye başlamıştır. Savaş sonrasında oluşan iki kutuplulukta Türkiye'nin Batı Bloku'nun yanına evrilmesinde SSCB'nin de önemli bir payı vardır. Türkiye bu süreç içerisinde demokratikleşme hamleleri yapmış ve kendisini Batı Bloku dairesinde görmeye başlamıştır. İlave olarak ABD içinse Türkiye, Akdeniz ve Ortadoğu'nun anahtar ülkesiydi. ABD, Soğuk Savaş'ın başlarında bunu göz ardı etse de daha sonrasında gelişen SSCB hamleleri ve yayılma politikaları Türkiye'nin jeopolitik önemini ortaya çıkarmıştır.

Özellikle SSCB'nin Türkiye üzerinde istekleri ABD çıkarlarını etkilemekteydi. Türkiye ve Rusya'daki büyükelçiliklerden gelen mesajlar ABD tarafından da ciddiye alınmaya başlandığı vakit, ABD Başkanı Truman özellikle Ortadoğu bölgesinde bir SSCB yayılmacılığının oluşmasının ABD'nin bölgesel çıkarlarına zarar vereceğine kanaat getirmesine sebep olmuştur. Türkiye'ye beklediği güvence özellikle Soğuk Savaş'ın gergin başlayışının ilk dönemlerinde geldi. Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Münir Ertegün'ün vefatı dolayısıyla cenazesi ABD tarafından 1946 tarihinde Missouri adından savaş gemisiyle İstanbul'a getirilmesi, ABD'nin Türkiye'yi bir müttefik olarak gördüğünü ve Türkiye'nin çıkarlarının ABD ile eşit olduğunu göstermiş ayrıca SSCB'ye verilen bir mesaj niteliği taşımıştır. Bu görüntü sonrası SSCB özellikle Boğazlar konusundaki isteklerini bir daha dile getirmemiştir, fakat Türkiye ile ilişkilerine çok büyük zararlar vermişlerdir (Göktepe & Seydi, 2015).

ABD'nin Gelişen Politikaları Kapsamında Truman Doktrini

ABD, özellikle ideolojik bir yapı sergileyen ve yayılmacı emelleri olan SSCB'yi savaş sonrası bir hegemonik güç olarak sınırlandırılmıydı. Bu süreç içerisinde özellikle Avrupalı müttefiklerini ayağa kaldırmalı ve SSCB ideolojisinin dünyada yayılmasını engellemek adına önlemler almalıydı. Ortadoğu özelinde ise ABD için durum daha farklıydı. ABD'nin Ortadoğu için düşünceleri ana hatlarıyla 1947'ye kadar olan sürecin içindedir. Bu süreçte Ortadoğu'da ABD İngiltere'nin tarihsel rolüne saygı duyacak ve etki sahasına müdahil olmayacaktı ve İngiltere'ye bu konuda garantiler verecekti. Fakat bu durum zamanla değişmiş özellikle savaş sonrası İngiltere zayıflama sürecine girmiştir. Ortadoğu'da İngiltere'nin rolünü ABD alacaktı ve bu konuda girişimler dönemin başlangıcı itibarıyla ABD'nin temel dış politika stratejilerini oluşturmuştur. Amaç Ortadoğu ülkelerini Batı Bloku'nda korumak ve SSCB'ye bölgede alan tanımamak üzerine kurulmuştur (Ataç, 2016). Bu durumda Ortadoğu'nun ABD için Soğuk Savaş'ın başından itibaren ne kadar önemli olduğunu görmekteyiz. Bu stratejik hareketin ise önemli müttefiki Türkiye olacaktır.

1947 tarihinde ise ABD Başkanı Truman, SSCB yayılmacılığı tehlikesi altında olan ülkelere ABD'nin askeri ve mali yardım yapacağını açıklayan bir demeç vermiştir. Özellikle Sovyet yayılmacılığına karşı durabilmek için de Avrupa'nın eski ekonomik gücüne kavuşması ve bölge ülkelerinin Batı Bloku'nda yer alması önemliydi bu sebeple ABD yeni stratejisini ABD Başkanı Truman özelinde açıklamıştır. Bu doktrin ile birlikte özellikle Sovyet yayılmacılığı tehlikesi altında olan Türkiye ve Yunanistan için 400 milyon dolarlık fon ayrılmış ve 100 milyon doları Türkiye'ye 300 milyon doları Yunanistan'a verilmiştir. Yunanistan'a daha fazla kaynak aktarılmasının sebebi ise komünist tehlikenin bir iç savaş başlatması ve merkezi hükûmeti tehdit etmesidir (Truman Doctrine (1947), 2022). Truman'ın aklındaki soru işareti Yunanistan'ın komünist tehlike altında ezilmesiyle Türkiye'nin Sovyet etkisinden çevresinde kalma olasılığı ve bu durumun Türkiye'nin Sovyet isteklerini kabul etmesi durumunu doğuracağı olmuştur. Sürecin düşünüldüğü şekilde gerçekleşmemesi için ABD hazırlıklarını yapmış ve bu konuda da kongreden destek istemiştir. Dönemin ABD Büyükelçisi olan Edwin Wilson'ın düşüncelerine göre Sovyetlerin Türkiye'ye saldırmak gibi bir düşüncesinin olmadığını, fakat böyle bir ihtimalin varlığının bulunmasının Türkiye'nin sürekli hâlde ordusunu hazır bekletmesini sağladığını ve bu da Türkiye'yi ekonomik açıdan yıpratmış olduğunu belirtmiştir. Dışişlerine gönderdiği raporlardan birinin bu olması önemlidir. İlave olarak Wilson askerî yardımların verilirken Türkiye'yi yüksek miktarlarda borçlandırma yapılmamasını bu durumun

sadece Sovyetlerin işine yaracağını belirtmiştir. Wilson, Türkiye'nin savunma yeteneğini geliştirmenin birçok alana yansması gerektiğini ve bu durumun tespit edilmesinin uzun zamanlar alacağını belirten rapor vermiştir. ABD için bu raporlar kapsamında Yunanistan'a verilecek desteğin Türkiye'yi de bölgede rahatlatacağını ve Türkiye'yi Sovyet isteklerine karşı koyma yeteneğini kazandıracağını düşünülmüştür. ABD için Türkiye'nin Sovyetlere direnebilmesi önemliydi, zira Türkiye'nin müttefik olarak kalması Ortadoğu ülkelerinin de komünizme karşı direnme çabalarını kamçıluyacaktı. Eğer Türkiye ABD safında olmazsa, ABD Ortadoğu'yu savunma yeteneğini de Soğuk Savaş'ın başında kaybedecekti. ABD Kuvvet Komutanlığının raporları çerçevesinde Türkiye'yi kendini savunacak ve direnme yeteneği kazandıracak ayrıntıları incelemiş, Türk birliklerinin durumu hakkında ayrıntılı raporlar hazırlanmış ve Türk ordusunun ne açıdan kuvvetlendirilmesi gerektiği teferruatlıca görüşülmüştür. Bu raporda Türk hava kuvvetlerinin güçlendirilmesi gerektiği, savunma konusunda donanım sağlama, iletişim ve lojistik birimlerini kuvvetlendirme gibi önemli yatırımların desteğinin sağlanması acil olarak istenmiştir. Türkiye'nin kendini savunma kabiliyeti hem ABD'nin güvenliği için önemliydi hem de Ortadoğu'nun komünizme teslim olmamasına adına önem arz ediyordu. Bu tutum ABD'nin Ortadoğu'da gelişecek herhangi bir duruma sessiz kalınmayacağını ve bölge ülkelerinin ABD müttefikleri olduğunu göstermesi bakımından da gözdağı verici olmuştur. Truman Doktrinin en önemli tarafı ise tam olarak bu olmuştur (McGhee, 1992).

Truman Doktrinin ilan edilmesi sonrasında verilecek yardımların yönetilme süreci başlamıştır. Yardım ABD Dışişleri Bakanlığının koordinesinde gerçekleşmiştir. Dışişleri Bakanlığı Türkiye'de danışma komisyonu ile yardım sürecini başlamış ve bu kurumun vasıtasıyla yardımlar yerine ulaşmıştır. Yardım programları hem ABD Savunma Bakanlığı ile hem de Kuvvet Komutanlıkları yoluyla askerî yardımları belirli çerçeveler içerisinde teslim etmiştir. Askerî misyonların yardımların başladığı tarihten itibaren Türkiye içerisinde sayısı 363'tür. Türkiye'de bu sayının sürekli arttırılma sebepleri ise Ortadoğu'yu merkeze alabilmektir. Türkiye askerî komisyon sayısının ülkede hızla artmasından ve bir kontrol mekanizmasından endişe duymaya başlamıştır. Dönemin ABD Büyükelçisi Wilson, bu konuda hükûmeti rahatlatan raporlarda bulunmuş ve iş birliğinin genişleyeceği noktasında teminat vermiş; komisyonların artmasını ise verilen yardımın hangi yolda kullanıldığını gözlemlemek olduğunu belirtmiştir. Bu yardımlar aynı zamanda Türk Silahlı Kuvvetlerinin yeniden düzeni ve subayların eğitimi noktasında da geçerli olacaktı. Bu askerî gelişme kapasitesini arttırmak ve eğitimler aynı zamanda ABD desteği ile açılacak olan kredilerin Ortadoğu barışının güvenliği sağlayacağı konusunda da önemini Amerikalılar hemfikir di. ABD Türkiye Büyükelçisi Wilson silahlı kuvvetlerinin modernize edilmesi ve geliştirilmesi adına beş yıllık bir yardım programının öneminden ve bu beş sene içerisinde yapılacak nakdi yardımların arttırılmasının gerekliliğinden ABD Dışişlerini bilgilendirmiştir. Truman Doktrini kapsamında Sovyetlerin bir saldırısını püskürtmek üzerine verilen 100 milyon dolarlık yardım ise komisyon tarafından şu şekilde bölüştürülmüştür. Kara Kuvvetlerine 48.500.000 dolar, Hava Kuvvetlerine 26.750.000 dolar, Deniz Kuvvetlerine 14.750.000 dolar, Mühimmat Takviyesi için 5.000.000 dolar, Otoyol yatırımları için ise 5.000.000 dolarlık yatırım planlanmıştır. Yardım misyonu Türkiye'ye ABD'li uzmanlarca belirlenen bu yardımların yanında eğitim noktasında malzeme, uçakların uçurulması ve bakımı, sağlık, otoyol yapımı ve makine kullanımı için de ayrıca ödenekler açmıştır. ABD yardımları ve eğitimleri sonrasında orduda savaş hazırlığı adına tutulan birçok asker terhis edilmiş ve bu durum ekonomik gelişmeyi tırmandırmaya başlamış aynı zamanda ABD'den ekonomik büyüme adına borç alınmaya başlanmıştır (McGhee, 1992). Türkiye özellikle NATO'ya girene kadar geçen süre içerisinde askerî eğitimlerini, malzemelerini, kullandığı envanteri tamamen ABD üzerinden almaya başlamış bu da Kuzey Atlantik ittifakı yolunda Türkiye'ye avantaj sağlamıştır. Bu yardımların ABD tarafından yapılması İngiltere'nin savaş sonrası ekonomik ve siyasi eksiklerinin arttığını da göstermiştir. Bu durum ABD'li siyaset yapıcılarının etkisinden de kaçmamıştır, zira bu süreçten sonra İngiliz mirasını ABD teslim almış ve Ortadoğu'da kontrolü ABD sağlamıştır.

Truman Doktrinin sonucu ise ABD dış politikası açısından Türkiye ve Yunanistan'ın Batı Blokuna tamamen kazandırılması ve özgürlük ve komünizm arasındaki çatışmada önemli bir jeopolitiği kazanmış olmasıdır. Sovyet tehlikesinin tüm özgür dünyada hissedilmesi ve ABD'nin bu tehlike karşısındaki yardımcı görüntüsü ardından kurulacak olan özgür dünyanın birlikleri kapsamında ABD'yi dünyada çok önemli bir hegemonik güç hâline getirmiştir. Türkiye de ABD'nin bu düzenlemelerinde kilit bir devlet hâlini almış ve ABD'nin önemli bir müttefiki olmuştur. ABD, Truman Doktrini sonrasında müttefikleriyle bir Pax Americana kurmuş ve müttefiklerinden sadece kararlarına uyulmasını beklemiştir. Ortadoğu'da ABD'nin rolü ise yardım edici olmaktan ziyade koordinatör olmaya başlamış doktrinlerini Ortadoğu'da geliştirmek içinde birçok plan içine girmeye başlamıştır (Sander, 1979). Önemli olan durum özellikle jeopolitik açıdan çok önemli olan Ortadoğu bölgesinin komünist tehlike altına girmemesi ve bu noktada çabalanması oluşturmaya başlanmıştır. Truman Doktrini vasıtasıyla verilen bir diğer mesaj ise Ortadoğu ülkelerinedir. Ortadoğu ülkelerine olan bu mesaj: Komünist tehdit altında olduğunu ilan et ABD korunmasına girmeyi kabul et ve bunun karşılığında modern silahlara hibe yoluyla ulaştır (Hurewitz, 1969). Bu politika zamanla değişse de Ortadoğu ülkelerini karşılıklı kutuplaşmaya itmiştir.

ABD'nin Truman Doktrini ile Sovyet gücünü Ortadoğu'dan uzaklaştırmak adına diğer stratejisi ise çevreleme politikası olmuştur. Bu strateji George Kennan tarafından ortaya atılmıştır. Kennan İkinci Dünya Savaşı'nın sonundan itibaren Sovyetlerin problem yaratacağı endişesi taşımış ve stratejik bir planı raporlamıştır. SSCB'nin özellikle ideolojik varlığını yaymasının tehlikesinden bahsederek ABD'nin sabırlı, uzun dönemli ve dikkatli çevreleme stratejisi uygulaması gerektiğini öne sürmüştür. SSCB'nin yalnız bırakılmasının ve ABD'nin bu politikada sorumlu olmasının önemini vurgulamıştır (Hook & Spanier, 2014). ABD bu sınırlandırıcı güvenlik anlayışını Soğuk Savaş boyunca uygulamıştır, hatta soğuk savaş sonrası dahi güvenlik anlayışı hâline gelen bu stratejiyi yaymayı başarmıştır. Türkiye, bu stratejinin âdeta bir mihenk taşı oluşturmış ve çevreleme stratejisinin güney kanadı olmuştur.

Truman Doktrini sonrasında Türkiye'nin ekonomik gelişmeleri de önem arz etmektedir. ABD yardımlarının etkisi ile Türkiye'de ekonomik sistem değişme sürecine girmeye başlamıştır. Türkiye'nin devletçi politikaları ABD'li ekonomistler tarafından eleştirilmeye başlanmış ve devletçilik politikasının terk edilmesi gerektiğinden finansman kaynaklarının israf edilmemesinin lüzumlu olduğundan ve fabrikaların yapımında kullanılması düşünülen ABD kredilerinin başka alanlarda kullanılması gerektiğine dair yorum getirilmiştir. Türkiye'nin bir tarım ülkesi olduğunu bu alanda yatırımların artması gerektiğini tarım makinelerinin ve donanımının arttırılması noktasında öneriler verilmiş. Dünya Bankası ise sanayileşme hedefinin tarım kesimine ağırlık verilmesi ile gerçekleşeceğini belirten bir rapor hazırlamış ve tüm alanlarda özel sektörün ağırlığının arttırılması beklenmiş yabancı sermayenin Türkiye'ye gelmesi noktasında bu durumu engelleyen kanunların değiştirilmesi tavsiye edilmiştir. Türkiye sanayileşmenin yanında tarım alanına ilgisini bu süreçten sonra daha da arttırmıştır. (Altan, 1986) Türkiye özellikle Truman Doktrini sonrasında liberasyon politikaları takip etmeye başlamış ve DP döneminde bu artarak devam etmiştir.

ABD'nin Ortadoğu Politikasının Gelişimi

ABD'nin Truman Doktrinini hayata geçirmesi ve bölgede müttefik kazanması, İngiltere'den boşalan Ortadoğu mirasını üstlenmesini getirmiştir. ABD, Ortadoğu'nun komünizme karşı bir savunma alanı olması için yeni stratejiler geliştirmiş ve mümkün mertebe uygulamaya çalışmıştır. Ortadoğu ülkeleri özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında bağımsızlıklarını kazanmaya başlamışlar ve politikalarını da üretmeye çalışmışlardır. Özellikle Soğuk Savaş'ın bir politik süreci olan kutuplaşma içerisinde kalan Ortadoğu ülkeleri, kendilerini belirli bir yerde durmaya ve bundan da çıkar elde etmeye yönelik politikalar üretmişlerdir. Ortadoğu'nun diğer bir karmaşası ise İsrail'in kurulması olmuştur. İsrail varlığının ortaya çıkmasından itibaren Ortadoğu savaş alanı içerisinde kalmış ve istikrar yakalama noktasında da zayıflıklar oluşmaya başlamıştır. İsrail'in kuruluşu sonrasında bölgede Batı ülkelerine

karşı bir duruş ortaya çıkması ise ABD ve müttefiklerini Soğuk Savaş'ın ilk aşamalarından itibaren zorlamaya başlamıştır.

Bu dönemde ABD, Sovyet tehditleri noktasında Ortadoğu devletlerine olan uyarısı pek karşılık bulamamıştır. Fakat çoğu Ortadoğu ülkesi iki kutba da yaklaşmamış ve ana hatlarıyla çıkar ilişkisi boyutları etkili olmuştur. Bu politikanın en önemli temsilci ise Mısır olmuştur. Mısır'da Nasır yönetimi Ortadoğu'da bir liderlik boşluğunu bu süreçte doldurmuştur. ABD'nin uyarılarına kulak vermeyen ülkeler aynı zamanda SSCB'nin belirli yardımlarına da kapı açmaya başlamıştır. ABD'yi oldukça tedirgin eden bu gelişmeler yeni politikalar üretilmesini ve Ortadoğu ülkelerinin bir şekilde Batı Blokuna çekilmesi gerektiğine inanıyordu. Fakat Suriye dışında Ortadoğu devletlerinin SSCB ile kalıcı bağları oluşmamıştır. Bunun sebeplerinden biri hem ideolojik hem de dinseldir.

ABD, Ortadoğu'da etkin güç olmak ve SSCB'yi bölgeden mümkün olduğunca tecrit etmek adına belirli politikalar üretmiştir. 1947 tarihinde Ortadoğu'nun ABD'nin güvenliği için üst düzey bir jeopolitik olduğu sonucuna varılmıştır. Ortadoğu'yu savunmak için siyasal ekonomik ve askeri gücünü kullanması ABD'nin Ortadoğu politikasını oluşturmuştur. Bu strateji ile Ortadoğu bölgesinde müttefik edinmek ve bölgeye hâkim olmak adına üsler yerleştirmek önem arz ediyordu. Bunun için Suudi Arabistan ve Libya önemliydi, fakat yetersizdi. Bu planların bir an önce oluşturulması ve SSCB'nin Ortadoğu'da etkisinin artmaması amaçlanmaktaydı. Suudi Arabistan ile bölgede müttefiklik anlayışı kuvvetlendirildi ve dostluk anlaşmaları yenilendi. Türkiye, İran ve Irak'ın dış halka olarak görüldüğü strateji çerçevesinde bu ülkelerin askerî yeteneklerini arttırmak önemliydi. ABD'nin özellikle Ortadoğu bölgesinde Türkiye ile ilgili planları ise Türk ordusunun modernizesi ve bu kuvvetleri belirli paktlar altında (ileride kurulacak olan NATO) birleştirmek ve Avrupa'nın güvenliğini sınırda sağlamak üzerine kuruluydu. ABD, Ortadoğu güvenliği için İngilizler ile de ortak bir platform içerisinde yer almış, bu da stratejinin bir parçası hâline gelmiştir. ABD bu süreçte Yunanistan, Türkiye ve İran'a askerî ve mali yardımlarını sürdürmeye devam etmiştir. Bu, ileride ortak bir savunma örgütü yolunda da yapılan yardımların öncülünü oluşturmuştur (McGhee, 1992).

Ortadoğu'da bir güvenlik alanı oluşturması politikası ABD'nin bölgeye ekonomik yardım alanının artmasını gerektiriyordu, zira beklenti de bu yönde geliyordu. "Ortak Savunma Programının" kurulması ile ABD, yardımları bu program ile bölgeye gönderilmeye başlamıştır. Bu ekonomik yardımların yanında askerî yardımların kapasitesinin de artmasını sağlamıştır. Türkiye, bu programdan kredi ve hibe almaya kuruluşundan itibaren devam etmiştir (Sander, 1979). Türkiye'nin askerî ve ekonomik ihtiyaçlarının tamamen ABD üzerinden alınması ikili ülke ilişkilerinin seyrini de olumlu etkilemiştir.

Türkiye'nin NATO'ya Girişini Etkileyen Unsurlar ve ABD'nin Stratejisinin Temeli

Ortadoğu'da etkin olmaya çalışan ABD bu dönemde yeni stratejiler geliştirirken İngiltere farklı önerilerde bulunuyor, Akdeniz ve Ortadoğu'da yeni paktlar oluşturmaya gayret ediyordu. Ortadoğu'da kurulacak olan Batı yanlısı bir pakt şeklinde düşünülen bu fikir, Türkiye içerisinde karşılığını bulmuştur. Türkiye'nin amacı Soğuk Savaş'ın başlamasıyla birlikte hem güvenlik hem de siyasi açıdan Batı ittifakı içerisinde yer edinmek ve Batının saygın bir üyesi olmaktır. Türkiye bu amaçla siyasi amaçlarına ulaşmak adına 1949 tarihinde Avrupa Konseyi üyesi olmuştur.

4 Nisan 1949 tarihinde yeni Batı ittifakının şeması netleşmiş ve Kuzey Atlantik Anlaşması imzalanmıştır. Fakat bu Türkiye'nin güvenlik hedefinin diğer basamağını oluşturan örgüte alınmaması hayal kırıklığına sebebiyet vermiştir. ABD bu dönemde Avrupa'nın güvenliğine önem verirken Türkiye devre dışı kalmış; ABD, Ortadoğu politikasını ikincil planda tutmaya devam etmiştir. İngiltere bu süreçte Türkiye ile sıkı ilişkilerini kullanarak Ortadoğu içerisinde planladığı paktların kurucu üyesi olmasını istiyordu, fakat Türkiye bunu reddetmese de NATO içerisinde yer almanın ön koşulu olarak görüyordu. ABD'de özellikle bu süreçte Türkiye'nin Akdeniz'in savunulması ve Ortadoğu'nun güvenliği noktasındaki planlara katılmasını tavsiye etmiştir. Fakat

ilerleyen dönemlerde Avrupa Müttefik Yüksek Komutanlığına atanan ve geleceğin ABD Başkanı olan Eisenhower ABD stratejik temelinde yeni fikirler ortaya atmış, bu fikirler Türkiye'nin öne çıkmasını sağlamıştır. Bu stratejik değişim Başkan Truman'ın dikkatini çekmiş ve Türkiye'nin NATO üyeliği noktasındaki görüşleri değişmeye başlamıştır. İngiltere bu duruma kendi planları içerisinde karşı çıksa da daha sonrasında stratejik değişimler İngiltere'nin de fikirlerini değiştirmesini sağlamıştır. 1951 tarihinde gerçekleşen NATO Bakanlar Konseyinde ABD, müttefiklerini Türkiye konusunda ikna etmeyi başarmış ve Türkiye'nin kara kuvvetlerinin NATO'nun güney kanadına adapte edilmesi kararlaştırılmıştır. Türkiye, 1952 tarihinde güvenlik hedeflerinden birini gerçekleştirerek Lizbon toplantısında üyelik onayını almış ve hem siyasi hem de güvenlik hedeflerine ulaşmıştır (Hale, 2021).

ABD'nin Ortadoğu'da Güvenlik Politikalarında Değişimler Çerçevesinde Eisenhower Doktrini

Türkiye'nin NATO üyeliği Batı güvenlik ittifakının tam bir parçası olmasını sağlarken İngiltere, ile girilen güvenlik mekanizmalarına da Türkiye büyük önem addetmiştir. Özellikle Demokrat Parti yönetimindeki Türkiye, güvenlik ve ekonomik gelişmelerin tamamını Batı çerçevesinde görmektedir ve bu durum Batı tarafından sunulacak olan her türlü teklife açık olmayı gerektiriyordu. İngiltere ve ABD'nin Ortadoğu kapsamındaki Türkiye planlamalarında özellikle güvenlik, tarihsel, siyasal alanlar yer almaktaydı; zira Türkiye Ortadoğu ülkelerine liderlik edebilecek ya da Ortadoğu ülkelerini Batı Blokuna çekecek bir siyasal yapıya sahipti. Fakat bu planlamalar Ortadoğu'nun Batı karşıtlığı sebebiyle uygulanamadığı gibi Türkiye- Ortadoğu ülkeleri arasındaki ilişkilere de büyük zararlar vermiş ve onarılması çok zor olmuştur.

ABD ise bu dönemde bir başkanlık değişimi yaşamış ve 1953 tarihinde göreve Dwight Eisenhower gelmiştir. Eisenhower, özellikle Ortadoğu'nun stratejik önemini başkanlık görevinden önce de çok iyi bilen ve Türkiye'nin bu stratejik konumunun değerinin farkında olan biriydi. Eisenhower başkan olduktan sonra Ortadoğu'da gerginliklerin çözülmesi ve SSCB'nin bölgeye girişinin engellenmesi temel hedef olmuştur. Ortadoğu'da ABD için sorun olarak görülen ilk şey İngiltere-Mısır arasındaki Süveyş kriziydi. Mısır Devlet Başkanı Abdülnasır'ın Nil Nehri üzerinde milli bir baraj fikri ve SSCB tarafından finansman verilmesi ilk sorun olarak öne çıkmıştır. ABD için bu dönemde diğer bir sorun Arap-İsrail anlaşmazlıkları olmuştur. Özellikle bu iki sorun Ortadoğu'da Batı Blokunun en büyük problemleri olmuş ve planlanan politikalar bu sorunlar nedeniyle tam olarak uygulanamamıştır. ABD, ilk olarak Mısır sorunun çözümü için çalışmaya başlamış; zira ABD planlamalarında Mısır'ın yeri çok ayrı olarak düşünülmüş stratejik konum açısından Mısır önemli bir vazife göreceği şekilde planlamalar yapılmıştır. Bu sorunun çözülmesi adına ABD ilk olarak Mısır'a J.F Dulles'i göndermiş; Dulles, Mısır'daki planlamaların en büyük tehdidi olarak İngiltere'yi gördüğüne dair bir raporu Washington'a göndermiştir. Zira İngiltere hâlâ elinde olan stratejik bölgeleri kaybetmeme niyetindeydi. Bu durum ABD'nin planlamalarına ters düşmekteydi (Özdemir, 2022).

Mısır, sorunu kendi içerisinde de büyümeye devam etmiş, Mısır'ın Ortadoğu lideri tarzında davranışları ve Batı karşıtlığı ABD'nin planlamalarına sekteye uğratmaya devam etmiştir. 1954 tarihinde Mısır, İngiltere ile yaptığı bir anlaşma neticesinde daha da bağımsızlaşmış; aynı zamanda bu dönemde Türkiye'nin de içerisinde yer aldığı Ortadoğu merkezli Bağdat Pakti'na en sert tepkiyi gösteren ülke olmuştur. Irak'ı dışlamaya çalıştığı gibi Türkiye'yi Batı'nın merkezi ülkesi olarak itham etmiştir. 1956 tarihinde Mısır'ın Varşova Pakti ülkeleriyle ilişkisini arttırması, ABD'nin yardımlarından mahrum kalmasına sebebiyet vermiştir. Bu durum, ABD'nin yeni planlamalar yapması gerektiğini gösterdiği gibi SSCB Ortadoğu'da etkin olmaya başlamıştır ve Ortadoğu ülkeleri saflara ayrılmak zorunda kalmıştır.

ABD bu süreçten sonra İngiltere ile yakın bir diyalog içine girmiş ve SSCB tehdidinin Ortadoğu'da daha fazla arttığının; SSCB'nin amacının bölgedeki enerji kaynaklarını ele geçirmek olmadığını, tam aksine Süveyş kanalını kapatıp petrol hatlarını keserek Avrupa'yı zayıflatmanın temel hedefi hâline geldiğini açıklamıştır (Divine, 1981). SSCB'nin özellikle Ortadoğu'da gücünü arttırması sonrasında

SSCB tehlikesinin daha da artması üzerine Eisenhower 85. ABD Kongresinin ilk oturumunda Ortadoğu için yeni planlamalarını açıklamış ve Ortadoğu'ya özel olarak ekonomik ve askerî güç kullanımı önermiştir. Kararların hızlı alınmasının şart olduğunu öne sürmüştür (Eisenhower, 1965). ABD'nin Ortadoğu'da SSCB tehdidini bertaraf etmesinin kendi görevi olduğunu, bölge ülkelerinin ekonomik problemlerinin giderilmesinin önemli olduğunu ve komünizm tehdidinin bu ülkelere anlatılması gerektiğinin altını çizmiştir (Özdemir, 2022). Süveyş Krizi ve SSCB'nin Ortadoğu'da etkisinin artması sonrası ABD'nin Ortadoğu Stratejisi Eisenhower Doktrini ile bir temele bağlanmıştır. Aynı zamanda yeni strateji bağlamında ABD, İngiltere ve Fransa'nın Mısır'a saldırısı sonrasında aynı safta yer almaması bölge ülkeleri arasında emperyalistlerin yanında bulunmaması önemli bir girişim olmuştur ve ABD'ye karşı bir yumuşama sağlamıştır. Türkiye açısından değerlendirilirse bu doktrin kapsamında özellikle Suriye Bunalımı ve Irak Darbesi sonrasında Türkiye'nin güney sınırlarındaki tehdidin artması veya Türkiye'nin bu yönden gelecek bir saldırı altında kalması noktasında ABD Türkiye'nin yanında olacağını da belirtmiştir. Bu durum özellikle Türkiye-ABD ilişkileri açısından da önemli bir yükselişi ifade etmektedir.

Eisenhower Doktrininin işleyişini tam manasıyla görmemiz için belirli örnekleri belirtmemiz gereklidir. Bu örneklerde özellikle 1957 tarihinde Nasır taraftarı subayların Ürdün'de hükûmeti ele geçirme girişimleri, Kral Hüseyin'in subayların darbesini komünist darbe olarak açıklaması ABD'nin devreye girmesini sağlamış ve VI. filosunu Beyrut açıklarına göndermiştir. Diğer bir örnek ise 1958 tarihinde Lübnan'da Chamoun'un Batı yanlısı politikaları ve Batı Bloku olan ilişkisi sebebiyle Nasır destekli Lübnanlılarla mevcut hükûmet arasındaki gerilimin artması sonucunu doğurmuş. Chamoun bu durumda ABD'den destek talep etmiş, Eisenhower Doktrini kapsamında Lübnan'ın SSCB etkisine girmemesi ve istikrarsızlığın artmaması adına ABD deniz piyadeleri Beyrut'a çıkarma yapmışlardır (Koç, 2016). ABD, burada güvenilecek bir müttefik olacağını gösterdiği gibi Ortadoğu'da ağırlığını hissettirmeye başlamış ve SSCB'nin bölgedeki planlamalarını etkisiz hâle getireceğini net olarak göstermeye çalışmıştır.

ABD'nin Ortadoğu Politikalarında Türkiye ve İlişkiler, Yeni Yaklaşımlar

Eisenhower Doktrini ile ABD için Ortadoğu'nun önemi artarken Türkiye bu sırada kilit bir ülke konumuna gelmiş ve ABD politikalarının demirbaş ülkesi olmuştur. İki ülke hem Ortadoğu'dan gelebilecek tehlikeler hem de SSCB tehlikesi nedeniyle birlikte çalışmışlar ve birçok ikili anlaşma imzalamışlardır. Eisenhower, özellikle başkan olduğu 1953 tarihinden itibaren Dışişleri Bakanı Dulles ile yoğun ve aktif bir Ortadoğu politikası yürütmüştür. Özellikle ABD'nin Eisenhower ile Ortadoğu politikası ana hattıyla Ortadoğu ülkelerini ürkütmeden mümkün olduğu kadar sıcak ilişkiler kurarak yanına çekmek üzerine kuruludur ve bu projenin en önemli ayağını ise Türkiye oluşturmuş olacaktır. Türkiye, Ortadoğu'da tamamen ABD politikalarını desteklerken ki bunun en önemli örneğini Süveyş krizinde görüyoruz. Bu kriz döneminde Türkiye temkinli davranmış, ABD politikalarını takip etmiş ve Bağdat Paktı çerçevesindeki konumunu kaybetmek istememiştir. Türkiye, özellikle DP döneminde ABD ile sıcak ilişkileri tercih ederken bunu bir zorunluluk olarak da görmüş ve ABD'den gelecek tüm teklifleri değerlendirmiştir. Eisenhower Doktrini de bunlardan biri olmuş, Türkiye bunu oldukça sıcak karşılamış ve ortak hareket etme niyetini belli etmiştir (Güzel, 2021).

Eisenhower Doktrini ile Türkiye'nin içinde bulunduğu en önemli gelişmelerden birisi ise şüphesiz Bağdat Paktı olmuştur. Truman dönemindeki Ortadoğu Savunma Paktı düşüncesinin yıkılması sonrasında ABD özellikle Eisenhower ile Ortadoğu coğrafyasına yoğunlaşmış ve bu bölgenin komünist tehditten korunması amacıyla bir paktın oluşturulması gereği üzerinde durmuştur. Türkiye bu teklife sıcak bakarken yeni girişimlerin bölgede etkili olabileceğini, Komünist tehdide karşı birleşmenin şart olduğunu ABD'ye iletmıştır. Türkiye, Ortadoğu'da güvenliği sağlayacak örgütün lideri olmayı kabullenmiştir (Yılmaz, 2017).

ABD'nin yeni savunma yaklaşımı olan “Kuzey Kuşağı” projesi altında Türkiye olmayı kabullenirken Pakistan ile de savunma iş birliği sağlayan bir anlaşma yapılmış, Irak ile görüşmeler başlatılmış; fakat Irak ilk başta sıcak bakmadığı bu oluşuma ki bunun sebebi geniş katılımın olmamasıydı ve Arap devletleri içerisinde bir tepkiyle karşılanmak istememesiydi. Irak kamuoyunu bu dönemde arttırmak için İngiltere olan savunma iş birliği anlaşmasını son vermek istiyordu. İstedikini alan Irak, 1955 tarihinde Ortadoğu’da komünist tehdide karşı iş birliği adına Türk-Irak ortak bildirisi yayınlamış ve iş birliği kurmayı kabul etmiştir. Türkiye-Irak arasında imzalanan Karşılıklı İş birliği Anlaşması ile birlikte de resmî olarak Bağdat Paktı kurulmuş, ardından pakta Pakistan ve İran’da dahil olmuştur. Bu sayede ABD Atlantik’ten Pasifiğe uzanan savunma güvencesini Bağdat Paktı ile tamamlamış gözükmekteydi. Bu pakta Ortadoğu’da ABD içinde kilit bir ülke olan Mısır karşı çıkmış ve büyük tepki göstermiştir. Ayrıca Suudi Arabistan’ın da pakta karşı çıkması hem Irak’ın yalnızlaşmasına hem de paktın önemine darbe vurmuştur (Yeşilbursa, 2017). Yukarıda da değinildiği gibi Mısır, ABD için çok önemli bir Ortadoğu ülkesi olması hasebiyle pakta yer almaması aslında pakta ve paktın içinde yer alan ülkelere ciddi zararlar vermiştir. Bağdat Paktı, NATO’nun aksine kesin yükümlülüklerde bulunmayan ve sadece savunma alanında iş birliği ortaya koyan bir anlaşma niteliği taşımaktaydı. Bu durum da karşılıklı güveni azaltacağı gibi ABD’nin desteğini mutlak önemli yapmaktaydı. Bağdat Paktı’nın başarısızlığa uğradığı dönem ise tam olarak Irak’ta darbenin gerçekleşmesi ve yeni askerî hükûmetin aksi yönde bir dış politika yürüteceğinin anlaşılması ile olmuştur. Irak, pakta yer alan tek Arap devleti olması hasebiyle önemli bir aktörken bu durumda yokluğu sistemin çökmesine sebebiyet verecekti (Aydın M. K., 2020). Türkiye, Irak’taki darbeye en sert tepki veren ülkelerden biri olurken İngiltere, Ortadoğu’da kalan son haklarını da kaybetmek üzereydi. Irak’ın 1959 tarihinde Bağdat Paktı’nda çekilmesi ile pakt işlevi tamamen kaybolmuş ve amacı ortadan kalkmıştır. Ortadoğu’da savunmanın devam etmesi adına yeni örgütün ismi CENTO olmuş; ABD, ortak statü ile bu örgüte dahil olmuştur. Bu kuruluş askeri noktada herhangi bir önem taşımadığı gibi Bağdat Paktı’nın yarattığı etkiyi yakalayamamıştır.

Bağdat Paktı, özellikle birkaç sebepten başarısızlığa uğramıştır. Bölgedeki karmaşık sorunlar tamamen iyi değerlendirilmemiş ve acele kararlar silsilesi ile bölge ülkeleri pakttan uzaklaşmış, özellikle Batı karşıtlığının etkisi paktın karşılık bulamamasını büyük oranda etkilemiştir. Türkiye, pakt içerisinde bölge ülkelerine karşı tutumunda ABD etkisinde büyük oranda kalmış ve bağımsız bir politika izleyememiştir. Bu da bölge ülkelerinin Türkiye’ye bakış açılarını değiştirmiştir. Diğer bir önemli sebebi ise pakta Arap olan tek ülkenin Irak olmasıdır. Bu durum Arap dünyasında Nasır’ın yükselmesini sağladığı gibi SSCB’nin bölgedeki etkisinin hızlandığını ve aktif olduğunu da göstermiştir (Soysal, 1991).

ABD’nin Ortadoğu politikasında Türkiye’nin önemli bir konumda olmasının sebebi bölgenin güçlü bir ülkesi olmasının yanında NATO üyesi olmasından kaynaklanmaktaydı. Dulles’in Menderes ile görüşmeleri özellikle Türkiye’nin güvenilir bir müttefik ve ABD’nin politikalarına bölgede önderlik edecek bir imaj vermesini sağlamıştır (McGhee, 1992). Türkiye dış politikada kuruluşundan 1950’li yılların sonuna kadar ilk defa bir hegemonik gücün himayesinde politika üretmiş ve bağımsız kararlar vermek yerine daha uyumlu bir dış politika çizmeyi tercih etmiştir. Bu durumu dönemin konjonktüründen ayırmak mümkün değildir.

Sonuç

ABD, İkinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası sahneye bir hegemonik güç olarak çıkmış ve bu yönde özellikle ideolojik rakibi karşısından politikalar üretmeye çalışırken müttefiklerini de koruma altına almaya çalışmıştır. Bu ideolojik karşılaşmanın somut boyutunu oluşturan Soğuk Savaş atmosferinin en yoğun geçtiği bölgelerinden birisini de Ortadoğu oluşturmıştır. ABD, özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra Ortadoğu bölgesi yerine Avrupa ve Avrupalı müttefiklerine daha çok zaman ayırırken Eisenhower Doktrini ile tam anlamıyla Ortadoğu coğrafyasına odaklanmıştır. Komünist tehdidin bu coğrafya da yer edinmesi karşısında politikalar üretmiştir. Bu politikalar

içerisinde bir diğer aktör olarak Türkiye'nin çok önemli bir konumda yer aldığını belirtmekle beraber Türkiye, bu dönemde bağımsız dış politika kararları yerine daha uyumlu bir dış politika çizgisi izlemiş ve NATO çerçevesinde tüm savunma politikaları içerisinde yer almış, Batı ekseninde kararlar yürütmüştür. Bu durum aslına bakarsak ABD bir yana dönemin pek tabii Soğuk Savaşın konjektürel etkisiyle gelişmiştir. Zira bu dönemde iki kutup içerisinden birinde yer almak savunma ve güvenlik adına önemli bir seçimden ibarettir. Türkiye dönemin yapısı gereği ve kuruluş felsefesi gereği de Batı ittifakı içerisinde yer almış SSCB tehlikesinden, işgal edilme çekincesinden bu sayede kaçınmıştır.

ABD'nin Ortadoğu politikası noktasında özellikle savaş sonrası dönemde başarısızlığa uğradığını söylemek doğru olabilir, zira Ortadoğu'daki Batı karşıtlığı tam olarak anlaşılamamış ve bunun çözüm yolları da tam bekleneni verememiştir. Ortadoğu'nun savunması adına kurulan paktlar istenen desteği almak adına fayda getirmemiş hatta SSCB'nin bölgede daha da aktifleşmesini sağlamıştır. Ortadoğu ülkelerinin komünist tehdit altında değil İsrail'in varlığı üzerine olan gerilim ABD tarafından yatıştırılamadığı gibi politikalarıyla da tepki çekmiştir. ABD, önemli bir müttefiki olan İngiltere'nin Ortadoğu mirası sebebiyle de bölgede tam olarak etkin olamamıştır; zira önemli bir Ortadoğu aktörü olan Mısır bunun en önemli örneğini oluşturmaktadır. Fakat bu durum dolaylı olarak geliştiği için ABD'ye yansıtılmak tam olarak doğru olmayabilir. ABD'nin ana hatlarıyla Ortadoğu'daki politikaları tam olarak bu sebeplerden dolayı başarısız kalmış, bu ileriki süreci de yoğun olarak etkilemiş, bölge ülkeleri ABD'nin emperyalist yapısından çekince göstermişlerdir. Fakat Soğuk Savaş atmosferinin getirdiği bir özelliğin yanında aynı zamanda da İsrail'in varlığı Ortadoğu'da bir bölünme yaratmış ve bu bölünme ortamı kaosu beraberinde getirmiştir.

Kaynakça

- Altan, M. (1986). *Süperler ve Türkiye*. İstanbul: AFA Yayınları.
- Ataç, K. K. (2016). 70. Yılında Truman Doktrini: Türkiye ve Soğuk Savaş. *Ortadoğu Etütleri*(1).
- Aydın, M. (2018). İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945. B. Oran (Dü.) içinde, *Türk Dış Politikası* (Cilt 1, s. 399). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aydın, M. K. (2020, Aralık). Türkiye ve Bağdat Paktı. *International Journal of Social Science Research*, 9(2).
- Ayşegül Kars Kaynar, İ. S. (2018). ABD-Türkiye İlişkilerinin Gelişiminde "Ödünç Verme ve Kiralama Anlaşması". *Current Debates International Relations & Law*.
- Cıla, M. S. (2014). II.Dünya Savaşı Sonrası Türkiye-ABD İlişkileri (1945-1955). *Yüksek Lisans Tezi*. Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Tarih Bölümü.
- Divine, R. A. (1981). *Eisenhower and the Cold War*. Oxford: Oxford University Pres.
- Eisenhower, D. D. (1965). *The White House Years A Personal Account 1956-1961 Waging Peace*. New York: Doubleday Company.
- Göktepe, C., & Seydi, S. (2015). Soğuk Savaş Başlangıcında Türk Dış Politikası. *Bilig*(72).
- Güzel, M. V. (2021, Kasım). Eisenhower Doktrininin Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikasına Etkileri. *Atatürk Yolu Dergisi*(69).
- Hale, W. (2021). *1774'ten Günümüze Türk Dış Politikası*. Ankara: Serbest Akademi.
- Hook, S. W., & Spanier, J. (2014). *Amerikan Dış Politikası*. İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Hurewitz, J. (1969). *Middle East Politics: The Military Dimension*. New York: Frederick A. Praeger.

- Koç, E. (2016). ABD Dış Politika Doktrinlerinin Ortadoğu'ya Yansıması. R. Pehlivanlı, & S. Demirkılınç (Dü) içinde, *2.Uluslararası Çin'den Adriyatik'e Sosyal Bilimler Kongresi* (s. 24-34). Adıyaman: İktisadi Kalkınma ve Sosyal Araştırmalar Derneği Yayınları.
- Macmahon, R. J. (2013). *Soğuk Savaş*. Ankara: Dost Kitapevi Yayınları.
- Mcghee, G. (1992). *ABD-Türkiye-NATO-Ortadoğu*. (B. Çorakçı, Çev.) İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Özdemir, S. (2022, Haziran). Eisenhower Doktrini Çerçevesinde Bölgesel Krizler: Suriye-IrakÜrdün-Lübnan. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 10(31).
- Sander, O. (1979). *Türk-Amerikan İlişkileri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Sander, O. (2023). *Siyasi Tarih 1918-1994*. İstanbul: İmge Kitapevi Yayıncılık.
- Sıvış, E. (2019). Türk-Amerikan Müttefikliğinde "Peşrev" Dönemi: Ödünç Verme ve Kiralama Programında Türkiye. *Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*.
- Soysal, İ. (1991, Nisan). 1955 Bağdat Paktı. *Belleten Türk Tarih Kurumu*, 55(212).
- Truman Doctrine (1947)*. (2022, Şubat 8). National Archive: <https://www.archives.gov/milestone-documents/truman-doctrine> adresinden alındı
- Yeşilbursa, B. K. (2017). *Ortadoğu'da Emperyalizm İngiltere ve Amerika'nın Ortadoğu Savunma Projeleri ve Türkiye (1945-1960)*. Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Yılmaz, H. (2017, Ocak). Adnan Menderes Dönemi Türkiye Ortadoğu İlişkileri. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2).

Türk Siyasetinde Milli Görüş Hareketi: Tarihsel Gelişimi ve Toplumsal Etkisi

National Vision Movement In Turkish Politics: Historical Development And Social Impact

*Aziz ARMUTLU**

Başvuru Tarihi: 13.03.2025

Kabul Tarihi: 26.05.2025

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Özet

Bu çalışma, Türkiye siyasetinde İslami değerleri merkeze alan en köklü hareketlerden biri olan Milli Görüş Hareketi'nin tarihsel gelişimini, ideolojik temellerini ve toplumsal etkilerini ele almayı amaçlamaktadır. Necmettin Erbakan liderliğinde 1960'ların sonunda başlayan bu hareket, İslami kimlik, milli çıkarlar ve Batı karşıtı bir perspektif üzerine inşa edilmiştir. Çalışmada, Milli Görüş'ün merkez-çevre çatışması bağlamındaki rolü, "Adil Düzen" modeli ve bu modelin sosyal, ekonomik ve kültürel etkileri analiz edilmiştir. Araştırmada, sosyal bölünme teorisi temel alınarak Milli Görüş'ün Türkiye'deki siyasal ve toplumsal yapıyı nasıl dönüştürdüğü incelenmiştir. Hareketin, ekonomik adalet ve İslami değerler üzerine kurulu söylemi ile geniş kitleleri mobilize ettiği ve sosyal adaleti sağlama hedefiyle hareket ettiği belirtilmiştir. Bu kapsamda, hareketin siyasal arenada MNP, MSP, RP, FP, SP ve YRP gibi partiler aracılığıyla nasıl şekillendiği değerlendirilmiştir. Çalışma, Milli Görüş Hareketi'nin Türkiye siyasetine getirdiği dönüşümü detaylandırmakla birlikte hareketin modernleşme sürecinde karşılaştığı zorluklara ve AK Parti gibi uzantılarının nasıl evrildiğine ışık tutmaktadır. Elde edilen bulgular, Milli Görüş Hareketi'nin salt bir siyasal organizasyon olmanın ötesinde, Türkiye'deki toplumsal dönüşüm süreçlerine yön veren etkili bir toplumsal aktör olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, hareketin Türkiye'nin siyasal ve sosyal dinamiklerine etkisi, modern İslamcı hareketlerin anlaşılması için kritik bir örnek teşkil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Milli Görüş Hareketi, Necmettin Erbakan, Adil Düzen, Merkez-Çevre Çatışması, Sosyal Bölünme Teorisi

Abstract

This study aims to examine the historical development, ideological foundations, and social effects of the National View Movement, one of the most radical movements centered around Islamic values in Turkish politics. This movement, which began in the late 1960s under the leadership of Necmettin Erbakan, was built on Islamic identity, national interests, and an anti-Western perspective. The study analyzes the role of the National View in the context of the center-periphery conflict, the "Just Order" model, and its social, economic, and cultural effects. Based on social division theory, the study analyzes how the National View transformed the political and social structure in Türkiye. It is argued that the movement mobilized large masses with its discourse based on economic justice and Islamic values, with the aim of ensuring social justice. In this context, the study evaluates how the movement

* Dr. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, azizarmutlu86@gmail.com ORCID:0000-0003-2838-7588.

was shaped in the political arena through parties such as MNP, MSP, RP, FP, SP, and YRP. In addition to detailing the transformation brought by the National View Movement to Turkish politics, the study sheds light on the challenges faced by the movement in the modernization process and how its extensions, such as the AK Party, evolved. The findings show that the National Vision Movement is not only a political organization but also an influential social actor shaping the processes of social transformation in Türkiye. In this context, the movement's impact on Türkiye's political and social dynamics constitutes a critical case for understanding modern Islamist movements.

Keywords: National View Movement, Necmettin Erbakan, Just Order, Centre-periphery Conflict, Social Division Theory

Giriş

Milli Görüş Hareketi, 1960'ların sonunda Necmettin Erbakan liderliğinde ortaya çıkmış, İslami değerleri yayma ve koruma amacıyla şekillenmiştir (Yılmaz, 2016, ss.1164-1165). Adalet, manevi kalkınma ve millilik vurgusuyla Türkiye'de özgün bir siyasi ve toplumsal konum elde eden hareket, Batı karşıtı bir perspektif benimseyerek bağımsızlık ve iç dinamiklere dayalı bir gelişim modeli savunmuştur (Tuğrul, 2017, s.618). Milli Görüş, farklı siyasi partilerin oluşumuna öncülük etmiş ve Türkiye'nin siyasi tarihinde dini ve milli kimliğin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır (Armutlu, 2023, s.5).

Maurice Duverger'in ifadesine göre her siyasi parti, kökenlerinin derin etkisi altında faaliyetlerini sürdürmektedir (Duverger, 1993, s.15). Milli Görüş Hareketi, İslamcılık, ümmetçilik, tasavvufi gelenekler ve Ehl-i Sünnet mezhebine bağlılık gibi temel İslami kimlik unsurlarını bünyesinde barındıran bir ideolojik yapıya sahiptir. Hareket, aynı zamanda milliyetçi ve anti-empyrialist bir duruş sergilemiştir. Erbakan'ın liderliğinde, Türk sağının geleneksel yapısından farklı olarak siyasal İslam'ı merkeze almış ve Türkiye'deki siyasi sahnede İslami bir muhalefet olarak kendine yer bulmuştur. Örneğin Milli Nizam Partisi (MNP), Milli Selamet Partisi (MSP) ve Refah Partisi (RP) gibi Milli Görüş partileri, Türkiye'deki merkez-çevre çatışmasına dini ve ideolojik bir perspektiften yaklaşmış, bu bağlamda sosyal bölünmelerin önemli bir temsilcisi olmuştur. Bu çerçevede, Milli Görüş Hareketi'nin toplumsal etkileri ve Türkiye'nin siyasal yapısına olan yansımaları daha derinlemesine incelendiğinde hareketin sadece bir siyasi yapı değil, aynı zamanda Türkiye toplumunun farklı kesimlerine hitap eden geniş kapsamlı bir siyasal hareket olarak yer aldığı daha net görülmektedir.

Bununla birlikte Milli Görüş Hareketi, 1960'lı yılların sonlarına doğru Türkiye'deki modernleşme ve Batılılaşma sürecine karşı çıkan bir tepki hareketi olarak ortaya çıkmıştır. Batı'nın kapitalist ve sosyalist sistemlerini eleştiren hareket, "Adil Düzen" adını verdiği kendi ekonomik ve sosyal modelini geliştirmiştir (Erbakan, 2014). Bu model, İslami değerleri merkeze alarak adalet, ahlak ve maneviyat temelli bir toplum inşa etmeyi amaçlamış ve Türkiye'deki seküler devlet yapısına alternatif bir düzen önerisi sunmuştur (Erbakan, 2014). Erbakan'ın Adil Düzen tezi, yalnızca ekonomi politikaları değil, toplumun manevi ve kültürel alanlarda da kalkınmasını hedefleyen bir sistem olarak ortaya çıkmıştır.

Sosyal bölünmeler ve merkez-çevre çatışması teorisi, Milli Görüş Hareketi'nin ideolojik temelini anlamada önemli bir çerçeve sunmaktadır. Mardin (2015)'e göre Türkiye'deki merkez-çevre çatışmasını Tanzimat Dönemi'nden itibaren şekillenen bir toplumsal ayrışma olarak tanımlamış ve bu ayrışmanın modern Türkiye'nin siyasi yapısını derinden etkilediğini öne sürmüştür. Milli Görüş, bu teorik çerçevede çevrenin merkeze olan tepkisini İslami bir kimlikle ifade eden bir hareket olarak ortaya çıkmıştır.

Türk siyasetinde Milli Görüş Hareketi üzerine yapılan çalışmalar, genellikle hareketin ideolojik temelleri, liderlik yapısı ve siyasi süreçlere etkileri gibi belirli temalara odaklanmıştır. Konuyla ilgili yapılan akademik çalışmalar incelendiğinde belli başlı çalışmalar aşağıdaki şekilde sıralanabilir:

Yılmaz (2016), çalışmasında Milli Görüş Hareketi'ni yeni toplumsal hareketler ve çerçevelendirme teorileri bağlamında incelemiş; hareketin başlangıçta başarılı bir çerçevelendirme stratejisiyle geniş toplumsal destek elde ettiğini; ancak bu çerçeveyi zamanla yenileyemediği için küçülme sürecine girdiğini tespit etmiştir. Buna karşılık Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti)'nin, muhafazakâr demokrat kimliği etrafında başarılı bir çerçeve değişimi gerçekleştirerek güçlü bir toplumsal destek elde ettiği sonucuna ulaşmıştır.

Tuğrul (2017), çalışmasında Milli Görüş Hareketi'ni İslami mücadelenin bir modeli ve siyasi ıslahatçı bir hareket olarak tanımlamış; bu hareketin Türkiye'de sosyal, siyasi ve kültürel alanlarda önemli değişimlerin öncüsü olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca Milli Görüş'ün, uluslararası İslami hareketler için hem moral kaynağı hem de bir model teşkil ettiği sonucuna ulaşmıştır.

Yalanız ve Zabun (2021) çalışmasında, Milli Görüş partilerinin eğitim ve kültür programlarının dönemselsel olarak değişiklik gösterdiğini, bu değişimlerin özellikle siyasi ve toplumsal şartlara bağlı olarak şekillendiğini belirtmiştir. Partilerin eğitimde ahlak ve maneviyatı temel aldığını, kültürel alanda ise dini ve milli değerleri ön plana çıkardığını; ancak siyasi baskılar ve toplumsal değişimlerin bu programlara etkide bulunduğu sonucuna varmıştır.

Baykal ve Çaha (2021) çalışmasında, Milli Görüş Hareketi'nin sivil toplum üzerindeki etkisinin özellikle emek-yoğun aktörler olarak tanımlanan kadınlar, gençlik örgütlenmeleri ve yurtdışı yapılanmalar aracılığıyla toplumsal örgütlenmeye katkıda bulunduğunu ve bu aktörlerin harekete dinamizm kazandırdığı sonucuna ulaşmıştır.

Baykal (2021) çalışmasında, Milli Görüş Hareketi'nin ideolojik kökenleri itibarıyla sağ siyasetin bir parçası olarak ortaya çıktığını, lider merkezli yapısı ve hedef odaklı siyaset anlayışıyla Türkiye'de güçlü bir taban oluşturduğunu; ancak modern siyasi sistemle kurduğu ilişki nedeniyle zamanla geleneksel sağ unsurlarla benzerlikler geliştirdiği sonucuna varmıştır.

Burak (2022) çalışmasında, Milli Görüş Hareketi'nin sosyal adalet ve ahlaki değerleri temel alan "Adil Düzen" anlayışı ile Türkiye siyasetine önemli katkılar sunduğunu, bu anlayışın günümüzde de siyasi söylem ve politikalar üzerinde etkili olmaya devam ettiği sonucuna varmıştır.

Işık (2023) çalışmasında, Milli Görüş partilerinin muhafazakârlık anlayışının tarihsel süreçte değişim gösterdiğini özellikle 1980 öncesi dönemde din ve aile gibi muhafazakâr değerlere vurgu yapılırken 1980 sonrası dönemde demokrasi, laiklik ve insan hakları gibi konulara daha fazla odaklanıldığı sonucuna ulaşmıştır.

Demir ve Kıvrak (2024) çalışmasında, Yeniden Refah Partisi (YRP)'nin Türk siyasi hayatında Milli Görüş Hareketi'nin ideolojik çizgisini sürdürdüğünü hem kadro hem de kitle partisi özelliklerini bünyesinde barındıran bir yapıya sahip olduğunu ve kuruluşundan itibaren hızla örgütlenerek tutarlılık açısından kurumsallaşma kriterlerini büyük ölçüde sağladığını; ancak özerklik konusunda dar bir toplumsal tabana hitap etmesi nedeniyle sınırlamalar yaşadığı sonucuna ulaşmıştır.

Bu çalışmanın amacı, Milli Görüş Hareketi'nin tarihsel gelişimini ve ideolojik temellerini inceleyerek Türkiye siyasetindeki konumunu bütüncül bir yaklaşımla analiz etmektir. Bu doğrultuda, hareketin toplumsal ve siyasi bağlamda nasıl şekillendiği, Türkiye'nin sosyo-politik yapısındaki ayrışmalara ne şekilde etki ettiğinin değerlendirilmesi, Milli Görüş Hareketi'nin sosyal, siyasi ve kültürel düzeydeki etkileri analiz edilmesi ve Türkiye toplumundaki yeri ve tarihsel önemi ortaya konulması hedeflenmektedir. Bu hedef doğrultusunda Milli Görüş'ün demokratikleşme, kimlik siyaseti ve toplumsal değişim üzerindeki etkilerini analiz etmenin yalnızca geçmişi aydınlatmakla kalmayıp aynı

zamanda günümüz Türkiye’indeki siyasi ve toplumsal gelişmeleri anlamaya da önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışma, Milli Görüş Hareketinin Tarihsel Arka Planı, Kuramsal Çerçeve: Sosyal Bölünme Teorisi ve Milli Görüş Hareketi, Merkez ve Çevre Çatışması Bağlamında Milli Görüş, Milli Görüş Hareketi’nin Toplumsal ve Siyasal Etkilerinin Değerlendirilmesi, Milli Görüş Partilerinin Değişimi ve Toplumsal Etkileri, İsrail-Filistin Çatışması ve Milli Görüş Hareketinin Tutumu başlıkları ile konu detaylandırılmış olup sonuç bölümüyle çalışma tamamlanmıştır.

1. Tarihsel Arka Plan

Necmettin Erbakan tarafından 1970 yılında MNP ile birlikte kurulan Milli Görüş Hareketi, Türk siyasetinde önemli bir güç olmuştur (Çağa ve Baykal, 2017). Milli Görüş’ün bir “hareket” olarak tanımlanmasının temelinde, sık sık kapatılma süreçleri yaşamasına rağmen her seferinde aynı ideolojik kodlarla yeniden hükmi bir kimlik kazanabilmesi, seçim dönemlerinde mensuplarını iktidar hedefi doğrultusunda seferber edebilmesi ve ideolojik, ekonomik ve kültürel düzeyde toplumsal bir temsil gücüne sahip olması bulunmaktadır. Hareketin en dikkat çekici yönlerinden biri, liderliğini yapan Necmettin Erbakan ile özdeşleşmesidir. Bu nedenle Milli Görüş, aynı zamanda “Erbakan hareketi” olarak anılmış ve takipçileri de “Erbakancı” şeklinde tanımlanmıştır (Çakır, 2014, s.568).

Milli Görüş Hareketi’nin kurumsal dönüşümü, Türkiye’deki siyasi ve toplumsal baskılara yanıt olarak şekillenmiştir. Tekin (2017)’e göre, Milli Görüş partilerindeki değişimlerin temelinde, Türkiye’de siyasi ve toplumsal alanın maruz kaldığı baskılar yer almaktadır. Bu bağlamda, partilerin kapatılma gerekçeleri göz önünde bulundurulduğunda siyasi sıkışıklığı aşmak, meşruiyet zeminini korumak ve görüşlerini topluma aktarabilmek için partilerin yeni ve formel terminolojilere yöneldiği şeklinde değerlendirilmiştir.

Milli Görüş Hareketi, 1970 yılında kurulan MNP ile siyasi sahneye adım atmıştır. MNP, Batı ile bağımsız ve kendi değerlerine dayalı bir Türkiye inşa etme amacı taşıyan İslami temeller üzerinde yükselen ilk parti olarak dikkat çekmiştir (Çağa ve Baykal, 2017, s.789). Bu hareket, sosyal adalet, milli kalkınma ve İslam birliği gibi konularda önemli vurgular yaparak merkez-çevre çatışması çerçevesinde şekillenen Türkiye siyasetinde kendine özel bir yer edinmiştir (Çelebi, 2019, s.34). Milli Görüş Hareketi’nin MNP ile başlayan bu siyasi serüveni, Türkiye’de İslami temellere dayanan bağımsız bir siyasi kimlik oluşturma çabasının önemli bir örneğini teşkil etmektedir; aynı zamanda hareketin sosyal adalet, milli kalkınma ve İslam birliği gibi konulara odaklanması, Türkiye siyasetinde merkez-çevre çatışmasının İslami bir perspektif ile ele alınmasına zemin hazırlamıştır.

Necmettin Erbakan’ın liderliğinde kurulan MNP, Adalet Partisi (AP) tarafından yeterince temsil edilmediğini düşünen ve siyasi sistemin dışında kalan çevrelerin desteğiyle siyaset sahnesine çıkmıştır. MNP’nin kısa süren siyasi hayatının ardından MSP kurularak, Milli Görüş ideolojisinin siyasi temsilini sürdürmeye devam etmiştir. MSP, Türkiye siyasetinde özellikle 1970’li yılların koalisyon hükümetlerinde etkili olmuş; dinî hassasiyetleri siyasi bir çizgide savunan bir güç haline gelmiştir (Çelebi, 2019, s.37). Hareket, 1980 darbesi sonrasında kapanmasına rağmen RP ve daha sonra Fazilet Partisi (FP) ile yoluna devam etmiştir; ancak 28 Şubat süreci Milli Görüş’ün siyasi alandaki etkinliğini önemli ölçüde sınırlamıştır (Tuğrul, 2017, s.621). 1980 darbesi sonrasında yaşanan parti kapatmaları ve 28 Şubat sürecinin oluşturduğu siyasal baskılara rağmen Milli Görüş Hareketi, RP ve Fazilet Partisi (FP) aracılığıyla seçmen tabanında yeniden karşılık bularak siyasal varlığını sürdürme yönünde bir çaba göstermiştir. Bu durum, hareketin toplumsal temellere dayalı dirençli yapısını ve geniş kitleler nezdindeki etkisinin sürdüğünü göstermektedir.

Milli Görüş Hareketi, “Adil Düzen” tezi etrafında şekillenen ve adalet, refah ile İslami değerler üzerine kurulu bir toplumsal yapıyı öngören İslami bir dünya görüşünü benimsemiş ve bu yaklaşımı siyasi söyleminin merkezine yerleştirmiştir. Necmettin Erbakan, “Adil Düzen” yaklaşımıyla

toplumsal ve mali sorunlara din ve insan hakları temelli bir çözüm önerisi getiren ve Türk siyasal söyleminde etkileri hala görülen önemli bir devlet adamı olarak kabul edilmektedir. Milli Görüş felsefesiyle siyaset yapan partiler günümüzde hâlâ varlığını sürdürmekte olup bu durum Erbakan'ın mirasının önemini gözler önüne sermektedir (Burak, 2022; Tuğrul, 2017). Hareketin başlıca destekçileri arasında Anadolu sermayesi, küçük işletmeler ve İslami duyarlılığı yüksek çevreler yer almıştır. Bu çevreler, Batı'nın seküler değerlerine karşı yerli ve dini değerleri ön planda tutan bir yapı arayışında olmuş ve hareket, sosyolojik ve ekonomik sorunları ele almak için dini ve insan hakları perspektiflerini birleştiren bir “Adil Düzen” yaklaşımını savunmuştur (Burak, 2022; Yılmaz, 2016).

Hareketin ideolojisi İslamcılık, anti-emperyalizm ve ulusal kimliğe odaklanma ile karakterize edilmektedir (Tuğrul, 2017). Başlangıçta etkili çerçeveleme yoluyla hızlı bir destek kazanan Milli Görüş Hareketi, 1990'larda uyum sağlamakta zorlanmış ve 2000'lerde düşüşe geçmiştir. Ancak hareketin mirası, AK Parti gibi muhafazakâr demokrat kimliklerini başarılı bir şekilde yeniden çerçevlendiren ve önemli bir büyüme kaydeden uzantılarıyla Türk siyasetini etkilemeye devam etmektedir. Hareketin Türk siyasi ve ekonomik hayatı üzerindeki etkisi, Milli Görüş'ten esinlenen partilerin siyasi arenada hala aktif olmasıyla birlikte önemli ölçüde devam etmektedir (Burak, 2022; Yılmaz, 2016). Milli Görüş Hareketi'nin “Adil Düzen” teziyle birlikte, Anadolu sermayesi ve küçük işletmeler gibi destekçi grupların, yerli ve dini değerlere dayalı bir çerçeve üzerinden kendi ekonomik ve kültürel varlıklarını koruma ve güçlendirme yönünde bir eğilim gösterdikleri görülmektedir. Bu durumun, hareketin halk tabanında karşılık bulmasında etkili olduğu düşünülmektedir. Erbakan'ın ideolojik mirasının ve Milli Görüş çizgisinin, günümüz Türk siyasetinde belirli ölçüde etkisini sürdürdüğü de gözlemlenmektedir.

2. Kuramsal Çerçeve: Sosyal Bölünme Teorisi ve Milli Görüş Hareketi

Sosyal bölünme teorisi, siyasal partilerin toplumdaki sosyal, ekonomik ve kültürel bölünmelerin bir yansıması olduğunu savunan bir yaklaşımdır. Lipset ve Rokkan'a (1967) göre, siyasal partilerin oluşum süreci, toplumda tarihsel olarak şekillenen sosyal çatışma hatlarıyla doğrudan ilişkilidir ve bu çatışmalar, partilerin ideolojik konumlanmalarını belirleyen temel unsurlar arasında yer almaktadır. Teoriye göre tarihsel süreçte ortaya çıkan sosyal bölünmeler, farklı siyasi kimliklerin ve partilerin oluşumuna zemin hazırlamaktadır. Bu bağlamda, Türkiye'deki siyasal hareketlerin tarihsel dinamiklerini anlamada ve yorumlamada sosyal bölünme teorisi önemli bir çerçeve imkânı sunmaktadır.

Türkiye'nin siyasi tarihinde, merkez ve çevre arasındaki çatışma, sosyal bölünme teorisinin güçlü bir örneğini oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden başlayarak Tanzimat ve modernleşme süreçleri, toplumu merkez (elit kesim, bürokrasi ve sekülerleşmeyi savunanlar) ve çevre (kırsal kesim, geleneksel değerler ve dini hassasiyetlere sahip olanlar) olarak ikiye ayırmıştır (Mardin, 1973). Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte yürütülen sekülerleşme ve modernleşme politikalarının, merkezin toplumsal ve siyasal hâkimiyetini pekiştirdiği; buna karşılık çevrede konumlanan dini ve geleneksel unsurların ise daha marjinal bir konuma itildiği gözlemlenmektedir. Bu durumun, çevre grupları açısından siyasal temsile yönelik bir ihtiyaç doğurduğu ileri sürülebilir.

Akademik alanda Sosyal Bölünme Teorisinin kurucularından olan Lipset ve Rokkan, siyasal partilerin sosyal bölünmeleri yansıttığını ve bu bölünmelerin parti sistemlerini şekillendirdiğini belirtmiştir. Milli Görüş Hareketi de Türkiye'nin sosyo-politik yapısındaki merkez-çevre ayrışmasını İslami bir perspektifle ele alarak yeni bir ideolojik kimlik oluşturmuştur (Lipset ve Rokkan, 1967). Özbudun (1974) ise siyasal partilerin demokratik sistemde toplumsal bölünmeleri yansıtan ve bu bölünmelere temsil sağlayan yapılar olduğunu vurgulamıştır. Milli Görüş'ün siyasi partiler aracılığıyla geniş bir taban kazanması, çevreyi merkeze taşıma çabasıyla uyumlu bir şekilde ilerlediğini vurgulamıştır.

Maddi ve manevi kalkınma ile milli şuur söylemlerini etkili bir şekilde kurgulayan hareket, ilk yıllarında hızlı bir büyüme sürecine girmiştir. Bu noktada fikirlerin doğru bir çerçevede hedef kitleye sunulması, hareketin başarı oranını artırmaktadır. Milli Görüş hareketi, toplumsal destek bulabileceği bir alan üzerine ilk çerçevesini inşa ederek büyüme kaydetmiştir. Ancak 1990'lardan itibaren bu çerçevenin yeniden düzenlenmesi gerektiği halde, hareket bunu başaramamış ve 2000'lerden itibaren küçülme ve dağılma sürecine girmiştir. Buna karşın hareketin bir uzantısı olarak ortaya çıkan AK Parti, çerçeve değişimini başarıyla gerçekleştirmiş ve kimliğini muhafazakâr demokrasi anlayışı etrafında inşa etmiştir. Bu sayede toplumsal desteğini artırarak hızlı bir büyüme trendi yakalamayı başarmıştır (Yılmaz, 2016, s.1169). Bu çerçevede, hareketin başarılı bir şekilde kendi çerçevesini oluşturup toplumsal destek bulduğu söylenebilir. Ancak 1990'lı yıllardan itibaren Milli Görüş Hareketi'nin bu çerçeveyi güncelleyemediği ve bu durumun hareketin toplumsal etkisinin zayıflamasında etkili olmuş olabileceği değerlendirilmektedir. Buna karşılık, AK Parti'nin aynı çerçeveyi "muhafazakâr demokrasi" anlayışıyla yeniden tanımlayarak toplumsal desteğini artırdığı değerlendirilmektedir.

Milli Görüş Hareketi, sosyal bölünme teorisinin Türkiye'deki merkez-çevre çatışması bağlamında en belirgin örneklerinden biridir. Necmettin Erbakan liderliğinde ortaya çıkan bu hareket, çevrenin merkeze karşı bir tepkisi olarak şekillenmiştir. Milli Görüş, seküler ve Batı yanlısı modernleşme politikalarına karşı İslami kimlik, yerel değerler ve milli çıkarları savunan bir ideoloji geliştirmiştir (Yılmaz, 2016). Bu doğrultuda, Milli Görüş Hareketi'nin, sosyal bölünme teorisinde tanımlanan toplumsal çatışma hatlarını siyasal düzlemde yansıttığı ve bu çatışmalara ideolojik bir zemin sunduğu değerlendirilmektedir.

Lipset ve Rokkan'ın teorisine göre, siyasal partiler toplumsal bölünmelerin temsilcisi olarak işlev görür. Milli Görüş Hareketi'nin siyasal temsilcileri olan MNP, MSP, RP ve FP, çevrenin taleplerini siyasal bir zemine taşıyarak geniş bir halk kitlesine hitap etmiştir (Çağa ve Baykal, 2017). Hareketin, özellikle Anadolu'da yaşayan küçük işletmeler ve İslami hassasiyetleri yüksek olan kesimler gibi çevre gruplarından destek bulması, sosyal bölünmelerin siyasi alandaki karşılığını göstermektedir. Bu partiler, sadece İslami bir ideolojiye dayalı talepleri dile getirmekle kalmamış, aynı zamanda merkez tarafından dışlanmış sosyal ve ekonomik grupların temsilcisi olmuştur (Çelebi, 2019).

Sosyal bölünme teorisi, Milli Görüş Hareketi'nin yalnızca bir siyasal parti olarak değil, aynı zamanda sosyo-politik bir hareket olarak toplumsal yapıyı nasıl dönüştürdüğünü anlamada da kritik bir araçtır. Örneğin Erbakan'ın "Adil Düzen" tezi, mevcut kapitalist ve sosyalist ekonomik sistemlere alternatif olarak çevre gruplarının taleplerini karşılamaya yönelik geliştirilmiş bir modeldir (Erbakan, 2014). Bu model, ekonomik adalet, yerli kalkınma ve dini değerler gibi unsurları merkeze alarak çevrenin siyasal düzlemde kendini ifade etme biçimini güçlendirmiştir.

Milli Görüş Hareketi'nin Türkiye siyasetindeki yerini değerlendirdiğimizde, sosyal bölünme teorisinin şu boyutlarda çalışmaya uygulanabileceği görülmektedir (Tuğrul, 2017):

1. **Tarihsel Arka Plan:** Milli Görüş, Türkiye'nin modernleşme sürecinde çevrenin merkeze karşı geliştirdiği tepkilerin bir ürünüdür.
2. **Toplumsal Temsil:** Hareket, merkez tarafından dışlanan çevre gruplarının taleplerini siyasal bir çerçevede temsil etmiştir.
3. **İdeolojik Ayrışma:** Batı'ya karşı İslami bir dünya görüşü ve ekonomik modele dayalı bir ideolojik çerçeve sunarak toplumsal çatışmayı derinleştirmiştir.
4. **Siyasal Başarılar:** Hareketin 1990'larda İstanbul ve Ankara gibi büyük şehirlerde belediye başkanlıklarını kazanması, çevrenin merkeze olan etkisini somutlaştırmıştır.

Sosyal bölünme teorisi, siyasetteki geleneksel sol-sağ ideolojik bölünmenin, küreselleşmenin kozmopolit, küresel yönelimli “kazananları” ile daha yerel köklere sahip, kültürel olarak muhafazakâr “kaybedenleri” karşı karşıya getiren yeni bir bölünme tarafından giderek daha fazla gölgede bırakıldığını öne sürmektedir. Bu kültürel tepki tezi, popülist desteğin, küreselleşme ve ilerici değer değişimlerinin getirdiği hızlı sosyal ve kültürel değişimlere nüfusun bir zamanlar egemen olan kesimlerinin verdiği bir tepki olarak açıklanabileceğini savunmaktadır (Inglehart ve Norris, 2016). Bu tezin popülist, milliyetçi ve İslamcı bir siyasi hareket olarak değerlendirilen Türkiye’deki Milli Görüş Hareketi bağlamında açıklayıcı bir çerçeve sunabileceği düşünülmektedir. Hareketin, güçlü bir ulus-devletin geçmişteki rolüne duyulan özlemi yansıttığı ve küreselleşmenin etkisiyle geleneksel değerler ile ulusal kimliğin zayıfladığına dair algılara karşı bir duruş sergilediği ileri sürülebilir.

3. Merkez ve Çevre Çatışması Bağlamında Milli Görüş

Sosyal bölünme teorisi, siyasal partilerin toplumdaki sosyal, ekonomik ve kültürel bölünmelerin bir yansıması olduğunu savunan bir yaklaşımdır. Teoriye göre, tarihsel süreçte ortaya çıkan sosyal bölünmeler, farklı siyasi kimliklerin ve partilerin oluşumuna zemin hazırlamaktadır. Milli Görüş partilerinin, özellikle MNP, MSP, RP ve FP, bu toplumsal çatışmanın temsilcisi olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Bu partilerin, çevrenin ekonomik ve kültürel taleplerini siyasal düzleme taşıma çabası içinde oldukları ve sekülerleşme ile Batı kapitalizmine karşı, İslami değerler eksenli alternatif bir düzen önerdikleri gözlemlenmektedir. Bu bağlamda, sosyal bölünme teorisinin merkez-çevre çatışmasına ilişkin yaklaşımı çerçevesinde Milli Görüş Hareketi’nin merkezdeki elit yapılarla karşıtlık içerisinde çevreyi temsil eden bir siyasal aktör olarak değerlendirilebileceği söylenebilir.

Milli Görüş Hareketi, sosyal bölünme teorisinin belirttiği çatışma hatlarını siyasal başarılarla dönüştürerek çevrenin merkeze olan etkisini somutlaştırmıştır. Özellikle 1990’larda İstanbul ve Ankara gibi büyük şehirlerde belediye başkanlıklarını kazanması, çevrenin taleplerinin siyasal düzlemde ne kadar güçlü bir şekilde ifade edildiğini göstermiştir (Tuğrul, 2017). Bu başarıların Milli Görüş Hareketi’ni Türkiye siyasetinde merkez-çevre dengesini etkileyen önemli bir aktör konumuna taşıdığı söylenebilir.

Sosyal bölünme teorisinin merkez-çevre çatışmasına odaklanan yaklaşımı, Milli Görüş Hareketi’nin siyasal partileri aracılığıyla çevre gruplarının taleplerini temsil etmesini açıklamaktadır. MNP, MSP, RP ve FP çevrenin ekonomik ve kültürel taleplerini siyasal alana taşıyarak geniş halk kitlelerinden destek almıştır. Özellikle Anadolu’daki küçük işletme sahipleri, dini değerlerine bağlı işçiler ve kırsal kesimlerde yaşayan muhafazakâr bireyler, Milli Görüş partilerinin toplumsal destek tabanını oluşturmuştur (Çağa ve Baykal, 2017).

Milli Görüş’ün, Batı’nın modernleşme ve kapitalist ekonomi anlayışına karşı geliştirdiği "Adil Düzen" tezi, sosyal bölünme teorisinin çatışma hatlarını net bir şekilde yansıtmaktadır. Necmettin Erbakan’ın liderliğinde geliştirilen bu model, çevredeki grupların ekonomik ve sosyal adalet taleplerine yanıt vermek için tasarlanmıştır (Erbakan, 2014). "Adil Düzen", merkez tarafından dayatılan kapitalist ve sosyalist sistemlerin alternatifi olarak, İslami bir ekonomi ve toplum modeli sunmuştur. Bu yaklaşımın hem ekonomik adaleti hem de yerel değerleri önceleyen bir çerçeve sunarak çevrenin merkeze karşı siyasal alanda güçlenmesine katkı sağladığı değerlendirilmektedir.

Lipset ve Rokkan’ın teorisine göre, siyasal partiler toplumsal bölünmelerin temsilcisi olarak işlev görür. Milli Görüş Hareketi’nin siyasal temsilcileri olan MNP, MSP, RP ve FP, çevrenin taleplerini siyasal bir zemine taşıyarak geniş bir halk kitlesine hitap etmiştir. Bu partiler, yalnızca İslami bir ideolojiye dayalı talepleri dile getirmekle kalmamış, aynı zamanda merkez tarafından dışlanmış sosyal ve ekonomik grupların temsilcisi konumunda da yer almıştır. Hareketin siyasal temsilcileri, çevrenin merkeze karşı taleplerini başarıyla dile getirerek, toplumsal bölünmelerin siyasi alandaki yansımasını somutlaştırmıştır.

Sosyal bölünme teorisi, Milli Görüş'ün yalnızca bir siyasal parti hareketi değil, aynı zamanda sosyo-politik bir dönüşüm aracı olarak ele alınmasını da mümkün kılmaktadır. Örneğin, Erbakan'ın geliştirdiği "Adil Düzen" tezi, kapitalist ve sosyalist sistemlere alternatif olarak çevre gruplarının taleplerine yanıt vermeyi hedefleyen bir model olarak yorumlanabilir. Ekonomik adalet, yerli kalkınma ve dini değerlere vurgu yapan bu yaklaşımın, çevrenin siyasal düzlemde kendini ifade etme biçimini güçlendirdiği söylenebilir. Lipset ve Rokkan'ın teorisine göre siyasal partiler, toplumsal bölünmelerin temsilcisi olarak işlev görmektedir. Bu çerçevede, Milli Görüş Hareketi'nin siyasal temsilcileri olan MNP, MSP, RP ve FP'nin, çevrenin ekonomik, kültürel ve ideolojik taleplerini siyasal zemine taşıyarak geniş halk kesimlerine hitap etmeye çalıştıkları görülmektedir. Bu partilerin, yalnızca İslami söylemlerle değil, aynı zamanda merkez tarafından dışlanmış sosyal ve ekonomik grupların temsilciliğini üstlendikleri de değerlendirilebilir. Bu durum, sosyal bölünme teorisinin Türkiye bağlamında açıklayıcı bir çerçeve sunduğunu da göstermektedir.

4. Milli Görüş Hareketi'nin Toplumsal ve Siyasal Etkilerinin Değerlendirilmesi

Milli Görüş Hareketi, 1960'lı yılların sonlarında Necmettin Erbakan tarafından başlatılan bir siyasal ve ideolojik harekettir. Hareket, İslami değerlerin merkezinde yer aldığı "Adil Düzen" idealiyle şekillendirilmiş ve özellikle Türkiye'de İslami bir toplum yapısının inşasını hedeflemiştir. Milli Görüş Hareketi, İslamcılık, ümmetçilik, yerellik, anti-emperyalizm ve antisyonizm gibi ideolojik öğelerle şekillenen, dinî temelleri olan bir hareket olarak Türk siyasetinde önemli bir yere sahiptir. Bu hareketin İslami ve milli bir çerçeve içinde, seküler sistemle sürekli bir çatışma halinde olduğu gözlemlenmiştir. Erbakan'ın liderliğinde sürdürülen bu mücadele, İslami değerlerin siyasal düzlemde de savunulabileceği inancını yerleştirmiştir (Çağa ve Baykal, 2017, ss.788-790). Bu süreçte, hareketin toplumsal destek kazanması ve geniş halk kitleleri üzerinde etkili olması, siyasal İslam'ın temsil gücünü artırmıştır.

Çok partili sisteme geçiş, köyden kente göçün hızlanması ve eğitim seviyesindeki artış, Türkiye'de olduğu kadar dünyada da toplumsal atmosferi şekillendiren temel etkenler arasında yer almıştır. Yeni eğitim imkânları ve şehir yaşamıyla bilinçlenen muhafazakâr kesim, dini taleplerini daha güçlü bir şekilde dile getirerek siyasette de yer alma isteklerini ifade etmeye başlamıştır. Ancak, muhafazakâr kesimin bu taleplerini görünür kılma çabaları, çoğu zaman siyasal İslam, din istismarcılığı veya gerici gibi olumsuz ifadelerle tanımlanmış ve sosyal talepleri uzun süre göz ardı edilmiştir. Muhafazakâr kesimi siyasetle buluşturan Milli Görüş çizgisindeki partiler ise sert bir devlet politikasıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu bağlamda Milli Nizam Partisi (MNP, 1970-1971), Milli Selamet Partisi (MSP, 1973-1981), Refah Partisi (RP, 1983-1998) ve Fazilet Partisi (FP, 1997-2003) gibi partiler, dini siyasete alet etme, din istismarı ve laiklik ilkelerine aykırı davranış gerekçeleriyle kapatılmıştır (Yılmaz, 2016, ss.1172).

Çok partili hayata geçişle birlikte hareketlenen siyasi alan, 1960 sonrasında artan ideolojik çeşitlilik ve hızlanan kentleşme süreciyle yeni siyasi partilerin ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır. Bu partiler arasında en dikkat çeken, Necmettin Erbakan liderliğinde ortaya çıkan İslamcı Milli Görüş hareketiydi. Türk siyasetindeki güçlü merkezci eğilimlere karşı kendisini sistemin dışında ve alternatif bir yol olarak tanımlayan Milli Görüş hareketi, 1990'lara gelindiğinde geliştirdiği yeni söylemler ve kazandığı toplumsal destek sayesinde siyasi güç kazanarak iktidar odaklarına erişmeyi başarmıştır. RP ile Türk siyasetinde etkin bir konum elde eden Milli Görüş hareketi, 28 Şubat askeri müdahalesinin yarattığı etkilerle önce zayıflama, ardından parçalanma sürecine girmiştir. Milli Görüş, siyasi olarak kendisini merkez ve bu çizgideki partilerin karşısında konumlandırmasına rağmen söylem düzeyinde ya da reel politik bağlamda sağ siyasetle önemli benzerlikler sergilemiştir (Baykal, 2021, s.35).

1980 sonrasına gelindiğinde, askeri yönetimin uyguladığı siyasi etkisizleştirme ve siyasal baskılar ile Turgut Özal'ın izlediği yeni-sağ siyaset, 1980 öncesindeki ideolojik heyecanı büyük ölçüde

dengelemiştir. Bu dönemde İslamcılık, “siyasal İslam” kavramı üzerinden radikalizm, fundamentalizm, köktencilik, şiddet ve terörle ilişkilendirilerek sistem dışı bir anlayış olarak değerlendirilirken yerine “kültürel/ılımlı İslam” kavramı yerleştirilmeye çalışılmıştır. Bu değişim süreci, sadece İslamcılığın algısında değil, içeriden bakış açısında da önemli bir dönüşüm yaratmıştır. Müslümanlar adına düşünen entelektüeller, post-modern kültürün etkisiyle sivil toplum, çok-hukukluluk ve müzakereci demokrasi gibi kavramlar etrafında yeni bir söylem geliştirmiştir. Bu bağlamda, Milli Görüş hareketinin 1990’larda ürettiği Adil Düzen söylemiyle yaşadığı dil değişimi ve bu hareketten koparak gelişen AK Parti’nin ortaya koyduğu “muhafazakâr demokrat” kimlik, İslamcılığın toplumsal ve politik düzeyde geçirdiği dönüşümün dikkat çeken bir halkasını oluşturmuştur (Yıldız, 2008, s.56).

1980’lerin sonuna kadar Milli Görüş hareketi çizgisinde kurulan partilerde fiili anlamda kadın kolları bulunmamaktaydı. Hareket ile kadınlar arasındaki ilişki, çoğunlukla eşler, babalar ya da erkek kardeşler aracılığıyla kurulmaktaydı. Bu durum, Milli Görüş hareketinin erkek egemen söylemi kadar Kemalist rejimin yukarıda açıklanan çifte politikasının etkisiyle de şekillenmiştir. 1980 öncesinde, Milli Görüş hareketine mensup kadınların siyasetle ilgili ilk deneyimleri, hareketin lideri Necmettin Erbakan ve eşi Nermin Erbakan’ın verdiği, binlerce kadının katılımıyla gerçekleşen konferanslar olmuştur (Aktaş, 2018, s.63). Bu konferanslar ile kadınların siyasete aktif katılımlarının teşvik edildiği görülmektedir. Milli Görüş Hareketi’nde kadınların siyasal ve kamusal alandaki temsili yalnızca hareketin erkek egemen söylemiyle sınırlı kalmamıştır. Bir yandan kadınlar modernleşmenin bir parçası olarak kamusal alana davet edilmiş; ancak öte yandan özellikle dini kimliği ön planda olan kadınlar, başörtüsü gibi semboller üzerinden sistem dışına itilmiş ve kadınların siyasi arenada görünürlüklerinin sınırlandırıldığı değerlendirilmektedir.

Ancak 1990’lı yılların sonuna gelindiğinde hareketin toplumsal çerçevesini yenileyememesi, yeni nesillerin beklentilerini karşılayamamasına neden olmuş; bu durum, Milli Görüş’ün zayıflamasına yol açmıştır. AK Parti, 2000’li yıllarda Milli Görüş’ün devamı olarak ortaya çıkmış; ancak siyasi çerçevesini “muhafazakâr demokratlık” olarak yeniden tanımlayarak büyük bir toplumsal destek kazanmıştır (Yılmaz, 2016, s.1165). Bu noktada, Milli Görüş Hareketi’nin toplumsal desteğinin azalmasına yol açan faktörleri ve bu boşlukta ortaya çıkan yeni siyasi alternatiflerin nasıl şekillendiğini analiz etmek hareketin Türkiye siyasetindeki mirasını anlamak açısından önemlidir. Milli Görüş partileri, laik sisteme karşı tehlike olarak görülmüş ve kapatılma süreçlerinin yaşanmasına sebep olmuştur. Bu bağlamda Türkiye’de 28 Şubat süreci yaşanmıştır.

28 Şubat sürecinde cari rejimin partiye uyguladığı baskılar ve onu sistem dışına itmesi, RP’nin iktidar dönemindeki çözüm odaklı yaklaşımları ve ardından sergilediği tepkisiz siyaset, hareketin temel iddialarını zayıflatmıştır. FP döneminde ana akım iddialarından uzaklaşan ve Adil Düzen retoriğini terk eden hareket, giderek sönmülenerek büyük ölçüde merkez sağ siyasete benzer bir yapıya dönüşmüştür (Yıldırım, 1999, s. 52)

Milli Görüş siyaseti, 1970’lerin başında küçük bir hareket olarak başlamışken, bugün AK Parti aracılığıyla toplumun yarısının desteğini birleştirmeyi başarmış ve 2002 yılından bu yana iktidarda kalmıştır. Hareket, ortaya çıktığı dönemde dönemin merkez-sağ partisi olan AP ve Süleyman Demirel tarafından bastırılmaya ve yok edilmeye çalışılmıştır. Ancak sosyal tabanında kök salan AK Parti, 2001 yılında siyaset sahnesine çıkmış ve kısa sürede merkez-sağ siyaseti kendi bünyesine katmayı başarmıştır. Başlangıçta farklı siyasi görüşlerden isimleri bir araya getiren AK Parti’nin, 2010 sonrasında giderek Milli Görüş çekirdek kadrosuna dayanan bir yapıya dönüştüğü ve İslamcı bir söylem benimsediği göz ardı edilmemelidir. Milli Görüş siyaseti bugün Saadet Partisi (SP) ve Yeniden Refah Partisi (YRP) ile temsil edilmeye devam ederken bir “gelenek” olarak AK Parti’de şekillenmektedir. Politik kimliğini Milli Görüş hareketinde kazanan pek çok sivil unsur ise mücadelesini bugün AK Parti çatısı altında sürdürmektedir (Çaha ve Baykal, 2021, s.160).

28 Şubat sürecinde, MGK'da Genelkurmay tarafından sunulan öneri maddelerinin büyük ölçüde eğitim konularına odaklanması, iki önemli değerlendirmeyi ön plana çıkarmaktadır. İlk olarak müdahalenin özellikle eğitim alanı üzerinden gerçekleştirilmesi, eğitimin devletin diğer kurumları tarafından da hassas bir şekilde izlendiğini ve kritik bir alan olarak görüldüğünü göstermektedir. İkinci olarak Milli Görüş partilerinin, müdahale dönemine kadar eğitimle ilgili önemli adımlar atarak karşıt ideolojileri rahatsız ettiği anlaşılmaktadır. Kültürel bağlamda, Developing Eight (D-8) ya da Türkçesiyle Gelişmekte Olan Sekiz Ülke, 1997 yılında Türkiye'nin öncülüğünde kurulan bir ekonomik iş birliği örgütüdür. Üyeleri benzer kalkınma hedeflerine sahip sekiz gelişmekte olan ülkeden oluşmaktadır. Bu ülkeler; Türkiye, Bangladeş, Mısır, Endonezya, İran, Malezya, Nijerya ve Pakistan'dır. D-8'in kuruluş amacı, üye ülkeler arasında ticaretin artırılması, sanayi iş birliklerinin geliştirilmesi, teknolojik bilgi paylaşımı ve alternatif bir ekonomik kalkınma modeli oluşturulmasıdır. Ayrıca, Batı merkezli küresel ekonomik yapıya karşı, daha adil ve çok kutuplu bir ekonomik düzen arayışı da örgütün temel hedefleri arasında yer almaktadır. D-8, ekonomik olduğu kadar kültürel ve siyasal düzlemde de iş birliği hedefleyerek ümmetçi bir perspektifin kurumsallaşmasına katkı sunmayı amaçlamıştır. Ayrıca, bu dönemde Meclis'te opera ve bale gibi alanlara yönelik olumsuz kanaatlerin belirtilmesi, RP'nin kültür politikalarını ve milli kültür algısını ortaya koyan önemli göstergelerden biridir (Yalanız ve Zabun, 2021, s.765).

Necmettin Erbakan'ın öncüsü olduğu Milli Görüş Hareketi, Türkiye ve Müslüman coğrafyası için Batı merkezli fikirlerden uzak, özgün ve dinî bir model geliştirmeyi hedeflemiştir. "Büyük Türkiye" ideali, "Adil Düzen" ve maddi-manevi kalkınma vurgularıyla muhafazakâr değerleri, özellikle din, aile ve ahlak kavramlarını, siyasal alana taşımıştır. Milli Görüş partileriyle Türk siyasetine "siyasal İslam" kavramı girmiş, ancak FP ve SP'nin daha ılımlı bir muhafazakârlık benimsemesi, hareketin 1990'lardan itibaren değişime uğradığını göstermektedir. Bu değişimin en belirgin örneği, 2001'de kurulan AK Parti'dir. Günümüzde ise Milli Görüş çizgisi SP ile "temsil" edilmektedir (Işık, 2023, ss.73-74).

Milli Görüş deneyimi, İslami değerlerden beslenmekle birlikte modernleşmenin teknolojik boyutuna da talip olmuş ve Osmanlı'nın son döneminde ortaya çıkan iki farklı modernleşme anlayışından birini yaklaşık bir asır sonra hayata geçirme çabası göstermiştir. Bu anlayışlardan ilki, Genç Osmanlıların görüşlerinden doğmuş ve Batı'nın bilim ve teknolojisini yerel kültürel değerlerle harmanlamayı hedefleyen bir yaklaşıma dayanmıştır. Diğer bakış açısı ise Fransız Devrimi'nin yüzüncü yılında ondan ilham alınarak şekillenmiş; Jön Türklerin görüşleri etrafında Batı'yı "gülüyle ve dikeniyile" benimsemeyi savunmuş ve büyük ölçüde pozitivist bir anlayışı temel almış bir perspektif olarak ortaya çıkmıştır (Mardin, 2008).

Milli Görüş, dini ve milli değerleri Batı'da gelişen teknolojik unsurlarla harmanlayan çift kanatlı bir modernleşme ve kalkınma anlayışı etrafında örgütlenmiş; gençler ve kadınlar da dâhil olmak üzere milyonları harekete geçirerek yüzyılın sonuna gelindiğinde sisteme yön verecek bir konuma ulaşmıştır (Çaha ve Baykal, 2021, s.140).

Milli Görüş Hareketi, İslami ve milli değerleri merkeze alarak Türk siyasetinde güçlü bir ideolojik duruş sergilemiş, seküler sistemle çatışarak kendi varlığını sürdürmüştür. Erbakan'ın liderliğinde, İslami hassasiyetlerin siyasette temsil edilebileceği düşüncesini topluma benimsetmiştir. Ancak 1990'ların sonunda hareketin yeni nesillerin taleplerine cevap verememesi, toplumsal desteğin azalmasına neden olmuş ve AK Parti'nin "muhafazakâr demokrat" bir kimlikle sahneye çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu değişimin, AK Parti'nin geniş bir toplumsal destek elde etmesinde etkili olduğu ve hareketin ideolojik dönüşüm sürecine önemli ölçüde katkı sağladığı ileri sürülebilir. Günümüz Türk siyasal hayatında, Milli Görüş geleneğini sürdürme iddiasındaki iki temel siyasi aktör olan SP ve YRP'nin, Türkiye siyasetinde farklı toplumsal ve siyasal karşılıklar ürettiği değerlendirilmektedir.

SP, Milli Görüş hareketinin köklü temsilcisi olarak ahlaki değerler, sosyal adalet ve bağımsızlık vurgusuyla siyaset yapmaya devam etmektedir. Ancak geçmişteki kitlesel desteğini büyük ölçüde kaybetmiş olan parti, günümüzde daha sınırlı bir seçmen kitlesine hitap etmektedir. Özellikle laiklik ve demokrasi vurgusu üzerinden siyasi tutumlarını yumuşatarak daha geniş bir kitleye ulaşmaya çalışsa da genellikle muhafazakâr entelektüeller ve geçmişte Milli Görüş çizgisinde yer almış seçmenler tarafından desteklenmektedir (Çaha ve Baykal, 2021). SP'nin toplumsal karşılığının, ahlaki ve siyasi değerlere bağlılığıyla öne çıkan bir “prensip partisi” olarak değerlendirilebileceği söylenebilir.

2018 yılına gelindiğinde, Necmettin Erbakan'ın oğlu Muhammed Ali Fatih Erbakan tarafından Millî Görüş'ün gerçek temsilcisi olma iddiasıyla YRP kurulmuştur (Hamsici, 2024). YRP'nin toplumsal karşılığı, SP'ye kıyasla daha geniş bir seçmen tabanına ulaşma potansiyeli barındırmaktadır (Çaha ve Baykal, 2021). “Milletimiz için biz varız” sloganıyla yola çıkan Dr. Fatih Erbakan liderliğindeki YRP, tıpkı RP gibi “Önce Ahlak ve Maneviyat” ve “Yeniden Büyük Türkiye” ilkeleri doğrultusunda ve adil bir düzen kurma amacıyla kurulmuştur. Partinin amblemi, kapatılan RP'nin amblemine büyük ölçüde benzemektedir. Amblemden kalkınmayı simgeleyen beyaz başak ve maneviyatı temsil eden hilal figürü yer almaktadır (Demir ve Kıvrak, 2024, s.469). YRP'nin kuruluşundan bu yana geçen süre boyunca Millî Görüş çizgisine sadık kaldığı söylenebilir. Örneğin Millî Görüş Hareketi'nin geleneksel faiz karşıtlığını devam ettirdiği görülmektedir. Parti lideri Fatih Erbakan, iktidara gelmeleri durumunda faizi ve haksız kazancı yasaklayacaklarını ifade etmiştir (DHA, 2022). YRP, Necmettin Erbakan'ın oğlu Fatih Erbakan liderliğinde Milli Görüş hareketinin geleneksel çizgisini korurken, daha popülist ve ekonomik krizler karşısında çözüm odaklı politikalarla seçmen desteğini artırmaya çalışmaktadır. Parti, özellikle ekonomik adalet, faizsiz ekonomi ve “yeniden büyük Türkiye” vizyonu gibi temalarla ön plana çıkarken, genç seçmenler ve dindar muhafazakâr kesimlerden önemli ölçüde destek gördüğü ifade edilmektedir (Çaha, 2020; Coşkun, 2023).

YRP, manevi ve ahlaki değerlere aykırı olarak değerlendirdiği eşcinsellik, İstanbul Sözleşmesi, feminizm, LGBT hakları ve hayvan hakları gibi güncel toplumsal tartışma konularına karşı eleştirel bir tutum sergilemekte ve bu söylem üzerinden kendi seçmen kitlesiyle bağını kuvvetlendirmeye çalışmaktadır. Bu durum, partinin tüm toplumsal kesimlere hitap eden kapsayıcı bir siyasal yapıdan ziyade, belirli bir ideolojik çerçeveye dayalı olarak konumlandığını düşündürmektedir. Ayrıca, partinin popülist politikaları oy oranını artırmada etkili olmuş, İslamcı-popülist çizgisiyle milliyetçi-popülist Zafer Partisi'ne benzer bir yaklaşım sergilemiştir. Özellikle İsrail ile ticaret konusundaki eleştirileri, ideolojik kökeni ve söylemleri arasındaki bağa katkı sağlamaktadır. YRP'nin kitle partisine dönüşme potansiyeli bulunsu da bu potansiyelin gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini söylemek için henüz erken olduğu değerlendirilmektedir (Demir ve Kıvrak, 2024, ss.475, 478).

Her iki parti de Milli Görüş'ün temel değerlerini paylaşmakla birlikte stratejik yaklaşımları ve toplumsal karşılıkları açısından farklılık göstermektedir. SP daha ideolojik ve muhafazakâr bir duruş sergilerken YRP, hedef odaklı politikalar ve liderlik odaklı bir siyaset anlayışıyla dikkat çekmektedir. Bu durum, Milli Görüş hareketinin toplumsal ve siyasi anlamda farklı biçimlerde değiştiğini göstermektedir (Çaha ve Baykal, 2021).

Türk Siyasal Hayatında Milli Görüş Hareketi'nin başarısı, Erbakan'ın karizmatik liderliği, güçlü teşkilatlanma yapısı ve toplumda dini hassasiyetlerin siyasi alanda ifadesini bulan talepleriyle ilişkilidir. Hareket, Türkiye siyasetinde seküler-İslami ikilemini derinleştiren bir unsur olarak İslami kimliği sürekli olarak canlı tutmuştur (Tuğrul, 2017, s.622). Günümüzde AK Parti'nin iktidarda olmasıyla Milli Görüş'ün etkisi dolaylı olarak devam etmekte olup İslami kimliğin siyasetteki yeri korunmaktadır.

Bunun yanında Erbakan'ın siyasi arenadaki başarısı ve karizmatik liderliğinin ilk oluşumu olan ve Milli Görüş'ün ilk siyasal partisi olan MNP, 1970 yılında kurulmuştur. MNP, Türkiye'nin sosyal

adaleti ve milli kalkınmayı temel alan özgün bir ekonomi politikası ortaya koyarken yerli sanayinin gelişimini ve İslami değerlerin korunmasını ön planda tutmuştur (Yılmaz, 2016, s.1165). 12 Mart 1971 muhtırasıyla kapatılan MNP'nin ardından kurulan MSP, Türkiye siyasetinde İslamcı bir muhalefet hareketi olarak daha etkin bir rol üstlenmiştir (Çelebi, 2019, s.34). Erbakan'ın öncülüğündeki bu hareket, Türk sağının geleneksel yapısından ayrılarak, merkez-çevre çatışmasını dini bir çerçevede yorumlamış ve böylece farklı sosyal kesimleri harekete geçirmiştir. Hareketin temel hedefleri arasında, Batı'dan bağımsız bir Türkiye inşa etme ve İslam dünyasıyla iş birliğini geliştirme bulunmaktadır (Tuğrul, 2017, s.618).

1970 yılında kurulan MNP ile siyasi alanda adım atan hareket, daha sonra MSP, RP ve FP aracılığıyla toplumsal etkisini genişletmiştir. Hareket, toplumsal hareket teorileri çerçevesinde değerlendirildiğinde, "çerçeveleme" teorisine uygun olarak doğru çerçeveyi oluşturmuş ve toplumsal desteğini bu şekilde kazanmıştır. Ancak 1990'lı yıllardan sonra Milli Görüş Hareketi'nin ideolojik çerçevesini yenileyememesi özellikle genç nesillerle güçlü bir bağ kuramamasına ve siyasi etkinliğini önemli ölçüde yitirmesine yol açmıştır. Örneğin, 1997 yılında yaşanan 28 Şubat süreci, hareketin mevcut siyasi söylemini dönemin toplumsal ve siyasi koşullarına uyarlamakta yetersiz kaldığını ve bu nedenle hem devlet kurumlarıyla hem de kamuoyunun geniş kesimleriyle çatışma yaşadığını somut biçimde ortaya koymuştur. Buna karşılık, AK Parti ise 2000'li yıllarda "muhafazakâr demokratlık" kimliği altında yeni bir çerçeve oluşturarak geniş bir toplumsal destek kazanmıştır (Yılmaz, 2016, ss. 1165–1167). AK Parti'nin bu stratejisi, İslami değerlere dayalı bir siyaseti, modern ve demokratik taleplerle bütünleştirerek toplumun geniş kitleleriyle bağlantı kurma kabiliyetini göstermiştir. Bu bağlamda, AK Parti'nin "muhafazakâr demokratlık" yaklaşımı, İslami hassasiyetleri koruyarak modernleşme ve demokratikleşme sürecine uyum sağlama açısından Milli Görüş Hareketi'nden ayrıştığı ve Türkiye'deki siyasi dengeleri önemli ölçüde etkilediği ifade edilmektedir (Yavuz, 2009; Taş, 2015).

Milli Görüş Hareketi, Batı emperyalizmine karşı bağımsızlık, İslam birliği ve "Adil Düzen" gibi hedeflerle şekillenmiş ve Türkiye'nin sosyo-politik yapısında İslami değerleri koruma odaklı bir toplumsal düzenin kurulmasını savunmuştur. Hareketin siyasi temsilcileri olan MSP ve daha sonra RP, toplumsal ve ekonomik adaleti ön planda tutan İslami bir düzeni savunarak geniş bir destek toplamış; İslami kimliği savunan bir siyasi yapı olarak Türkiye'de etkili olmuştur. Böylece merkez ve çevre arasındaki çatışmalarda İslami bir düzen arayışını toplumsal bir hareket haline getirmiştir (Çelebi, 2019, ss.36-38). Bu bağlamda RP'nin 1994 yerel seçimlerinde elde ettiği başarı gösterilebilir. Bu seçimlerde RP, İstanbul ve Ankara gibi büyükşehirlerin belediye başkanlıklarını kazanmış; böylece hareketin İslami temellere dayalı "Adil Düzen" söylemini somut hizmetlere dönüştürme fırsatı elde etmiştir. Bu dönemde, sosyal belediyecilik anlayışı çerçevesinde belediyeler aracılığıyla sosyal yardım programları artırılmış, yoksul kesimlere yönelik hizmetler geliştirilmiş, yerel ekonomiye destek verilmiş ve İslami hassasiyetleri gözeten projeler hayata geçirilmiştir. RP'nin bu uygulamaları, özellikle Anadolu sermayesi, küçük işletmeler ve dini hassasiyeti yüksek çevrelerden büyük destek görmüştür. Bu destek, hareketin ideolojik söyleminin pratik karşılık bulmasını kolaylaştırarak Türkiye siyasetinde etkili bir aktöre dönüşmesini sağlamıştır (White, 2002; Tuğal, 2009).

Milli Görüş Hareketi, Türkiye'deki İslami hassasiyetleri siyasi alana taşıyarak toplumsal ve kültürel düzeyde önemli bir etki yaratmıştır. Ancak 1990'lı yıllardan itibaren ideolojik çerçevesini güncelleyememesi, hareketin toplumsal destek tabanında daralmaya yol açmış olabilir (Tuğrul, 2017, s. 625). Bu bağlamda, hareketin siyasi temsilcisi konumundaki RP'nin, kadınların iş yaşamındaki rolüne yönelik sınırlayıcı söylemleri ve laik eğitim sistemine yönelik eleştirel tutumu, özellikle kentleşme ve modernleşmenin hız kazandığı bir dönemde toplumun bazı kesimlerinde mesafeli bir tutumun gelişmesine neden olmuş olabilir. Ayrıca, RP'nin yönettiği belediyelerde zaman zaman kamusal alan kullanımı ve yaşam tarzlarına ilişkin ortaya çıkan kısıtlayıcı uygulamaların, belirli seçmen grupları üzerinde olumsuz bir algı oluşturduğu ileri sürülebilir. Bu gelişmeler, toplumun

değişen beklentilerine daha esnek politikalarla yanıt vermeye çalışan AK Parti gibi oluşumların, daha geniş kitleler nezdinde karşılık bulmasına imkân tanıdığı değerlendirilmektedir.

5. Milli Görüş Partilerinin Değişimi ve Toplumsal Etkileri

Milli Görüş Hareketi, tarihsel süreçte Türkiye'nin siyasal ve toplumsal yapısında derin izler bırakmıştır. Hareketin İslami ve milli değerler ekseninde şekillenen ideolojisi, Türkiye'deki merkez-çevre çatışmasının bir ürünü olarak ortaya çıkmış ve sosyo-politik bölünmelerin siyasal bir temsili haline gelmiştir.

Günümüzde Milli Görüş geleneğini sürdürme hedefinde olan SP ve YRP, hareketin köklü ideolojik temellerine bağlılıklarını sürdürmekle birlikte, Türkiye'deki toplumsal ve siyasal değişimlere yanıt verme biçimleri açısından farklı stratejiler izledikleri değerlendirilmektedir. Örneğin SP'nin daha temkinli ve ilkesel bir siyaset dili benimsemesi, onu "prensip partisi" olarak tanımlayan yaklaşımları beraberinde getirirken; YRP, daha pragmatik ve popülist bir üslupla geniş kitlelere hitap etmeyi tercih etmektedir (Çaha, 2020). Bu bağlamda, her iki partinin de geleneksel Milli Görüş çizgisinden belirli ölçülerde ayrıştığı yönünde çeşitli eleştiriler dile getirilmektedir (Coşkun, 2023).

Her iki partinin de geleneksel Milli Görüş partilerinden ayrıştığı noktalardan biri, toplumsal değişimlere nasıl yanıt verdikleridir. SP, daha ideolojik ve ahlaki temelli bir siyaset anlayışıyla modern meselelere sınırlı bir düzeyde yaklaşırken YRP, ekonomik adaletsizlik ve toplumsal harekete geçirme gibi güncel sorunlara halkta karşılığı olan daha yararlı çözümler üretmeye çalışmaktadır. Ancak bu farklılıklar aynı zamanda her iki partinin de geçmişten gelen birikimle modern Türkiye'nin ihtiyaçlarına uyum sağlama konusundaki zorluklarını yansıtmaktadır. Geleneksel Milli Görüş partilerinin toplumsal bir hareket olarak geniş kitlelere hitap eden yapısına kıyasla bu iki partinin günümüzde daha dar bir toplumsal karşılık bulduğu söylenebilir (Çaha ve Baykal, 2021).

SP, geleneksel Milli Görüş çizgisini korumakla birlikte günümüzün toplumsal dinamiklerine uyum sağlama çabası içerisindedir. Parti demokrasi, insan hakları ve çevre gibi konulara daha fazla vurgu yaparak özellikle genç ve kentli seçmenlere ulaşmayı hedeflemektedir. Bu strateji, partinin ideolojik esneklik gösterdiği ve toplumsal değişimlere yanıt verme kapasitesini artırma çabası olarak değerlendirilebilir (Zabun ve Yanalız, 2021).

YRP ise geleneksel Milli Görüş söylemlerini modern bir çerçevede yeniden yorumlayarak ekonomik adalet, faizsiz ekonomi ve "Yeniden Büyük Türkiye" vizyonu gibi temalarla ön plana çıkmaktadır. Parti, özellikle genç seçmenler ve dindar muhafazakâr kesimler arasında destek bulmayı hedeflemektedir. Bu yaklaşım, partinin toplumsal değişimlere yanıt verme kapasitesini artırma çabası olarak değerlendirilebilir (Demir ve Kıvrak, 2024).

SP, geleneksel Milli Görüş söylemini modern konularla harmanlayarak demokrasi, insan hakları ve çevre gibi alanlarda daha geniş bir söylem geliştirme çabası içindedir (Kara, 2023). Parti, özellikle genç ve kentli muhafazakâr seçmenlere ulaşmak için daha ideolojik bir yumuşama göstermiştir. Ancak bu durum, parti tabanında "gelenekten sapma" eleştirileriyle karşılaşmaktadır (Çetin, 2022). SP, daha dar bir seçmen kitlesine hitap etse de ahlaki duruşunu koruyarak bir prensip partisi kimliğini sürdürmektedir (Yılmaz, 2021). Ancak günümüzde SP'nin daha diplomatik bir dil kullanması ve YRP'nin popülist söylemler geliştirmesi, hareketin bu alandaki tutarlılığının tartışılmasına neden olmuştur (Sol Haber, 2023). Bu durum, Milli Görüş'ün ideolojik ilkelerinin değişen uluslararası dinamiklere nasıl uyum sağlayabildiği sorusunu gündeme getirmiştir.

Milli Görüş Hareketi, Anadolu'daki muhafazakâr kesimlerin ekonomik ve sosyal taleplerini siyasal düzleme taşıyarak toplumsal temsil gücünü artırmıştır. Ancak 1990'ların sonunda hareketin genç nesillerin taleplerine yanıt verememesi ve toplumsal çerçevesini yenileyememesi, AK Parti'nin "muhafazakâr demokratlık" çerçevesinde yeni bir siyasi zemin oluşturmaya olanak tanımıştır (Yılmaz, 2016). Bu durum, Milli Görüş Hareketi'nin ideolojik evrimini ve toplumsal etkisinin sınırlı

kaldığı noktaları gözler önüne sermektedir. Nitekim son dönemde Milli Görüş çizgisini temsil eden SP ile YRP, İsrail-Filistin çatışmasına yönelik söylemleri ve siyaset üretme biçimleri bakımından dikkat çekici bir ayrışma sergilemektedir. SP, daha diplomatik ve insan hakları temelli bir söylem benimserken; YRP, daha sert söylemli ve doğrudan İslamcı reflekslerle hareket eden bir tutum sergilemektedir (Köse, 2023; Akyol, 2023).

6. İsrail-Filistin Çatışması ve Milli Görüş Hareketinin Tutumu

İsrail ve Filistin arasında süregelen çatışma, onlarca yıldır küresel bir endişe kaynağı olmuştur ve Gazze Şeridi'nde son dönemde tırmanan şiddet olayları, konuyu bir kez daha uluslararası söylemin ön saflarına taşımıştır. İsrail hükümetinin konut ve yerleşim politikaları da dâhil olmak üzere bölgedeki politikaları, bir Yahudi devletini şekillendirmeye ve Filistin halkı üzerinde sömürgeci hâkimiyeti sürdürmeye yönelik belirgin önyargıları nedeniyle uzun süredir eleştirilmektedir. 2021 çatışması, Siyonist İsrail rejiminin Filistinlilerin isyancı uygulamalarına verdiği yanıtla alevlenmiş ve çatışmayı tırmandıran bir insan hakları sorunu olarak Birleşmiş Milletler (BM)'in dikkatini çeken bir dizi olaya yol açmıştır (İmtiaz vd., 2021).

Bu çerçevede Milli Görüş hareketi, tarihsel olarak İsrail'in Filistin topraklarındaki politikalarına karşı sert bir duruş sergilemiştir. Özellikle Necmettin Erbakan liderliğinde, İsrail'in Gazze'ye yönelik saldırıları kınanmış ve Filistin halkının hakları savunulmuştur. Bu tutum, hareketin İslami dayanışma ve adalet ilkeleriyle uyumlu bir dış politika izlediğini göstermektedir. Ancak son yıllarda Milli Görüş geleneğini sürdüren partiler özellikle SP ve YRP, tutarlılık konusunda bazı tartışmalara yol açmıştır. Örneğin bazı eleştirmenler, bu partilerin İsrail ile ekonomik ve diplomatik ilişkileri sürdürme eğiliminde olduklarını ve Filistin meselesine yönelik söylemlerinde tutarsızlıklar bulunduğunu belirtmektedir (Sol Haber, 2024). Bu durum, Milli Görüş hareketinin İsrail'in Gazze saldırıları karşısındaki tutumunun, hareketin ideolojik ilkeleriyle ne kadar uyumlu olduğunu sorgulayan bir turnusol testi işlevi görmektedir. Hareketin, Filistin meselesine yönelik tutumunda ideolojik tutarlılığı koruyup koruyamadığı, hem siyasi destekçileri hem de eleştirmenleri tarafından yakından izlenmektedir. Bu bağlamda, hareketin argümanlarından biri olan İsrail'e karşı tutumu ve Filistin meselesine yaklaşımı, hem iç politikada hem de uluslararası arenada dikkatle izlenmiştir. Hareketin Filistin meselesine yaklaşımındaki tutarlılık, ideolojik bir sınavdan geçmiştir. Hareketin dış politikadaki temel argümanlarından bir diğeri ise "Siyonizm karşıtlığını" merkeze alan bir söylem benimsemiş olmasıdır.

Siyonizm karşıtlığı, Necmettin Erbakan'ın dünya görüşüne en açık şekilde yansıyan unsurlardan biridir. Yazılarında ve konuşmalarında sık sık Siyonizm'den ve onun oluşturduğu tehlikelerden bahseden Erbakan, "*Filistin davası, bizim davamızdır.*" diyerek Filistin'i ve Kudüs'ü bir dava olarak sahiplenmiştir (Erbakan, 2013). Erbakan, Siyonizm'i anlatırken ünlü timsah metaforunu kullanarak şunları söylemiştir: "*Siyonizm'in üst çenesi Komünizm, alt çenesi ise Kapitalizmdir. Normalde hayvanların alt çenesi hareket ederken, timsahın üst çenesi hareket ettiği için bu metaforu kullanıyorum. Bu iki çene, birbirleriyle çatışıyor gibi görünseler de, aslında aralarına giren avlarını ezmek ve gövdeyi (Siyonizmi) beslemek için çalışır.*" (Akgül, 1997).

Günümüzde devam eden İsrail'in Gazze'ye yönelik saldırıları, Milli Görüş hareketi için bir turnusol görevi görerek hareketin ideolojik tutarlılığını ve dış politika yaklaşımlarını değerlendirmek için bir zemin oluşturmıştır. Hareketin Filistin meselesine yönelik tutumu, özellikle Necmettin Erbakan'ın Siyonizm karşıtlığı ve Filistin davasına sahip çıkışı ile birlikte, tarihsel olarak güçlü bir duruş sergilemiştir. Ancak, günümüzde Milli Görüş geleneğini sürdüren partilerin bu tutumu ne ölçüde devam ettirdiği ve çağın değişen koşullarına ne şekilde uyarladığı, hareketin ideolojik tutarlılığı açısından tartışmalı bir zemin oluşturmaktadır (Çaha, 2020; Duran, 2019).

Sonuç

Milli Görüş Hareketi, Türkiye'nin siyasal tarihinde önemli bir dönüm noktası olarak İslami değerleri siyasi ve toplumsal alana taşıyan köklü bir harekettir. Necmettin Erbakan liderliğinde 1960'ların sonunda ortaya çıkan hareket, Batı'nın kapitalist ve seküler sistemlerine alternatif olarak İslami temellere dayalı "Adil Düzen" modelini geliştirmiştir. Bu model sosyal adalet, milli kalkınma ve ahlaki değerler üzerine inşa edilmiştir ve geniş halk kesimlerinden destek görmüştür. Sosyal bölünme teorisi çerçevesinde değerlendirildiğinde, hareket, merkez ve çevre arasındaki çatışmada çevrenin sesi olmuş, özellikle ekonomik ve kültürel olarak dışlanmış kesimlerin temsilini üstlenmiştir.

Milli Görüş Hareketi'nin ideolojik ve siyasi başarıları, MSP, RP ve FP gibi partiler aracılığıyla şekillenmiş ve Türk siyasetinde güçlü bir aktör olarak yer almıştır. Ancak, 1990'ların sonlarına doğru hareket, değişen toplumsal dinamiklere uyum sağlayamaması nedeniyle etkisini kaybetmeye başlamıştır. Bu boşlukta ortaya çıkan AK Parti, "muhafazakâr demokratlık" kimliği ile Milli Görüş'ün ideolojik mirasını modern siyasetle bütünleştirmiş ve Türkiye'nin siyasal dengelerinde önemli değişikliklere yol açmıştır.

Hareketin toplumsal etkileri sadece siyasal alanda değil, aynı zamanda ekonomik ve kültürel düzeyde de hissedilmiştir. Anadolu sermayesinin gelişimi, sosyal yardımlaşma ve dayanışma ağlarının kurulması, hareketin destekçilerine sağladığı pratik kazanımlar arasında sayılabilir. Bununla birlikte, hareketin temsil ettiği İslami kimlik ve milli değerler, Türkiye'nin modernleşme ve demokratikleşme sürecindeki tartışmalarda belirleyici bir unsur olmuştur. Bu hareket, Türkiye'nin siyasal tarihindeki önemli dönüm noktalarından biri olarak, İslami duyarlılığı olan kesimlerin sesini duyuran ve siyasetin merkezine taşıyan bir güç olmuştur. Bu etkinin devamlılığı, İslamcı siyasetin Türkiye'deki gelişim sürecini ve toplumsal kabullerini anlamak açısından kritik önemdedir. Milli Görüş Hareketi, İslami kimliği Türkiye siyasetinde güçlü bir şekilde temsil eden ve sosyal adalet söylemiyle toplumsal yapıyı etkilemiş bir tarihsel aktör olarak kalıcılığını korumaktadır.

Milli Görüş Hareketi'nin, Türkiye'de İslami değerlerin toplumsal ve siyasal alandaki temsilinde önemli bir dönüm noktası olarak değerlendirilebileceği söylenebilir. Hareketin siyasal başarıları, ideolojik söylemleri ve toplumsal etkileri, Türkiye'nin siyasal tarihindeki dönüşüm süreçlerinin anlaşılması açısından anlamlı bir örnek sunduğu izlenimini vermektedir. Geçmişteki mirası günümüzde SP ve YRP gibi partiler aracılığıyla devam etse de Milli Görüş'ün Türk siyasetindeki etkisi ve önemi, AK Parti'nin siyasal başarısı ile daha geniş bir perspektifte değerlendirilmelidir.

Kaynakça

- Akgül, A. (1997). *Dünyanın değişimi ve Erbakan devrimi*. Burak Yayınları.
- Aktaş, C. (2018). *Türbanın Yeniden İcadı*. İstanbul: Nehir Yayınları.
- Akyol, M. (2023, October 20). Türkiye'de Filistin Üzerinden Siyaset: Saadet, YRP ve AK Parti Ayırışmaları. *Serbestiyet*. <https://serbestiyet.com/yazarlar/turkiyede-filistin-uzerinden-siyaset/>
- Armutlu, A. (2023). Türk Siyasetinin Ekolü "Hoca": Necmettin Erbakan Portresi. Altıntaş, H. (Ed.), *Siyaset Bilimi, Uluslararası İlişkiler ve Kamu Yönetimi Alanında Uluslararası Araştırma ve Değerlendirmeler* (1. Baskı) içinde (1-18). Serüven Yayınevi.
- Baykal, Ö. (2021). "Sağ Bir Siyaset Olarak Milli Görüş Hareketi". *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 17 (60), 34-58.
- Baykal, Ö., ve Çaha, Ö. (2021). Milli Görüş Hareketi ve Sivil Toplum. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 17(60), 138-163.

- Burak, B. (2022). Post-Modern Darbe Sonrası Türk Siyasetinde Necmettin Erbakan'ın Mirası Ve Milli Görüş Hareketi. *ESAM Ekonomik Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 59-73. <https://doi.org/10.53662/esamdergisi.1035741>
- Çakır, R. (2014). "Milli Görüş Hareketi". *Modern Türkiye 'de Siyasi Düşünce İslâmcılık içinde* (544-575). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çağa, Ö., ve Baykal, Ö. (2017). Milli Görüş Hareketinin kuruluşu: Türk siyasetinde Milli Nizam Partisi deneyimi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(3), 788-806.
- Çaha, Ö. (2020). *Türkiye'de Siyasal Partiler ve Muhafazakârlık: AK Parti, Saadet Partisi ve Yeniden Refah Partisi Örneği*. İstanbul: Orion Kitabevi.
- Çelebi, M. B. (2019). Sosyal bölünmeler sonucu ortaya çıkan siyasal partiler ve Milli Görüş Hareketi: MSP ve RP örneği. *İktisadi ve İdari Yaklaşımlar Dergisi*, 1(1), 34-53.
- Coşkun, B. (2023). "Yeni Sağ Siyasal Hareketler Bağlamında Yeniden Refah Partisi'nin Söylemleri." *Sosyo Politik Dergisi*, 27(1), 112–134. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7894567>
- Damhuis, K., ve Westheuser, L. (2024). Cleavage politics in ordinary reasoning: How common sense divides. *European Societies*, 26(4), 1195–1231. <https://doi.org/10.1080/14616696.2023.2300641>
- Demir, O., ve Kıvrak, E. (2024). Yeniden Refah Partisi: Kuramsal Bir Değerlendirme. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(2), 468-481. <https://doi.org/10.17494/ogusbd.1475914>
- DHA. (02.03.2022). *Fatih Erbakan: Ümmet için çalışan kadrolar Millî görüşten çıkacak*, <https://www.dha.com.tr/yerel-haberler/sivas/fatih-erbakan-ummet-icin-calisan-kadrolar-mill-2032563>
- Duran, B. (2019). Post-İslamizm Tartışmaları ve Türkiye'de Siyasal İslamın Dönüşümü. *SETAV Analiz Raporları*, 125, 1–12.
- Duverger, M. (1993). *Siyasi Partiler* (E. Özbudun, Çev.). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Erbakan, N. (2013). *Erbakan külliyyatı I-V* (M. M. Uzun & T. Çetinkaya, Eds.). Ankara: MG V Yayınları.
- Erbakan, N. (2014). *Adil Düzen*. Ankara: ESAM Yayınları.
- Hamsici, M. (4 Nisan 2024). *Yeniden Refah Partisi neden ve nasıl güçlendi?*, <https://www.bbc.com/turkce/articles/c8033n7zn8ko>
- Imtiaz, A., Khan, D., Lyu, H., ve Luo, J. (2022). Taking sides: Public opinion over the Israel-Palestine conflict in 2021. <https://arxiv.org/abs/2201.06297>
- Inglehart, R. F., & Norris, P. (2016). Trump, Brexit, and the rise of populism: Economic have- nots and cultural backlash (HKS Working Paper No. RWP16-026). Retrieved from SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2818659> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2818659>
- Işık, M. (2023). Milli Görüş Partilerinin Muhafazakârlık Anlayışı. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 13(2), 55-77. <https://doi.org/10.55024/buyasambid.1368825>
- Köse, T. (2023). Türkiye'de Siyasal Partilerin Filistin Meselesine Yaklaşımı: Tarihsel Arka Plan ve Güncel Ayrışmalar. *Ortadoğu Analiz*, 15(135), 18–25.

- Lipset, S. M., & Rokkan, S. (1967). Cleavage structure, party systems and voter alignments: An introduction. In S. M. Lipset & S. Rokkan (Eds.), *Party systems and voter alignments: Cross-national perspectives* (pp. 1–64). New York: Free Press.
- Mardin, Ş. (1973). Center-periphery relations: A key to Turkish politics? *Daedalus*, 102(1), 169- 190.
- Mardin, Ş. (2008). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri: 1895-1908*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2015). *Merkez-çevre çatışması ekseninde Türkiye’de toplumsal yapı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özbudun, E. (1974). *Siyasal partiler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Sol Haber. (2023). Milli Görüş ve İsrail: Türkiye'deki İslamcıların Filistin İkiyüzlülüğü. *Sol Haber Portalı* <https://haber.sol.org.tr/haber/milli-gorus-ve-israil-turkiyedeki-islamcilarin-filistin-ikiyuzlulugu-393315>
- Taş, H. (2015). Turkey – From Tutelary to Delegative Democracy. *Third World Quarterly*, 36(4), 776–791. <https://doi.org/10.1080/01436597.2015.1024434>
- Tekin, A. R. (2017). Türk dış politikasında Prof. Dr. Necmettin Erbakan: Kimlik, siyaset ve dış politika. *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 12(8), 211-246.
- Tuğal, C. (2009). *Passive Revolution: Absorbing the Islamic Challenge to Capitalism*. Stanford University Press.
- Tuğrul, T. (2017). Milli Görüş Hareketi’nin temel karakterleri. *E- Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 10 (2), 617-657.
- Tuğrul, T. (2019). Millî Görüş Hareketi'nin Temel Karakterleri. Ankara: MG V Yayınları.
- White, J. B. (2002). *Islamist Mobilization in Turkey: A Study in Vernacular Politics*. Seattle: University of Washington Press.
- Yıldırım, E. (1999). FP: Sağcılaşıma ve Meşruiyet. *Birikim*. 122. 50-52.
- Yıldız, A. (2008). Problematizing the intellectual and political vestiges: From “Welfare” to “Justice and Development.” In Ü. Cizre (Ed.), *Secular and Islamic politics in Turkey* (pp. 41–61). London and New York: Routledge.
- Yılmaz, İ. (2016). Milli Görüş Hareketi: Toplumsal hareketlerde çerçeve değişimi etkisi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(4), 1164-1185.
- Yavuz, M. H. (2009). *Secularism and Muslim Democracy in Turkey*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Zabun, B., ve Yalanız, Y. (2021). Milli Görüş Partilerinin Eğitim ve Kültür Programlarının Değerlendirilmesi. *OPUS International Journal of Society Researches*, 17(33), 750-778. <https://doi.org/10.26466/opus.812741>

Psikolojik Operasyonlar ve Bilgi Savaşları: Rus Düşünce Kuruluşlarının Modern Çağda Rolü

Psychological Operations and Information Wars: The Role of Russian Think Tanks in the Modern Age

*Arif AKBAŞ**

Başvuru Tarihi: 18 Mayıs 2025

Kabul Tarihi: 28 Mayıs 2025

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Özet

Bu makale, modern çağda Rus düşünce kuruluşlarının psikolojik operasyonlar ve bilgi savaşlarındaki rolünü incelemektedir. Araştırmanın ana odağı, bu kuruluşların stratejik hedeflere ulaşmak için nasıl psikolojik manipülasyon ve dezenformasyon tekniklerini kullandıklarını analiz etmektir. Makale, özellikle Rus düşünce kuruluşlarının, kamuoyunu ve uluslararası algıları nasıl etkilediklerini, bu süreçte hangi taktiksel yaklaşımları benimsediklerini araştırmak amacıyla nitel bir araştırma yöntemi kullanmaktadır. Araştırmanın bulguları, Rus düşünce kuruluşlarının, bilgi savaşlarında önemli bir araç olarak kullanıldığını göstermektedir. Bu kuruluşlar hem iç kamuoyunu hem de uluslararası toplumu etkilemek için propaganda, sahte haberler ve psikolojik operasyonlar gibi çeşitli teknikler kullanmaktadır. Bulgular ayrıca, bu stratejilerin, Rusya'nın jeopolitik çıkarlarını desteklemek ve rakiplerine karşı stratejik avantaj sağlamak amacıyla nasıl uygulandığını da ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, düşünce kuruluşlarının rolü, sadece bilgi üretimi ve analizi ile sınırlı kalmamakta, aynı zamanda devletin politikalarının psikolojik boyutunu güçlendirmektedir. Sonuç olarak, Rus düşünce kuruluşlarının modern bilgi savaşlarında ve psikolojik operasyonlarda kilit bir rol oynadığı tespit edilmiştir. Bu kuruluşların faaliyetleri, bilgi ve algı yönetimi stratejilerinin bir parçası olarak, devletin dış politika hedeflerine ulaşmasına yardımcı olmaktadır. Makale, bu dinamiklerin daha iyi anlaşılmasının, uluslararası ilişkiler ve güvenlik stratejileri alanlarında daha etkin politikaların geliştirilmesine katkı sağlayabileceğini öne sürmektedir. Çalışmada 25 Rus “think tank” kuruluşu sosyolojik yönden incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Psikolojik Operasyonlar, Bilgi Savaşları, Rus Düşünce Kuruluşları, Propaganda Stratejileri, Kamuoyu Manipülasyonu, Bilgi Çağında Savaş Sosyolojisi.

Abstract

This article examines the role of Russian think tanks in psychological operations and information warfare in the modern era. The primary focus of the research is to analyze how these organizations use psychological manipulation and disinformation techniques to achieve

* Öğr. Gör., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Yıldızeli Meslek Yüksekokulu, arifakbas@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-8480-4350

strategic objectives. The article employs a qualitative research method to investigate how Russian think tanks influence public opinion and international perceptions, and which tactical approaches they adopt in this process. The findings of the research indicate that Russian think tanks are used as a significant tool in information warfare. These organizations employ various techniques, such as propaganda, fake news, and psychological operations, to influence both domestic public opinion and the international community. The findings also reveal how these strategies are implemented to support Russia's geopolitical interests and to gain a strategic advantage over its rivals. In this context, the role of think tanks is not limited to information production and analysis; they also strengthen the psychological dimension of state policies. In conclusion, it has been determined that Russian think tanks play a key role in modern information warfare and psychological operations. The activities of these organizations, as part of information and perception management strategies, help the state achieve its foreign policy objectives. The article suggests that a better understanding of these dynamics can contribute to the development of more effective policies in the fields of international relations and security strategies. The study sociologically examines 25 Russian think tanks.

Keywords: Psychological Operations, Information Warfare, Russian Think Tanks, Propaganda Strategies, Public Opinion Manipulation, Sociology of War in the Information Age.

Giriş

Psikolojik operasyonlar ve bilgi savaşları, modern çatışma stratejilerinin merkezine yerleşmiş, devletler ile diğer aktörler arasındaki güç mücadelesinde kritik bir rol oynamaktadır. Özellikle Rusya'nın bilgi savaşları ve psikolojik operasyonlar konusundaki stratejik yaklaşımları, bu alandaki etkileri yahut yöntemleri daha geniş bir perspektiften incelemeyi gerektirmektedir. Rus düşünce kuruluşları, bilgi manipülasyonu, sosyal mühendislik ve psikolojik stratejiler kullanarak hem iç hem de uluslararası alanda önemli bir etki yaratmaktadır. Bu makalede, Rusya'nın modern çağda bilgi savaşları ve psikolojik operasyonlar üzerindeki rolü analiz edilecek, bu stratejilerin nasıl uygulandığı ve hangi sonuçları doğurduğu ele alınacaktır. Amacımız, Rus düşünce kuruluşlarının bilgi savaşları-psikolojik operasyonlar alanındaki etkisini daha iyi anlamak ve bu stratejilerin günümüz global çatışmalarındaki önemini vurgulamaktır.

Bu konuda NATO Defense College'den [Collège de Défense de l'OTAN] savaş uzmanı Keir Giles 2016 yılında "Handbook Of Russian Information Warfare" (Rus Bilgi Savaşı El Kitabı) isimli bir çalışma hazırlamıştır (Giles, 2016, s. 7). Yeni bir savaş türü ortaya çıkmıştır; burada silahlı savaş, savaşın askeri ve siyasi hedeflerine ulaşmada belirleyici konumunu başka bir savaş türüne – bilgi savaşına – bırakmıştır. Diğer Rus güç unsurlarıyla birlikte, bilgi savaşı kavramı, 2014'te Ukrayna krizinin başlamasından bu yana Batı'da ani ve yoğun bir ilgi konusu haline gelmiştir. Ancak, Sovyetler Birliği'nin sona ermesinden bu yana büyük ölçüde göz ardı edilen diğer Rus güç unsurlarına benzer şekilde, bu da yeni bir olgu değildir. Aksine, devletlerarasındaki rekabete Rus yaklaşımının kalıcı ilkelerini yansıtır ve Rusya'nın son dönemlerde genel konvansiyonel zayıflık koşullarında çatışmaya hazırlıklarının bir parçası olarak kapsamlı bir şekilde güncellenmiş ve yenilenmiştir. Başkan Vladimir Putin'in de belirttiği gibi diğer ülkelerin silahlı kuvvetlerinin gelişim planlarını ve yönlerini dikkate alınmalıdır. Yazara göre Batı'nın yanıtları entelektüel üstünlüğe dayanmalı, asimetrik ve daha az maliyetli olmalıdır (Giles, 2016, s. 3). Son on yıldır (2014-2024) Batı ve Rusya arasında yoğun bir şekilde psikolojik operasyonlar ve bilgi savaşları yaşanmaktadır. Rusya kendi bilgi savaşı cephesini sosyal medya dışında "Think Tanks" kuruluşları aracılığıyla da yürütmektedir.

Media Ajir ve Bethany Vailliant'a göre Rusya'nın Batı demokrasilerine ve özellikle Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı yürüttüğü gelişmiş dezenformasyon kampanyaları, şu soruları gündeme getirmektedir: Rusya'nın bilgi savaşı stratejileri nelerdir ve Amerika Birleşik Devletleri bunlarla nasıl mücadele edebilir? Yazarların çalışması Rusya'dan gelen Batı karşıtı propagandanın evrimini üç şekilde incelemektedir: Devlet tarafından finanse edilen küresel sosyal medya ağları, Batı medya kuruluşlarının kontrol edilmesi ve Batı toplumuna doğrudan lobi faaliyetleri yürütülmesi. Bu tehditlerle mücadele için öneriler, caydırıcılık teorisinin analizini ve bunun bilgi savaşı alanındaki uygulanabilirliğini içermektedir (Ajir ve Vailliant, 2018, s. 70).

Sovyetler Birliği ile nükleer bir silah yarışının yaşandığı günleri geride bırakmış ve caydırıcılık bu süreçte evrim geçirmiş olsa da, çatışmaların tırmanmasını önleme konusundaki görüşlerimiz hâlâ nükleer-konvansiyonel güçlere dayanmaktadır. Rusya'nın küresel arenada son dönemde yeniden ortaya çıkışı, düşmanca ve aktif bir antagonizmadan biri olmuştur. Kendi başına bir güç olarak yerleşik olma amacını sıfır toplamalı bir anlayışla vurgulamaktadır. Bu, ulusalcı otoriterlik politikalarına Batı'yı dâhil etmeyerek dünya sahnesinde yeniden bir güç olma anlamına gelir. Bu amaca ulaşmak için, Rusya'nın Batı'daki rakiplerini, NATO'yu ve AB'yi istikrarsızlaştırmayı içeren, çeşitli dezenformasyon ve siber destekli, düşük maliyetli/ yüksek etkili araçları kullanarak operasyonlarını kolaylaştırmaktadır. Bu yetenekler, her hedef ülkede asimetrik bir avantajla farklı hedeflere ulaşmak için kullanılır. Bu savaşta Rusya'nın başarısının altında yatan tema, eski Sovyet taktiklerinin yeniden icat edilmesine olanak tanıyan teknolojinin yükselişidir. Sosyal medya, geleneksel medya kuruluşları veya lobi faaliyetleri biçiminde olsun, propaganda, yirmi birinci yüzyılın makineleri sayesinde kolayca yayılmaktadır (Ajir ve Vailliant, 2018, s. 87).

Rusya Federasyonu Bilgi Güvenliği Doktrini, [Doktrina İnformatsionnoy Voyny Rossii] devlet başkanı tarafından 5 Aralık 2016 tarih ve 646 sayılı kararnamesi ile onaylanmış ve yürürlüğe girmiştir (Prezident Rossii, 2016, s. 1). Belge, Rusya'nın bilgi alanındaki ulusal çıkarlarını tanımlamaktadır. Vatandaşların bilgi edinme, kullanma konusundaki hak ve özgürlüklerinin sağlanması korunması, mahremiyet, manevi ahlaki değerlerin korunmasını içermektedir. Kritik bilgi altyapısının (CII) kesintisiz işleyişi, Rusya'da bilişim ve elektronik endüstrisinin gelişimi, Rusya Federasyonu'nun devlet politikası hakkında Rusya ve uluslararası kamuoyuna güvenilir bilgi sağlamak, Uluslararası bilgi güvenliğinin teşvik edilmesi vb. konulara açıklık getirmektedir (Prezident Rossii, 2016, s. 11). Doktrin, ülkenin ve toplumun karşı karşıya olduğu temel bilgi tehditlerini şöyle sıralamaktadır: Bazı Batılı ülkeler, askeri amaçlarla bilgi teknolojisinin bilgi altyapısı üzerindeki etkisini artırmaktadır. Rusya'da teknik istihbarat yürüten kuruluşların faaliyetleri yoğunlaşmaktadır. Bireysel devletlerin istihbarat servisleri dünyanın çeşitli bölgelerindeki iç siyasi ve sosyal durumu istikrarsızlaştırmaya çalışmaktadır. Amaç, devletlerin egemenliğini baltalamak ve toprak bütünlüğünü ihlal etmektir. Yöntemler-bilgi teknolojisinin yanı sıra dini, etnik ve insan hakları örgütlerinin kullanıldığını göstermektedir. Yabancı medyada Rus hükümet politikasının taraflı değerlendirmesini içeren materyallerin hacmi artmaktadır. Yurtdışındaki Rus gazeteciler için engeller yaratılmakta ve Rus medyası "açık ayrımcılığa" maruz kalmaktadır. Terörist ve aşırılık yanlısı gruplar etnik-toplumsal gerilimleri tırmandırmakta, propaganda yapıp yeni destekçiler çekmektedir. Bilgisayar suçlarının ölçeği, özellikle kredi ve finans alanında artmaktadır. Anayasal insan hak ve özgürlükleri, özel hayatın gizliliği, kişisel verilerin korunmasının ihlaline ilişkin suçların sayısı artmaktadır. Bu suçlar giderek daha karmaşık hale gelmektedir. Yabancı devletler Rusya'da istihbarat faaliyetlerini artırmaktadır. Kritik bilgi altyapısı tesislerine yönelik bilgisayar saldırılarının sayısı artmakta, bunların ölçeği ve karmaşıklığı çoğalmaktadır. Yerli sanayinin yabancı bilgi teknolojilerine (elektronik bileşen tabanı, yazılım, bilgisayar teknolojisi, iletişim) yüksek düzeyde bağımlılığı vardır. Gelecek vaat eden bilgi teknolojileri yaratmayı amaçlayan Rus bilimsel araştırmalarının düşük verimlilik düzeyi bulunmaktadır. Yurt içi gelişmeler yeterince uygulanmamakta ve bu alandaki insan kaynakları yetersizdir. Birçok devlet bilgi alanına hâkim olmak için teknolojik üstünlüğü

kullanmaktadır. İnterneti farklı ülkeler arasında adalet ve güven ilkelerine göre yönetmek imkânsızdır (Prezident Rossii, 2016, s. 12). Rusya bu doktrin belgesi çerçevesinde dış devletlere karşı bilgi savaşlarını yürütecek değişik kuruluşlar oluşturmuştur. Bu organizasyonların bir kısmı/uzantısı da Rus düşünce kuruluşlarıdır.

Batı’da Rus düşünce kuruluşları hakkında pekçok makale ve kitap yayımlanmıştır. Bunlar içinde; S. Oxenstierna ile C. V. Pallin’in “Rus düşünce kuruluşları ve yumuşak güç” (Pallin & Oxenstierna, 2017, s. 21) son derece ilginç bir çalışmadır. Bazı Rus düşünce kuruluşlarına göre Batı’da Rusya hakkında bilgi eksikliği olduğudur; ya da daha doğrusu, doğru bilgi eksikliğidir. Bu kısmen, Rusya ve politikaları hakkında “nesnel” veya “tarafsız” bilgi talep eden güvenlik politikası belgeleriyle uyumludur. Ancak burada aynı zamanda Batı’da yapılan araştırma ile analizlerin Rusya hakkında olumsuz sonuçlara vardığı ve bu nedenle düşük kaliteli olması gerektiği yönünde bir Rus tezi de bulunmaktadır (Pallin & Oxenstierna, 2017, s. 42). Başka, konuya dair araştırmalar da yapılmıştır bunların arasında: A. Graef “Dış Politika Uzmanları, Düşünce Kuruluşları ve Rus Devleti: Saha Teorik Yaklaşım” (Graef, 2019, s. 8), E. Bacon “Politika değişikliği ve Rusya düşünce kuruluşlarının anlatıları” (Bacon, 2018, s. 3), I. Okunev ve A. Graef “Rus Düşünce Kuruluşları ve Dış Politika Yapımı” (Okunev & Graef, 2019, s. 1), F. Riefer “Rusya Federasyonu’nda Düşünce Kuruluşları ve Dış Politika Tasarımı” (Riefer, 2023, s. 29), N. Koval, V. Kulyk, M. Riabchuk, K. Zarembo vd. “Batı akademisinde ve düşünce kuruluşu topluluğunda Rus-Ukrayna çatışmasına ilişkin anlatıların morfolojik analizi” (Koval, 2022, s. 166), I. Krastev “Post-komünizm Düşünce Kuruluşları” (Krastev, 2003, s. 145), L. Christoph, L. Melnyk ve S. Shapovalov “Ukrayna’daki sivil toplum kuruluşları olarak düşünce kuruluşları” (Christoph, 2023, s. 33) vb. çalışmaları son derece dikkat çekicidir.

Uluslararası ilişkiler alanında önde gelen Rus uzmanlardan biri olan Ivan Tulin’in bulgularına göre, son yirmi yılda bağımsız ve politik olarak tarafsız bir dış politika araştırmacıları ile pek çok analiz merkezleri topluluğu kurulmuştur. Ancak, birçok önemli çalışma, Rusya’daki dış politika uzmanlığının büyük ölçüde teorik bir yapıda kaldığını göstermektedir. Bu tür uzmanlar politika lobiciliğine pek ilgi göstermemekte, bu yüzden hem politikacılar hem de kamu görevlileri bağımsız analiz merkezlerinden destek almadan çalışmaya devam etmektedir. Rusya’nın dış politika yapım sürecinde eksik olan şey, Batı siyasi hayatında bir kural haline gelmiş olan bağımsız düşünce kuruluşlarıdır. Aynı zamanda, Rusya’da bu tür kurumları kurma girişimlerinin çoğu ya başarısız olmuş ya da etkinliği ve etkisi çok sınırlı olan analiz merkezlerinin oluşturulmasına yol açmıştır (Okunev & Graef, 2019, s. 2). Amerika ve Rusya’daki düşünce kuruluşlarının işlevi başka bir manada entelektüel lobicilik olarakta tanımlanabilir.

Entelektüel lobicilik, politika, kamuoyu veya karar alma süreçlerini araştırma, analiz ve uzmanlık yoluyla etkileme sürecini ifade eder. Geleneksel lobiciliğin aksine ki bu genellikle politika yapımcılarla doğrudan etkileşim gerektirir, entelektüel lobicilik, algıları şekillendirmek ve politika tartışmalarını yönlendirmek için bilgi üretimi ya da yayılmasına dayanır. Örneğin raporlar, makaleler, politika özetleri ve uzman görüşleri bu şekildedir. Kanıta dayalı savunuculuk: Belirli bir politika veya görüşü desteklemek için iyi araştırılmış veri, analiz ve argümanların sunulmasıdır. Kamu söylemini etkileme: Medya, akademik dergiler, düşünce kuruluşları ve kamu forumlarıyla etkileşime geçerek hem politika yapımcılar hem de genel kamuoyu arasında görüşleri etkilemektir. Dolaylı baskı: Doğrudan politik baskı uygulamak yerine, entelektüel lobicilik, politikaların geliştirildiği entelektüel ve ideolojik ortamı etkilemeyi amaçlar. Güvenilirlik ve uzmanlık: Sunulan argümanlara ağırlık katmak için tanınmış uzmanları yahut güvenilir araştırmaları kullanmaktır. Eğitici yaklaşım: Belli politika veya görüşler için destek oluşturmak amacıyla paydaşları karmaşık konular hakkında bilgilendirmek ve eğitmektir (Prizhennikova, 2019, s. 58).

Bilgi Çağı, savaşın doğasını ve dinamiklerini önemli ölçüde değiştirmiştir. Geleneksel savaş yöntemlerinin yanında bilgi operasyonları, siber savaş, dezenformasyon kampanyaları ve psikolojik operasyonlar gibi yeni savaş biçimleri ortaya çıkmıştır. Rusya-Ukrayna savaşı, bu yeni savaş biçimlerinin en belirgin örneklerinden birini sunmaktadır. Savaş sosyolojisi açısından, bu çatışma bilgi çağının karakteristik özelliklerini sergilemekte ve savaşın sosyal boyutlarının nasıl değiştiğini gözler önüne sermektedir. Rusya-Ukrayna savaşında, dezenformasyon ve propaganda kritik bir rol oynamaktadır. Rusya hem iç hem de dış kamuoyunu etkilemek için yoğun bir şekilde bilgi operasyonlarına başvurmuştur. Bu bağlamda, Rusya'nın ulusal ve uluslararası medyayı kullanarak, sosyal medyada "troll fabrikaları" ve botlar aracılığıyla sahte haberler ve yanıltıcı bilgiler yayarak kendi söylemlerini dayattığı gözlemlenmiştir. Bilgi çağında bu tür dezenformasyon kampanyaları, halkın ve uluslararası toplumun algısını şekillendirmede önemli bir araç haline gelmiştir. Bu durum, geleneksel askeri operasyonların yanı sıra bilgi kontrolü ve manipülasyonunun da savaşın ayrılmaz bir parçası haline geldiğini göstermektedir. En az Rusya kadar ABD ve taraftarı olan AB ülkeleri de Rusya'ya karşı belki de ondan daha çok bu yöntemleri kullanmışlardır. Sosyal Medya platformlarında Rusya hakkında pek çok yanıltıcı haber de bulunmaktadır.

Rusya-Ukrayna savaşı, siber savaşın modern çatışmalardaki rolünü vurgulamaktadır. Rusya, Ukrayna'nın kritik altyapısına ve hükümet sistemlerine yönelik siber saldırılar gerçekleştirmiştir. Bu saldırılar, iletişim ağlarını bozmak, stratejik bilgi akışını kesmek ve halk arasında korku yaratmak amacıyla yapılmıştır. Bilgi Çağı'nda siber alanın, fiziksel alan kadar önemli bir savaş alanı haline geldiği, devletlerin stratejik hedeflerine ulaşmak için siber saldırılar kullandığı bir kez daha kanıtlanmıştır. Ayrıca, siber saldırılar aracılığıyla lojistik ve operasyonel yeteneklerin zayıflatılması, modern savaşın çok boyutlu yapısını yansıtmaktadır. Psikolojik operasyonlar, bilgi savaşının önemli bir parçası olarak Rusya-Ukrayna çatışmasında kullanılmıştır. Rusya, Ukrayna askerlerinin ve halkının moralini düşürmek için çeşitli psikolojik taktiklere başvurmuştur. Bu taktikler arasında tehditler, propaganda mesajları ve sahte belgeler yer almaktadır. Ayrıca, Ukrayna'nın bilgi güvenliği alanındaki zayıflıkları kullanılarak yanlış bilgiler yayılmış ve psikolojik baskı uygulanmıştır. Bilgi çağında, bu tür psikolojik operasyonlar, düşmanı hem zihinsel hem de duygusal olarak yıpratma amacı taşımakta ve savaşın sosyolojik boyutunu derinleştirmektedir.

Rusya-Ukrayna savaşı, uluslararası algı yönetiminin ve stratejik iletişimin önemini de gözler önüne sermektedir. Rusya, kendi perspektifini ve politikalarını uluslararası toplum nezdinde meşrulaştırmak için yoğun bir stratejik iletişim kampanyası yürütmektedir. Öte yandan, Ukrayna da kendi savunma mücadelesini ve yaşadığı zorlukları dünyaya duyurmak için sosyal medya ve uluslararası medya kanallarını etkili bir şekilde kullanmaktadır. Bilgi Çağı'nda savaşan taraflar, sadece sahada değil, aynı zamanda küresel algı alanında da mücadele etmektedir. Bu, modern savaşın sınırlarının ve boyutlarının genişlediğini göstermektedir. Bilgi çağında, bir toplumun dayanıklılığı ve bilgiye karşı gösterdiği direnç de savaşın sonuçlarını belirleyen kritik faktörler haline gelmiştir. Ukrayna halkı, dezenformasyon ve bilgi saldırılarına karşı direnç göstererek, ulusal birlik ve dayanışma sergilemiştir. Bilgiye dayalı bir strateji ve dayanıklılık, ulusal kimliğin korunması ve moralin yüksek tutulması açısından önemli hale gelmiştir. Son 2024 olaylarında Ukrayna atağa geçerek ilk kez Rusya içlerin de [Kursk] ilerlemeye başlamıştır. Bu ilerlemenin videoları hızla sosyal medyada (Facebook, Instagram, Youtube, TikTok, Facebook Messenger, Telegram, Snapchat, Twitter) yayılmıştır.

1. Düşünce Kuruluşları, Psikolojik Operasyonlar, Bilgi Savaşları ve Kamuoyu Manipülasyonu

Think tank kuruluşları, stratejik düşünce ve politika üretiminde önemli rol oynayan, genellikle bağımsız veya devlet destekli araştırma kurumlarıdır. Savaş sosyolojisi ve psikolojik harp açısından ele alındığında, bu kuruluşlar modern çatışmaların yönetiminde, kamuoyunun manipüle edilmesinde kritik bir öneme sahiptir. Savaş sosyolojisi, toplumların savaş durumunda nasıl organize olduklarını, savaşın sosyal yapılar üzerindeki etkilerini ve toplumsal normların nasıl değiştiğini inceler. Bu bağlamda, düşünce kuruluşları, savaşın sadece askeri boyutlarıyla değil, aynı zamanda toplumsal boyutlarıyla da ilgilenirler (Ruser, 2018, s. 179-192). Düşünce kuruluşları önemlidir, çünkü medya onların önemli olduğuna inanır. Medya da bu öneme inanır, çünkü düşünce kuruluşları onlara önemli olduklarını söyler (Hames, 1994, s. 233). Düşünce kuruluşları giderek artan sayıda siyaset bilimci ve sosyoloğun ilgisini çekmiştir. Ya da belki de ‘sözde’ düşünce kuruluşlarının akademik merakın merkezi haline geldiğini ve böylece ‘muazzam miktarda politika araştırması ürettiğini’ söylemek daha doğru olur (Hird, 2005, s. 1). Düşünce kuruluşları akademisyenlerin ve politika yapımcıların dikkatini çekmiştir. Bilimsel bilginin artan öneminin bir göstergesi olarak tanımlanan düşünce kuruluşlarının küresel yayılımı, daha ‘rasyonel’ bilgi tabanlı karar almaya doğru genel bir eğilime işaret etmemektedir. Dahası, düşünce kuruluşlarının karar vericileri mi yoksa halkı mı etkilemeyi amaçladığını ve uygun bir çözüm bulmak için bilgiyi aşlamak için en uygun olup olmadıklarını veya kamuoyunun duygusunu etkilemekle yetinip yetinmediklerini belirlemek için siyasi söylemler incelenmelidir. Düşünce kuruluşlarının çalışmak zorunda olduğu belirli kurumsal ortam, ilgili bilgi rejimi dikkate alınmalıdır. Düşünce kuruluşları yalnızca etraflarındaki dünyayı şekillendirmekle kalmaz, aynı zamanda kendileri de şekillendirilir ve kısıtlanır (Ruser, 2018, s. 189-190).

Psikolojik harp ise, düşman veya hedef kitle üzerinde zihinsel baskı kurarak moralini bozmak, kararlarını etkilemek ve manipüle etmek amacıyla yapılan stratejik girişimleri kapsar. Think tank’ler, bu bağlamda, psikolojik operasyonların planlanması ve yürütülmesinde aktif rol oynarlar. Stratejik analizler ve propaganda teknikleri geliştirerek hem ulusal hem de uluslararası kamuoyunu etkileme çabalarına destek olurlar. Özellikle dezenformasyon kampanyaları, algı yönetimi ve kamu diplomasisi gibi alanlarda uzmanlaşan bu kuruluşlar, devletlerin psikolojik harp stratejilerinin etkin birer parçası haline gelmiştir. Bu nedenle, savaş sosyolojisi ve psikolojik harp bağlamında think tank’lerin rolü giderek daha fazla önem kazanmaktadır (Linebarger, 1951, s. 19-20). Askeri Psikolojik Harekâtlar (PSYOPS) hakkında yazılmış herhangi bir yazıda, antik Çin askeri stratejisti Sun Tzu’nun şu sözüyle başlamak neredeyse zorunludur: ‘Güce başvurmadan düşmanı alt etmek, becerinin zirvesidir.’ Ancak insanlık tarihi, bunun gerçekleşmediği çatışmalarla doludur. Bir anlamda, Sun Tzu caydırıcılık hakkında konuşuyordu. Ancak uluslar caydırıcılık başarısız olduğu için veya ulusal çıkarlarını zorla takip etmek istedikleri için savaşa girdiklerinde, kazanmak için emrindeki her türlü silahı kullanmak zorundadırlar ve buna, savaş alanında ve ötesinde algıyı, davranışı değiştirmeye çalışan insan algısının tüm yelpazesini hedef alan psikolojik silahlar da dâhildir. Bu ‘zihin mühimmatları’, uygulama ve yayılma yöntemlerinde giderek daha da karmaşık hale gelmiş olabilir, ancak her zaman ortak bir noktaları olmuştur: insanlara yöneliktirler (Taylor, 2007, s. 196). Çatışmanın psikolojik boyutu fiziksel boyutu kadar önemlidir ve psikolojik operasyonlar (PSYOP’lar) bu bilgi çağında, özellikle sosyo-psikolojik alandaki tehdidin daha belirgin olduğu bir ulus-devlet için daha da önemli hale gelmiştir. Terörizm tehdidiyle mücadele ederken, teröristler az sayıda kişiyi fiziksel olarak etkilemek yerine, çoğunluğu terörize ederek psikolojik bir silah olarak şiddeti kullandıkları ve bu anlamda psikolojik bir savaş da verdikleri için psikolojik boyut büyük önem kazanmaktadır. Psikolojik operasyonların önemi, taktik operasyonların başarılı bir şekilde yürütülmesinden çok daha büyüktür (Narula, 2004, s. 177).

“Information Warfare” (bilgi savaşı), modern çatışma ortamlarında hem sosyolojik hem de psikolojik boyutlarıyla önemli bir kavram haline gelmiştir. Sosyolojik açıdan, bilgi savaşı toplumların nasıl etkilenebileceğini ve sosyal yapılarının nasıl manipüle edilebileceğini inceleyen bir alan olarak öne çıkar. Bilgi savaşı, toplumları yönlendirmek, kitlesel algıları şekillendirmek ve sosyal düzeni bozmak için kullanılan stratejik bir araçtır. Bu savaşın sosyolojik boyutu, bilgi ve dezenformasyonun toplumlar üzerindeki etkisini, grup dinamiklerini ve sosyal dayanışmanın nasıl zayıflatılabileceğini anlamayı amaçlar. Özellikle sosyal medya platformları ve dijital ağlar, bilgi savaşının toplumsal düzeyde yayılmasına ve etkili olmasına olanak sağlar (Hutchinson ve Warren, 2012, s. 8-9). Bilgi savaşı (BS), bir rakip üzerinde üstünlük elde etmek amacıyla bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT) savaş alanında etkin bir şekilde kullanılması yahut yönetilmesidir. Siber savaştan farklı olarak, bilgi savaşı bilgisayarlar, yazılımlar ve komuta kontrol sistemlerine doğrudan saldırmak yerine, hedefin farkında olmadan güvendiği bilgilerin manipüle edilmesini içerir. Bu manipülasyonun amacı, hedefi kendi çıkarlarına ters düşecek kararlar almaya yönlendirmektir, bu kararlar ise bilgi savaşını yürüten tarafın menfaatlerine uygun olacaktır. Bilgi savaşının başlangıç ve bitiş noktalarını belirlemek, ne derece güçlü veya yıkıcı olduğunu değerlendirmek zor olabilir (Schwartau, 1993, s. 7-10). Bilgi savaşı ayrıca; bilgi güvencesi, endüstriyel casusluk, dezenformasyon, propaganda, iletişim güvenliği, kara-beyaz propaganda, siber savaş, karakter suikastı, aktif önlemler, komuta ve kontrol savaşı, elektronik harb, tarihsel revizyonizm, tarihsel inkarcılık, sahte haberler, beşinci boyut işlemleri, dış kapı ve iç kapı siyaseti, bilgi işlemleri, internet manipülasyonu, şeffaflık, fırtına botnet, halkla ilişkiler, askeri ve polis kamu işleri, psikolojik savaş, siyasi savaş, yeni nesil savaş, ağ merkezli savaş, siber savaş güçleri, kompromat, iWar (internet tabanlı savaş), düzensiz savaş vb. kavramlarla yakın ilişkilidir.

Psikolojik yönden ise bilgi savaşı, bireylerin düşünce ve davranışlarını etkilemek, korku yaratmak veya belirsizlik oluşturmak için kullanılan bir tekniktir. Psikolojik operasyonlar, bireylerin moralini bozmak, güven duygularını zayıflatmak ve düşman algısını pekiştirmek amacıyla gerçekleştirilir. Bilgi savaşı, bu anlamda, bireylerin zihinsel direncini kırmak ve onların karar alma süreçlerini manipüle etmek için tasarlanmış psikolojik bir saldırdır. Bu tür operasyonlar, genellikle propaganda, sahte haberler ve yanlış bilgi yayma gibi yöntemlerle yürütülür. Hem sosyolojik hem de psikolojik açıdan, bilgi savaşı, modern çatışma ortamlarının şekillenmesinde ve toplumsal algıların yönetiminde merkezi bir rol oynar (Brazzoli, 2020, s. 219-220). Bilgi savaşı, stratejik bilgi toplama, elde edilen bilginin güvenilirliğini sağlama, düşmanı ve halkı demoralize etmek veya manipüle etmek amacıyla propaganda ya da yanlış bilgi yayma, karşıt güçlerin bilgi kalitesini düşürme/ onların bilgi toplama yeteneklerini engelleme gibi unsurları içerebilir. Bu tür savaş, psikolojik savaşla yakından ilişkilidir (Burns, 1999, s. 1).

Bilgi savaşının tek ve açık bir tanımı olsaydı, birileri bunu çoktan yazmış olurdu. Hiç kimsenin bunu yapmamış olması, belki de basit bir tanımın olmadığını göstermektedir. IW topluluğundakiler, bilgi savaşının tek ve basit bir şey olmadığı, birçok karmaşık boyutu olduğu konusunda hemfikir olmuşlardır. Tanınmış bilgi savaşı yazarı Martin Libicki, bu pozisyonu Bilgi Savaşı Nedir? adlı kitabında dile getirmiştir. “Bilgi savaşıyla yüzleşmek... Körlerin filin doğasını keşfetme çabasına benzemektedir: Bacağına dokunan ona ağaç demiştir, kuyruğuna dokunan bir başkası ona ip demesi, vb. Bilgi savaşının tezahürleri de benzer şekilde algılanmaktadır... Bir araya getirildiğinde, filin saygın bir şekilde benimsenen tüm tanımları, bilgi savaşı olmayan çok az şey olduğunu göstermektedir” (Burns, 1999, s. 2). Özellikle, bilgi savaşından kişinin rakiplerine karşı bir avantaj elde ettiği; toplama, taşıma, koruma, inkâr, bozma ve bilginin bozulması gibi teknik bir çabadan bahsedilebilir. NATO’ya göre; “bilgi savaşı, rakip üzerinde bilgi avantajı elde etmek için yürütülen bir operasyondur” (NATO, 2014, s. 1). Kendi bilgi alanını kontrol etmeyi, kendi bilgilerine erişimi korumayı, aynı zamanda rakibin bilgilerini ele geçirip kullanmayı, onların bilgi sistemlerini yok etmeyi ve bilgi akışını bozmayı içerir. Bilgi savaşı yeni

bir olgu olmasa da, teknolojik gelişmelerin etkisiyle, bilginin daha hızlı ve daha geniş bir ölçekte yayılmasına yol açan yenilikçi unsurlar barındırmaktadır. Günümüzde, bilgi savaşına olan ilgi, Rusya-Ukrayna çatışması ve Rusya'nın 2014'te Kırım'ı ilhakı ile önemli ölçüde artmıştır. Rusya, Ukraynalıları ve uluslararası toplumu kendi olay versiyonunu desteklemeye yönelik olarak etkilemeye çalışmıştır. Bu, Rus yetkilileri tarafından kontrol edilen geleneksel medyanın yanı sıra, troll fabrikalarının faaliyet gösterdiği sosyal medyada da gerçekleştirilmiştir (NATO, 2014, s. 2). Aynı şekilde bu duruma karşı olan ülkeler de kendi bilgi savaşları stratejilerini uygulamaya başlamışlardır. [ABD, Almanya, İngiltere, Fransa vb.]

İnternet, veri toplama, bilgi savunması ya da bilgi bozulmasını geliştirme ve genişletme olanaklarını artırır. Hem belirli bir ülkenin vatandaşlarına hem de uluslararası topluluğa ulaşmayı kolaylaştırır. İletişim hızının, geniş kapsamın ve (dez)bilgilendirme kampanyalarının düşük maliyetinin göz önüne alındığında, sosyal medya kritik bir rol oynamaktadır. Sosyal ağ siteleri, (dez)enformasyon faaliyetlerinin hedef grupları hakkında değerli bir bilgi kaynağıdır. İnternet üzerinden bilgi savaşı şunları kullanır: Troll fabrikaları – Sosyal medyada sahte profiller kullanarak, belirli bir amaca yönelik yorumlar yayınlayan kişileri istihdam eden organizasyon yahut teknolojik oluşumlardır. Botlar – Otomatik olarak mesaj gönderen programlardır. Örneğin bir anahtar kelimenin ortaya çıkmasına yanıt olarak bu işi yürüten ülkenin siyaseti doğrultusunda içerik üretebilirler. Günümüzde bu yapı “yapay zekâ” desteğiyle daha etkin bir şekilde kullanılmaktadır. Sahte haberler - Medya kullanıcılarını yanıltmayı amaçlayan mesajlardır (NATO, 2014, s. 2).

Kamuoyu manipülasyonu, belirli bir hedef kitle üzerinde etkili bir şekilde kontrol sağlamak amacıyla bilgi ve iletişim stratejilerinin kullanılmasıdır. Kamuoyu manipülasyonu, genellikle sosyal mühendislik ve psikolojik stratejilerin bir kombinasyonu olarak uygulanır; hem bireylerin hem de geniş kitlelerin algılarını yahut davranışlarını etkilemeyi hedefler (Druckman ve Jacobs, 2020, s. 9). Bu durum özellikle Körfez Savaşları esnasında Irak'a karşı yürütülmüştür. Hatta bu konuda Fransız sosyolog Jean Baudrillard 1991 yılında “La Guerre du Golfe n'a pas eu lieu” (Körfez Savaşı Gerçekleşmedi) diye bir kitap yazmıştır. Yazar, Körfez Savaşı olarak bilinen olayların ve şiddetin gerçekten yaşandığını kabul etmekle birlikte, bu olayların kamuoyuna sunulduğu şeklin doğru olup olmadığını ve bu olayların gerçekten bir savaş olarak nitelendirilip nitelendirilemeyeceğini sorgulamaktadır. Başlık, Jean Giraudoux'nun “Truva Savaşı Gerçekleşmeyecek” adlı oyununa atıfta bulunur; bu oyunda karakterler, izleyicinin kaçınılmaz olarak bildiği bir durumu engellemeye çalışırlar. Baudrillard, Körfez Savaşı'nın gerçek bir savaş olarak değerlendirilmemesi gerektiğini, daha çok bir savaş maskesi altında saklanan bir şiddet/vahşet eylemi olduğunu savundu. Amerikan ordusu, üstün hava gücünü kullanarak genellikle Irak ordusuyla doğrudan çatışmaya girmedi ve oldukça az kayıp verdi. Irak'taki ölümler hakkında neredeyse hiçbir bilgi bulunmamakta, bu nedenle çatışma Batı'nın perspektifinden “gerçekten yaşanmamış” gibi algılanmıştı. Üstelik kamuoyunun savaş hakkında öğrendiği tek şey, propaganda amaçlı hazırlanan görüntülerdi. Medyanın ayrıntılı sunumları, savaşın gerçek deneyimi ile bu olayın simülakrlar aracılığıyla stilize edilmiş, seçici bir biçimde sunulması arasındaki farkı ayırt etmeyi imkânsız hale getirmiştir (Baudrillard, 1995, s. 1-5). Aslında Amerika'nın Körfez Savaşı sırasında uyguladığı savaş yöntemi ile Rusya'nın Ukrayna savaşında uyguladığı strateji birbirine benzemektedir. Yine aynı şekilde İsrail'in Gazze katliamlarında da medya üzerinden sıklıkla kamuoyu manipülasyonu kullanılmaktadır. İsrail'in yaptığı insanlık dışı suçlar, Amerika'nın devasa medya aygıtı tarafından maskelenmekte yahut gizlenmektedir. Savaş etrafındaki medya gerçekliğinin, maddi gerçeklikten temelde farklı olduğu rahatlıkla anlaşılabılır. Bunun başlıca örneği Batılı medya kuruluşları tarafından üretilen medya ile Gazze'deki Filistinliler tarafından üretilen medya arasındaki içerik uyumsuzluğunda görülebilir.

2. Rus Düşünce Kuruluşları

Rus düşünce kuruluşları, devlet politikalarının belirlenmesine yardımcı olmak, stratejik analizler sunmak, kamuoyunu bilgilendirmek ve dış politika, ekonomi, güvenlik gibi alanlarda araştırmalar yapmak amacıyla kurulmuşlardır. Bu kuruluşlar, devletin karar alma süreçlerine bilgi ve analiz sağlama işlevi görürler ve aynı zamanda Rusya'nın ulusal çıkarlarını destekleyen politikaları savunurlar. Rusya'daki düşünce kuruluşları, hükümete stratejik analizler ve politika önerileri sunarak devlet politikalarının şekillendirilmesine katkıda bulunurlar. Bu, özellikle dış politika, savunma, ekonomi ve enerji politikaları gibi alanlarda belirgin hale gelir. Kamuoyunu bilgilendirmek ve etkilemek amacıyla raporlar, makaleler ve medya üzerinden yayım yaparlar. Bu, Rusya'nın iç ve dış politikasının halk tarafından daha iyi anlaşılmasını sağlar. Rusya'nın ulusal çıkarlarını savunmak ve dış dünyaya mesajlar iletmek için stratejik iletişim platformu olarak işlev görürler. Bu kuruluşlar, Rusya'nın uluslararası alanda etkisini artırmak için propaganda ve kamu diplomasisi araçlarını kullanabilirler. Bu kuruluşlar, akademik ve uygulamalı araştırmalar yaparak, Rusya'nın karşı karşıya olduğu sorunları analiz eder, çözüm önerileri geliştirirler.

Rus düşünce kuruluşlarının bazıları bağımsız olarak faaliyet gösterirken, diğerleri doğrudan devletle bağlantılıdır ve hükümetle yakın iş birliği içinde çalışırlar. Devlet bağlantılı olanlar, hükümetin resmi politikalarını desteklemek ve yönlendirmek amacıyla faaliyet gösterirler. Uluslararası düzeyde de faaliyet gösterirler. Rusya'nın çıkarlarını savunmak amacıyla yabancı düşünce kuruluşları, üniversiteler ve uluslararası organizasyonlarla iş birliği yapabilirler. Bu kuruluşlar genellikle devlet fonları, özel sektör bağışları, uluslararası hibeler ve çeşitli projelerden elde edilen gelirlerle finanse edilirler. Devletle yakın ilişkisi olan kuruluşlar, doğrudan devlet bütçesinden de destek alabilirler. Araştırmalarını ve bulgularını raporlar, akademik makaleler, medya yayınları ve konferanslar yoluyla paylaşırlar. Ayrıca, bazen hükümet politikalarını desteklemek için propaganda amaçlı içerikler de üretebilirler. Rus düşünce kuruluşları hem iç hem de dış politika alanlarında Rusya'nın stratejik hedeflerini desteklemek için önemli bir rol oynarlar ve genellikle Kremlin'in politikalarını şekillendirmede etkili olurlar.

Rusya Federasyonu Hükümeti Analitik Merkezi “Analiticheskiy Tsentr Pri Pravitel'stve Rossiyskoy Federatsii”, ülkenin sosyo-ekonomik kalkınmasına ilişkin çok çeşitli konularda uzman görüşleri hazırlar ve hükümete gönderir. Uzmanları ve analistleri bütçe politikası, proje yönetimi, finans, ulaşım, konut, toplumsal hizmetler, enerji, enerji verimliliği, tarım, doğal kaynakların kullanımı, çevre koruma, eğitim, sağlık hizmetleri, bilgi teknolojisi, bölgesel kalkınma vb. konularda hükümet organlarının, işletmelerin, kamu derneklerinin, sanayi birliklerinin, derneklerin temsilcilerinin görüşleri dikkate alınarak raporlar yayımlamaktadır. Rusya Federasyonu Hükümeti'ne bağlı Analitik Merkez, Aralık 2005'te kurulmuştur. Rusya Federasyonu Hükümeti'ne bağlı Ekonomik Reformlar Çalışma Merkezi ile yine Rusya Federasyonu Hükümeti'ne bağlı Ekonomik Konjonktür ve Tahmin Merkezi'nin önemli bir halefi olmuştur. Geçen yüzyılın 90'lı yıllarının başında SSCB Devlet Planlama Komitesi Ana Bilgi İşlem Merkezi'nin yerini almıştır. Kuruluşun 2020'den günümüze başkanı V. -Konstantin Kalinin'dir. 2009 yılından bu yana, Rusya Federasyonu Hükümeti'ne bağlı Analitik Merkez, Rusya ekonomisinin modernizasyonu ve teknolojik gelişimi için pek çok çalışma yapmaktadır. Temmuz 2017'den bu yana, “Rusya Federasyonu'nun Dijital Ekonomisi” ulusal programının uygulanmasına yönelik Analitik Merkez temelinde kapsamlı bir proje yürütülmektedir (Analiticheskiy Tsentr Pri Pravitel'stve Rossiyskoy Federatsii, 2024, s. 1-2).

Ekonomik Analiz Bürosu (Rusya) “Byuro Ekonomicheskogo Analiza (Rossiya)” [BAE], 1996 yılında Rusya Federasyonu Hükümeti'nin girişimiyle, Dünya Bankası'nın desteğiyle, ekonomi politikası alanında uzman analitik çalışmalar yürütmek ve danışmanlık hizmetleri sağlamak üzere

kurulmuştur. Daha sonra BEA Vakfı, uluslararası finans kuruluşları da dâhil olmak üzere finanse edilen projelerin hazırlanması ve uygulanması için bir grup olarak görev yapmıştır. Fonun kurucuları, Rusya Federasyonu Hükümeti'ne bağlı Ulusal Ekonomi Akademisi ve Moskova Devlet Üniversitesi - İktisat Yüksek Okulu'dur. Halen Vakıf Yönetim Kurulu'na M.Yu. Kopeikin, müdürlüğe ise S. V. Manko başkanlık etmektedir. Bu organizasyon Rus ve yabancı bireylere, tüzel kişilere, devlet yetkililerine ya da yerel yönetimlere, ekonomik politikaların etkinliğinin analiz edilmesi, ekonomik faaliyetin çeşitli konuları dâhil olmak üzere sürdürülebilir ekonomik büyümeyi teşvik edecek önlemlerin geliştirilmesi alanında bilgi/ danışmanlık yardımı yapmaktadır. BEA'nın temel amacı, Rusya Hükümeti ve profesyonel ekonomik topluluk için ekonomi politikasının çeşitli yönlerine ilişkin öneriler geliştirmektir. BEA'nın faaliyetleri şunları: Rus ekonomisinin temel sorunlarının analizi, orta ve uzun vadeli ekonomi politikası senaryolarının geliştirilmesi, ekonomi politikası konularına ilişkin analitik çalışmaların hazırlanması, Rusya Federasyonu'ndaki ekonomi politikasının yıllık incelemelerinin yayınlanması içerir. Ayrıca BEA her yıl Rusya ekonomisinin temel konuları ve geçiş döneminin sorunları hakkında uluslararası konferanslar düzenlemektedir (BEA, 2024, s. 3-4). Birçok yönden BEA, Amerikan Ekonomik Analiz Bürosu'nun bir benzeridir ancak bir takım ayırt edici özelliklere sahiptir. BEA tarafından geliştirilen tavsiyeler, Rusya Federasyonu'nda sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın sağlanmasını ve sosyal fırsat eşitliğinin sağlanmasını, iç ekonominin rekabet gücünün artırılmasını, uluslararası ekonomik bağların geliştirilmesini amaçlamaktadır.

Moskova merkezli Valdai (tartışma kulübü) "Valday (diskussionnyy klub)", 2004 yılında kurulmuştur. Kulüp ilk konferansını Veliky Novgorod'da Valdai Gölü'nün yakınlarında düzenlemiş ve adını başladığı yerden almaktadır. Valdai Kulübü'nün bölgesel konferansları - Asya, Orta Doğu, Rusya-Çin ve Avrupa-Atlantik diyalogları - uluslararası uzman kuruluşlar arasında ünlü olmuştur. Kulüp kayıtları, St. Petersburg Uluslararası Ekonomik Forumu ve Vladivostok'taki Doğu Ekonomik Forumu çerçevesinde hazırlanmaktadır. Son yıllarda yalnızca Rusya'dan değil başka ülkelerden çok sayıda gelen teknoloji, uzman, güçlü kişi ve kültürel figür Valdai Kulübü konferanslarına katılmıştır. Bu oluşuma Rusya tarafında Hükümet Başkanı Dmitry Medvedev (Rusya Devlet Başkanı olarak, 2008–2012); Federasyon Konseyi Başkanı Valentina Matvienko; Devlet Duması Başkanı Vyacheslav Volodin; Dışişleri Bakanı Sergei Lavrov; Savunma Bakanı Sergei Shoigu; Sergey Ivanov, Cumhurbaşkanlığı İdaresi Başkanı (2011–2016); Igor Shuvalov, Birinci Başbakan Yardımcısı (2008–2018); Moskova Belediye Başkanı Sergei Sobyenin vb. kişiler destek vermektedir. Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin de bu süreçte geleneksel olarak Valdai Kulübü'nün yıllık toplantılarına katılmaktadır. Kulüp, ana hedeflerinden birini, dünya sistemindeki krizlerin yaygın olarak ilgilenmek için çözümler geliştirmek üzere dünyanın entelektüellerini seçkin bir platformda birleştirmek olarak görmektedir. Kulüp, uluslararası ilişkiler, küresel politika, ekonomi, güvenlik, enerji, sıcaklık, iletişim vb. dünyanın önde gelen bileşenleriyle aktif olarak iletişim halindedir. Valdai Kulübü Vakfı kurucuları şunlardır: Dış ve Savunma Politikası Konseyi, Kâr amacı gütmeyen ortaklık "Rusya Uluslararası İlişkiler Konseyi", Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı Moskova Devlet Uluslararası İlişkiler Enstitüsü (Üniversite) ile Ulusal Araştırma Üniversitesi İktisat Yüksek Okulu'dur. Fonun yönetim organı Fon Konseyidir. Konseyin Başkanı, ünlü bir Rus medya yöneticisi, makale ve monografi yazarı, medya ve iletişim alanında araştırmacı olan Andrey Bystritsky'dir. Ayrıca Fyodor Luky Anov'da bu fonda çalışmaktadır. Fonun mevcut faaliyetleri, Rusya'nın en büyük medya analizcilerinden (NTV-Plus, FSUE RAMI RIA Novosti, Rusya Bilgi Ajansı TASS) Nadezhda Lavrentyeva tarafından yönetilmektedir (Valdai, 2024, s. 5).

Kulübün faaliyetleri, 2011 yılında tescil edilen "Valdai Uluslararası Tartışma Kulübü Geliştirme ve Destek Fonu" adlı STK (Valdai Kulübü Vakfı) etrafında inşa edilmiştir. Vakfın kurucuları tarafından ilan edilen hedefi, Kulübün faaliyetlerini genişletmek ve yeni çalışma alanları, araştırma ve eğitim faaliyetleri, bölgesel ve tematik programlar düzenlemektir (Valdai, 2024, s.

6). 22 Eylül 2023'te, Rusya'nın Ukrayna'yı işgali karşısında Valdai, Ukraynalı çocukların Rusya'ya sınır dışı edilmesine karşı Kanada'nın yaptırımlar listesine dahil edilmiştir (Poluboyarınova, 2023, s. 4). Kulübün son beş yılda düzenlediği etkinlikler şunlardır: 2019 Soçi; Doğu'nun Şafağı ve Dünya Siyasal Sistemi, 2020 Moskova; Pandemiden dersler ve yeni gündem: Küresel bir kriz nasıl barış fırsatına dönüştürülür? 2021 Soçi; Küresel Sarsılma - XXI: İnsan, Değerler, Devlet, 2022 Rogozinin; Hegemonyadan sonraki dünya: Herkes için adalet ve güvenlik, 2023 Tomsk; Rusya ve Orta Asya: Değişen dünyayla bağlantı kurmak (Valdai, 2024, s. 2-3). Bu kulüp birçok Batı'lı kaynakta Kremlin tarafından finanse edilen dezenformasyon ya da propaganda oluşturmak ve yaymak suçundan Rus rejiminin işbirlikçisi olarak görülmektedir.

Izborsk Kulübü "Izborskiy Klub", Eylül 2012'de Pskov bölgesindeki Izborsk şehrinde kurulmuştur. Kulübün başlatıcıları ünlü politikacılar, düşünürler ve devlet vatansever yönelimli halk figürleridir. Kulübün ilk başkanı olarak A. A. Prokhanov seçildi ve yürütme sekreterleri olarak V. V. Averyanov ve A. A. Nagorny atandı. 2015 yılında bölgesel ve uluslararası faaliyetlerden sorumlu sekreter olarak O. V. Rozanov görevlendirildi. 2016 yılında yeniden yapılanma kapsamında V. V. Averyanov, A. A. Nagorny ve O. V. Rozanov, Izborsk Kulübü başkan yardımcısı olarak atandı. Kulübün kuruluşunda Pskov bölgesi valisi A. A. Turchak önemli bir rol oynadı. Izborsk Kulübü'nün başlıca görevleri şunlardır: Rusya Devleti ve toplumuna, ulusal yaşamın tüm alanlarında yenilenmiş vatansever odaklı devlet politikalarının oluşturulmasına yönelik analitik raporlar hazırlamak ve sunmak; Rusya'nın bölgelerine seyahat etmek, ülkenin entelektüel elitleriyle sürekli etkileşimde bulunmak, başkent uzmanlarına bağımlı kalmadan, Rusya Federasyonu'nun tüm federal dairelerinde kulüp bölümleri oluşturmak; Rus medyasında yeni gündem belirlemek, ideolojik ve ahlaki çöküş nedeniyle objektif olarak ortaya çıkan bilgi boşluklarını ele geçirmek, son zamanlarda federal düzeydeki ana elektronik, büyük ölçüde basılı ve çevrimiçi medya kuruluşlarını kontrol etmeye çalışan liberal topluluğun etkisini azaltmak; Yabancı etki merkezleri tarafından Rus siyasetinde gerçekleştirilen manipülasyonlara ve ülke içinde bulunan "beşinci kol"a karşı duran güçlü bir politik-ideolojik koalisyonu, devlet yanlısı vatanseverleri ve imparatorluk cephesini oluşturmayı teşvik etmek. Izborsk Kulübü'nün ideolojik yönelimi sosyal muhafazakarlık olarak tanımlanabilir; çeşitli Rus devlet yanlılarının (sosyalistler ve Sovyet vatanseverlerden monarkistler ve Ortodoks muhafazakarlarına kadar) tek bir ideolojik platformda sentezi olarak görülmektedir. Izborsk Kulübü, uzun süre resmi Rus politikasını ifade eden ve entelektüel olarak destekleyen liberal yönelimli sayısız kulüp ve platforma alternatif olarak sık sık değerlendirilir. Aynı zamanda Izborsk Kulübü'nün, yeni ortaya çıkan değil, olgun ve uzun süredir var olan politik-ideolojik bir kutbu yansıttığını görmek önemlidir; bu kutup, çeşitli öznel faktörler ve iç politikanın kontrolünü üstlenen yetkililerin uzmanlık alanını kasıtlı olarak düzenlemeleri nedeniyle uzun süre kurumsallaşmayı başaramamıştır. Izborsk Kulübü'nün bu yöneliminin Rus topraklarında olgunlaşmış ve kökleşmiş olduğunu, kulübün temel üyelerinin işleri, eserleri ve biyografilerinin bunu kanıtladığını gösterenlerdir (Izborskiy Klub, 2024, s. 1). 2013 yılında aylık "Izborsk Club (Rus Stratejileri)" dergisi yayınlanmaya başladı. Dergide kulübün faaliyetleri yer alıyor, rapor ve bildirileri yayınlanıyor, gezi ve yuvarlak masa raporları yayınlanıyor, ayrıca seçmenler için önemli görülen olay ve trendler de takip edilmektedir. Kulübün en son yayınları içinde; S. D. Baranov "Doğu Avrupa Medeniyeti", V. Averyanov "Dönemin başında Rus dünyası", Komisyon "XXI. yüzyılın Jeostratejik eksen: Kuzey-Güney", Komisyon "Rus tarihinin Donbass dönemi: Elitlerin değişimi", V. Averyanov "Sonsuz İniş", V. E. Bagdasaryan ile S. Lukashenko "Rusya ve Batı: Medeniyet farklılıkları", V. E. Bagdasaryan ile Yu.Yu. Jerusalemky "Küreselleşme stratejisi olarak kaos", P. Kalitin "Çılgın bir dualite tipolojisi", V. Korovin "Avrupa'nın sonu: Çok kutupluluğa giden yolda Rusya" yer almaktadır (Izborskiy Klub, 2024, s. 6-7).

Gayrimenkul Piyasası Göstergeleri “İndikatory Rynka Nedvizhimosti”, [IRN] 2003 yılında Oleg Nikolaevich Repchenko tarafından kurulmuştur. Portal, emlak piyasasını analiz etmenin yanı sıra, kendi emlak piyasası endeksi sistemini temel alarak bilgi ve veri sağlama hizmetleri sunmaktadır. Rusya’nın gayrimenkul piyasasına yön veren raporlar hazırlamaktadır (IRN, 2024, s. 5). Orta Doğu Enstitüsü “Institut Blizhnego Vostoka”, 1995 yılından itibaren İsrail ve Orta Doğu Araştırmaları Enstitüsü olarak bilinen Orta Doğu Enstitüsü, 1993 yılında İsrail Araştırmaları Enstitüsü olarak kurulmuştur. Kurucular, Orta ve Yakın Doğu araştırmaları alanında Rusya’daki doğu bilimlerinin çöküşünü durdurmayı, arşiv ve kütüphane koleksiyonlarını korumayı, mevcut uzmanları desteklemeyi ve genç uzmanları çekmeyi amaçlamışlardır. Enstitünün kuruluşunda, kurucularının Amerikan, İngiliz, Fransız ve İsrail’in Orta Doğu araştırmaları okullarının deneyimlerinden yararlanmaları önemli bir rol oynamıştır. IBV’nin (Orta Doğu Enstitüsü) kütüphanesi ve arşivi eşsizdir. Enstitü tarafından hem yurtiçi hem de yurtdışında basılı ve elektronik medya organlarında binlerce makale ve 300’den fazla kitap yayımlanmıştır. Bunlar arasında monografiler, derlemeler, ülke araştırma rehberleri, “Orta Doğu ve Modernite”, “Arap Ülkeleri” serileri ve gençler için “Doğu Bilimleri Derlemesi” bulunmaktadır. IBV, “İrak’ta Askeri-Politik Durum”, “İran - Askeri-Politik Durum” ve “İran - Ekonomik Durum” aylık raporlarını, Türkiye, Cezayir, Mısır, Libya, Fas, Somali’ye ilişkin durumsal raporları düzenli olarak yayınlamaktadır. Ayrıca, her hafta “Orta Doğu ve Kuzey Afrika’da Askeri-Politik Durumdaki Değişiklikler” başlıklı bir rapor yayımlanmaktadır. IBV’nin İsrail Araştırmaları alanında gerçekleştirdiği projelerin dünya çapında benzeri yoktur. Enstitü, yaklaşık 100’ü Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinden olmak üzere 700’den fazla yüksek nitelikli uzmanla iş birliği yapmaktadır. Her gün yeni bilgi ve analizler IBV’nin web sitesinde (www.iimes.ru) yayımlanmaktadır. Enstitü, Orta ve Yakın Doğu’nun en acil sorunlarına yönelik konferanslar ve yuvarlak masa toplantıları düzenlemektedir. IBV uzmanları düzenli olarak Orta Doğu ve Kuzey Afrika’yı ziyaret etmekte ve oradaki süreçlerin merkezinde yer almaktadır. Enstitü, Orta Doğu ve Kuzey Afrika meseleleriyle ilgilenen Rusya’daki resmi kurumlar ve departmanlar, yükseköğretim kurumları, araştırma merkezleri ve enstitülerle yakından işbirliği yapmaktadır. IBV’nin stratejisi, başkanı Yevgeny Y. Satanovsky’nin başkanlığındaki uzmanlar kurulu tarafından belirlenmektedir. Günlük işleri ise müdür Yevgeny L. Zhigun yönetmektedir. Enstitü, Rusya tarafından finanse edilen bağımsız bir bilim merkezidir. Çalışmaları ideolojik ve politik etkilerden arındırılmıştır. Uzmanların görevi, objektif tanımlar ve tahminler sunmaktır. Çalışmanın kalitesi, tek belirleyici ölçüttür. Enstitü, herhangi bir kurum veya ülkeden gelen iş birliğine açıktır. Uzmanlar, departmanlar arası temelde, sözleşmelerle veya bilimsel değişim çerçevesinde çalışmalara katılmaktadır. Çalışmalardaki öncelik, Rusya’nın bölgedeki ulusal çıkarlarının kapsamlı bir analizine yöneliktir. Enstitü, Rusya Federasyonu ve BDT (Bağımsız Devletler Topluluğu) ülkelerinde devam eden süreçlerle ilgilenmemektedir. İstisna, bu ülkelerin Orta Doğu ve Kuzey Afrika ile etkileşimi ve bu bölgelerin temsilcilerinin post-Sovyet alanındaki faaliyetleridir. IBV’nin ilgi alanı, bölgenin ve onu oluşturan ülkelerin modern durumu, politikası, ekonomisi, ekolojisi ve güvenliği ile sınırlıdır. Tarih, etnografi, din bilimi, dil bilimi, kültür vb. gibi konular, çağdaş bağlamda ele alınmaktadır. IBV tarafından yayınlanan kitaplar sınırlı bir baskı ile çıkarılmaktadır. Bu kitaplar, Orta Doğu ve Kuzey Afrika ile ilgilenen Rus kurumları ve kuruluşlarına, bölgedeki RF temsilciliklerine ve Moskova’daki Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin büyükelçiliklerine, Rusya ve yurtdışındaki ana üniversitelerin, eğitim ve araştırma enstitülerinin kütüphanelerine gönderilmektedir (IBV, 2024, s. 2).

Uluslararası Çalışmalar Enstitüsü “Institut Mezhdunarodnykh Issledovaniy” [IMI], Rusya Dışişleri Bakanlığı MGIMO Üniversitesi’nin yapısal bir bölümü olan uluslararası ilişkiler alanında bir Rus analitik merkezidir. Rus makamları ve uluslararası kuruluşlar için dış politika alanında araştırma ve uygulamalı gelişmeler konusunda uzmanlaşmıştır. 1976 yılında Uluslararası İlişkiler Alanında Sistem Analizi için Problem Araştırma Laboratuvarı olarak

kurulmuştur. Bugünkü adını 2009 yılında almıştır. MGIMO 18 alanda 112 program uygulamaktadır: Uluslararası ilişkiler, yabancı bölgesel çalışmalar, siyaset bilimi, hukuk, ekonomi, gazetecilik, reklamcılık ve halkla ilişkiler, yönetim, devlet ve belediye yönetimi, işletme bilimi, ticaret, turizm, pedagoji, psikoloji, sosyoloji, dilbilim, finans ve kredi, ekoloji ve çevre yönetimi. MGIMO’da 13 fakülte, Gorchakov Lisesi ve bir kolej bulunmaktadır. Bu kuruluşun sorumlu müdürü Maxim Aleksandrovich Suchkov’dur. Uluslararası Çalışmalar Enstitüsü şu bölümleri içermektedir: IMI Müdürlüğü (Enstitü organizasyonel laboratuvar yürütür.); Avrupa Çalışmaları Merkezi; Avrasya Çalışmaları Merkezi; Avrupa-Atlantik Güvenlik Merkezi; Doğu Asya ve ŞİÖ Çalışmaları Merkezi; Orta Doğu Çalışmaları Merkezi; Afrika Çalışmaları Merkezi; Yapım Politikası Uzmanlığı Merkezi; Uluslararası İlişkilerin Mekânsal Analiz Merkezi; İleri Amerikan Araştırmaları Merkezi; Siyasi Elit Araştırmalar Merkezi; Dijital Ekonomi ve Finansal Yenilik Merkezi; Uluslararası Süreç Analiz Laboratuvarı (LAMP); Uluslararası İlişkiler Alanında Veri Madenciliği Laboratuvarı (LIAD). Uluslararası Çalışmalar Enstitüsü, Rusya Federasyonu’nun dış politikasının kaynağı ve bunlarla ilgili devlet kurallarıyla - öncelikle uygulamalı bilimsel incelemeler için raporlar hazırlamaktadır (IMI, 2024, s. 7). IMI, uluslararası ticaret alanında temel ve uygulamalı ayrı araştırma ve diğer araştırma projeleri yürütmektedir. Enstitünün personeli, yüksek puan alan Rus ve yabancı akademik dergilerde makaleler yayınlamakta, analitik raporlar hazırlamakta, uluslararası gündemdeki güncel konular hakkında medya hizmetleri sağlamakta ve Rus uluslararası ticaretin uzmanlarından oluşan akademik gruplara aktif olarak katılmaktadırlar. IMI, “Avrasya Stratejileri” danışmanlık ajansı ile birlikte yıllık “Uluslararası Tehditler” jeopolitik tahminlerini yayınlamaktadırlar. IMI çalışanları, Valdai Uluslararası Tartışma Kulübü ve Rusya Uluslararası İlişkiler Konseyi için analitik işlemlerinin yapılmasına katılmaktadır. IMI üç ayda bir çıkan “International Analytics” dergisini yayınlamaktadır. Baş editör S. M. Markedonov’dur (IMI, 2024, s. 4). Kuruluşun misyonu Rus yetkililerin dış politikada analitik açıdan sağlam kararlar almasına yardımcı olmak ve MGIMO, uluslararası ilişkiler alanında dünyanın en yetkili uzmanlık merkezlerinden biri olarak statüsünü güçlendirmektir. 2018 yılında IMI’nin beş yıllık gelişimi için bir yol haritası geliştirmiştir. Rusya’nın ulusal çıkarları üzerinde belirleyici etkisi olacak uluslararası konuları incelemek için yeni araştırma merkezleri oluşturulmuştur. Scopus ve Web of Science veri tabanlarında indekslenen birinci/ ikinci çeyrekteki dergilerdeki bilimsel yayınların yanı sıra saygın medya personelleri uzman materyallerinin sayısını artırmaya çalışmaktadır (IMI, 2024, s. 2).

Ye. M. Primakov RAN adını taşıyan Dünya Ekonomisi ve Uluslararası İlişkiler Enstitüsü “Institut mirovoy ekonomiki i mezhdunarodnykh otnosheniy imeni Ye. M. Primakova RAN” [IMEMO RAN], 1956’da kurulmuştur. Şimdiki ilgili müdürü F. G. Voitlovsky’dur. IMEMO RAS aşağıdaki alanlarda temel, keşfedici ve uygulamalı ayrıntılı incelemeler yürütmektedir. Rusya’nın küresel gelişimi ve ulusal çıkarları: Dünya ekonomisi ve uluslararası ilişkiler teorileri; sosyo-ekonomik ve politik gelişmelerin tahmin edilmesi (uzun vadeli ve kısa vadeli tahminler); ekonomik büyümenin en önemli faktörü olarak gelişmiş, gelişmeye yönelik eğilimler ve beklentiler, bilimsel ve yenilik politikalarının araçları ve sonuçları; küresel yönetimin yapısı, normlarının ve politikalarının ve uluslararası siyasilerin düzenlenmesi; modern sosyo-politik dönüşümler, dünyadaki sosyo-kültürel koşullar ve modern sosyo-politik kurumlar, ideolojik ve politik bölünmeler ve kimlikler. Uluslararası dolaşım sisteminin gelişimi, uluslararası güvenliğin riskleri ve garantileri: Uluslararası ilişkilerin gelişimi, konfigürasyonlarındaki değişiklikler, yeni problemin oluşumu; uluslararası güvenlik, uluslararası çatışmaların çatışması ve çözümü, silahların kontrolü, teröristlere ve diğer sınır ötesi tehditlere karşı mücadele; Rusya’nın dış dünyayla ilgili temel konuların durumsal analizi, ortaya çıkan çok merkezli dünyada çıkarlarını güvence altına almaya yönelik zorluklar ve kolaylıklar. Dünyanın önde gelen ülkeleri ve bölgelerinin ekonomik, politik/ sosyal kalkınmasına ilişkin kapsamlı çalışmalar: Birleştirilmiş

ülkelerin ya da bölgelerin ekonomik, politik ve sosyal kalkınması; dünya ekonomisinde, uluslararası politikada küresel ve merkezi düzeylerde bütünleşme/ ayrıştırma programları; Sovyet sonrası alanın sosyo-ekonomik ve politik kaynakları: Rusya'nın geliştirdiği çıkarlar; ekonomik dinamikler, sosyal güvenliğe yönelik zorluklar, göçler. Dünyadaki ekonomik gelişmelerin önemli durumları ve yeni niteliksel özellikleri, küresel ekonomide Rusya, Rusya'nın dünyadaki ekonomik refahının değişimi vb. konularda çalışmalar yapmaktadır (IMEMO RAN, 2024, s. 1-3). Enstitü, Rusya'nın federal/ bölgesel otoriteleri, medya, büyük kamu ve özel şirketler ile diğer Rus ya da yabancı araştırma merkezleriyle etkileşim halindedir.

Ulusal Ekonomik Tahmin Enstitüsü RAN “Institut narodnokhozyaystvennogo prognozirovaniya RAN” [IEPNT], 1986 yılında kurulmuştur. Sorumlu müdürü A. A. Shirov'dır. Faaliyet alanları şunlardır: Kısa, orta ve uzun vadede ülke ekonomisinin gelişmesi için kapsamlı tahminlerin geliştirilmesi (alternatiflerin doğrulanması); genel ekonomik kalkınma öncelikleri çerçevesinde bölgesel kalkınma stratejilerinin geliştirilmesi; Rusya Federasyonu'nun büyük ticari kuruluşlarının (RAO UES, RAO Gazprom, vb.) ve hükümet organlarının (Rusya Federasyonu Devlet Duması, Rusya Federasyonu Yakıt ve Enerji Bakanlığı, Federal Karayolu Servisi) çıkarlarına yönelik tahmin ve analitik çalışmalar Rusya Federasyonu vb.); kapsamlı sosyo-ekonomik tahminlere yönelik metodoloji ve tekniklerin geliştirilmesi. Enstitü “Tahmini Sorunlar” dergisini yayınlamaktadır. 2002 yılından bu yana, Enstitü personeli tarafından hazırlanan “Rusya Bilimler Akademisi Ekonomik Tahmin Enstitüsü'nün Bilimsel Çalışmaları” adlı makalelerden oluşan bir koleksiyon her yıl yayınlanmaktadır (INPRAN, 2024, s. 3-7). Çağdaş Kalkınma Enstitüsü “Institut Sovremennogo Razvitiya” [INSOR], amacını “kamu politikasının en önemli alanlarına ilişkin teklifler hazırlamak ve belgeler geliştirmek için en iyi uzmanları bir araya getirmek” olarak tanımlayan bir Rus kuruluşudur. 2003 yılında kurulmuştur. Örgütün yönetim kurulu başkanı Igor Yurgens'tir. Örgütün müteveli heyetine Dmitry Medvedev başkanlık etmektedir. 2010 yılı başında INSOR, Igor Yurgens ve Evgeniy Gontmakher tarafından hazırlanan “21. yüzyılın Rusya'sı: Arzu edilen geleceğin imajı” başlıklı bir rapor sundu. Bu rapor yorumcular arasında tartışmalara yol açtı. Raporun metninde özellikle İçişleri Bakanlığı ve FSB'nin dağıtılmasından ve Rusya'nın NATO'ya girmesinden bahsedilmekteydi (INSOR, 2024, s. 2-3).

BDT Ülkeleri Enstitüsü “Institut Stran SNG”, 1996 yılında kurulmuş olup günümüzdeki yönetici başkanı Rus siyasetçi K. F. Zatulin'dir. Ana hedefi yakındaki komşu ülkelere dair sorunları incelemektir. Aynı zamanda Rusya'nın bölgedeki çıkarlarını belirlemek ve bilimsel olarak desteklemek olan bir Rus düşünce kuruluşu olup sivil toplum organizasyonudur. Rus devlet politikasının oluşumunda etkili bir ideolojik merkezdir. Enstitü, Sovyet sonrası alanda meydana gelen süreçlere ilişkin kapsamlı bir çalışma yürütmekte, üye ülkelerin dış ve iç politikalarına ilişkin tahminlerde bulunmaktadır. Ayrıca “Sovyet sonrası alanda ekonomik, politik, askeri ve kültürel entegrasyon modellerinin geliştirilmesi” de yürütülmektedir. Enstitü, araştırma çalışmalarının yanı sıra insan hakları faaliyetleriyle de ilgilenmektedir. Özellikle Rusça konuşan vatandaşlara, Rus diline, Rus kültürüne, Ukrayna'daki ve diğer BDT ülkelerindeki Rus topluluklarına destek vermektedir. Bu amaçla yurttaşların durumu hakkında kapsamlı bilgi takibi yapmaktadır. Ayrıca enstitü “eski SSCB topraklarındaki etnososyal/ askeri-politik çatışmaları izleyip, bunların çözümü ve önlenmesi için öneriler geliştirmektedir. Enstitünün ana çalışma şekli yuvarlak masa toplantıları ve seminerler düzenlemek, ayrıca bilgi/ analitik bültenler yayınlamak, makale ya da bülten koleksiyonlarını yayınlamaktır. Enstitü iki büyük uluslararası bilimsel ve uygulamalı konferans düzenlemiştir: “Rusça, BDT ve Baltık ülkelerinde iletişim dilidir. Sorunlar ve bunları çözmenin yolları” ile “Düzenlenmiş bir göç biçimi olarak ülkesine geri dönüş” başlıklarında araştırmalar sunulmuştur (Institut Stran SNG, 2024, s. 1-2). Var olduğu yıllar boyunca BDT Ülkeleri Enstitüsü, dünya standartlarında uzmanların katılımıyla 200'den fazla konferans ve yuvarlak masa toplantısı düzenlemiştir. Enstitü yalnızca son iki yılda 8'i uluslararası

statüde olmak üzere 30'dan fazla bilimsel ve uygulamalı konferans düzenlemiştir. Bugün Enstitü'de 6 doktor ve 12 bilim adayı dâhil 64 çalışan bulunmaktadır. Enstitünün bilimsel ve bilgilendirme faaliyetlerinin sonuçları yayınladığı süreli yayınların sayfalarına yansıtılmaktadır: “Ukrayna: Bilgi ve Analitik İzleme”, “Moldova-Transdinyester Bölgesi”, “Sovyet Sonrası Kıta”, “Gözlemci”, “Geoekonomi Enerji”. Son üçü, Rusya Federasyonu Yüksek Tasdik Komisyonu tarafından tez araştırmasının sonuçlarına dayanan makalelerin yayınlanması için önerilen yayınlar listesine dâhil edilmiştir (Institut Stran SNG, 2024, s. 4).

Moskova Sivil Eğitim Okulu “Moskovskaya Shkola Grazhdanskogo Prosveshcheniya” [MŞGP], MŞGP'nin sloganı: “Sivil toplum için sivil eğitim”dir. 1992 yılında Elena Nemirovskaya ve Yuri Senokosov tarafından kurulmuştur. MSGP, Rus makamlarını (federal, bölgesel, belediye), sivil toplumu ve medyayı temsil eden öğrencilere yönelik seminerler yürütmenin yanı sıra insani yardım alanında yayın faaliyetleri yürütmektedir. Okulun faaliyetleri, dünya/ yerel felsefi ve sosyal düşüncenin başarılarını yaymayı, devlet kurumlarının, medyanın yahut sivil toplumun deneyimlerini tanımayı amaçlamaktadır. Okul, ana görevini hukukun üstünlüğünün ve ortağı sivil toplumun gerekliliği ve öneminin anlaşılmasını teşvik etmek olarak görmektedir. Bu görev, yeni bilgilere açık olan, toplumunu, bölgesini, ülkesini ve dünyasını geliştirmek için çaba gösterenlerin yurttaşlık eğitimi ile gerçekleştirilir. Okul öğrencilere özel çözümler sunmamaktadır. Amacı, tartışmalar sırasında fikir, bilgi, deneyim alışverişini ve Rusya'nın bölgelerindeki en iyi sivil uygulamaların yayılmasını kolaylaştıracak entelektüel bir ortam/ atmosfer yaratmaktır. Okul siyasi amaç gütmeyen ve kendisini siyasi parti ya da derneklerin faaliyetleriyle ilişkilendirmeyen (MŞGP, 2024, s. 3).

Moskova Carnegie Merkezi “Moskovskiy Tsentr Karnegi” [MTK], 2008 yılında Batılılar tarafından kurulmuştur. Rusya'nın iç/ dış politikası, toplumu, uluslararası ilişkiler, uluslararası güvenlik ve ekonomi sorunlarını inceleyen analitik bir merkezdir. Moskova'daki merkez, Carnegie Uluslararası Barış Vakfı'nın bir bölümüydü. Vakfın Washington ve Moskova merkezindeki ofisinin yanı sıra Pekin, Beyrut, Yeni Delhi ve Brüksel'de de şubeleri bulunmaktadır. Rusya Federasyonu Adalet Bakanlığı'nın 8 Nisan 2022 tarihli emri uyarınca, Rusya'daki Carnegie Uluslararası Barış Vakfı'nı (ABD) temsil eden Carnegie Moskova Merkezi çalışmalarını durdurmuştur (MTK, 2024, s. 2). Bu kuruluşun sayfasında Putin ve Medvedev'e hakaret içeren yazılar ve fotoğraflar bulunmaktadır. Panorama (Bilgi ve Araştırma Merkezi) “Panorama (İnformatsionno-İssledovatel'skiy Tsentr)”, 1991'den 2015'e kadar var olan ve sosyo-politik bilimler alanında araştırmalar yapan bir Rus kamu kuruluşudur. Kurumu Vladimir Pribylovsky ile Alexander Verkhovsky yönetmiştir. 1989'da demokratik hareketin bir grup katılımcısı “Panorama: Kamusal yaşamdaki sorunların bir incelemesi” gazetesini yayınlamaya başlamıştır. Panorama'nın 200'e yakın kitabı yayımlanmıştır. Bunlardan ilki, V. Pribylovsky'nin 1991 yılında yayınlanan ve 4 baskısı yapan “Rusya'nın Yeni Siyasi Partileri ve Örgütleri Sözlüğü” kitabıdır. Aralık 2015'te Rusya Federasyonu Adalet Bakanlığı, Panorama bilgi ve araştırma merkezini “yabancı ajanlar” listesine dâhil etmiş ve kapatmıştır (PANORAMA, 2024, s. 2-5). Bu kuruluş Rusya'da; milliyetçilik, siyasi aşırılık ve yabancı düşmanlığı, Rusya'nın bölgeleri, Putin: Avantajları ve eksileri, Federal yetkililer, seçimler, petrol ve gaz rezervleri vb. konularda Rusya hükümetini rahatsız edecek çalışmalar yapmıştır.

PIR Merkezi “PIR-Tsentr”, uluslararası güvenlik alanında araştırma, eğitim/ yayıncılık faaliyetlerinde uzmanlaşmış bir Rus analitik merkezi ve sivil toplum kuruluşudur. 1994 yılında kurulmuş olup hâlihazırda başkanı V. A. Orlov'dur. 1994 yılından bu yana PIR Merkezi, Güvenlik Endeksi serisini - PIR Merkezi Bilimsel Notları (2007'ye kadar – “Nükleer Kontrol” dergisi) ve onun uluslararası versiyonu Güvenlik Endeksi'ni yayınlamaktadır. PIR Merkezi, 1995 ve 2012 yılları arasında MacArthur Vakfı'ndan son derece yüksek meblağlarda maddi destek almıştır. PIR Merkezi, Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması'nın (NPT) gözden

geçirilmesi sürecinde yer alır, nükleer silahların yayılmasının önlenmesi alanında Rusya'nın girişimlerine analitik destek sağlar ve aynı zamanda Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması'nın (NPT) gözden geçirilmesi sürecinde yer alır. 22 Eylül 2023'te, Rusya'nın Ukrayna'yı işgali karşısında PIR Merkezi, Ukraynalı çocukların Rusya'ya sınır dışı edilmesinin yanı sıra dezenformasyon ve propaganda oluşturulması ve yayılmasına karışan kuruluşlara karşı Kanada'nın yaptırımlar listesine dahil edilmiştir. PIR Merkezi bugün, nükleer silahların yayılmasının önlenmesi, silahsızlanma ve küresel güvenliğe yönelik zorluklar, tehditlerle mücadele konularında uzmanlaşmış, Rusya'nın önde gelen sivil toplum kuruluşudur. PIR Merkezi, Rus uzman topluluğunun dünyadaki rolünü ve yerini güçlendirmeyi, Rusya'nın ulusal çıkarlarını uluslararası düzeyde savunmayı amaçlayan kapsamlı araştırma, eğitim, öğretim ile analitik faaliyetler yürütmektedir. PIR Merkezinin faaliyet alanları: Rusya ve nükleer silahların yayılmasının önlenmesi; Küresel ve bölgesel güvenlik: Rusya için yeni fikirler; Eğitim programı; PIR Merkezi, 29 yıllık aktif eğitim ve öğretim faaliyetleri boyunca, uluslararası ilişkiler uzmanlarından oluşan geniş bir uluslararası topluluk oluşturmayı başarmıştır - çekirdeğini ana eğitim alanından 800'den fazla mezundan oluşan PIR İmzası Altındaki Topluluk'tur (PIR-Tsentr, 2024, s. 4-5). PIR Merkezi'nin kurucusu ve yöneticisi Vladimir Orlov, BRIC konseptinin oluşumu aşamasında Rusya, Çin, Hindistan ve Brezilya'daki uzman topluluğunun toplantılarına katılıp, o zamandan bu yana PIR Merkezi dört ve daha sonra beşinin gelişimini yakından izlemektedir. PIR Merkezi, Rusya'nın BRICS formatına katılımını ve yüksek teknolojiler (nükleer enerji, bilgi teknolojisi ve uzay kullanımı) alanındaki ortaklarla işbirliğini analiz etmektedir. PIR Merkezi, Rusya'nın BRICS'e yönelik stratejisinin geliştirilmesinde aktif rol almaktadır. PIR Merkezi personeli, Ulusal BRICS Araştırma Komitesinin çalışmalarına katılmaktadır. Rusya'nın yeni teknolojileri ve çıkarları: Bu proje, yeni teknolojilerin kullanımı ve düzenlenmesi konusundaki işbirliği potansiyelini ayrıca Rusya'nın askeri yahut askeri olmayan güvenliğine yönelik zorlukların dönüştürülmesini incelemeyi amaçlamaktadır. Çok taraflı diyalog ve karşılıklı yarar sağlayan işbirliği yoluyla geniş kapsamlı tartışmalar, uluslararası düzenlemelerin benimsenmesi yoluyla potansiyel tehditleri en aza indirecek çözümler bulmayı amaçlamaktadır. Bu projenin bir parçası olarak PIR Merkezi personeli aşağıdaki gibi konular üzerinde çalışmaktadır: Yapay Zekâ ve Uluslararası Güvenlik, Yapay zekâ teknolojilerinin kullanımının düzenlenmesi alanında çok taraflı işbirliği, Yapay zekâ teknolojilerinin uluslararası alanda güvenlik sorunlarını çözme aracı olarak kullanılması; diplomaside ve kamu yönetiminin diğer alanlarında, uluslararası kuruluşların çalışmalarında, Ölümcül otonom sistemlere ilişkin uluslararası düzenleme, Yeni teknolojik gerçekliklerde uluslararası insancıl hukuk vb. (PIR-Tsentr, 2024, s. 3).

Rusya Stratejik Araştırmalar Enstitüsü "Rossiyskiy Institut Strategicheskikh İssledovaniy" [RİSİ], federal bir devlet bütçe kurumu olup bir Rus analitik merkezidir. 1992 yılında kurulmuş olup günümüzdeki yöneticisi Mikhail Fradkov'dur. Enstitünün faaliyetlerinin temel amacı, Rusya Federasyonu'nun ulusal güvenliğinin sağlanması alanında devlet politikasının stratejik yönlerinin oluşturulmasında federal hükümet organlarına bilgi ve analitik destek sağlamaktır. Kuruluşun ana hedefleri tüzükte özetlenmiştir: Uluslararası ve askeri-politik sorunlar, dünyanın önde gelen ülkelerinin askeri ya da askeri-sanayi politikası sorunları, komşu ülkelerdeki sosyo-politik ve ekonomik durum alanında bilgi, analitik çalışma ve ikili ilişkilerin gelişmesi için umutların belirlenmesi, Rusya Federasyonu'nun diğer devletlerle ilişkileri; Rusya Federasyonu'nun ulusal güvenliğinin ve sosyo-ekonomik gelişiminin sağlanması alanında devlet politikasının uygulanmasının analizi; Uluslararası ekonomik ilişkilerin geliştirilmesindeki sorunları ve eğilimleri, dünya pazar koşullarını, Rusya Federasyonu'nun ana ortaklarının ekonomik politikalarını, çevre güvenliği konularını incelemek; Kriz durumlarına yol açabilecek bireysel ülke ve bölgelerdeki gelişmelerin analizi, tahmin edilmesinin yanı sıra bu tür durumların çözümüne yönelik yol ve araçlara ilişkin tekliflerin geliştirilmesi; Halka açık etkinlikler

(konferanslar, sempozyumlar, seminerler) düzenlemek ve kamuoyunu ana araştırma alanları hakkında bilgilendirmek (RİSİ, 2024, s. 7-10). Bu kurum Rusya Federasyonu'nun ulusal güvenliğinin sağlanması alanında devlet politikasının oluşturulmasına yönelik hedef ve programların incelenmesi ve değerlendirilmesini yapmaktadır. Mevcut uluslararası ve askeri-politik sorunların, dünya ülkelerinin askeri/ askeri-endüstriyel politikası konularının, komşu ülkelerdeki sosyo-politik ve ekonomik durumun incelenmesi/ Rusya Federasyonu ile ikili ilişkilerin geliştirilmesine yönelik beklentilerin belirlenmesini de araştırmaktadır. Uluslararası ekonomik ilişkilerin gelişimindeki sorunların ve eğilimlerin, dünya pazar koşullarının, Rusya Federasyonu'nun ana ortaklarının ekonomi politikalarının incelenmesini yapar. Bireysel ülke ve bölgelerde kriz durumlarına yol açabilecek gelişmelerin analizi/ tahmin edilmesinin yanı sıra bu tür durumların çözümüne yönelik yol ile araçlara ilişkin tekliflerin geliştirilmesini sağlar (RİSİ, 2024, s. 3-4). Nisan 2017'de Reuters haber ajansı gazetecileri, Amerikan yönetiminin eski yetkililerine atıfta bulunarak, RISI'nin Vladimir Putin adına "Rusya'nın 2016 ABD başkanlık seçimlerine müdahalesi" için bir plan geliştirdiğini bildirdikleri bir materyal yayınlamıştır (Reuters, 2017, s. 1).

Rusya Uluslararası İlişkiler Konseyi "Rossiyskiy sovet po mezhdunarodnym delam" [RSMD], dış politika ve uluslararası ilişkiler alanında kar amacı gütmeyen bir Rus kuruluşudur. 2011 yılında kurulmuş olup günümüzde İgor İvanov ile Ivan Timofeev tarafından yönetilmektedir. Örgütün kurucuları arasında Rusya Dışişleri Bakanlığı, Rusya Eğitim ve Bilim Bakanlığı, Rusya Bilimler Akademisi, Rusya Sanayici ve Girişimciler Birliği ve Interfax haber ajansı yer almaktadır.] Rusya Federasyonu Başkanı D. A. Medvedev'in emriyle kurulmuştur. Konseyin ana hedefleri, çeşitli dış politika çevreleri (diplomatlar, uzmanlar, iş dünyası ve sivil toplum) arasında yakın ilişkiler düzenlemek, çeşitli uluslararası sorunlar hakkında toplu bir görüş sağlamak, devletin dış politikasına ilişkin uzman tartışması yapmak ve uluslararası sorunları çözmenin yollarını aramaktır. Rusya'nın dünyadaki kamu diplomasisi ve "yumuşak gücünün" araçlarından biridir (RSMD, 2024, s. 2-3). Bazı gözlemcilere göre Konsey, elitlerin ve toplumun Rusya'nın Avrupa alanına entegrasyonuna yönelik duygularını incelemek ve test etmek için oluşturulmuştur (Magomedov, 2012, s. 10). Bu kuruluşlar dışında 8 tane daha "think tank" kuruluşu vardır. Bunlar içinde: Sova (Bilgi ve analitik merkezi), Dış ve Savunma Politikası Konseyi, Sivil Toplumu Geliştirme Vakfı, Etkili Politikanın Temeli, Rusya Siyasi Konjonktürü Merkezi, Ekonomik ve Siyasi Araştırmalar Merkezi [EPİcenter], Uzman Sosyal Araştırma Enstitüsü, Volga Uzman Klubü vs. zikredebiliriz.

Tartışma ve Sonuç

Düşünce kuruluşlarının tipik uzmanlık alanı sosyal bilimler ve beşeri bilimlerdir. Düşünce kuruluşlarının varlık sebebi ve refahının temeli, insanların mevcut politikacı ile bürokratların görüşlerinden ziyade bağımsız uzmanların açıklamalarını tercih etmesidir. Rusya'daki düşünce kuruluşları genel olarak; akademik, danışmanlık, insan hakları, düşünce merkezleri, araştırma ve yayınlama, lobicilik, kültürel çalışmalar, toplumsal/ psikolojik operasyonlar, bilgi ve teknoloji savaşları vb. alanlarda faaliyetler yürütmektedirler. Modern çağda psikolojik operasyonlar ve bilgi savaşları, özellikle uluslararası ilişkiler ile güvenlik politikaları bağlamında giderek daha kritik hale gelmiştir. Rusya, bu süreçte kendine özgü stratejiler geliştirerek, bilgi savaşı tekniklerini etkin bir şekilde kullanmaktadır. Bu stratejiler, yalnızca geleneksel medya organları aracılığıyla değil, aynı zamanda Rus düşünce kuruluşlarının etkili manipülasyonlarıyla da şekillendirilmektedir. Rusya'nın bu operasyonlarda kullandığı temel araçlardan biri, dünya genelinde bilgi akışını kontrol etmek ve kendi jeopolitik hedeflerine hizmet edecek şekilde çarpıtılmış bilgi yaymaktır. [Aynı şeyi Batı'da Rusya'ya karşı kapsamlı bir şekilde yürütmektedir.]

Rus düşünce kuruluşlarının bu süreçte oynadığı rol, Kremlin'in dış politika hedeflerini meşrulaştırma ve destekleme işlevine dayanmaktadır. Bu kuruluşlar, sadece politika yapıcılarını etkilemekle kalmaz, aynı zamanda halkın algısını ve küresel kamuoyunu şekillendirme konusunda da kritik bir görev üstlenirler. Özellikle psikolojik operasyonların temel unsuru olan “narrative” yani anlatı yaratma sürecinde, bu kuruluşlar stratejik bilgi üretme ve dağıtma rolünü üstlenmektedirler. Bunun en önemli örneklerinden biri, Rusya'nın yakın çevresinde ve Batı ile olan ilişkilerinde uyguladığı hibrit savaş stratejileridir. Bu strateji, geleneksel askeri yöntemlerle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda propaganda, dezenformasyon ve psikolojik operasyonların aktif olarak kullanılmasını içerir.

Rusya, düşünce kuruluşları aracılığıyla Batı'nın ve diğer uluslararası aktörlerin kamuoyunu etkileyerek, hedef ülkelerde sosyal ve politik istikrarsızlık yaratmayı amaçlamaktadır. Bu kuruluşlar, sadece Rusya'nın çıkarlarını savunmakla kalmaz, aynı zamanda Batı'nın politikalarına karşı alternatif bakış açıları geliştirerek, Batı'nın güvenilirliğini sorgulatan stratejiler sunarlar. Bu bağlamda, Rus düşünce kuruluşları hem iç hem de dış kamuoyuna yönelik uzun vadeli stratejik hedeflere hizmet eden araçlar olarak görev yapmaktadırlar. Özellikle Avrupa ve Amerika'daki siyasi krizler, bu tür psikolojik operasyonların etkinliğini artıran faktörler arasında yer almaktadır. Rus düşünce kuruluşlarının psikolojik operasyonlardaki rolü, yalnızca bilgi savaşı bağlamında değil, aynı zamanda stratejik kültür ve jeopolitik analizler alanında da kendini göstermektedir. Bu kuruluşlar, Batı'nın zayıf noktalarını belirleme ve bu zayıflıkları bilgi operasyonları yoluyla istismar etme yeteneği geliştirmiştir. Özellikle son yıllarda, siber saldırılar, sosyal medya manipülasyonları ve propaganda faaliyetleri bu tür kuruluşların stratejik düşünce kapasitesini göstermektedir. Bu operasyonlar, Rusya'nın uluslararası alandaki güç dengelerini yeniden şekillendirme hedefinin bir parçası olarak görülmelidir.

Sonuç olarak, Rusya'nın bilgi savaşları ve psikolojik operasyonlar konusundaki yetkinliği, küresel arenada etkinliğini artıran önemli bir faktördür. Rus düşünce kuruluşları, bu sürecin hem teorik hem de pratik ayağını oluşturarak, Rusya'nın jeopolitik hedeflerini destekleyen ve meşrulaştıran önemli birer aktör haline gelmiştir. Gelecekte, bilgi savaşlarının ve psikolojik operasyonların daha da karmaşıklaşması ve teknolojiyle birlikte evrilmesi beklenirken, Rusya'nın bu alandaki stratejik avantajını korumaya devam edeceği öngörülmektedir. Bu nedenle, uluslararası toplulukların ve özellikle Batı dünyasının, bu tür operasyonlara karşı daha dirençli ve hazırlıklı olmaları gerekmektedir. Rus düşünce kuruluşlarının etkinliği, bilgi savaşlarının gelecekteki doğasını ve etkilerini belirleyen kritik bir unsur olarak kalmaya devam edecektir. Bilgi çağı, savaşın sosyolojik dinamiklerini önemli ölçüde değiştirmiştir. Geleneksel savaş kavramları, modern teknolojinin ve bilginin rolüyle yeniden tanımlanmış, savaşlar artık yalnızca cephelerde değil, aynı zamanda bilgi ortamında da verilmektedir. Bu bağlamda, Rusya-Ukrayna savaşı, savaş sosyolojisi açısından bilgi çağında gerçekleşen hibrit savaşın çarpıcı bir örneği olarak ele alınabilir. Savaşın yalnızca askeri değil, aynı zamanda psikolojik, bilgi, medya ve ekonomik boyutları da bu çatışmanın ayırt edici özelliklerindendir.

Rusya-Ukrayna savaşı, bilginin savaş sosyolojisindeki önemini vurgulayan bir çatışma olarak dikkat çekmektedir. Bilgi çağında savaş, yalnızca fiziki cephelerde değil, aynı zamanda medya, sosyal medya ve siber ortamlar üzerinden de yürütülmektedir. Rusya, özellikle dezenformasyon kampanyaları yahut bilgi manipülasyonları yoluyla Ukrayna'da ve dünya genelinde algıları etkilemeye çalışmıştır. Kremlin'in propaganda araçları, savaşın sebeplerini ve sonuçlarını çarpıtarak kendi jeopolitik hedeflerini meşrulaştırma çabasıdadır. Bu süreç, savaşın hem Rus halkı hem de uluslararası kamuoyu üzerindeki etkisini şekillendirmek amacıyla yürütülen bir psikolojik operasyonun parçasıdır. Rusya, uzun zamandır medya ve bilgi operasyonlarını stratejik bir araç olarak kullanmaktadır. Ukrayna'nın işgalini haklı göstermek için yaratılan anlatılar, Rusya'nın Batı karşıtlığını güçlendiren ve Ukrayna'daki hükümeti bir “neo-Nazi” tehdidi olarak

tanımlayan dezenformasyon kampanyaları, bilgi çağının savaş sosyolojisinin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Bu dezenformasyonun etkisi, uluslararası toplulukların tepkisini ve savaşın küresel düzeyde nasıl algılandığını doğrudan etkilemektedir.

Savaşın sosyolojik boyutuna katkıda bulunan en önemli unsurlardan biri, sosyal medya ve dijital aktivizmin savaşın dinamiklerine etkisidir. Ukrayna, bu süreçte dijital platformları ve sosyal medyayı kullanarak uluslararası destek toplamayı başarmıştır. Ukraynalı liderler ve vatandaşlar, dünya genelindeki bireylerin dikkatini çekmek ve savaşın gerçeklerini doğrudan aktarmak için sosyal medya kampanyaları yürütmüşlerdir. Bu, geleneksel medya araçlarının ötesinde, bireylerin ve sivil toplum kuruluşlarının da savaşa dair bilgilere/ görsellere kolay erişimi sayesinde küresel kamuoyunu harekete geçirmiştir. Bu süreç, savaşın sosyolojisi açısından önemli bir dönüşümü de beraberinde getirmiştir. Savaş, artık sadece devletler ve ordular arasında değil, bireyler/ sosyal medya aracılığıyla daha geniş bir katılımı yürütülmektedir. Ukrayna halkı, savaşın görünmeyen cephesinde dijital araçlarla direniş göstermiş ve uluslararası dayanışmayı güçlendirmiştir. Bu durum, savaşın doğasını ve uluslararası toplumun savaşlara müdahale biçimlerini de değiştirmektedir. Bilgi çağı, hibrit savaşın yükselişini de beraberinde getirmiştir. Hibrit savaş, geleneksel askeri harekâtların yanı sıra siber saldırılar, ekonomik yaptırımlar, dezenformasyon kampanyaları ve sivil direniş stratejilerinin bir arada kullanıldığı bir savaş biçimidir.

Rusya-Ukrayna savaşı, bu hibrit savaş anlayışının bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Rusya, Ukrayna'ya karşı askeri saldırılar düzenlerken, aynı zamanda enerji kaynakları üzerinden Avrupa'ya baskı kurmakta ve siber saldırılar yoluyla Ukrayna'nın altyapısını hedef almaktadır. Bu hibrit savaş stratejisi, bilgi çağında savaşın sosyolojisini daha da karmaşık hale getirmektedir. Savaşın farklı cephelerde yürütülmesi, çatışmanın sürekliliğini ve yoğunluğunu artırmakta, savaşın toplumsal etkilerini derinleştirmektedir. Özellikle siber saldırılar, Ukrayna'nın enerji ve iletişim altyapısını zayıflatarak savaşın toplumsal dokuyu nasıl etkilediğini göstermektedir. Aynı zamanda ekonomik yaptırımlar ile enerji krizleri, savaşın bölgesel etkilerini küresel düzeye taşımakta ve toplumlar arasındaki ilişkileri yeniden şekillendirmektedir. Rusya-Ukrayna savaşı, bilgi çağında savaş sosyolojisinin nasıl evrildiğini gözler önüne sermektedir. Bu çatışma, bilginin, medyanın ve dijital platformların savaşın gidişatını belirlemedeki önemini vurgularken, aynı zamanda hibrit savaşın çeşitli araçlarla yürütülmesinin sosyolojik sonuçlarını da ortaya koymaktadır. Bilgi, bu yeni çağda sadece savaşın bir unsuru değil, aynı zamanda savaşın sonucunu belirleyebilecek güçte bir silahtır. Bu bağlamda, savaş sosyolojisi, dijital çağın getirdiği yeni dinamikleri anlamak ve analiz etmek için yeniden düşünülmelidir. Rusya-Ukrayna savaşı, bilginin ve dezenformasyonun gücünün, modern savaşın en kritik bileşenlerinden biri olduğunu kanıtlamaktadır.

Kaynakça

- Ajir, M., & Vailliant, B. (2018). Russian Information Warfare: Implications for Deterrence Theory. *Strategic Studies Quarterly*, 12(3), 70–89. <http://www.jstor.org/stable/26481910>.
- Analiticheskiy Tsentri Pri Pravitel'stve Rossiyskoy Federatsii. (2024). *O Tsentre* <https://ac.gov.ru/> erişim 04.09.2024.
- Bacon, E. (2018). Policy change and the narratives of Russia's think tanks. *Palgrave Communications*, 4(1), 1-12.
- Baudrillard, J. (1995). *The Gulf War Did Not Take Place*. Bloomington: Indiana University Press.

- BEA. (2024). Byuro Ekonomicheskogo Analiza. *O Fonde*. <https://www.beafnd.org/> erişim 01.09.2024.
- Brazzoli, M. S. (2020). Future prospects of information warfare and particularly psychological operations. *South African army vision*, 217-232.
- Burns, M. (1999). *Information Warfare: What and How?*, <http://www.cs.cmu.edu/~burnsm/InfoWarfare.html>, erişim 25.08.2024.
- Christoph, L., Melnyk, L., & Shapovalov, S. (2023). *Think tanks as civil society organisations in Ukraine*. URL: <https://iep-berlin.de/en/projects/enlargement-neighbourhood-andcentral-asia/ukraine-think-tanks>. erişim 28.08.2024.
- Druckman, J. N., & Jacobs, L. R. (2020). *Who governs? Presidents, public opinion, and manipulation*. University of Chicago Press.
- Giles, K. (2016). *Handbook Of Russian Information Warfare*. Rome: NATO Defense College Press.
- Graef, A. (2019). *Foreign Policy Experts, Think Tanks and the Russian State: A Field Theoretical Approach*. Doctoral Thesis. Universität St. Gallen.
- Hames, T., & Feasey, R. (1994). Anglo-American think tanks under Reagan and Thatcher. In A. Adonis & T. Hames (Eds.), *A conservative revolution? The Thatcher-Reagan decade in perspective*. Manchester: Manchester University Press.
- Hird, J. A. (2005). *Power, knowledge and politics*. Washington D.C: Georgetown University Press.
- Hutchinson, W., & Warren, M. (2012). *Information warfare*. Routledge.
- IBV. (2024). Institut Blizhnego Vostoka. *Ob Institute*. <http://www.iimes.ru/> erişim 03.09.2024.
- IMEMO RAN. (2024). Institut mirovoy ekonomiki i mezhdunarodnykh otnosheniy imeni Ye. M. Primakova RAN. *Ob institute*. <https://www.imemo.ru/about> erişim 06.09.2024.
- IMI. (2024). Institut Mezhdunarodnykh Issledovaniy. *O MGIMO*. <https://mgimo.ru/about/> erişim 05.09.2024.
- INPRAN. (2024). Institut narodnokhozyaystvennogo prognozirovaniya RAN” [IEPNTTP], O Nas, <https://ecfor.ru/o-nas/ob-institute/> erişim 04.09.2024.
- INSOR. (2024). Institut Sovremennogo Razvitiya. *Ob Institute*. <http://ir.russiancouncil.ru/organisations/insor/> erişim 04.09.2024.
- Institut Stran SNG. (2024). Instituut Diaaspori i Integratsii. *Ob Institute*. <https://i-sng.ru/institut-stran-sng/> erişim 06.09.2024.
- IRN. (2024). Indikatory Rynka Nedvizhimosti. *Chto takoye IRN.RU?* <https://www.irn.ru/> erişim 02.09.2024.
- Izborskiy Klub. (2024). *O Klube*. <https://izborsk-club.ru/about> erişim 02.09.2024.
- Koval, N., Kulyk, V., Riabchuk, M., Zarembo, K., & Fakhurdinova, M. (2022). Morphological analysis of narratives of the Russian-Ukrainian conflict in western academia and think-tank community. *Problems of Post-Communism*, 69(2), 166-178.

- Krastev, I. (2003). Post-communist think tanks. *Banking on knowledge: the genesis of the global development network*, 145.
- Linebarger, P. M. (1951). Psychological warfare. *Naval War College Information Service for Officers*, 3(7), 19-47.
- Magomedov, A. K. (2012). *Diskussiya po arkticheskoy strategii Rossii: IA REGNUM obvinyayet Rossiyskiy sovet po mezhdunarodnym delam (RSMD) v kapitulyatsii pered NATO*. <http://glasru.ru/a-k-magomedov-diskussiya-po-arkticheskoy-strategii-rossii-ia-regnum-obvinyayet-rossiyskiy-sovet-po-mezhdunarodnyim-delam-rsmd-v-kapitulyatsii-pered-nato/> erişim 06.09.2024.
- MŞGP. (2024). Moskovskaya Shkola Grazhdanskogo Prosveshcheniya. *O škole*. <http://civiceducation.ru/> erişim 06.09.2024.
- MTK. (2024). Moskovskiy Tsentr Karnegi. *About*. <https://carnegieendowment.org/russia-eurasia/about-carnegie-russia-eurasia-center?lang=en¢er=russia-eurasia> erişim 06.09.2024.
- Narula, S. (2004). Psychological operations (PSYOPs): A conceptual overview. *Strategic Analysis*, 28(1), 177-192.
- NATO, (2014). *Media – (Dis)information – Security*, deepportal.hq.nato.int erişim 26.08.2024.
- Okunev, I., & Graef, A. (2019). Russian Think Tanks and Foreign Policy-Making. *Russian Analytical Digest (RAD)*, (234), 1-11.
- Pallin, C. V., & Oxenstierna, S. (2017). *Russian think tanks and soft power*. Totalförsvarets forskningsinstitut (FOI).
- PANORAMA. (2024). Informatsionno-Issledovatel'skiy Tsentr «Panorama». *O Nas*. <http://www.panorama.ru/> erişim 05.09.2024.
- PIR-Tsentr. (2024). Rossiyskiy analiticheskiy tsentr i nepravitel'stvennaya organizatsiya. *O PIR-Tsentr*. <https://pircenter.org/> erişim 06.09.2024.
- PIR-Tsentr. (2024). Rossiyskiy analiticheskiy tsentr i nepravitel'stvennaya organizatsiya. *Novyye tekhnologii i interesy Rossii*. <https://pircenter.org/> erişim 05.09.2024.
- Poluboyarinova, I. (2023). Kanada vvela sanktsii protiv MGIMO, VSHE, kluba «Valday» i «Yunarmii». *Svezhiye novosti v Rossii i mire - RTVI* (22 sentyabrya 2023). <https://rtvi.com/news/kanada-vvela-sankczii-protiv-mgimo-vshe-kluba-valdaj-i-yunarmii/> erişim 03.09.2024.
- Prezident Rossii. (2016). *Ukaz Prezidenta RF ot 05.12.2016 № 646*. kremlin.ru erişim 29.08.2024.
- Prizhennikova, A. N. (2019). Lobbyism in Russia: the legal framework. In *Colloquium-journal*. No. 4-3, 58-64.
- Reuters. (2017). “Putin-linked think tank drew up plan to sway 2016 US election – documents”. <https://www.reuters.com/article/us-usa-russia-election-exclusive-idUSKBN17L2N3/> erişim 04.09.2024.
- Riefer, F. (2023). Think Tanks and Foreign Policy Design in the Russian Federation. *Journal of Soviet and Post-Soviet Politics and Society*, 9(1), 29-64.

-
- RİSİ, (2024). Rossiyskiy Institut Strategicheskikh Issledovaniy. *Ustav RISI ot 2020 g. i Tseli i zadachi*. <https://riss.ru/ob-institute/documents/> erişim 03.09.2024.
- RSMD. (2024). Rossiyskiy sovet po mezhdunarodnym delam. *O sovyete*. <https://russiancouncil.ru/> erişim 03.09.2024.
- Ruser, A. (2018). What to think about think tanks: Towards a conceptual framework of strategic think tank behaviour. *International Journal of Politics, Culture, and Society*, 31, 179-192.
- Schwartau, W. (1993). *Information Warfare: Chaos on the Electronic Superhighway*, Thunder's Mouth Press.
- Taylor, P. M. (2007). 'Munitions of the mind': A brief history of military psychological operations. *Place Branding and Public Diplomacy*, 3, 196-204.
- Valdai. (2024). Mezhdunarodnyy Diskussionnyy Klub «Valday». *Chto takoye «Valday»?*. <https://ru.valdaiclub.com/about/valdai/> erişim 02.09.2024.

İstihbaratın Bilimsel Bir Disiplin Olarak Yeniden Doğuşu: İstihbarat Mühendisliği

Toward The Reconstruction of Intelligence As A Scientific Discipline: Intelligence Engineering

*İlhan SAĞER**

*Gültekin ÖZDEMİR***

Başvuru Tarihi: 10 Mayıs 2025

Kabul Tarihi: 29 Mayıs 2025

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Özet

Yapılan bu çalışmada, istihbarat alanının tarihsel gelişimini ve literatürdeki kavramsal temellerini kapsamlı bir şekilde incelemeye gayret edilmektedir. Alan uzmanları ve akademisyenler tarafından yapılan tanım ve sınıflandırmalar sistematik olarak analiz edilmiş; bu çerçevede daha kapsayıcı ve bütüncül iki yeni tanım ve sınıflandırma önerilmiştir. Bu temel üzerinden bilimsel ve teknolojik gelişmelerin istihbarat süreçlerine olan etkisi hem pratikte hem de akademik çalışmalarda detaylı biçimde ele alınmıştır. Çalışma, mevcut bazı istihbarat anlayışlarının çağın ihtiyaçlarına cevap vermede yetersiz kaldığını ve bu nedenle sistematik, çok disiplinli ve bilimsel temellere dayanan yeni bir yaklaşımın gerekli olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, istihbaratın bilimsel bir disiplin olarak yeniden inşasını hedefleyen İstihbarat Mühendisliği kavramsallaştırılmış; bu yeni alanın kuramsal çerçevesi, uygulama kapsamı ve akademik altyapısına dair özgün bir model önerilmiştir. Dünyada henüz yeni yeni gelişmeye başlayan bu yaklaşım, Türkiye’de istihbarat mühendisliği yeni bir alan olup bu konu sistematik bir biçimde ele alınarak literatüre önemli bir katkı sunulmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda, bu alan üzerine çalışacak araştırmacılara rehberlik edecek nitelikte öncü bir akademik referans niteliği taşıması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İstihbarat, İstihbarat Mühendisliği, İstihbarat Analizi, Strateji, Diploması.

Abstract

This study provides a comprehensive examination of the historical development and conceptual foundations of the field of intelligence. Definitions and classifications proposed by subject-matter experts and scholars have been systematically analyzed, leading to the proposal of two new, more inclusive and holistic definitions and classification frameworks. Building on this

* Doktora Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, ilhan.sager@gmail.com, 0000-0002-8494-824X

** Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Mühendislik ve Doğa Bilimleri Fakültesi, gultekinozdemir@sdu.edu.tr, 0000-0001-8856-5556

foundation, the impact of scientific and technological advancements on intelligence processes is explored in detail, both in practical applications and within academic discourse. The study argues that the prevailing understanding of intelligence is inadequate in addressing contemporary needs, thereby underscoring the necessity for a new, systematic, multidisciplinary, and scientifically grounded approach. In this context, the concept of Intelligence Engineering is introduced as a novel framework aiming to reconstruct intelligence as a scientific discipline. A unique model is proposed that outlines the theoretical framework, scope of application, and academic infrastructure of this emerging field. While this approach is only beginning to gain recognition globally, this study represents the first systematic effort to introduce and articulate it within the Turkish academic context, offering a significant contribution to the literature. Furthermore, it is intended to serve as a pioneering academic reference that may guide future researchers working in this domain.

Keywords: Intelligence, Intelligence Engineering, Intelligence Analysis, Strategy, Diplomacy.

Giriş

İnsanlık dünyada yaşam bulmasından bu yana bir varoluş mücadelesi göstermiştir. Bu mücadele kurdukları organizasyonların (koloniden devletlere) mücadelesine dönüşerek sürekli genişlemiştir. Bu mücadele genişledikçe kullandığı silahların da gelişmesi ihtiyacını doğurmuştur. Mızrak ve ok ile başlayan bu ihtiyaç zamanla küresel boyutlu ve çok daha yıkıcı etkileri olan silahlara dönüşmüştür. Bu dönüşüm kurdukları organizasyon yapısında değişimlere sebep olarak çağların açılıp kapanması sonucunu birlikte getirmiştir.

İnsanlığın ilk organizasyonları koloni, şehir devlet, beylik gibi feodal yapılar olarak ortaya çıkmıştır. Ateşli silahların icadı feodal yapıyı yıkarak imparatorluk adı verilen küresel güçleri sahneye davet etmiştir. Ancak Fransız Devrimi ile gelişen “milliyetçilik” ve “ulusçuluk” kavramları milli devletleri, Sanayi Devrimi ile gelişen üretim sistemleri de kitlesel üretim ve artan teknoloji yarışını ortaya çıkarmıştır.

Gelişen teknoloji ve dönüşen ideolojiler dünyada yaşanan bölgesel savaşları çok daha organize hale getirerek 20. Yüzyılı küresel savaşlar yüzyılına dönüştürmüştür. Meydana gelen iki küresel savaşın sonucunda insanlık en sert ve yıkıcı silahları ile varoluş mücadelesini yok oluş mücadelesine çevirmiştir. Bu küresel riskler ve artan kayıplar ise sürdürülebilirliğin tehdidi ve maddi kayıpların artışı ile yepyeni bir savaş türünü, vekalet savaşlarını doğurmuştur. Soğuk Savaş süreci bunun en net göstergelerinden biri olarak gösterilmektedir.

Savaşlar ve silahlar gelişerek devletleri ve hatta çağları değiştirirken en baştan beri kullanılan bir savaş sanatı şekil değiştirse de kullanılmaktan hiç vazgeçilmemiştir. Özellikle vekalet savaşları ile çok daha büyük önem kazanmıştır. İstihbarat süreci en baştan bu yana var olup bugün de savaş ve barış süreçlerinde perde arkasında olsa da başrolde yerini korumaktadır.

Mutlu (2023, s.56) yaptığı çalışmasında ilk casusluk faaliyetlerinin Mısırlılardan gelmekte olduğunu göstermiştir. Bunun yanı sıra Türklerde ve belki Dünya’da ilk organize istihbarat deneyimlerinin Hunlarda imparator Attila’nın babası Muncuk Han tarafından oluşturulduğuna dair görüşlerde mevcuttur. Attila’nın askeri başarısında “Muncuk Han’ın her şeyi gören gözü” olarak adlandırılan bir güçten bahsedilir ki günümüzde hala “nazar boncuğu” inancının buradan geldiği düşünülmektedir. Demircioğlu vd. (2021, ss.42-82) kitaplarında bu konuyu çok detaylı açıklamış İslam öncesi Türk istihbarat tarihinden başlayarak bugüne dek anlatmışlardır. Ertem (2021, ss.320-328) yaptığı incelemesinde bu kitaptaki verileri özetlemiş ve bu konuyla alakalı kısımları da yorumlamıştır. Kavramın nereden geldiğinden çok, askeri savaşlarda askeri gücün

yanısıra düşmandan bilgi toplama ve düşman içerisinde operasyon yapabilme kabiliyetleri ve bunların önemi tüm kaynaklarda açıkça ortaya çıkmaktadır. Bu ihtiyaç savaşlar gibi insanoğlunun varoluş mücadelesi boyunca sürecek “istihbarat” kavramı ile karşılanmaktadır. Andrew (2022, ss.12-17) yazısında ise dünya istihbaratının tarihini anlatmıştır.

İlk istihbarat kayıtlarında düşman ordusunun asker sayıları öğrenilirken 20. Yüzyıl küresel savaşlar bunu bambaşka bir boyuta taşımış ve özellikle Soğuk Savaş sürecinden itibaren başlı başına savaşın kendisi haline gelmiştir. Bu gelişimde teknolojik gelişmelerin etkisi ortadadır. Peki “21. Yüzyıla gelindiğinde bu süreç nasıl etkilenecek ve nasıl değişecektir?”. Bu sorunun cevabı aslında 20. Yüzyılın ortalarından beri kendini göstermektedir. Savaşlar ve askeri ihtiyaçlar mühendislik süreçlerini de etkilemiş ve hızlandırmıştır. “Operation Research” ya da Türkçe adıyla “Yöneylem Araştırmaları” tamamen buradan doğmuş olsa da bugün hayatın her noktasında kullanılmaktadır. Bunun haricinde belirsizlik koşulları altında yapılan araştırmalar, geliştirilen sezgisel ya da metasezgisel modeller yine askeri süreçlerde ve özellikle istihbarat süreçlerinde kullanılmak için hazır beklemektedirler. Ve son olarak gelişen ve geline nokta içinde bulunan çağa ismini vermeye doğru ilerleyen “yapay zeka” teknolojileri her alanda olduğu gibi bu alanlarda da etki etmektedirler.

Yapılan bu çalışmada hayatın her alanında kullanılan mühendislik metotlarının, istihbarat alanında kullanılabilirliği incelenerek; istihbarat süreçlerinde mühendislik süreçlerinin yalnızca dinleme veya elektronik izleme ya da uydu görüntüleri ya da “dron” uçurmak değil çok daha etkili kullanılabileceği sunulmak istenmiştir. Bu alanda dünyada yeni yeni anlaşılmaya başlayan bir süreç “istihbarat mühendisliği” kavramı öncü olarak Türkiye’den başlatılmak istenmiştir. Çalışmanın ilk kısmında konuya giriş yapılmış ve ihtiyacın nereden oluştuğu tarihsel süreci kısaca anlatılmıştır. Çalışmanın ikinci kısmında bu alandaki literatür araştırması hem kanıt niteliğinde hem de bu alanda çalışma yapmak isteyen araştırmacılara kolaylık sağlaması adına verilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde konu teorik alt yapısı ile ele alınmış ihtiyaca yönelik somut göstergeler ve öneriler ile “istihbarat mühendisliği” kavramının temeli atılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın son bölümünde ise bu konudaki çıkarım ve önerilere yer verilmiştir.

İstihbarat: Savaşmadan Savaşı Kazanma Sanatı

Dünya, çok kutupluluğun keskinleştiği, savaşın ve krizlerin sıradanlaştığı bir dönemin içinden geçmektedir. Geleneksel güvenlik stratejileri, artan belirsizlik ve çok boyutlu tehditler karşısında yetersiz kalmakta; bilgiye dayalı üstünlük, devletlerin ve kurumların varlıklarını sürdürebilmeleri için kritik bir faktöre dönüşmektedir. Bu yeni çağda, istihbarat artık sadece karar destek değil, stratejik hayatta kalma mekanizması haline gelmiştir. İki büyük küresel savaş incelendiğinde birincide Sanayi Devrimi ardından üretilen silahların ve teknolojilerin arenaya çıkışı görülmüştür. Ancak tarihin önceki dönemlerine bakıldığında silahların yıkıcı gücü sadece savaş içerisinde kalırken özellikle 2. Dünya Savaşı ve termonükleer tehlike ile küresel sürdürülebilirliğe tehdit oluşturmıştır. İki büyük küresel savaşın ardından dünya konvansiyonel savaşlardan uzak farklı bir savaş modeli denemeye çalışmıştır. Bu koşullarda da en eski savaş yöntemlerinden birine dönerek istihbaratı denemiştir. Böylece hem kayıplar hem zararlar azaltılarak savaş kazanımları elde edilmek istenmiştir. 2. Dünya Savaşı sonrasındaki Soğuk Savaş süreci bunun en net örneğidir. Artık muharebe meydanlarında orduların çarpışmasından çok savaş istihbarat teşkilatları ile sürdürülmektedir. Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği doğrudan birbirlerine silah kullanmamıştır. Bu süreçler sonrası oluşturulan süper güçler ve bloklar ile diplomasi ön plana çıkmıştır. Bu durum istihbaratı, diplomasi ile harmanlayarak; gelecekte istihbarat diplomasisi alanına kadar varacak yeni bir model olan vekalet savaşlarına dönüşecek bir süreci başlatmıştır. Koca (2019, ss.15-36) yılında yayınladığı makalesinde soğuk savaş sonrası dönemde bu iki

gücün Güney Kafkasya bölgesindeki mücadelesine değinmiştir. Arslan (2020, ss.19-32) yaptığı çalışmada Ortadoğu'daki vekalet savaşlarına örnek olan bir süreci anlatmıştır. Ayrıca çalışmada vekalet savaşlarını da detaylı bir biçimde açıklayarak daha anlaşılır hale getirmiştir. Girişen (2021, ss.79-87) yaptığı çalışmada ise Türkiye Cumhuriyeti'ni etkileyen bir vekalet savaşı terör organizasyonunu ve bunun ülkemize etkilerini anlatmıştır.

İstihbarat faaliyetleri incelendiğinde konvansiyonel savaşlar içerisinde incelendiğinde bazı avantajlar sağlamaktadır. Bunlar şöyle aktarılabilir; devletlerin, savaşın amacı olan: sürdürülebilir barış için istihbarat faaliyetlerini etkin kullanımı, mücadele alanını genişletmiş ve insan başta olmak üzere maliyet-etkin kaynak kullanımı sağlamıştır. Günümüzde, iki büyük dünya savaşı sonrasında şekillenen uluslararası yapı dikkate alındığında, savaşların kendisi geçici olaylar olarak değerlendirilmelidir; asıl kalıcı etkiler, savaş sonrasında oluşan siyasal, hukuksal ve düşünsel dönüşümlerdir. Konvansiyonel savaşlar sonrası gerçekleşen olgular bu dönüşümlerin çoğu zaman yüzeysel kaldığı ve kalıcı bir sistemsel yapı oluşturamadığı görülmektedir. Ancak istihbarat faaliyetlerinin kazanımları toplumsal dönüşümler ile değerlendirildiğinde çok daha kalıcı ve etkilidir. Konvansiyonel savaşlarda bilim, yalnızca teknik ekipman ve strateji üretiminin ötesinde, savaş sanatının stratejik kurgusunda da belirleyici bir rol oynamaktadır; savaş süreci bu stratejilerin sahada uygulanmasıyla şekillenmektedir ve doğal olarak çeşitli belirsizlik faktörlerinden de etkilenmektedir. Benzer şekilde, istihbarat da tamamen bilimsel bir yapıdan ibaret olmayıp, özellikle insan temelli istihbarat (HUMINT) süreçlerinde şans ve öngörülemezlik değişkenler belirleyici olabilmektedir. Ancak buna rağmen, istihbaratın giderek sistematikleşen yapısı, onu özgün bilimsel yaklaşımların uygulanabileceği bir alan hâline getirmiştir.

İstihbaratın Tanımlanması

Konuyla ilgili gerek akademik gerek mesleki olarak uzmanlaşmış kişilerin yorumlarıyla istihbarat şu şekilde tanımlanmıştır. Fidan (1999, s.7) yazdığı tezinde istihbaratı “önemli konularda doğru ve temiz bilgi alınmasını sağlamak” olarak özetlemiştir. Shulsky (1993, s.25) kitabında istihbaratı “devletlerin mevcut çıkar ve tehditleri ve de bunların potansiyel getiri ve götürülerini dikkate alarak bilginin değerlendirilmesi ve uygulama geliştirilmesi” olarak tanımlamıştır. Özdağ (2016, s.29) kitabında istihbaratı “gizli veya açık kaynaklardan çeşitli operasyonlar sonucunda elde edilen verinin ulusal çıkarlar veya ulusal tehditlerin bertaraf edilmesi doğrultusunda toplanıp, sınıflandırılıp, karşılaştırılıp, analiz edilip sonuç olarak değerlendirilmesi ile elde edilen bilgi” olarak tanımlamıştır. McDowell (2008, s.28), dünya istihbaratçılarının el kitabı niteliğindeki kitabında istihbaratı “bilinenin ona eklenen yeni bilgi ile karıştırılıp yorumlanmasının sonucunda elde edilen tüm bilgi” olarak tanımlamıştır. Öyleyse incelenen kaynaklar sonucunda toplanan tanımlamalar ile istihbarat “ ilgili devlet veya kurumların çıkarları veya ona yönelen ve hatta yönlenecek olan tehditler doğrultusunda; ham verinin toplanıp, doğrulanıp, karşılaştırılıp bilgiye dönüştürülmesi, analiz edilmesi ve değerlendirilmesi sonucunda veriyi karar vericinin analitik karar verme kaynağı olan kıymetlendirilmiş bilgiye dönüştürme sanatı “ olarak uzunca ya da kısaca Çinli filozof Sun Tzu'dan da alıntı yaparak “gelecek bugünden görülemez de, bugünden bilinebilir hale getirme ve savaşları savaşmadan kazanma sanatı” olarak tanımlanabilir. Kavıracı ve Demirbaş (2020, ss.51-52) yaptıkları çalışmalarında literatürdeki birçok istihbarat tanımlamasını detaylı bir biçimde okuyucuya sunarak, yorumlamasını yapmıştır. Yılmaz (2020, s.73) yazdığı makalesinde istihbarat tanımlamalarına yer vermiştir ve istihbaratın tanımlamalarında en sık karşılaşılan sorunu bilgi ve istihbarat kavramları arasındaki farklılığa değinmiştir. Böylece genel olarak istihbarat tanımlamalarına önemli bir açıklama getirmiştir. Ülkemiz istihbarat teşkilatı olan ve dünya istihbarat teşkilatları arasında prestijli bir yeri olan Milli İstihbarat Teşkilatımız da istihbaratın tanımlanmasında bu ayrıma değinmiştir (İlter,2002:1). Aynı

kaynağa göre; Milli İstihbarat Teşkilatı toplanan her türlü veriyi bilgi olarak kodlamış, işleme adı verdiği analiz süreci sonunda karar vericiye sunulabilir hale gelmiş raporu ise istihbarat olarak kabul etmektedir.

İstihbaratın Sınıflandırılması

İstihbaratın tanımlanması kadar sınıflandırılması da birçok kişi ve kurum tarafından yapılmıştır. Literatürde farklılıklar görülebilmektedir. Fidan (1999, ss.11-27) yılında istihbaratı güvenlik, askeri, dış, ekonomik ve suç istihbaratı olarak 5 başlıkta incelemiştir. Özdağ (2016, ss.115-129) kitabında ise istihbaratı siyasi, askeri, ekonomik, sosyal, coğrafi, biyografik, ulaşım ve iletişim, bilimsel ve teknik ve son olarak siber istihbarat olarak sınıflandırmıştır. Bu sınıflandırmalar istihbaratın alanlarına göre yapılmış kapsamlı sınıflandırmalardır. Bunların yanı sıra bir diğer gruplandırma ise istihbaratın toplanişına göredir. Fidan (1999, ss.11-27) çalışmasında insan istihbaratı, teknik istihbarat (bunu da kendi içerisinde sinyal ve görüntü istihbaratı) olarak tanımlarken bunlara açık kaynak istihbaratlarını eklemiştir. Özdağ (2016, ss.131-140) kitabında insan, telepati ve teknik istihbarat olarak ayırıp teknik istihbaratı da sinyal, fotoğraf, uyu, nükleer, radar, akustik, elektronik, elektromanyetik, tıbbi istihbarat olarak sınıflandırmıştır. İstihbarat sınıflandırmaları ve istihbarat teşkilatlarının istihbarat yöntemleri kendi ya da takip ettikleri ekollere göre değişmektedir (Safi,2023, ss.19-35). Osmanlı Devleti döneminden Türkiye Cumhuriyeti Devletine Türk istihbaratının evrimi tarihsel kayıtlar ve bu konudaki çalışmalarda mevcuttur (Yıldız,2021). Benzer dönüşüme bu konudaki bazı detaylı çalışmalarda karşılaşılmaktadır. Şimşeker (2021) yazdığı kitabında Osmanlı dönemi ve bugüne istihbaratın gelişimini detaylı olarak ele almıştır. Günümüzde ise Millî İstihbarat Teşkilatı (MİT) literatüründe bu sınıflandırmanın; askeri, siyasi, ekonomik, sosyal, ulaştırma, muhabere, biyografi, ilim ve teknik olarak yapıldığı görülmektedir (Darıcılı,2023).

İstihbarat Kuruluşları ve Bugünden Geleceğe Faaliyetleri

Küreselleşme süreci hem ekonomik hem politik hem de ideolojik olarak devletleri ve devlet yapılarını değiştirmiştir. Bu süreçler elbette istihbarat süreçlerini doğrudan etkilese de özündeki faaliyetlerin de devamı ile karmaşık bir mücadele meydana getirmiştir. Solmaz (2024) çalışmasında bu durumu hibrit savaş olarak çok detaylı anlatmıştır. Madan vd. (2024) küreselleşmenin bu yolculuğunda onunla gelişen ekonomik güç savaşlarını anlatmışlardır. Bu doğrultuda bir istihbarat teşkilatının temel faaliyetleri şu şekilde belirtilebilir; istihbarat süreci, istihbarata karşı koyma süreçleri, güvenlik soruşturmaları, özel askeri operasyonlar. Buna soğuk savaş sürecinden sonra temelleri atılan savaştan, istihbarat yoluyla dış politika oluşturma araçlarından olan istihbarat diplomasisi eklenebilir. Fidan (1999, ss.27-30) Türkiye’de bunu 21. Yüzyıla geçişte önermiş daha sonra ise Türk istihbaratı bu süreçleri başlatmıştır. Buraya kadar devletlerin istihbarat teşkilatlarının 5 temel görev ve faaliyeti belirtilmiştir. Ancak bunların dışında bu alanda en çok yapılan tartışmalardan biri de sivil istihbarat kurumlarıdır. Kaya (2023, s.2) yaptığı çalışmasında açık bir ağaç gösterimi ile de belirtmiştir ki artık istihbarat sadece devlet süreçlerinde değil sivil hayatta da farklı kurumlarca kullanılmaya başlanmaktadır. Alparslan (2024, ss.207-230) yaptığı çalışmasında dönemlere bağlı bu dönüşüm sürecini ve küresel gelişmelerin Türkiye’ye etkisini çok somut biçimde göstermiştir. Burada akla gelen ilk soru “bunun için yeterli istihbarat eğitimi yükseköğretim kurumlarında verilmekte midir?” sorusudur. Çalışmalar ve bulgular göstermektedir ki, önümüzdeki dönem bu konu git gide önem kazanacağı tahmin edilmektedir. Erkmén (2023, ss.244-293) yaptığı çalışmasında bu konuyla ilgili sorulara ve bununla ilgili uluslararası alandaki çözüm yöntemlerine değinmiştir. Bu konuyla ilgili akademik eğitim programı önerisinin sağlıklı yapılabilmesi için de Türk istihbaratının eğitim süreçleri özenle incelenmelidir. Türk istihbaratının istihbarat personeli eğitim süreçleri bilinmeden akademik

öneri pratikten kopuk olacaktır. Ateş (2016, ss.2-202) yazdığı kitabında Türk istihbaratına tarihsel bir bakış olanağı sunmuştur. Kitabın ilk bölümü eski Türk istihbarat tarihi detaylı bir biçimde okuyucuya aktarılırken ikinci bölümünde ise konferanslar üzerinden önemli belgeler ile bu tarihsel sürecin gelişimi görsel olarak anlaşılır hale getirilmiştir. İlgili iki bölüm anlaşıldıktan sonra kitabın üçüncü ve son bölümünde 1920’li yıllardan günümüze Türk istihbaratının eğitim süreçleri, bu süreçlerin evrimi ve konuya en çok ışık tutan çıktılar yani bu süreçte karşılaşılan zorluklar ve mevcut durum analiz ve önerileri yer almaktadır.

Yeni Bir Perspektif: İstihbarat Mühendisliği

Dünyanın üçüncü bir küresel savaşın eşiğinde olduğu ve yine dünyanın dört bir yanında etnik, inanç, mezhep kaynaklı ve politik geçmiş sebepli çatışmalar ile savaş zilleri çaldığı bir dönemde devletler modern çağa uygun caydırıcı bir güç arayışı içerisine girmiş durumdadır. Yine dünyadaki süreçler incelendiğinde önceki kısımlarda teorik altyapısı anlatılan savaşların ağır ve geniş çaplı olanları geleneksel anlamda savaşmadan tamamlanmaktadır. İstihbarat savaşları şu anda dünyanın dört yanında gerçekleşmekte ve sessizce ilerlemektedir. Yapılan bu çalışmanın temel amaçlarından biri olan istihbarat alanının uluslararası ortamda önemi artarken kapsamındaki genişlemeye de dikkat çekmektedir. 2000’li yıllarda bilgisayar ve internet teknolojilerinin sosyal hayat içerisinde yaygınlaşması ile öncelikle “milenyum çağı” olarak adlandırılan ardından yapay zeka teknolojileri ile “yapay zeka çağı” olarak adlandırılan sanallaşmış süreçler ile hem içinde bulunulan çağ hem de bu çağın koşulları ciddi değişimler göstermektedir. İstihbarat çalışmaları dünya genelinde incelendiğinde 2000’li yılların başında artık sosyal bilimlerin çalışmalarının yanı sıra formal ve doğa bilimlerini çalışmaları ile de zenginleştirilmiştir. Ancak dünyada bu alanda gerçek dönüşüm on yıl sonra 2010’lu yıllarda gözlenmeye başlamıştır. Bu süreçler istihbarat faaliyetlerinde ciddi bir dönüşümü de getirmiştir. 21. yüzyıla kadar istihbaratta en büyük kaynak insan kaynaklı istihbarat (Human Intelligence) ile sağlanırken 21. yüzyıl; gelişen bilgisayar, sosyal medya ve benzeri kaynaklar ile açık kaynak istihbaratı (Open Source Intelligence) yönünde evrilmiştir. İstihbarat teşkilatları faaliyet raporları veya politik akış izlendiğinde istihbarat kurumları teknolojik gelişime hızla ayak uydurmaya özen göstermektedir. Gerek insan kaynaklı istihbarattan gelen bilginin niteliğinin fazlalığı gerek ise terör örgütü, suç örgütü veya rakip ya da hasım istihbarat kurumlarının istihbarata karşı koyma faaliyetlerinin şekli gereği insan kaynaklı istihbarat (HUMINT) hala istihbarat faaliyetlerinin merkezinde yer alsa da artık teknolojiyi özellikle istihbaratın toplanması sürecinde etkili bir araç olarak kullanmaktadır. 20. yüzyıl sonlarında operasyon güçleri ile silahlı müdahaleler yapılırken 21. yüzyıl teknolojik kaynaklar ve cihazlar üzerinden gerçekleştirilmektedir. Gazze’de yaşanan süreçler, Afrika ülkelerindeki ani dönüşümler ve Ukrayna’da sürmekte olan savaş incelendiğinde savaşın karakterindeki değişim çok daha net görülmektedir. Yılmaz (2022, ss.35-352) yazdığı “toplum mühendisliği” adlı kitabında bu savaş süreçlerinin arka planlarında yatan örtülü süreçleri ve konuların aktörleri ve mağdurlarını saha tecrübesi ile okuyucuya sunmuştur.

Yeni gelen yaşam biçimleri ile şekillenen istihbarat süreçlerinin şekillenmesinin ardından teknolojik alanda yaşanan yapay zeka gibi küresel devrimler istihbarat alanında on yıl gibi bir süreç içerisinde çok daha büyük değişimlere yüzünü çevirmiştir. İstihbarat alanında mühendislik faaliyetleri geçmişte elektronik, haberleşme ve bilgisayar mühendisliği ana bilim dalları altında siber takip, elektronik dinleme, hava aracı ile gözlem ve operasyondan ibaret iken bugün birçok farklı araç kullanılmakta ya da kullanımı önerilmektedir. Çalışmanın amacı sistematik altyapısı ile bu öneriyi neden ve örneklerle açıklamaktır. Yılmaz (2013, ss.3-243) yazdığı “Dünyayı yöneten güç: İstihbarat Bilimi” adlı kitabında istihbarat süreçlerinin geçmişten günümüze gelen bakış açısı farklılıkları nedeniyle akademi ile arasında sert duvarlar olmasına karşın, istihbaratçıları birer bilim adamı olarak nitelendirerek bilimsel gelişmelerle

birlikte yürümelerinin önemini anlatmıştır. Yazdığı kitabın amacı olan istihbarat ile bilimsel çalışmaların yollarını birleştirmek amacı ve bu alanda yapılacak çalışmalara yol gösterici olmak hedefi zaman içerisinde kendisini göstermiştir. Bu çalışmanın da güç aldığı çalışmalardan biridir.

Mühendislik yöntemlerinden yöneylem araştırması, sezgisel ve metasezgisel algoritmalar, olasılıksal süreçler, çok kriterli karar verme, yapay zeka ve oyun teorisi gibi alanların sistem mühendisliği yaklaşımıyla bu alanda değerlendirilmesi ve daha da temel olarak istihbaratın çeşitli bilim dalları altında sıkışmaktan çıkarılıp başlı başına bir bilimsel disiplin halini alması buna uygun bir eğitim sisteminin organize edilmesi ve kendi araç gereçlerini üretebilir hale gelmesi literatürdeki çalışmalarla birlikte ihtiyaç olarak ortaya çıkmaktadır.

Yapay Zekâ Teknolojileri

Belirsiz koşullar altında tahminleme, sınıflandırma, kümeleme gibi fonksiyonların yerine getirilmesi amacı güdülen çalışmaların başında yapay zekâ teknolojilerinin akla gelmesi olağandır. Geline bu zamanda mevcut çağa ismini verme noktasına gelmiş bu teknolojinin, dünyanın askeri, politik gidişatına yön vermek için kullanılması hiç sürpriz olmayacaktır. Bilgin (2023, ss.145-166) yaptığı çalışmada “geleceğin savaşları” başlığı altında yapay zekâ teknolojilerinin askeri, istihbarat ve politika alanlarında ne şekillerde yer alabileceğine dair geniş kapsamlı önerilerde bulunmuştur. Carl Von Clausewitz “Vom Kriege” adında yazmaya 1816 yılında başladığı ölümüne kadar (1831) geçen süre boyunca yazmaya devam ettiği Türkçe adı “savaş üzerine” olan kitabının ölümünün ardından 1832 yılında eşi tarafından tamamlanan ve yayınlanan kitabında savaşın teorisini yazmıştır (Clausewitz, 2003). Yazdığı kitap sadece çağın içerisinde kalmayarak hem devam baskıları ile hem de “Clausewitzyen” olarak adlandırılan bir düşünceyi doğurmuştur. Clausewitz’in dönem koşullarında savaşa yenilikçi ve zeka temelli yaklaşımını (özellikle de istihbarat alanında insan zekası ve tecrübesinin öneminden bahsetmiştir) sonrasındaki destekleyen düşünürler dönem koşulları ve teknolojik gelişmeler ışığında bu yenilikçi yaklaşımı sürdürmüşlerdir. Yılmaz (2020, ss.65-82) yaptığı çalışmada Sun Tzu’dan Clausewitz’e birçok bilim insanından alıntılar ile istihbaratın kavramsal değişim ve dönüşümünü anlatmıştır. İstihbarattaki dönüşümü siber istihbarat üzerinden incelemiştir. Noel (2018) bu konuya en dikkat çeken yaklaşımlardan birini gerçekleştirerek yapay zekâ teknolojisini savaş sanatındaki bir devrim olarak görmüştür. Scharre (2020), yapay zekanın askeri ve istihbarat uygulamalarındaki getiri ve götürülerini değerlendirmiştir.

Oyun Teorisi Yaklaşımı

Birden fazla karar vericinin birbirine karşı verdikleri kararlar ve bunların kompleks etkisinin araştırıldığı ve karar alternatifleri ile olası sonuçlarının hesaplanarak karara destek olmaya çalışan bir model olan oyun teorisi, istihbarat alanında ve diplomasi alanlarında kullanılmaya oldukça uygun görülmüştür. Alunöz (2013, ss.10-17) yaptığı çalışmada bankacılık sektöründe finansal istihbarat konu alanı içerisinde bu yöntemi kullanmıştır. Karabacak ve Akdeve (2021, ss.326-345) yaptıkları çalışmalarında istihbarat oluşturmada rekabet koşulları altında bu yöntemi kullanmaya çalışmışlardır. Svendsen (2009) kitabında istihbarat alanında davranış biçimi belirlemede oyun teorisinin önemini anlatmıştır. Munton ve Fredj (2013, ss.684-691) çalışmalarında istihbarat alanında oyun teorisi kullanım ve önemine değinmiş uluslararası uygulamalarda bunun etkisini anlatmıştır. Buradan hareketle bu çalışmada istihbarat faaliyetleri içerisinde son dönem ön plana çıkan “istihbarat diplomasisi” çalışmalarında oyun teorisi yaklaşımlarının kullanılabilirliği düşünülmüştür. Rakip ya da hasım istihbarat teşkilatları ile gerçekleştirilecek mücadelede kararların oyun teorisi yaklaşımı ile değerlendirilmesi örnek bir çalışma olarak görülmektedir.

Sezgisel ve Metasezgisel Algoritmalar

Çalışmanın önceki iki alt başlığında verilen belirsiz koşullar altında ve çok oyunculu oyun koşullarında karar verme süreçleri için sezgisel ve metasezgisel algoritmaların istihbarat alanında kullanılabileceği düşünülmüştür. Hem diplomatik süreçler hem de kriptoloji alanlarında bu yöntemler ile çalışmalar önerilmesi uygun görülmüştür. Keskin vd. (2016, ss.53-68) çalışmalarında askerî alanda bu yöntemlerin kullanımını işaret etmiştir ve öneminden bahsetmiştir. Booişink (2005, s. 163) yaptığı çalışmada diplomasi alanında strateji geliştirmede ve belirsizliğin çözümlenmesinde kısacası istihbaratın her alanında uygulanabilirliğini anlatmış ve uygulamaları göstermiştir. Stormont ve Allan (2012, ss.371-374) yaptıkları çalışmalarında diplomasi oyununda bu algoritmaların kullanımını ve uygulanışını göstermişlerdir. Haard (2004, s202) çalışmada çok ajanlı diplomaside taktik geliştirme ve strateji oluşturma da bu algoritmaların uygulamasını gerçekleştirmiştir.

Simülasyon

İstihbaratın en kısa tanımı olarak “savaşmadan savaşı kazanmak” düşüncesi bu çalışmanın önerilerinden biri olarak sunulmuştur. Öyleyse bir kararın bir sistem içerisinde uygulamasını fiziki olarak gerçekleştirmeden sanal bir ortamda denemesinin yapılması olan benzetim çalışmalarının bu alandaki karar problemlerinde uygulamaların içine yerleşmesi gerektiği de savunulmaktadır. Shelton (2014) yaptığı çalışmada istihbarat çalışmalarında benzetim süreçlerinin önemini ve bunun eğitim sürecinden itibaren başlaması gereksinimini göstermiştir. Wheaton (2019, s.131) yaptığı çalışmada bilgi ve istihbarat analizinde simülasyonun uygulamasını göstermiştir.

Yöneylem Araştırmaları

Yöneylem araştırması bugün endüstri mühendisliği ana bilim dalı altında kurumsal ve teorik çalışmalara temel olarak kullanılsa da ilk ortaya çıkışı askeri operasyonların başarısını artırma ve etkili strateji oluşturma amaçlıdır. Hillier ve Lieberman (2015) yazdıkları kitaplarında bu çalışmaları anlatırken tarihçesine de yer vermişlerdir. Winston (2004) yazdığı ders kitabında bu tariheye daha detaylı yer vermekle birlikte yöneylem araştırması örnek vaka problemlerine de geniş yer vermiştir. Öyleyse gerek istihbaratın toplanma süreci gerek ise sonucunda verilecek operasyonel kararlarda da temel olarak kullanılabilir olması gereksinimi ortada görülmüştür. Kaplan (2011, ss.33-56)’de istihbarat analizinde yöneylem araştırmalarının gereksinim ve uygulamalarını çok detaylı bir biçimde anlatmıştır. Buradan hareketle bu çalışmada operasyonel kararların verilmesinde, istihbarat çalışmaları için odaklanılacak hedef belirlemede yöneylem araştırması modellerinin kullanılabileceği düşünülmüş ve kullanılması bu alanda çalışma yapacak araştırmacılara önerilmiştir.

Çok Kriterli Karar Verme Problemleri

Çalışmada önerilen mühendislik metotları temel ve uygulamaya geçirilmeye en uygun olanlar içerisinde seçilmiştir. İstihbarat literatürü araştırması ve istihbarat süreçleri incelenerek bu süreçlerin temel gereksinimlerine örnek oluşturulmaya çalışılmıştır. Burada önemli olarak mühendislik metotlarının uygulama alanlarının önerilmesidir. Ancak bu örnekler geliştirilebilir ve detaylandırılabilir olsa da istihbarat süreçlerinin tamamında her çalışmada kullanılması gereksinim olarak görülen bu yöntem en son önerilmiştir. İstihbarat süreci bilgi ve zekâ temelli problemler bütününe sistematik çözümlemesi olarak görülürse burada her aşamanın aslında çok kriterli karar problemi alt yapısı uygulanabilir görülmüştür.

İstihbarat Mühendisliğinin Uygulaması

Çalışmanın birinci bölümünde bir istihbarat teşkilatının 5 temel fonksiyonu olarak; istihbarat, istihbarata karşı koyma, güvenlik soruşturmaları, özel askeri operasyonlar ve son dönem yükselişte olan istihbarat diplomasisi olarak gösterilmişti. Çalışmanın bu kısmında bu alanlarda istihbarat mühendisliğinin uygulama yöntemlerine dair önerilerde bulunulacaktır. Buradan hareketle istihbarat bilimi ve buna uygun bir eğitim süreci önerilecektir.

İstihbarat (veriden bilgiye, bilgidен karara giden süreç)

İstihbarat süreçlerinde hem yurtiçi hem de yurt dışındaki tehdit ve fırsatlar, rakip ve hasımlar, kurum veya örgütler genel olarak karar vericinin karar verme sistematığı için veri toplanıp, değerlendirilip, analiz edilip, raporlanması görevleri yerine getirilir. Bu süreçlerde verinin toplanmasından başlayarak, verinin temizlenerek bilgiye dönüştürülmesi sürecinde veri kazıma, veri analizi ve belirsizlik süreçlerinin ortadan kaldırılmaya çalışılmasında yapay zekâ yöntemleri daha çok uygulama alanı bulacaktır diye düşünülmektedir. İçinde bulunduğumuz çağ “yapay zekâ çağı” olmaya giderken istihbarat gibi önemli bir çarkın içerisinde olmaması mümkün görülmemektedir. Ayrıca istihbaratın toplanmasında sözlü verinin seçimi için doğal dil işleme süreçleri (NLP) ve görsel verinin seçimi için bilgisayar görüşü (CV) gibi yapay zekâ alt dalları öne çıkmaktadır. Yine benzer şekilde sezgisel ve metasezgisel algoritmalar ile istihbarat odağı belirlenmesi ve bilginin analizi aşamalarında stokastik süreçler ve yaklaşımlar önerilmektedir. Ayrıca bu süreç önceki kısımda anlatıldığı gibi doğası gereği çok kriterli karar problemi alt yapısını içermekte ve yine analizlerde benzetim süreçlerinin kullanımı oldukça fayda sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca yine bu alanda uygun “istihbarat personelinin seçimi” ve “gelen bilgi kaynağının güvenilirliği” bu metotlarla daha sistematikleştirilebilir.

Özetle etiketli veri miktarının çok yüksek boyutlara ulaşması ile büyük veri altında çalışma koşulları veya tam aksine etiketli veri eksikliği ve tam belirsizlik durumları altında çalışma istihbaratın doğal koşulları olarak tanımlanabilir. Öyleyse günümüz istihbarat ortamında, yapay zekâ teknolojileri özellikle açık kaynak verilerin analizi (OSINT) ile veri toplama, çok boyutlu tehdit tespiti ve hızlı karar destek sistemleri geliştirme gibi alanlarda öncelikli bir gereksinim hâline gelmiştir. Bu gereksinim, istihbaratın stratejik ve operasyonel yaklaşımlarında toplama, kümeleme, ayrıştırma gibi yapay zekanın temel faaliyetleri giderek daha belirgin şekilde hissedilmektedir.

Kontr-İstihbarat: İstihbarata Karşı Koyma (devletlerin karar odalarına perde gerilmesi süreci)

İstihbarat süreci yukarıdaki örneklerle günden güne küresel anlamda gelişirken, rakipler ve hasımlar için de aynı durum geçerli olacağından bu tarafların kendi sınır ve etki alanlarımızdaki bu örtülü faaliyetlerini engellemek için de sürekli gelişen bilimsel metotlara ihtiyaç duyulacaktır. Bu noktada gelen veriler içinde farklı olanın “casusluk potansiyeli içeren” belirlenmesinde yapay zekâ ve veri analizi yöntemleri, yine insan hareket ve düşünce hareketlerinin analizinde benzer yöntemler öne çıkabilecektir. Duygu analizi ile toplum hareketlerinin denetlenmesinden, rakip hasım hareketlerinin simülasyonuna ve karar problemi alt yapısı oluşturulmasına karmaşık işletilen bir istihbarata karşı koyma süreci etkili istihbarat süreçlerine karşı da avantaj sağlayacaktır.

Güvenlik Soruşturmaları

İstihbarat teşkilatlarının temel görevlerinden biri bürokratik atamalar öncesi ataması yapılacak kişiler hakkında güvenlik soruşturması yürütülmesidir. Ancak bu nokta dünya genelinde hala genellikle taşra teşkilatları aracılığıyla insan kaynaklı istihbarat (HUMINT) yöntemleri ile

yürütülmektedir. Ve özet bir söylemle istihbaratın analiz, analizin de analistin entelektüel birikim ve kabiliyeti odaklı bir çalışma olduğu düşünülse de insan kaynaklı istihbarat (HUMINT) uzun dönemler boyunca istihbaratın merkezinde olacağı düşünülmektedir. Ancak artan teknolojik olanaklar ile yalnızca rakip ve hasımlar ile rekabet için değil açık kaynak istihbaratı (OSINT) çalışmaları da düşünüldüğünde teknolojinin olanaklarını kullanan HUMINT faaliyetleri git gide öne çıkacağı öngörülmektedir. Veri eksikliği koşullarında derin öğrenme modelleri, belirsiz koşullar altında sinir ağları ile kümeleme modelleri ve belirsizlik altında gri analiz gibi yöntemleri kullanan istihbarat teşkilatlarının özellikle bu alanda daha etkili sonuçlar elde edeceği düşünülmektedir. Yine ağ analizi ile bireyler ve örgütler arasındaki ilişki tespiti daha kapsamlı ve kolay yapılabilirken desen tabanlı analiz gibi uygulamalar daha etkili ve verimli sonuçlar sağlayabilir diye düşünülmektedir. Ayrıca bu atama kararı tam birçok kriterli karar problemi alt yapısı içerdiği de gözden kaçırılmamalıdır.

Örtülü Operasyonlar

Çalışmanın önceki bölümünde de detaylı anlatıldığı üzere yöneylem araştırmalarının çıkış noktası günümüzde hala istihbarat teşkilatlarının temel görev ve faaliyetleri arasında yer alan örtülü operasyonlardır. Yapılacak operasyonda hedef seçimi, operasyonel gereksinimler ve strateji belirleme kararı yöneylem araştırması uygulamaları dahilinde çok daha etkili yapılabilecektir.

İstihbarat Diplomasisi (İstihbarat Savaşları ya da İstihbarat Barışları)

Dünya'nın küresel savaş çizgisinden geçtiği ve her an patlaması olası olan küresel savaş süreci istihbarat diplomasisini ön plana çıkarmaktadır. Soğuk Savaş sürecinden bu yana günden güne önemi artar iken günümüzde bu gereksinim hayati boyutlara ulaşmaktadır. İstihbarat diplomasisi koşulları düşünüldüğünde hem doğrudan hem de dolaylı olarak çok oyunculu bir oyun teorisi problemi alt yapısı işlemektedir. Farklı ve her biri kendi çıkarı için mücadele eden; iş birliği stratejisine olanak tanıyan ve oyuncu kararlarına göre kazanan ve kaybeden stratejiler oluşan bir problem bu işlevi gayet güzel açıklayan bir tanım olarak görülmektedir. Bu bağlamda oyun teorisi ve diğer algoritmalar ile bu süreç, şansa bırakılmadan işletilmesi gereken ve simüle edilmesi gerek bir süreçtir diye düşünülmüştür.

Sonuç

Yapılan çalışmada istihbarat konusunda temel bilgiler verilerek bu alandaki araştırmacılara konunun temeli sunulmuştur. Temel bilgilendirmenin yanısıra konu ile ilgili hem ulusal hem de uluslararası literatür de araştırılıp ilgili örnek çalışmalar ilgili başlık altında sistematik olarak sunularak sonraki çalışmalara altyapı hazırlanmıştır. Yapılan literatür araştırmasında dikkat çekici bir unsurla karşılaşmıştır. Dünyada ve Türkiye'de istihbarat alanındaki çalışmalar incelendiğinde hala sosyal bilimler tabanlı geleneksel istihbarat yaklaşımlarının yaygın çalışıldığı görülmektedir. İstihbarat alanında ekol yaratmış ülkelerde bu alanda mühendislik metotlarının kullanımı ile ilgili çalışmaların yeni başladığı diğerlerinde ise henüz istihbarat alanında mühendislik çalışmalarının yalnızca bilgisayar mühendisliği ve elektronik mühendisliği ana bilim dallarında siber istihbarat ve “dron” yönetimi arasında kaldığı görülmektedir. Yeni yapılan çalışmalar göstermektedir ki başta yapay zekâ olmak üzere istihbarat alanı artık çeşitli bölümler arasında sıkışmış bir çalışma alanı değil tarihin değişiminde rol oynayan ve “başlı başına” bir bilimsel disiplin olarak görülmeye başlanmıştır. Bu bağlamda istihbarat alanı için geleneksel mühendislik metotları dışına çıkılarak sistematik bir yaklaşım ile “sistem mühendisliği” temelli bir “istihbarat mühendisliği” gereksinimi doğmuş ve istihbarat alanında bu yaklaşım önem kazanmaktadır. Yapılan çalışmadaki literatür araştırması göstermektedir ki henüz sadece ihtiyaç ve bu yöndeki çeşitli uygulamalar düzeyinde

olsa da yakın zamanda sistematik olarak “istihbarat mühendisliği” doğmaktadır. Yeni doğmakta olan ve dünyanın geleceğinde söz sahibi olması muhtemel bu alanda, bu dönemde atılacak hamleler ilerisi için rekabet avantajı sağlayacaktır. Açıkça bilinmektedir ki rekabet koşullarında “doğru hamleyi yapmak” yeterli değildir “herkesten önce doğru hamleyi yapmak” önemlidir. Böyle bakıldığında şimdiden Türkiye’de bu bilimsel disiplinin temelini atılması gelecek için çok büyük bir rekabet avantajı sağlayacaktır ve Türkiye’ye dünyada söz sahibi güçlü istihbarat ekolü olan bir ülke olarak büyük olanaklar sağlayacaktır. Bu durum bu alanda yapılacak çalışmalara motivasyon, bu çalışma ise rehberlik yapacaktır düşüncesi savunulmaktadır.

Yapılan bu çalışmada bu alanda önceki kısımlarda istihbarat mühendisliği kapsamında temel uygulama alanları önerilmiştir. Bu çalışma aynı zamanda çalışanların bu alanlarda gerçekleştirdiği uygulamaların ve bu uygulamalardan doğacak çalışmaların da teorik zeminini oluşturmaktadır. Bu kapsamda gelecekte bu alanda yapılabilecek birçok çalışmaya da işaret edilmiştir.

Son olarak istihbarat mühendisliği önceki kısımlarda da gösterilen kapsamı içeren ve yapılacak çalışmalarla kapsamı genişletilmeye de uygun bir disiplin olarak doğmaktadır. Ancak bu alandaki gelecekteki çalışmaların yoğunlaşması için önceki kısımlarda gösterilen alanlarda hem teorik altyapı hem de uygulama olanağı için “istihbarat mühendisliği” bir mühendislik eğitim ana bilim dalı olarak da hem lisans hem de lisansüstü düzeyde önerilmektedir. Yukarıda detaylı anlatılan ve dünya da örnekleri oluşmaya başlayıp Türkiye’de henüz başlamak üzere olan bu alanda açılacak bir eğitim programı hem bu alanda çok daha etkili hem de çok daha donanımlı araştırmacılar ve buradan hareketle çok daha zengin araştırmalar oluşmasını sağlayacaktır. Böylece Türkiye Cumhuriyeti istihbaratına daha büyük katkılar sağlanacaktır.

Kaynakça

- Alparslan, Ş. (2024). Küresel politik ve askerî stratejik dönüşümler kapsamında Türkiye analizi. *Güvenlik ve İstihbarat Çalışmaları Dergisi*, 2(2), 205-240.
- Alunöz, U. (2013). Türk bankacılık sistemindeki asimetrik bilgi probleminin oyun teorisi çerçevesinde analizi. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(5),
- Andrew, C. (2021). *The British View of Security and Intelligence. In Security and Intelligence In a Changing World*. 10-24. Routledge.
- Arslan, H. (2020). Vekâlet savaşları bağlamında Suudi Arabistan - Husi çatışmasının ve aramco saldırısının bölgesel ve küresel güvenliğe etkileri. *Anadolu Strateji Dergisi*, 2(1), 19-32.
- Ateş, H. (2016). *İstihbarat konferansları: Türk istihbaratında eğitim süreci*. Detay Yayıncılık.
- Bilgin, K. R. (2023). Geleceğin Savaşlarında Yapay Zekâ. *Güvenlik Stratejileri Dergisi, (Special Is)*, 145-166.
- Booijink, B. (2005). *Strategy Evolution And Resolution Deduction In Diplomacy*. (Doctoral Dissertation, Faculty of Science and Engineering).
- Clausewitz, C. (2003). *On war*. Penguin UK.
- Darıcı, A. B. (2023). *İstihbarat 101*. Bursa: Dora Basım-Yayın Dağıtım Ltd, Şti, 156-157.
- Demircioğlu, İ., Özcan, A., Çençen, N., & Yiğit, Y. (2024). *Türk istihbarat tarihi*. Yeditepe Yayınevi.

- Ertem, A. V. (2022). Türk istihbarat tarihi. *Uluslararası Beşerî Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 8(17), 320-330.
- Erkmen, S. A. (2023). Yüksek öğretimde istihbarat çalışmaları öğretimi: modeller, örnekler, müfredatlar. *İstihbarat Çalışmaları ve Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 244-295.
- Fidan, H. (1999). *Intelligence and Foreign Policy: A Comparison of British, American and Turkish Intelligence Systems* [Yüksek lisans tezi, Bilkent Üniversitesi].
- Girişen, S. (2021). Yenidünya düzeni bağlamında "küresel terör ve vekâlet savaşlarının Türkiye'ye etkileri. *Anadolu Strateji Dergisi*, 3(1), 79-87.
- Haard, F. (2004). *Multi-agent Diplomacy* (Doctoral Dissertation, Master's Thesis, Department of Software Engineering and Computer Science Blekinge Institute of Technology).
- Hillier, F. S., & Lieberman, G. J. (2015). *Introduction to operations research*. McGraw-Hill.
- İlter, E. (2002). *Milli İstihbarat Teşkilatı tarihçesi*, Ankara: MİT Basım Evi
- Kaplan, E. H. (2011). Operations Research and Intelligence Analysis. *Intelligence Analysis*.
- Kavsıracı, O., & Demirbaş, M. (2020). İstihbarat faaliyetlerinin devlet güvenliği açısından incelenmesi. *Anadolu Strateji Dergisi*, 2(1), 49-64.
- Kaya, M. U. (2016, 3 Mart). *Özal Dönemi, Sivilleşme ve Şeffaflaşma Örneği Olarak; İstihbarat Kurumları ve Reformlar*. Uluslararası Turgut Özal Sempozyumu Bildirileri 3 Mart 2016, Ankara, Türkiye, 145-150.
- Karabacak, H., & Akdeve, E. (2021). Rekabet istihbaratı ve strateji oluşturma: oyun teorisi perspektifinden bir değerlendirme. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (68), 326-345.
- Keskintürk, T., Uz, E., & Topal, M. (2016). Kapasite ve mesafe kısıtlı periyodik gezgin satıcı problemi ve genetik algoritma ile çözümü: Türk hava kuvvetlerine ait kargo uçaklarının (A400M) çizelgelenmesi ve roplanması. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 7(1), 53-68.
- Koca, M. (2019). Soğuk savaş sonrası dönemde ABD ve Rusya'nın Güney Kafkasya politikaları. *Anadolu Strateji Dergisi*, 1(1), 15-36.
- Madan, M., Temiz D., Nakip M., Gökmen A. (2024). Küreselleşme ile entegre olan ekonomilerin güç savaşları. *Güvenlik ve İstihbarat Çalışmaları Dergisi*, 2(2), 171-204.
- McDowell, D. (2008). *Strategic intelligence: a handbook for practitioners, managers, and users*. Scarecrow Press.
- Munton, D., & Fredj, K. (2013). Sharing secrets: a game theoretic analysis of international intelligence cooperation. *International Journal of Intelligence and CounterIntelligence*, 26(4), 666-692.
- Mutlu, N. (2023). İstihbarat üzerine tarihsel düzlemde metaforik bir sentez: iç güvenlik bağlamında paramedik yaklaşım. *Güvenlik ve İstihbarat Çalışmaları Dergisi*, 1(1), 53-75.
- Noël, J. C. (2018). Will artificial intelligence revolutionize the art of war? *Politique étrangère*, (4), 159-170.

- Özdağ, Ü. (2016). *İstihbarat teorisi* (11. b.). Kripto Yayınları.
- Safi, P. (2023). *Millî İstihbarat Teşkilâtı (1826-2023): İlk defa yayımlanan MİT arşiv belgeleriyle*. Kronik Kitap.
- Scharre, P., & Riikonen, A. (2020). *Defense Technology Strategy*. Center For A New American Security.
- Shelton, A. M. (2014). Teaching analysis: simulation strategies in the intelligence studies classroom. *Intelligence and National Security*, 29(2), 262-281.
- Shulsky, A. N., & Schmitt, G. J. (2002). *Silent warfare: understanding the world of intelligence*. Potomac Books, Inc.
- Solmaz, T., (2024). Hibrit savaş: tartışmalı bir kavramın anatomisi. *Güvenlik ve İstihbarat Çalışmaları Dergisi*, 2(2), 109-132.
- Stormont, D. P., & Allan, V. H. (2012). A Comparison of Diplomacy Gameboard Graph Search Algorithms. *In ICAART* (2), 371-374.
- Svendsen, A. D. (2009). Connecting intelligence and theory: intelligence liaison and international relations. *Intelligence And National Security*, 24(5), 700-729.
- Şimşeker, S. A. (2021). *Ottoman Intelligence:| The Second Branch And Its Operational Characteristics, 1914-1918*. [Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi].
- Wheaton, K. J. (2019). An Introduction to Collection Management (A Simulation). *Security and Professional Intelligence Education Series (SPIES)*, 131.
- Winston, W. L. (2004). *Operations research: applications and algorithm*. Thomson Learning, Inc..
- Yıldız, G. (2021). *Osmanlı Devleti'nde Askerî İstihbarat; 1864-1914*. Yeditepe Yayınevi
- Yılmaz, B. A. (2020). Siber terörizm ve değişen istihbarat anlayışı. *Anadolu Strateji Dergisi*, 2(1), 65-82.
- Yılmaz, S. (2013). *Dünyayı yöneten güç istihbarat bilimi*, Kripto Yayınları.
- Yılmaz, S. (2022). *Toplum mühendisliği*. Nobel Yayın Dağıtım.

The Strategic Significance and Direction of Turkey-EU Relations in the New Era

Yeni Dönem Türkiye-AB İlişkilerinin Stratejik Anlamı ve İlişkilerin Yönü

Murat ERCAN*

Murat ERCAN**

Başvuru Tarihi: 18 Nisan 2025

Kabul Tarihi: 3 Haziran 2025

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Özet

Bu çalışma, Türkiye ile Avrupa Birliği (AB) ilişkilerinin tarihsel arka planı, yaşanan kriz dinamikleri ve 2022-2025 döneminde ortaya çıkan yeni stratejik konjonktür doğrultusunda yeniden şekillenen iş birliği modelini analiz etmektedir. Çalışmada, Türkiye-AB ilişkilerinin 1963 Ankara Anlaşması'ndan günümüze uzanan seyri, dönemsel kırılmalar ve müzakere süreçleri üzerinden değerlendirilmiş, özellikle 2016 sonrasında yaşanan siyasi gerilimlerin ilişkiler üzerindeki etkisi detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Ayrıca çalışmada, Rusya-Ukrayna Savaşı, NATO'nun artan önemi, enerji arz güvenliği sorunları ve Donald Trump'ın yeniden ABD başkanı seçilmesi gibi gelişmelerin AB'nin dış politika ve güvenlik önceliklerini yeniden belirlemesine neden olduğunu ortaya koymaktadır. Bu gelişmeler doğrultusunda Türkiye'nin Karadeniz'deki jeopolitik konumu, enerji geçiş rotalarındaki rolü, NATO içindeki askeri kapasitesi ve bölgesel diplomasideki etkinliği, AB açısından stratejik değerini artırmıştır. Bu süreçte, 3 Nisan 2025 tarihinde gerçekleştirilen Türkiye-AB Yüksek Düzeyli Ekonomik Diyalog Toplantısı, yalnızca ekonomik ilişkilerin değil, enerji, güvenlik ve dijital dönüşüm gibi stratejik alanların da gündeme taşındığı çok boyutlu bir iş birliği sürecinin başlangıcı olarak değerlendirilmiştir. Çalışmanın ulaştığı temel sonuç, Türkiye-AB ilişkilerinin yeni dönemde tam üyelik perspektifinden uzaklaştığı, buna karşılık "seçici iş birliği" ve "stratejik ortaklık" temelinde yeniden şekillenmeye başladığıdır. Bu yeni ilişki modelinin sürdürülebilirliği ise taraflar arasında karşılıklı güven inşası, diyalog mekanizmalarının işlerliği ve ortak çıkar odaklı çok katmanlı iş birliği modellerinin geliştirilmesine bağlıdır. Türkiye'nin Avrupa Siyasi Topluluğu gibi yeni platformlarda etkin rol üstlenmesi ve AB'nin dışlayıcı yaklaşımlardan uzak, daha kapsayıcı ve pragmatik bir strateji benimsemesi halinde, ilişkilerin çok katmanlı ve işlevsel bir ortaklık zeminine evrilebileceği öngörülmektedir.

* Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, muratercan@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1315-9200.

** Öğretim Görevlisi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, muratercan@karatekin.edu.tr, ORCID: 0009-0007-0824-3524.

Anahtar Kelimeler: Türkiye-AB İlişkileri, Yüksek Düzeyli Ekonomik Diyalog, Stratejik Ortaklık, Seçici İş Birliği, Rusya-Ukrayna Savaşı.

Abstract

This study analyzes the historical background of Turkey-European Union (EU) relations, the dynamics of recurring crises, and the newly emerging cooperation model shaped within the strategic conjuncture of the 2022-2025 period. The research evaluates the trajectory of Turkey-EU relations from the 1963 Ankara Agreement to the present, focusing on periodic ruptures and negotiation processes, with particular attention to the political tensions that have affected bilateral relations, especially since 2016. Furthermore, the study reveals how developments such as the Russia-Ukraine War, the increasing importance of NATO, energy supply security challenges, and the re-election of Donald Trump as President of the United States have led the EU to redefine its foreign policy and security priorities. In this context, Turkey's geopolitical position in the Black Sea, its role in energy transit routes, its military capacity within NATO, and its diplomatic influence in regional crises have significantly increased its strategic value for the EU. Within this framework, the Turkey-EU High-Level Economic Dialogue Meeting held on April 3, 2025, has been evaluated as a turning point not only for reviving economic relations but also for initiating a multidimensional cooperation process covering critical areas such as energy, security, and digital transformation. The study concludes that in this new period, Turkey-EU relations have moved away from a full membership perspective and have started to be reshaped on the basis of "selective cooperation" and "strategic partnership." The sustainability of this new relationship model depends on the establishment of mutual trust, the operationalization of dialogue mechanisms, and the development of multilayered cooperation models based on common interests. It is further suggested that if Turkey assumes an active role in new platforms such as the European Political Community, and if the EU adopts a more inclusive and pragmatic strategy instead of exclusionary approaches, relations may evolve into a more structured, functional, and sustainable partnership framework.

Keywords: Turkey-EU Relations, High-Level Economic Dialogue, Strategic Partnership, Selective Cooperation, Russia-Ukraine War.

Introduction

Since its foundation, Turkey has adopted reaching the level of modern civilisation as one of its main goals and has closely followed international developments in this direction. In this process, Turkey has taken part in important international organisations such as the OECD, the Council of Europe and NATO in order to ensure its integration with Western institutions or has made attempts to become a member of these institutions. In particular, the Cold War period was a critical period for Turkey, which aimed both to distance itself from the pressure of the Soviet Union and to avoid political and economic isolation by positioning itself within the Western Bloc. In this context, Ankara aimed to establish strong ties with the West in order to support economic development and to strengthen its security within the framework of collective defence mechanisms. Moreover, Turkey continued to seek a balancing role within the US global strategy and diversified its relations with Western European countries not only on the security axis but also on the economic and political levels. Thus, Turkey's relations with the European Economic Community (EEC) became an important part of this multidimensional foreign policy approach. Turkey's application to the EEC was motivated not only by expectations for economic development, but also by the desire to intervene in the political balance in Europe and to take a position against Greece's possible negative initiatives.

In line with the above-mentioned goals and objectives, Turkey made an official application to the EEC on 31 July 1959, but the application process caused controversy in the EEC member countries. In particular, Turkey's Muslim identity, its economic development level and the inadequacy of its industrial infrastructure were criticised by the European public and decision-making circles. However, the geopolitical conditions of the period, namely the Soviet threat posing a common risk to the security of Europe, prevented the EEC countries from completely closing the doors to Turkey and instead of membership, a partnership relationship was proposed. For Europe, Turkey was both a security buffer in the Eastern Mediterranean and a strategic border line against the spread of communism. As a result of these discussions, EEC member states offered Turkey an association relationship rather than membership and Turkey accepted this proposal. In this framework, the Ankara Treaty was signed between Turkey and the EEC on 12 September 1963 and entered into force on 1 December 1964. Although Article 28 of the Treaty envisaged Turkey's full membership as the ultimate goal, it signalled a difficult and protracted negotiation process from the beginning. The gradual progress of the association relationship was directly linked to the geopolitical balances of the period, the sensitivities of European public opinion and Turkey's economic capacity.

Between 1964 and 1970, relations continued in a normal course, but after the 1970s, there was a period of serious fluctuations in the relations between the parties. Especially after the 1974 Cyprus Operation, European countries' criticisms and sanctions against Turkey caused a serious break in relations. In the 1980s, Turkey's efforts to revitalise its relations with the EEC within the framework of liberal economic reforms and rapprochement policies with the West came to the fore. In this direction, Turkey's application for full membership on 14 April 1987 was one of the important turning points in this process. However, the application was rejected by the European Commission in 1989 on the grounds that Turkey's economic and political competences were not sufficient. However, it was decided to continue relations within the framework of the construction of the Customs Union. Therefore, relations were accelerated in line with the construction of the CU. In the 1990s, with the deepening of the institutional structure of the European Union and its enlargement process, Turkey-EU relations entered a new phase. In 1995, the entry into force of the Customs Union partially integrated Turkey into the EU internal market, but the perspective of full membership remained uncertain. At the 1999 Helsinki Summit, Turkey was officially recognised as a candidate country, which created a new momentum in relations.

As a result of this momentum, accession negotiations started on 3 October 2005. Initially, this process was considered as a historical threshold in Turkey-EU relations. However, the Cyprus problem, the EU's double standard policies towards Turkey, and the problems regarding human rights, freedom of expression and judicial independence posed serious obstacles to the accession process. Moreover, the EU's freezing of eight chapters in 2006 and veto threats by France and the Greek Cypriot Administration of Southern Cyprus were among the factors that blocked the process. Starting in 2006, this tension between the two sides continued until 2010, and the period after 2010 was a period in which the crisis of trust deepened and political discourses hardened in the relations between the two sides. After the coup attempt in 2016, this tension between the parties was criticised by the EU, especially on the grounds of the regression in the field of human rights, democracy and rule of law, while Turkey criticised the EU for applying double standards and blocking the membership process for political reasons. In this environment, by 2022, Turkey-EU relations had moved away from the formal membership perspective and settled on a pragmatic ground based on selective cooperation, migration management, energy security and trade relations. In particular, Eastern Mediterranean tensions, the Cyprus issue and border disputes with Greece continued to be the main issues that prevented the normalisation of relations. On the other hand, with new initiatives such as the European

Political Community, the EU has sought cooperation models without excluding Turkey. Turkey, on the other hand, has continued to expand its strategic bargaining areas in its relations with the EU by emphasising its geopolitical importance and its role as an energy corridor.

As can be seen, the relations between Turkey and the European Union have been tested by various crises and tensions in the historical process, and although there have been views on the European side to suspend or terminate relations in some periods, the parties have not severed relations and even sought ways to revitalise them. "Strategic Meaning and Direction of Turkey-EU Relations in the New Era", this study will seek an answer to the question of why the relations have not been interrupted despite the crises between the parties and which strategic, economic and geopolitical dynamics have made this process decisive. In addition, the study will chronologically and thematically examine the crises that have emerged between the parties since the 1990s, and then discuss the effects of these crises on today's Turkey-EU relations. In addition, the High-Level Economic Dialogue Meeting held on 3 April 2025 will be examined in detail and the importance of this meeting in terms of the strategic dimension and future of relations will be analysed.

Crisis Dynamics and Conflict Areas in Turkey-EU Relations

Although the relations between Turkey and the European Union were institutionalised with the Ankara Agreement signed in 1963, they have followed an up and down course in the intervening sixty-two years. During this long period, while there have been periods of co-operation in which mutual strategic interests have come to the fore from time to time, relations have occasionally come to a standstill due to serious political tensions and structural incompatibilities. In particular, Turkey's official acceptance as a candidate country in 1999 and the launch of accession negotiations in 2005 created a positive atmosphere between the parties. However, the anti-Turkey policies of EU member states, Turkey-EU foreign policy incompatibility, Islamophobia, the Cyprus problem, the slowdown in democratic reforms, concerns over fundamental rights and freedoms, freedom of expression and press freedom and judicial independence have come to the fore as the main factors undermining the stability of relations. The European Union's foreign policy vision is essentially based on normative values, namely democracy, human rights and the rule of law. However, this idealistic approach is tested by strategic imperatives and often balanced with realpolitik preferences, especially when it comes to geopolitically critical countries such as Turkey. This duality is also evident in Turkey-EU relations. On the one hand, the democratic backsliding in Turkey is criticised, while on the other hand, the will to continue cooperation is maintained due to Turkey's functional role in issues such as migration management, energy supply security, counter-terrorism and regional stability. Therefore, the desire to revitalise relations after each crisis is not only an indication of the continuity of political dialogue, but also of the EU's effort to preserve its own strategic interests.

In this framework, for example, the 1990s is a period in which globalisation gained momentum and trade, capital flows and technological transformation transcended national borders and shaped new economic orders (Kahraman, 2006, p. 28). This transformation has directly affected the European Union's strategic orientations as well as its relations with Turkey. In these years when the EU deepened its internal integration and accelerated its opening up to the outside world, Turkey became an important element in Europe's global market strategy thanks to **its geographical location and economic potential**. In other words, globalisation has had a profound impact on the EU and pushed the union to new searches. Because in the post-Cold

War period, economic borders gradually became meaningless for Western European countries and the free market ideology started to expand. In addition, the European Union did not only expand the internal market in this period, but also needed to establish strategic partnerships and production chains that would increase its competitiveness (Tocci, 2014, p. 11). In addition, many EU countries, especially Germany, sought to shift their labour-intensive production to lower-cost markets (Bluhm, 2000, p. 2). However, at the same time, the EU's initiation of a major wave of enlargement and the inclusion of the Greek Cypriot Administration of Cyprus in this process had a significant impact on Turkey-EU relations. Because according to the founding constitution of the Republic of Cyprus in 1960, the Republic of Cyprus could not be included in any international organisation of which Turkey and Greece were not members (Atalay and Töngür, 2007, 217). The EU accepted the Greek Cypriot administration's application and a timetable for accession negotiations and membership had to be determined for the Greeks. However, in the years when the Greek Cypriot administration applied for membership to the EU, the debate on whether the Greek Cypriot administration could become a member had already started and was about to turn into a deep crisis within the framework of international law. In addition, capital-owning global companies put pressure on the EU to grant Turkey candidate status (Ercan and Gemici, 2023, 865). Moreover, in the late 1990s, developing countries such as Turkey, with its young population and production potential, started to be seen as natural partners that would strengthen Europe's position in the global economy. However, in the 1990s, the EU criticised Turkey with the 28 February process and brought relations to a standstill. This is because the 28 February process led the EU to evaluate Turkey not only economically but also in terms of democratic values and the rule of law. The EU approached the accession process more cautiously and conditionally at a time when Turkey was under military tutelage and lacking in democratisation. In addition, the Cyprus problem, especially the so-called Kurdish issue, the violent incidents in Southeastern Anatolia and the practices in Turkey's domestic law stood out as the points where the EU saw Turkey as lacking in democratisation and blocked relations. However, in the light of global problems and the EU's geopolitical strategies, the European Union adopted a pragmatist approach at the 1999 Helsinki Summit and granted Turkey candidate status (Aykan, 2005, 341). This step was part of the EU's search for a closer relationship with Turkey as a reflection of the economic and strategic challenges it was facing on a global scale. The candidate status granted in 1999 was also a turning point in Turkey's path towards EU membership, allowing relations to revitalise and gain a new dynamism.

The EU's manoeuvre was perceived by Turkey as a positive development in the belief that this step would be followed by membership. This moderate atmosphere between the parties was further deepened by the 11 terrorist attacks and the rejection of the 1 March parliamentary resolution by the Turkish Grand National Assembly. The attacks of 11 September 2001 and the subsequent US intervention in Iraq were events that deeply affected global security dynamics. When the US decided to intervene in Iraq under the pretext of the war against terrorism, the European Union opposed this intervention. The EU's lack of support for this operation stemmed from several main reasons. Firstly, the majority of the EU believed that the intervention was contrary to international law and advocated a solution based on multilateral diplomacy and United Nations resolutions. Countries such as France and Germany rejected the operation, criticising unilateral military intervention and the hegemonic approach of the United States. Moreover, many countries within the EU were concerned that the war could create regional instability and threaten international security. For these reasons, the EU's opposition to the Iraq Operation was shaped as both a military and diplomatic stance. Turkey's rejection of the 1 March Thesis in an environment where this mutual conflict between the US and the EU

continued was considered as an important development for the EU in this period. Because Turkey refused to provide logistical support to the US intervention in Iraq, which led to tension in the relations between the two sides. This attitude also reflected Turkey's quest for independence in domestic and foreign policy and its regional security concerns. However, for the EU, Turkey's stance marked a period when Turkey needed to take further steps in the democratisation process and domestic reforms. The EU continued to play an important role in Turkey's accession process and Turkey's implementation of harmonisation packages in many areas highlighted the need for the EU to not only see Turkey as a security ally, but also to make progress on fundamental values such as democratisation, rule of law and human rights. In response to these reform demands of the EU, Turkey has made a series of structural changes in order to create a more favourable impression in the accession process. Turkey's efforts were not ignored by the EU member states and they were obliged to act within the framework of the principle of fidelity, and they had to start accession negotiations with Turkey on 3 October 2005. However, although this process between Turkey and the EU, which started on 3 October 2005, was seen as an important turning point between the parties, it was also the beginning of a long and difficult process. On the one hand, it encouraged Turkey to undertake the reforms necessary for its accession to the EU, but on the other hand it was also fraught with certain uncertainties and obstacles. Although the EU's decision to accept Turkey as a member was a big step for both Turkey and Europe, it was considered as a process of "digestion" (Eravcı, 2020, 1539) and "open-ended" for many reasons.

However, immediately after the start of the negotiations, it became clear that the course of Turkey-EU relations would be determined by issues such as the Cyprus problem, the Gezi Park incident, foreign policy disagreements, the immigration problem and Donald Trump, who came to power in the US with the slogan "America first" and the policies he tried to implement. Between 2005 and 2022, these issues had an impact on relations. In 2005, with the start of negotiations, the Cyprus issue came to the fore as the main obstacle to Turkey's harmonisation process with the EU. However, before Turkey was granted candidate status, the EU sent a letter to Prime Minister Ecevit guaranteeing that the Cyprus issue would not be put before Turkey as an accession criterion in order to eliminate Ankara's reaction to the EU and to ensure the participation of then Prime Minister Bülent Ecevit in the Helsinki Summit (Ercan and Gemici, 2023, 865). However, at the very beginning of the negotiations, the EU asked Turkey to recognise the Greek Cypriot Administration's EU membership. Turkey, on the other hand, did not recognise the Greek Cypriot Administration's EU membership and demanded an end to the isolation of the Turkish Republic of Northern Cyprus. After the EU recognised the membership of the Greek part of Cyprus in 2004, it increased the pressure against Turkey. Since the late 2000s, there have been blockages in the negotiations between Turkey and the EU due to the Cyprus issue, and Turkey's efforts to restart negotiations with the Republic of Cyprus, especially in the 2010s, have not been sufficient to overcome the obstacles in the EU's accession process. Therefore, for a long time, the relations between the parties came to a standstill or even to a breaking point due to the Cyprus issue.

In addition to the Cyprus Issue, the Gezi Park protests that took place in 2013 have been a serious turning point in Turkey's EU membership process. During this period, the EU severely criticised Turkey on human rights, freedom of expression and democratic values (Yüßen, 2024, 70). While the Gezi Park events caused the EU to criticise Turkey harshly, Turkey's rhetoric towards the EU has also been extremely harsh. The mutual harsh rhetoric reached the point where the relations between the two sides were strained and the idea of ending the relations was advocated. However, the EU tried to soften relations from time to time during this period. The most important reason for this is the Arab Spring that erupted in 2010 and the irregular power that emerged afterwards and influenced the EU. The EU tried to find a solution to this irregular

migration that reached the European borders with the onset of the Arab Spring, but it was not successful. In the same period, the EU found the solution to the problem in revitalising relations with Turkey and tried to sign the Readmission Agreement by making some promises to Turkey. In this framework, the EU promised to provide 3+3 billion dollars in aid if the refugees stayed in Turkey. Subsequently, the EU promised Turkey that it would recognise the right of free movement of Turkish citizens across European borders subject to certain conditions. In addition, the EU revived the negotiations, which had been suspended due to the Cyprus issue and the Gezi Park events, and guaranteed that a new negotiation chapter would be opened. Within the framework of these promises, the Readmission Agreement between the parties was signed on 16 December 2013 and entered into force in early 2014 (Sipahioğlu, 2024, 106, Yüßen, 2024, 70). Just as relations with the EU were reviving, a coup attempt against Turkey's democratic order and governance structure took place on 15 July 2016. After the coup attempt failed, Turkey took measures and precautions against FETÖ members who attempted the coup. Within the scope of these measures, Turkey declared a state of emergency (State of Emergency) and thousands of people were arrested and suspended from public office. In addition, a large number of associations, foundations and media organisations were closed down by the Decree Laws (KHKs) issued in the aftermath of the coup attempt. However, these measures taken by Turkey against the coup attempt and those involved in the coup attempt were criticised by the EU. The EU criticised the state of emergency in Turkey, especially in the aftermath of the coup attempt, **incompatible with democratic values** and as **potentially damaging to Turkey's EU integration process**. In addition, the EU Commission and the European Parliament emphasised that Turkey should make reforms based on the rule of law (Kakışım, & Erdoğan, 2018, 18) and that **the negotiation process** should proceed more cautiously and carefully. The EU assessed these developments in Turkey's domestic politics as **authoritarianisation** and a decline in the rule of law. However, Turkey expected the EU to stand by Turkey in the face of the coup attempt rather than criticise it and to hand over to Turkey the coup plotters who took refuge in EU countries after the coup attempt. EU member states did not fulfil any of Turkey's expectations, harshly criticised Turkey and started to discuss the termination of relations. It should be noted here that on the same dates, a terrorist attack took place in France and in the face of this attack, the French government declared a state of emergency and decided to close many mosques. The EU member states considered these developments in France as normal and even made statements that they stood by France and marched shoulder to shoulder on the streets of France. The EU's behaviour in the face of these two developments caused controversy and Turkish public opinion lost confidence in the EU.

Moreover, after the 15 July coup attempt, Turkey-EU relations started to experience disagreements in foreign policy. In the period 2016-2022, the main sources of deepening disagreements between Turkey and the European Union in the context of foreign policy were Turkey's military operations in northern Syria, its energy policies in the Eastern Mediterranean, its intervention in the Libyan civil war and, in general, foreign policy steps incompatible with the EU's regional interests. In particular, Turkey's Operation Euphrates Shield, Operation Euphrates Shield, Operation Olive Branch, Operation Olive Branch and Operation Peace Spring, which were carried out against the YPG, which Turkey sees as the Syrian extension of the PKK, with the aim of creating a safe zone and ensuring the return of refugees, were met with reaction by the EU and the European Union criticised these interventions in terms of compliance with international law, Syria's territorial integrity and humanitarian effects (Euro News, 2019). Especially after Operation Peace Spring, some EU member states decided to impose an arms embargo on Turkey, while the European Parliament made statements condemning the operations (Euro News, 2019). In the same period, Turkey's natural gas exploration activities in the Eastern Mediterranean in its continental shelf and in areas licensed

by the Turkish Republic of Northern Cyprus caused serious tensions with Greece and the Greek Cypriot Administration of Southern Cyprus, and the EU described these developments as "contrary to the sovereignty rights of its member states". In this framework, sanctions against Turkey came to the agenda and limited sanctions were imposed on some individuals and companies. In addition, Turkey's military support to the GNA in Libya and the Turkey-Libya Memorandum of Understanding, which redefined maritime jurisdiction in the Eastern Mediterranean, caused criticism from the EU and especially France. Turkey's active support to Azerbaijan in the Karabakh War and its problems with the EU's strategic partners in the region, such as Egypt and the UAE, also deepened foreign policy disagreements. In this period, Turkey's foreign policy was shaped on a national security-oriented and autonomous axis rather than the West, while the EU did not consider this as a "harmonious partnership" approach, but as a competitive and problematic form of relationship. All these developments led to a narrowing of the strategic dialogue in Turkey-EU relations and an increase in mutual distrust.

However, the global crises between 2022 and 2025 have reasserted Turkey's strategic importance for the European Union. Developments such as the Russian-Ukrainian War, the Israeli-Palestinian conflict and the re-election of Trump as the US president have made it imperative for the EU to cooperate with Turkey in the fields of security, energy, migration and foreign policy. Turkey has become a key regional security actor for the EU with its role in the Black Sea, its control of the Straits under the Montreux Convention and its grain corridor initiatives. In the context of energy supply security, Turkey's position on the routes from the Caspian, Central Asia and the Eastern Mediterranean to Europe has made it indispensable for the EU. Moreover, in the face of increasing migration pressure, Turkey has assumed the role of a buffer country within the framework of the Readmission Agreement, which has led to both financial and political support from the EU. On the diplomatic front, Turkey has contributed to multilateralism through its grain corridor and its role as a mediator in regional crises, leading the EU to consider Turkey not only as a candidate country but also as a geostrategic partner. In particular, Donald Trump's second term in the US presidency and his subsequent nationalist, unilateralist and alliance-oriented foreign policy approach has created a serious uncertainty in the European Union's security and foreign policy perspective. The Trump administration's critical approach towards NATO and its discourses and practices aimed at weakening the traditional structure of transatlantic relations have led the European Union to develop more autonomous strategies, especially in the fields of defence and foreign policy. On the other hand, the US administration's practices challenging the global trade order, especially the trade wars launched against China and increasing tariffs directly affected the European economy and disrupted the functioning of free trade, which led the EU to search for alternative trade partnerships and new markets. At this point, Turkey has come to the fore as an important trade partner for Europe due to its production capacity and its membership in the Customs Union. Therefore, Trump's economic and foreign policy-oriented moves have caused the EU to reconsider its relations with Turkey at a strategic level, and Turkey's importance in the fields of security, energy and trade has become more visible. In this framework, the EU decided to restart the High-Level Economic Dialogue Mechanism (IKV, 2016, p. 6), which was established on 29 November 2015 and held its first meeting on 25-26 April 2016. Previously, three meetings were held in 2016, 2017 and 2019 within the framework of the High-Level Economic Dialogue (Palabıyık and Davut, 2025) and in the following period, the EU-Turkey-EU High-Level Economic Dialogue meetings had lost their functionality by being overshadowed by political tensions. In fact, Turkey's full membership negotiations with the EU had virtually stalled at that time, and no progress had been made on updating the Customs Union. However, the European Union decided to revive the High Level Economic Dialogue meetings with Turkey at the EU General Affairs Council meeting following the election victory of US President Donald Trump.

In line with the schedule set by the EU, the Turkey-EU High Level Economic Dialogue meeting was held on 3 April 2025 and the parties agreed on strengthening economic cooperation, increasing trade volume and promoting joint investment projects.

Turkey-EU relations in the new era; Strategic Meaning and Direction of Relations

Within the framework of the Turkey-EU High-Level Economic Dialogue Mechanism established between Turkey and the European Union on 29 November 2015, the latest meeting to strengthen economic and financial cooperation between the parties was held in Istanbul on 28 February 2019. During this meeting, various issues for deepening economic relations, particularly increasing bilateral trade volume, improving the investment climate and updating the Customs Union, were discussed and views were exchanged. However, due to political tensions and diplomatic crises in the following period, the mechanism lost its functionality and regular meetings were cancelled. After waiting for a long period of time, the EU took a decision to revive the dialogue at the EU General Affairs Council meeting held in December 2024, and this decision was approved and formalised at the EU Heads of State and Government Summit. Following this decision, the Turkey-EU High Level Economic Dialogue Meeting was held on 3 April 2025 with the participation of the representatives of the parties. So what has changed from 2019 to today that the EU has decided to revitalise relations with Turkey? The answer to this question is obvious. The reason for this change in the EU is closely related to both the changes in the geopolitical conjuncture and the redefinition of the EU's strategic interests, as in previous periods. In other words, the détente in EU-Turkey relations is shaped by geopolitical necessities, energy and trade strategies and the pressures created by the US global policies. The following factors stand out in this process: Firstly, the Russia-Ukraine War and the Growing Importance of NATO, Russia's aggression led the EU to reconsider its security policies, and Turkey's strategic position in the Black Sea and its military capacity in NATO became indispensable. In addition, Turkey's mediation role in Ukraine (Grain Corridor) and its balanced relationship with the West have positively influenced the EU's approach to Ankara. The second important factor is the security of energy supply and Turkey's increasingly critical role as an energy corridor. In the aftermath of the Russo-Ukraine War, the EU's strategic objectives to reduce its dependence on Russian energy resources have brought energy projects through Turkey to the forefront. In this context, Turkey has become an important energy supply and transit country for the Trans Anatolian Natural Gas Pipeline (TANAP) and the transportation of alternative energy resources in the Eastern Mediterranean to Europe. This geo-economic role of Turkey in the energy field has become a strategic factor in the EU's energy security policies, which has elevated cooperation with Ankara to a strategic level. Another important factor in the process is the US Trade Wars and the emergence of the EU's need for economic diversification. The trade wars, which started in the Trump administration and continued under the Biden administration, increased US-EU trade tensions and directed the EU to alternative markets. In particular, the US steel and aluminium tariffs and technology export restrictions have negatively affected the EU economy, making trade cooperation with Turkey attractive. In addition, Turkey's young population, production capacity and the potential for updating the Customs Union were seen as an important alternative to reduce the EU's vulnerability in global supply chains. Another important factor is the expanding role of NATO and Turkey's defence contribution. Increasing global security threats (Russia, China) have reinforced the importance of NATO, and Turkey's military capacity (UCAVs, presence in the Middle East, Cyprus and the Eastern Mediterranean) has become a factor to be taken into account in the EU's defence strategies. As a natural consequence of all these developments, the decision to restart the Turkey-EU High-Level Economic Dialogue meetings in 2025 is a critical milestone in terms of bringing the strategic rapprochement between the parties to the institutional level. The resumption of this dialogue mechanism will not only ensure that mutual economic interests are

managed in a sustainable and predictable framework, but also pave the way for concrete cooperation in areas such as the update of the Customs Union, the European Green Deal, digital transformation and the resilience of supply chains. Moreover, it is envisaged that this process will contribute to the development of a cooperation model that deepens interdependence for a more effective integration of Turkey into the EU internal market and enhancement of Europe's global competitiveness.

However, in the face of this development, Turkey's **full membership to the European Union should not be expected in the short term. Because**, although geopolitical imperatives, energy security and global trade dynamics will revitalise EU-Turkey relations today, the process of full membership requires a much deeper and multidimensional transformation and should also be evaluated through **the historical and cultural identity of the European Union, especially the value foundations established on the basis of "Christian brotherhood"**.

Firstly, the political will for Turkey's membership within the EU is still limited. Some member states, notably France and Austria, are not in favour of Turkey's full membership and instead propose alternative models such as strategic partnership. Moreover, the EU frequently emphasises Turkey's shortcomings in areas such as democratisation, human rights, judicial independence and freedom of expression and expects Ankara to reform these areas.

Second, the Turkish case remains challenging for the EU's internal cohesion and enlargement policy. The EU is more cautious about post-Brexit enlargement, prioritising smaller countries with high adaptive capacity, such as the Western Balkans. Establishing a full membership relationship with a large, dynamic and strategically independent actor like Turkey raises serious debates in terms of the existing EU structural balances.

Thirdly, and most importantly, although the European Union is officially a union built on secular, pluralist and democratic values, its founding philosophy has a political and cultural code that is nourished by the Catholic and Christian democratic traditions of Western Europe. The Catholic Christian democratic roots of the founding leaders such as Schuman, Adenauer and De Gasperi gave the European project a "Christian peace" understanding. This cultural background has been influential in the formation of the European identity over time and has in a sense made the EU the modern expression of the idea of "Christian Europe". In this context, Turkey's Muslim identity and the fact that it comes from a different civilisational basin is seen in some EU circles as a fundamental reservation about the accession process. The argument that "Turkey is outside the cultural boundaries of Europe", which was frequently emphasised especially during the Nicolas Sarkozy era in France, is the clearest expression of this historical-cultural approach. Likewise, the Christian Democratic line in Germany has for many years defended the "privileged partnership" proposal for Turkey and distanced itself from the full membership perspective (Ömerci, 2012). This shows that beyond geopolitical and strategic interests, there is a structural obstacle to Turkey's EU membership as an identity issue. The fact that Turkey is governed by a secular constitutional system, is a member of NATO and has established strong relations with the West is not enough to overcome this cultural barrier. The issue is not only political, but also about European identity and collective memory. However, despite this cultural and historical barrier, structural imperatives such as deepening global crises, the threat of Russia, energy supply security, migrant crises and trade restructuring push the EU to act more pragmatically. Therefore, the EU prefers to establish functional partnerships with Turkey by keeping its reservations based on cultural identity in the background for a while.

In fact, the emphasis on strengthening cooperation between the parties in the fields of security, energy and economy at the Turkey-European Union High-Level Economic Dialogue Meeting held in Brussels on 3 April 2025 shows that EU-Turkey relations are being redefined and

maintained on a functional basis. If this meeting had been considered as a strategic step towards the resumption of the suspended accession negotiations within the framework of Turkey's full membership perspective, the EU could have positioned this meeting differently or cancelled the meeting citing domestic political developments in Turkey. As a matter of fact, in the context of the arrest of Ekrem İmamoğlu and the political developments that took place afterwards, it is known that some circles in Brussels expressed their opinions in favour of postponing the meeting. However, as a result of the assessments made, the European Union did not put this option into practice and concluded that the continuation of the dialogue was a more rational choice.

The meeting of 3 April 2025 clearly set out the priority areas of the EU's relations with Turkey. The main strategic issues that came to the fore in this framework are as follows:

- **Macroeconomic Stability and Structural Reforms:** During the meeting, the economic outlook of the parties was assessed and Turkey's fiscal discipline and structural reform agenda were discussed favourably.
- **Upgrading the Customs Union:** The need to update the existing Customs Union was confirmed by the parties. Turkey's production capacity and the EU's vulnerabilities in the global supply chain were among the main factors that increased the importance of this update.
- **Energy Supply Security and Turkey's Role as a Transit Country:** In the context of the EU's strategy to reduce its dependence on Russian energy, Turkey's key role in TANAP and other energy transit projects was emphasised.
- **Deepening Investment and Trade:** During the meeting, it was emphasised that mutual direct investments should be increased and joint projects should be developed in areas such as green transformation and digitalisation.
- **Visa liberalisation and financial cooperation:** Facilitating visa liberalisation for Turkish citizens and enhancing cooperation between Turkey and European financial institutions were among the main agenda items discussed.

The content of the meeting reveals that the EU prioritises the non-membership but strategic cooperation model with Turkey and that a period in which relations are redefined has been entered. This shows that the EU adopts a pragmatic approach in line with common interests by maintaining constructive dialogue with Turkey.

Conclusion

Although the relations between Turkey and the European Union have been tested by periodic fluctuations and structural problems in the historical process, it has been one of the rare foreign policy files that has survived without reaching a breaking point due to strategic and geopolitical imperatives. As the study reveals, the relations between the two sides are shaped not only by the membership perspective, but also by the relationship of interdependence in areas such as geopolitical requirements, energy security, trade and regional security. The dialogue mechanisms, which weakened due to political tensions and foreign policy disagreements, especially in the post-2016 period, tended to regain functionality with the impact of the global crises that deepened between 2022-2025.

Two main external factors have been decisive in the background of this rapprochement. The first one is the war environment that started with Russia's aggression against Ukraine in 2022 and radically transformed Europe's security architecture. In the face of Russia's aggressive and

threatening policies, the EU sought to strengthen its defence capacity within NATO, and in this context, it considered Turkey's geopolitical importance and military capacity in the Black Sea as an indispensable element. Turkey's diplomatic contributions, such as the grain corridor initiative, and its balanced foreign policy stance have also contributed to a more constructive perception of Ankara in the EU.

The second external factor is the re-election of Donald Trump to the presidency in the US and the nationalist, unilateralist foreign policy approach pursued in this direction. Trump's critical rhetoric towards NATO and his distant approach to European security pushed the EU to seek more independent action in the fields of defence and foreign policy; in this process, Turkey has become a critical actor for Europe with its military power within NATO, its functionality in regional diplomacy and its role in energy transit routes. Moreover, the Trump administration's challenges to the global trade system and EU-US economic tensions have made the European Union more in need of dynamic production and trade partners such as Turkey.

In this context, the Turkey-EU High-Level Economic Dialogue Meeting held on 3 April 2025 was an important turning point where not only economic cooperation but also strategic and geopolitical cooperation areas were redefined. Looking at the agenda of the meeting, it is seen that the parties demonstrated a concrete will to cooperate on topics such as increasing trade volume, updating the Customs Union, energy supply security, digital transformation, green consensus and resilience of supply chains. This confirms the EU's tendency to develop a non-membership but strategic co-operation model towards Turkey.

Although this process offers functional cooperation opportunities for both sides, the likelihood of Turkey's full membership is very limited in the short and medium term. The lack of political will within the EU, the prioritisation of alternative geographies such as the Western Balkans in enlargement policies, and the EU's historical-cultural understanding of identity remain as the main factors weakening Turkey's membership process. Nevertheless, the EU is aware of the necessity to continue its cooperation with Turkey due to the geopolitical conjuncture, the Russian threat and post-Trump transatlantic uncertainties. Interdependence, especially on issues such as migration, energy and defence, constitute the main parameters that do not allow the relations between the parties to break down.

In conclusion, Turkey-EU relations are being reshaped along the axis of "selective co-operation" and "strategic partnership" even though they have moved away from the perspective of full membership. In this new era, the development of mutually beneficial, flexible and multi-layered co-operation models by the parties offers important opportunities both in terms of meeting Europe's security and energy supply security needs and supporting Turkey's goal of becoming a global actor. However, the ability of these opportunities to produce sustainable and functional results depends on building mutual trust between the parties and ensuring the functioning of dialogue mechanisms at the institutional level. In this framework, Turkey's active role in new regional and continental platforms such as the European Political Community and the European Union's adoption of an inclusive rather than exclusive strategic approach towards Ankara are critical for the transformation of relations into a multi-layered and long-term cooperation model.

Bibliography

Atalay, İbrahim Orkun ve Töngür (2007). Ali Rıza, "Kıbrıs Rum Yönetiminin Avrupa Birliğine Üyeliğinin Devletler Hukuku Açısından Değerlendirilmesi ve Türkiye Cumhuriyeti'i

- Bakımından Doğuracağı Sonuçlar”, *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: XI Sayı: 3-4, ss. 207 – 238.
- Aykan, Mahmut Bali (2005). “Turkey and European Security and Defence Identity/Policy “*Journal of Contemporary European Studies* Vol. 13, No. 3, ss.335–359.
- Bluhm, Katharina (2000). “East-West Integration and the Changing German Production Regime: A Firm-Centered Approach”, *Program on Central & Eastern Europe Working Paper Series*.
- Eravcı, Ali (2020). “Avrupa Birliği Bağlamında 2000-2014 Dönemi Türk Yargı Reformu”, *Journal Of Social, Humanities And Administrative Science*, Sayı, 6, Cilt, 30, ss.1435-1458.
- Ercan, Murat ve Eser Gemici (2023). “Cumhuriyet’in 100. Yılında Batılılaşma Çerçevesinde Türkiye-Ab İlişkilerine Eleştirel Yaklaşım: Canlanma Mı? Geçmişin Tekrarı Mı?”, Cilt, 10, ss.853-889.
- Euro News (2025). “Türkiye’nin Suriye operasyonuna dünya nasıl tepki verdi? “10.10.2019, <https://tr.eurone ws.com/2019/10/10/ turkiye-nin-suriye-operasyonuna-dunya-nasil-tepki-verdi>, (Erişim Tarihi: 14.04.2025).
- Euro News (2025).” Türkiye’ye silah ambargosu uygulayan Avrupa, Suudi Arabistan'a neden ambargo uygulamıyor?”,19.10. 2019, <https://tr.euronews.com/2019/10/19/turkiyeye-silah-ambargosuac iklayan-avrupa-yemen-savasindasuudiarabista na-ne-yapti>(Erişim Tarihi: 14.04.2025).
- İKV (2016). “Yeni Bir İşbirliği Alanı: Türkiye-AB Yüksek Düzeyli Ekonomik Diyalog”, *İktisadi Kalkınma Vakfı Dergisi*, Sayı. 210.
- Kahraman, Sevilay (2006). “Avrupa Birliği’nin Genişleme Stratejisi”, Edt., Aydın İpek ve Dizdaroğlu, Cihan, *Avrupa Birliği’nde Değişen Dinamikler*, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Ortak Çalıştay Raporu.
- Kakışım, Cemal ve Erdoğan, Seven (2018). “Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri ve 15 Temmuz Darbe Girişimin Ardından Yaşanan Gelişmeler”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı. 10, Cilt. 10, ss. 399-420.
- Ömerci, Ozan (2025), “Son Yıllarda Türkiye-Fransa İlişkileri”, 11 Şubat 2012, <https://www.tuicak ademi.org/son-yillarda-turkiye-fransa-iliskileri/>(Erişim Tarihi: 15.04.2025).
- Palabıyık, Deniz Çiçek ve Davut, Mert(2025). “Türkiye-AB Yüksek Düzeyli Ekonomik Diyalogu 6 yıl sonra yeniden başlıyor”, 02.04.2025, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiye-ab-yuksek-duzeylie konomik-diyalogu-6-yil-sonrayeniden-basliyor/ 3525832>(Erişim Tarihi: 1504.2025)
- Sipahioğlu, Buket, Ötken (2024). “Türkiye-Avrupa Birliği 2016 Göç Mutabakatı: Son Durum ve Güncellenme Tartışmaları”, *İmgelem*, Sayı. 14, ss.101-124
- Tocci, Nathalie(2014). Turkey and the European Union A Journey in the Unknown, Turkey Project,Policy Paper *Center on the United States an Europe at Brookings*.
- Yüßen, Necmeddin (2024)., “Normativizm Perspektifinden AK Parti Dönemi Türkiye-AB İlişkileri”, *Uluslararası Akademi Dergisi*,Cilt. 3, Sayı. 2, ss. 62-76.

Doğu Akdeniz’de Enerji Rekabeti ve Güç Konfigürasyonu

Energy Competition and Power Configuration in the Eastern Mediterranean

*Abdullah Mert YAZGAN**

Başvuru Tarihi: 28 Nisan 2025

Kabul Tarihi: 5 Haziran 2025

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Özet

Doğu Akdeniz’de keşfedilen enerji rezervleri, bölgeyi küresel enerji piyasası ve uluslararası siyaset açısından stratejik bir rekabet alanına dönüştürmüştür. Avrupa Birliği, enerji arz güvenliğini sağlamak ve Rusya Federasyonu’na olan bağımlılığını azaltmak amacıyla bu kaynakları alternatif bir tedarik hattı olarak değerlendirmektedir. Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa’nın enerji güvenliğini güçlendirmek için bölgedeki müttefikleriyle iş birliğini artırmakta; Rusya Federasyonu ise, enerji alanındaki etkisini sürdürme amacıyla Türkiye ile stratejik ilişkiler geliştirmekte ve bu doğrultuda dengeleyici politikalar izlemektedir. Bu makale, Doğu Akdeniz’deki enerji mücadelesini realist kuramın güç ve çıkar teması çerçevesinde ele almakta ve Avrupa Birliği’nin bölgeye yönelik enerji stratejilerini, küresel ve bölgesel aktörlerle geliştirdiği ilişkiler ekseninde analiz etmektedir. Ayrıca, Amerika Birleşik Devletleri ile Rusya Federasyonu arasındaki rekabetin Avrupa enerji güvenliği üzerindeki yansımaları değerlendirilmekte ve Doğu Akdeniz’de şekillenen çok boyutlu güç konfigürasyonu tartışılmaktadır. Bu çerçevede, bölgedeki enerji rekabetinin sadece ekonomik değil, aynı zamanda güvenlik ve güç dengeleri ekseninde yeniden tanımlandığı savunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Doğu Akdeniz, enerji rekabeti, realizm

Abstract

The energy reserves discovered in the Eastern Mediterranean have transformed the region into a strategic arena of competition from the perspectives of the global energy market and international politics. The European Union considers these resources as an alternative supply route to secure its energy supply and to diminish its dependence on the Russian Federation. The United States of America is enhancing its cooperation with allies in the region in order to strengthen Europe’s energy security; concurrently, the Russian Federation is developing strategic relations with Turkey to sustain its influence in the energy domain and is pursuing

* Bağımsız Araştırmacı, mertyazgan35@gmail.com, ORCID: 0009-0002-7412-2919.

balancing policies accordingly. This article examines the energy competition in the Eastern Mediterranean within the framework of the realist theory, focusing on the themes of power and interest, and analyzes the energy strategies of the European Union toward the region through the prism of its interactions with global and regional actors. Furthermore, the implications of the rivalry between the United States of America and the Russian Federation on European energy security are evaluated, and the multidimensional power configuration emerging in the Eastern Mediterranean is critically discussed. Within this context, it is argued that the energy competition in the region is redefined not only in economic terms but also within the axes of security and power balances.

Keywords: Eastern Mediterranean, energy competition, realism

Giriş

Uluslararası ilişkiler disiplinde enerji kaynakları, devletlerin dış politika stratejilerini belirleyen temel unsurlardan biri haline gelmiştir. Enerji, yalnızca ekonomik bir meta olmanın ötesinde; aynı zamanda jeopolitik rekabetin ve güvenlik politikalarının merkezinde yer almaktadır. Bu çerçevede Doğu Akdeniz, son yıllarda keşfedilen zengin hidrokarbon rezervleriyle, küresel ve bölgesel aktörlerin enerji güvenliği stratejilerinde stratejik bir konum kazanmaktadır (Stergiou, 2024). Bölge, yalnızca enerji arzı bakımından değil; aynı zamanda bu kaynakların denetimi ve dağıtımı üzerinden şekillenen güç dengeleri açısından da önemli bir jeopolitik düğüm noktası niteliği taşımaktadır.

Coğrafi olarak Doğu Akdeniz, Akdeniz'in doğu havzasını kapsamaktadır. Bu bölge, Türkiye'nin güney kıyılarından başlayarak Suriye, Lübnan, İsrail, Filistin, Mısır, Kıbrıs Adası ve Yunanistan'ın güneydoğusunu içermektedir. Söz konusu bölge, tarihsel olarak Roma, Bizans ve Osmanlı gibi birçok imparatorluğun denetimi altında bulunmuş; deniz ticareti, enerji yolları ve askeri-stratejik geçiş hatları bakımından her dönemde önemli bir konumda yer almıştır. Dolayısıyla günümüzde ortaya çıkan enerji merkezli rekabetin, bölgenin tarihsel-stratejik öneminin güncellenmiş bir tezahürü olduğu ifade edilebilmektedir.

Doğu Akdeniz'de keşfedilen enerji kaynakları, bölgedeki devletler arasında ekonomik iş birliği imkanlarının yanı sıra çatışma potansiyelini de beraberinde getirmektedir. İsrail, Mısır, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, Yunanistan ve Türkiye gibi bölgesel aktörler; enerji kaynaklarının işletilmesi, taşınması ve uluslararası piyasalara arzı hususlarında farklı stratejik pozisyonlar benimsemektedir. Bu durum, deniz yetki alanlarının sınırlandırılması ve uluslararası hukuka dayalı egemenlik iddiaları bağlamında yaşanan anlaşmazlıkları daha da derinleştirmektedir (Anthony ve Sahlin, 2020). Öte yandan AB, enerji arz güvenliğini sağlama ve Rusya'ya olan enerji bağımlılığını azaltma hedefi doğrultusunda Doğu Akdeniz'i alternatif bir tedarik ve geçiş bölgesi olarak konumlandırmaktadır. Bu yönüyle bölge, yalnızca bölgesel değil; küresel jeopolitik rekabetin de merkezlerinden biri haline gelmektedir.

Enerji politikalarının uluslararası ilişkilerde giderek daha belirleyici bir rol üstlenmesi, bu alandaki dinamiklerin yalnızca ekonomik çıkarlarla değil, aynı zamanda devletlerin güç projeksiyonları ve ulusal çıkar hesaplarıyla yakından bağlantılı olduğunu göstermektedir. Bu çok aktörlü ve çatışmalı yapı, realizmin özellikle klasik versiyonunun sunduğu analiz çerçevesini ön plana çıkarmaktadır. Hans J. Morgenthau'nun öncüsü olduğu klasik realizm yaklaşımına göre uluslararası ilişkiler, temelinde güç mücadelesine dayanan bir alandır ve devletler, rasyonel aktörler olarak ulusal çıkarlarını maksimize etmek amacıyla hareket ederler (Morgenthau vd., 1985). Bu anlayış, Machiavelli'nin "raison d'état" (devlet aklı) ilkesinden

beslenmekte; devleti, kendi varlığını ve çıkarlarını korumakla yükümlü bir aktör olarak tanımlamaktadır (Machiavelli, 1993).

Klasik realizmde güç, yalnızca askeri kapasite ile değil; aynı zamanda ekonomik kapasiteyle de tanımlanmaktadır. Bu bağlamda enerji kaynakları, stratejik birer güç aracı haline gelmekte ve devletler arası rekabetin merkezine yerleşmektedir (Morgenthau, 1985). Özellikle enerjiye bağımlı ülkeler açısından arz güvenliği bir ulusal güvenlik meselesine dönüşürken; enerji ihraç eden ya da enerji geçiş güzergâhında bulunan ülkeler için bu kaynaklar dış politika araçlarına dönüşmektedir. Dolayısıyla realizm, enerji politikalarının analizinde yalnızca ekonomik değil, güvenlik odaklı ve güç temelli bir bakış açısı sunarak, devlet davranışlarını anlamada güçlü bir teorik dayanak oluşturmaktadır. Bu çerçevede enerji hem bir ulusal çıkar meselesi hem de uluslararası güç mücadelesinin enstrümanı olarak değerlendirilmektedir.

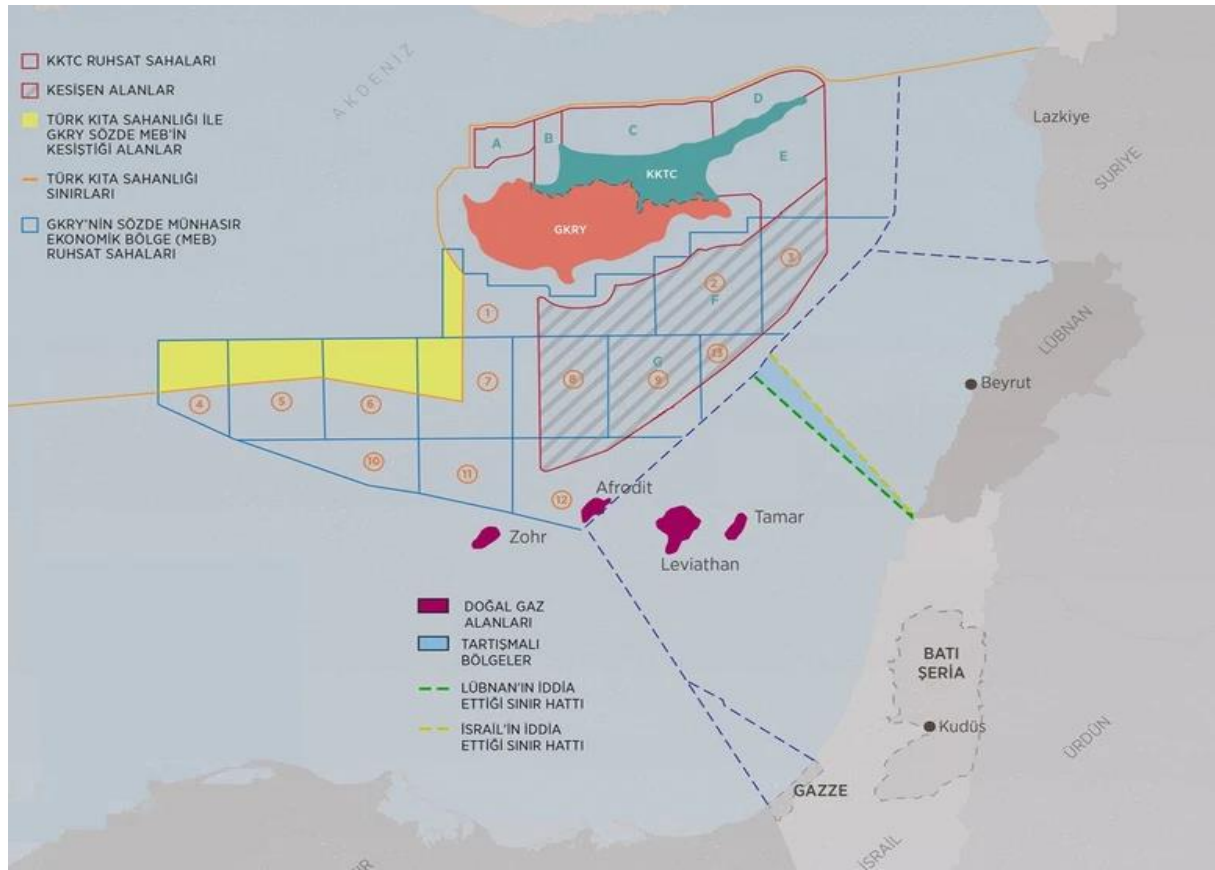
Bu çalışma, Doğu Akdeniz’deki enerji rekabetini ve buna bağlı olarak gelişen bölgesel güç dinamiklerini realist kuram çerçevesinde incelemeyi amaçlamaktadır. İlk aşamada, bölgedeki hidrokarbon rezervlerinin siyasal ve ekonomik etkileri değerlendirilecek; akabinde AB, ABD ve Rusya’nın bölgeye yönelik stratejik yaklaşımları analiz edilerek, bu aktörlerin uluslararası sistemdeki konumlanmaları irdelenecektir. Böylece, Doğu Akdeniz’in enerji politikalarının küresel güç dengeleri bağlamında nasıl şekillendiğine dair bütüncül bir değerlendirme sunulması hedeflenmektedir.

Doğu Akdeniz’de Enerji Rekabeti

Doğu Akdeniz, son yıllarda gerçekleştirilen enerji keşifleriyle uluslararası dikkatleri üzerine çeken önemli bir hidrokarbon havzası hâline gelmiştir. Bölgede yer alan doğal gaz ve petrol rezervleri, yalnızca enerji arz güvenliği açısından değil, aynı zamanda jeopolitik ve hukuki düzlemde de küresel ve bölgesel aktörler için stratejik öneme sahiptir. Özellikle 2000’li yılların başından itibaren İsrail, Mısır, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY), Lübnan ve Türkiye gibi ülkeler tarafından yürütülen sismik araştırmalar ve sondaj faaliyetleri, Doğu Akdeniz’in ciddi miktarda hidrokarbon potansiyeli taşıdığını ortaya koymuştur. Bu kaynaklar üzerindeki hâkimiyet iddiaları, teknik tartışmaların ötesinde, uluslararası hukukun sınırları ve egemenlik alanları üzerinden yürüten siyasi anlaşmazlıkları da beraberinde getirmiştir (Aksoy ve Merkezi, 2016).

Bu çerçevede, bölgede artan enerji rekabetinin anlaşılabilmesi açısından Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) kavramı özel bir önem kazanmaktadır. MEB, Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi’ne (UNCLOS) göre kıyı devletlerine, kara sularının ötesinde 200 deniz miline kadar olan deniz alanlarında doğal kaynakları araştırma, işletme ve yönetme yetkisi tanıyan bir deniz yetki alanı statüsüdür. MEB’ler, tam egemenlikten ziyade ekonomik münhasırlık temelinde yapılandığı için, kıyıdaş devletler arasında ciddi çıkar çatışmalarına yol açabilmektedir (Arıdemir ve Allı, 2019). Nitekim, GKRY’nin tek taraflı olarak ilan ettiği MEB ve bu alanlarda uluslararası enerji şirketlerine verdiği ruhsatlar, Türkiye ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) tarafından egemenlik ihlali olarak değerlendirilmiş; bu durum bölgedeki gerilimleri tırmandırmıştır.

Aşağıdaki harita, Doğu Akdeniz’de son yıllarda önem kazanan başlıca hidrokarbon sahalarını—Zohr (Mısır), Leviathan ve Tamar (İsrail), Afrodit (GKRY)—coğrafi konumlarıyla birlikte göstermektedir. Bu sahalar, hem söz konusu ülkelerin enerji politikalarının belirleyici unsurları hâline gelmiş hem de bölgedeki güç mücadelesinin merkezine yerleşmiştir.

Şekil 1: Doğu Akdeniz'de Bulunan Doğalgaz Sahaları, Kıta Sahanlığı Sınırları ve İddiaları

Doğu Akdeniz'de son yıllarda keşfedilen zengin hidrokarbon rezervleri, bölgesel enerji dinamiklerini köklü biçimde dönüştürmüştür. Bu dönüşümün en somut örneklerinden biri, İsrail'in münhasır ekonomik bölgesinde yer alan Tamar ve Leviathan sahalarıdır. Tamar sahası 2009 yılında, Leviathan ise 2010'da keşfedilmiş; sırasıyla 300 ve 620 milyar metreküp (bcm) rezerv kapasitesiyle Doğu Akdeniz'in en büyük doğal gaz kaynakları arasında yer almıştır (Enerdata, 2016). Tamar sahası 2013 yılında, Leviathan ise 2019 yılında ticari üretime geçmiş ve bu sayede İsrail, doğal gaz arz güvenliğini büyük ölçüde kendi kaynaklarıyla karşılayabilen bir konuma ulaşmıştır. Bu sahaların devreye girmesi yalnızca İsrail'in enerji bağımsızlığını güçlendirmemiş, aynı zamanda ülkenin ihracat kapasitesini artırarak İsrail'i bölgesel ölçekte önemli bir enerji aktörüne dönüştürmüştür (Goldthau vd., 2024; Bahgat, 2014). Keşiflerden önce doğalgaz ihtiyacını büyük ölçüde Mısır'dan ithal eden İsrail, 2011 yılında Sina Yarımadası'nda artan güvenlik sorunları ve boru hattı saldırıları nedeniyle ciddi arz riskiyle karşı karşıya kalmış; ancak Tamar'ın üretime geçmesiyle iç talebi karşılama kapasitesi yükselmiş, Leviathan'ın da devreye girmesiyle ihracat olanakları genişlemiştir (Reuters, 2012). Bu süreçte İsrail hükümeti, doğal gazın en az %40'ının yurt içinde kullanılmasını zorunlu kılan bir yasal düzenleme ile hem iç tüketimi güvence altına almış hem de fiyat istikrarını sağlamayı hedeflemiştir. Leviathan ve Tamar sahaları, bugün hem İsrail'in enerji politikalarının temel dayanak noktalarını oluşturmakta hem de Doğu Akdeniz'deki enerji rekabetinin en kritik bileşenleri arasında yer almaktadır. Bununla birlikte, bu kaynaklara erişimin yanı sıra egemenlik iddiaları da giderek ön plana çıkmakta; Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) sınırlarına ilişkin tartışmalar bölgesel ve küresel ölçekte siyasi gerilimleri daha da derinleştirmektedir (Hochberg, 2022). Öte yandan, Leviathan ve Tamar sahalarından çıkarılan doğal gazın Avrupa pazarına ulaştırılması bağlamında, Türkiye güzergâhı, hem mevcut boru

hattı altyapısı hem de Avrupa bağlantıları sayesinde teknik ve ekonomik açıdan en uygun seçenek olarak değerlendirilmektedir (Kısacık, 2019, s. 27).

Doğu Akdeniz’deki en büyük doğal gaz keşiflerinden biri, 2015 yılında İtalyan enerji şirketi ENI tarafından keşfedilen Zohr sahasıdır (Yılmaz, 2018, s. 2). 850 bcm doğal gaz rezerviyle bölgedeki en büyük saha olarak öne çıkan Zohr, Mısır’ın enerji ithalatçısı konumundan net ihracatçı konumuna geçme hedefini güçlendirmiştir. Yıllık yaklaşık 30 bcm üretim kapasitesine sahip olan saha, Mısır’ın iç tüketimini karşılayan yanı sıra, küresel pazarlara yönelik ihracatını artırmasına da olanak tanımaktadır. Ülkenin Idku ve Damietta LNG terminalleri, Mısır’a büyük bir avantaj sağlayarak doğal gazın sıvılaştırılmış halde Avrupa ve Asya pazarlarına ulaştırılmasını mümkün kılmaktadır (Butter, 2021, s. 74). Bununla birlikte Mısır, İsrail ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) ile iş birliği yaparak, Doğu Akdeniz’de üretilen doğal gazın kendi LNG tesisleri üzerinden ihracını planlamakta ve bölgesel enerji ticaretinde stratejik bir merkez olmayı hedeflemektedir.

Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY), Doğu Akdeniz’de önemli doğal gaz rezervlerine sahip ülkelerden biridir. 2011 yılında keşfedilen Afrodit sahası, 120 bcm doğal gaz rezervi ile GKRY’nin en büyük keşiflerinden biri olmuştur (Aksoy ve Merkezi, 2016, s. 3). GKRY, bu sahadan üretilen doğal gazı öncelikli olarak Avrupa pazarına yönlendirmeyi hedeflemektedir. Ancak, Afrodit sahasının ticari olarak üretime geçirilmesi konusunda maliyet, altyapı eksiklikleri ve jeopolitik engeller gibi çeşitli zorluklar bulunmaktadır. 2018 ve 2019 yıllarında gerçekleştirilen ek sondaj çalışmaları sonucunda Kalipso ve Glafkos sahalarında da doğal gaz rezervleri tespit edilmiştir. Kalipso sahasının 170-230 bcm, Glafkos sahasının ise 140-170 bcm doğal gaz rezervine sahip olduğu öngörülmektedir (Can, 2019). GKRY’nin yıllık doğal gaz ihtiyacı oldukça sınırlı olup 1-2 bcm seviyelerindedir. Bu nedenle, Afrodit, Kalipso ve Glafkos sahalarındaki rezervlerin ticari üretime geçmesi halinde ihracatçı bir ülke konumuna gelmeyi amaçlamaktadır. Ancak, GKRY’nin enerji altyapısının yetersiz olması, doğal gaz ihracatı için LNG tesisleri veya boru hatları inşasını zorunlu kılmaktadır (Sarp, 2019, s. 76). Bu çerçevede GKRY, İsrail ve Mısır ile iş birliği yaparak doğal gazını bu ülkeler üzerinden Avrupa’ya ulaştırmayı planlamaktadır. GKRY’nin Doğu Akdeniz’deki enerji denkleminde daha etkin bir rol oynayabilmesi için altyapı yatırımları, bölgesel iş birlikleri ve enerji diplomasisine ağırlık vermesi gerekmektedir.

Yunanistan, Doğu Akdeniz’de enerji kaynakları açısından sınırlı rezerve sahip olmasına rağmen, bölgesel enerji transit merkezi olma hedefi doğrultusunda önemli projelere dahil olmaktadır. Atina yönetimi, Doğu Akdeniz’de keşfedilen doğal gazın Avrupa’ya ulaştırılmasında jeostratejik konumunu avantaja çevirmeye çalışmaktadır. Özellikle EastMed Boru Hattı Projesi ve LNG altyapı yatırımları, Yunanistan’ın enerji politikalarının temel taşları arasında yer almaktadır. EastMed Boru Hattı, İsrail ve GKRY’de keşfedilen doğal gazın Girit Adası üzerinden Yunanistan’a ve oradan Avrupa’ya taşınmasını öngören bir projedir. 1900 km uzunluğundaki bu boru hattı, teknik olarak uygulanabilir olsa da yüksek maliyetler, finansman sorunları ve jeopolitik riskler nedeniyle tartışmalıdır (Şahin, 2020, s. 57). 2022 yılında ABD’nin projeye verdiği desteği çekmesi, EastMed’in geleceğini belirsiz hale getirmiştir. Buna rağmen Yunanistan, Avrupa’nın Rus gazına bağımlılığını azaltma stratejisi çerçevesinde Doğu Akdeniz gazını Avrupa’ya taşıyan alternatif güzergâhlar üzerinde çalışmaktadır. Bunun yanı sıra Yunanistan, LNG altyapısını güçlendirmeye yönelik önemli yatırımlar yapmaktadır. Revithoussa LNG Terminali, ülkenin enerji güvenliğinde kritik bir rol oynarken, yeni planlanan Aleksandrupoli LNG Terminali ile birlikte Yunanistan, Doğu Akdeniz gazını Avrupa pazarlarına taşımada önemli bir LNG hub’ı haline gelmeyi hedeflemektedir (Gidaris ve Periklis, 2021, s. 86). Bu projeler, Balkanlar ve Orta Avrupa’ya gaz tedarikinde Yunanistan’ı kilit bir oyuncu konumuna getirme potansiyeline sahiptir. Jeopolitik açıdan Yunanistan, GKRY, İsrail

ve Mısır ile enerji alanında stratejik ortaklıklar geliştirmekte ve bu iş birliklerini üçlü ve dörtlü zirvelerle kurumsallaştırmaktadır. Ancak, Türkiye ile yaşanan MEB (Münhasır Ekonomik Bölge) sınırlandırma anlaşmazlıkları, Yunanistan'ın Doğu Akdeniz'deki enerji projelerini etkileyen en önemli faktörlerden biri olmaya devam etmektedir (Papada ve Kaliampakos, 2016). Türkiye'nin Libya ile imzaladığı deniz yetki alanları anlaşması, Atina'nın enerji planlarını doğrudan etkileyen bir gelişme olmuş ve Yunanistan'ın bölgedeki enerji projeleri için yeni müttefikler arayışına girmesine neden olmuştur. Yunanistan kendi doğal gaz rezervlerinden ziyade, bölgesel enerji transit merkezi olma hedefiyle hareket etmekte, LNG altyapı projeleri ve boru hatları aracılığıyla Avrupa'nın enerji güvenliğinde stratejik bir rol üstlenmeyi amaçlamaktadır. Ancak, bölgedeki jeopolitik dengeler, finansal engeller ve Türkiye ile yaşanan deniz yetki alanı anlaşmazlıkları, Atina'nın enerji politikaları üzerindeki en büyük sınamalar olmaya devam etmektedir.

Lübnan ve Filistin gibi ülkeler de Doğu Akdeniz'de potansiyel enerji rezervlerine sahip olmalarına rağmen, siyasi istikrarsızlık ve ekonomik kısıtlamalar nedeniyle enerji sektörlerinde beklenen ilerlemeyi kaydedememektedir. Lübnan'ın Blok 4 ve Blok 9 olarak adlandırılan deniz sahalarında yapılan araştırmalar, doğal gaz potansiyelinin yüksek olabileceğini göstermiştir (Barnes ve Palacios, 2023). Ancak, ülkenin içinde bulunduğu siyasi krizler ve İsrail ile deniz yetki alanı anlaşmazlıkları, Lübnan'ın enerji sektöründeki gelişimini ciddi şekilde sekteye uğratmaktadır.

Türkiye, enerji tüketimi açısından Avrupa'daki en büyük pazarlar arasında yer almakta olup, özellikle doğal gaz alanında büyük ölçüde dışa bağımlıdır. 2023 yılı itibarıyla Türkiye'nin yıllık doğal gaz tüketimi 55-60 milyar metreküp (bcm) seviyelerindedir ve bu tüketimin büyük bir kısmı sanayi, elektrik üretimi ve konutlarda ısınma amaçlı kullanılmaktadır (Erkalan, 2025). Ancak, Türkiye'nin kendi doğal gaz üretimi oldukça sınırlıdır ve mevcut tüketimin yaklaşık %99'u ithal edilmektedir. Türkiye'nin doğal gaz ithalatında başlıca tedarikçi ülkeler Rusya, İran ve Azerbaycan olup, bu ülkelerle uzun vadeli boru hattı anlaşmaları bulunmaktadır. Rusya'dan gelen Mavi Akım ve TürkAkım boru hatları, Türkiye'nin ithalatının önemli bir kısmını oluşturmaktadır. İran'dan gelen Doğubayazıt-Boru Hattı, Azerbaycan'dan gelen TANAP (Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı) ise Türkiye'nin enerji güvenliği açısından kritik öneme sahiptir. Türkiye, ithalat bağımlılığını azaltmak ve enerji arz güvenliğini artırmak amacıyla yerli doğal gaz üretimini artırmaya yönelik projelere yatırım yapmaktadır. Bu bağlamda, Karadeniz'de keşfedilen Sakarya Gaz Sahası, Türkiye'nin enerji politikalarında önemli bir dönüm noktası olmuştur. 2020 yılında keşfedilen bu sahada yaklaşık 710 bcm doğal gaz rezervi bulunduğu açıklanmıştır (Turan ve Çelikoğlu, 2023, s. 24). 2023 itibarıyla bu sahadan üretime başlanmış ve ilk aşamada yıllık 10 bcm üretim hedeflenmiştir. Türkiye, bu sahadan çıkardığı gazı 2028 yılına kadar kademeli olarak artırmayı ve yıllık tüketiminin önemli bir kısmını bu kaynakla karşılamayı hedeflemektedir. Bunun yanı sıra, Türkiye enerji arz güvenliğini sağlamak amacıyla LNG (sıvılaştırılmış doğal gaz) altyapısına büyük yatırımlar yapmaktadır. ABD, Katar, Nijerya ve Cezayir'den LNG ithal eden Türkiye, bu sayede boru hattı bağımlılığını azaltarak enerji arzında esneklik sağlamayı amaçlamaktadır. Özellikle FSRU (Yüzer LNG Depolama ve Gazlaştırma Ünitesi) projeleri, Türkiye'nin enerji güvenliğini artıran önemli altyapı yatırımları arasında yer almaktadır (Kakışım, 2020, s. 264). Türkiye ayrıca, Doğu Akdeniz'de enerji arama ve sondaj faaliyetlerine de önem vermektedir. Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO), bölgedeki deniz yetki alanlarında keşif faaliyetlerini sürdürmekte olup, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) ile yapılan anlaşmalar çerçevesinde bölgede doğal gaz keşiflerine yönelmektedir. Ancak, GKRY ve Yunanistan ile yaşanan deniz yetki alanları ihtilafları, Türkiye'nin bu alandaki enerji politikalarını karmaşık hale getirmektedir.

Türkiye’nin Doğu Akdeniz’deki haklarını savunma stratejisi, Mavi Vatan Doktrini temelinde şekillenmektedir. Mavi Vatan, Türkiye’nin deniz yetki alanlarını koruma ve denizcilik haklarını uluslararası hukuka uygun bir şekilde savunma hedefini temsil etmektedir (Erkut, 2022, s. 4). Türkiye, Doğu Akdeniz’de kıta sahanlığı¹ sınırlarını belirlerken, uluslararası hukuktan kaynaklanan haklarını temel almakta ve deniz yetki alanlarını ulusal güvenliğin bir parçası olarak görmektedir. Bu çerçevede Türkiye, 2019 yılında Libya ile önemli bir deniz yetki anlaşması imzalamıştır. Türkiye-Libya Deniz Yetki Anlaşması, Yunanistan ve GKRY’nin bölgedeki yetki alanlarını genişletme çabalarına karşı Türkiye’nin en önemli diplomatik hamlelerinden biri olmuştur (Mira, 2022, s. 19). Bu anlaşma, Türkiye’nin Doğu Akdeniz’deki kıta sahanlığı haklarını tanımlamış ve uluslararası deniz hukukuna uygun şekilde Türkiye’nin haklarını savunmasına olanak sağlamıştır. Ancak, Yunanistan ve GKRY bu anlaşmayı tanımamakta ve Türkiye’yi bölgede yalnızlaştırmaya çalışmaktadır. Türkiye ayrıca, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) ile yaptığı anlaşmalar doğrultusunda Kıbrıs açıklarında sondaj faaliyetlerini sürdürmektedir. Türkiye, GKRY’nin tek taraflı ilan ettiği Münhasır Ekonomik Bölge sınırlarını tanımamakta ve KKTC’nin haklarının korunması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu kapsamda Türkiye, bölgedeki haklarını korumak amacıyla donanmasını aktif olarak kullanmakta ve Doğu Akdeniz’deki faaliyetlerini desteklemektedir.

AB, küresel enerji güvenliği politikaları çerçevesinde doğal gaz arz güvenliğini sağlamak ve enerji ithalatına olan bağımlılığını azaltmak amacıyla uzun süredir farklı tedarik kaynakları ve güzergâhları üzerinde çalışmaktadır. AB’nin yıllık doğal gaz tüketimi yaklaşık 400 milyar metreküp seviyelerindedir ve bu tüketimin yaklaşık %80’i ithalatla karşılanmaktadır (Stern, 2020, s. 392). Bu bağımlılık, Birliği dış kaynaklara karşı kırılgan hâle getirmekte; özellikle enerji arzının kesintiye uğraması durumunda ekonomik ve siyasi maliyetleri artırmaktadır. Uzun yıllar boyunca AB’nin doğal gaz ihtiyacında en büyük tedarikçi konumunda olan Rusya, Kuzey Akım 1 ve 2 gibi doğrudan boru hatları aracılığıyla Almanya başta olmak üzere birçok Avrupa ülkesine yüksek hacimlerde gaz sağlamıştır. Ancak 2022 yılında patlak veren Rusya-Ukrayna Savaşı, Avrupa’nın enerji güvenliği açısından ciddi bir kırılma noktası olmuştur. Savaşın başlamasıyla birlikte Kuzey Akım hatlarında yaşanan teknik ve politik aksaklıklar, gaz akışının kesilmesi ve enerji fiyatlarında yaşanan dramatik artışlar, AB’yi enerji politikalarını yeniden gözden geçirmeye zorlamıştır. Bu dönemde, Birlik içinde Rusya’ya olan bağımlılığı azaltma yönünde güçlü bir siyasi irade oluşmuş; Moskova’ya karşı uygulanan yaptırımların enerji alanına yayılmasıyla birlikte enerji çeşitlendirmesi, arz güvenliği ve stratejik otonomi kavramları AB enerji politikalarının merkezine yerleşmiştir.

Bu bağlamda, Doğu Akdeniz bölgesi, sahip olduğu potansiyel doğal gaz rezervleriyle AB için stratejik bir alternatif tedarik kaynağı olarak öne çıkmaktadır. İsrail, Mısır ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi gibi ülkelerin deniz yetki alanlarında keşfedilen doğalgaz sahaları, hem ekonomik açıdan önemli rezervlere sahiptir hem de coğrafi olarak Avrupa’ya yakınlıkları sebebiyle lojistik avantaj sunmaktadır. AB, bu kaynakları Avrupa pazarına entegre etme hedefiyle 2013 yılından itibaren EastMed Boru Hattı Projesini gündemine almıştır. Bu proje kapsamında, İsrail ve GKRY’nin deniz sahalarındaki gazın Girit üzerinden Yunanistan’a, oradan da İtalya ve diğer Avrupa ülkelerine ulaştırılması planlanmıştır (Peker, 2019, s. 101). Proje ilk aşamada yıllık 10 milyar metreküp kapasiteli olarak tasarlanmış, gelecekte bu kapasitenin 20 milyar metreküpe çıkarılması hedeflenmiştir. Ancak EastMed Projesi, bugüne kadar ekonomik ve jeopolitik nedenlerle somut bir ilerleme kaydedememiştir. Projenin yaklaşık 6-7 milyar

¹ Kıyı devletinin, kara kıyısından itibaren deniz tabanı ve altındaki doğal kaynaklar üzerinde egemenlik haklarını kullanabildiği, uluslararası hukuk çerçevesinde genellikle 200 deniz miline kadar uzanan ve deniz tabanının kıta kara parçasının doğal uzantısını teşkil eden alanı ifade etmektedir. Bu alan içerisinde kıyı devletine, petrol, doğal gaz ve mineraller gibi deniz tabanı kaynaklarını araştırma, işletme ve koruma yetkisi tanınmaktadır.

Euro'yu bulması beklenen yüksek maliyeti, deniz altı derinliklerinin teknik zorlukları, boru hattının geçeceği güzergâhlarda yaşanan siyasi anlaşmazlıklar ve özellikle Türkiye'nin projeye karşı olan net duruşu gibi faktörler projeyi karmaşıklaştırmıştır. Ayrıca 2022 yılında ABD'nin projeye verdiği siyasi desteği geri çekmesi, projenin geleceğini daha da belirsiz hâle getirmiştir. Her ne kadar EastMed hâlen Avrupa Komisyonu'nun Ortak Çıkar Projeleri (PCI) listesinde yer alsada, yatırım kararı henüz alınmamış ve uygulama aşamasına geçilememiştir.

Şekil 2: EastMed Boru Hattı Projesi

AB ve Türkiye'nin Doğu Akdeniz'den doğal gaz tedarik etme planları, bölgedeki enerji denkleminin temel unsurlarından biri haline gelmiştir. AB, bölgedeki kaynakları Avrupa'ya ulaştırarak enerji arz güvenliğini artırmayı ve Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmayı hedeflerken, Türkiye hem kendi enerji ihtiyacını karşılamak hem de transit ülke olarak bölgesel enerji ticaretinde söz sahibi olmak istemektedir. Bu durum, Doğu Akdeniz'deki enerji rekabetinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamakta ve bölgedeki enerji projelerinin geleceğini belirlemektedir.

Doğu Akdeniz'de AB-ABD-Rusya Üçgeni ve Güç Rekabeti

Uluslararası ilişkiler disiplininde en köklü ve etkili yaklaşımlardan biri olan realizm, özellikle büyük güçler arasındaki rekabeti ve çatışmaları açıklama konusundaki analitik kapasitesiyle öne çıkmaktadır. Klasik realizm anlayışının öncülerinden biri olan Hans Morgenthau, uluslararası siyaseti, insan doğasında var olduğuna inandığı güç arayışının bir yansıması olarak değerlendirmektedir (Yiğit ve Gürel, 2020). Morgenthau'ya göre devletler, dış politikalarını evrensel ahlaki ilkeler doğrultusunda değil, ulusal çıkarların gerekleri ve bu çıkarların korunmasına hizmet eden güç hesapları üzerinden belirlemektedir. Bu bağlamda uluslararası sistem, ahlaki normlardan ziyade çıkarın ve gücün belirleyici olduğu bir rekabet alanı olarak tanımlanmaktadır (Morgenthau vd., 1985).

Klasik realizm anlayışında devlet, uluslararası sistemin temel ve rasyonel aktörü olarak kabul edilmektedir. Devletler, doğaları gereği güvenliklerini sağlamak, egemenliklerini korumak ve çıkarlarını maksimize etmek amacıyla hareket etmektedirler. Morgenthau'ya göre bu çıkarlar çoğu zaman güçle tanımlanmakta, bu nedenle dış politika da söz konusu çıkarların korunması ve genişletilmesine yönelik bir araç işlevi görmektedir. Uluslararası sistemin anarşik yapısı, yani üzerinde otorite kurabilecek merkezi bir yapıdan yoksun oluşu, devletleri kendi

güvenliklerini sağlamak adına güç mücadelesine yönlendirmektedir. Bu durum ise uluslararası siyasetin doğal hâlini çatışma, rekabet ve istikrarsızlıkla tanımlamaktadır (Morgenthau, 1958).

Klasik realist yaklaşım, özellikle büyük güçlerin kendi aralarındaki ilişkileri açıklamada işlevsel bir çerçeve sunmaktadır. Zira büyük güçler, sadece kendi güvenliklerini sağlamaya değil, aynı zamanda diğer aktörler üzerinde nüfuz kurmaya, ittifaklar inşa etmeye ve enerji hatları gibi stratejik kaynaklar üzerindeki denetimlerini artırmaya çalışmaktadırlar. Bu doğrultuda güç dengesi ilkesi, klasik realizmde uluslararası sistemin istikrarını korumaya yönelik temel bir mekanizma olarak değerlendirilmektedir. Devletler, herhangi bir aktörün sistemde baskın hâle gelmesini engellemek adına ittifak kurma, askerî varlık gösterme veya enerji gibi stratejik araçları kullanma yoluna gitmektedirler (Sørensen vd., 2022).

Realizmin sunduğu bu kuramsal çerçeve, enerji güvenliği ve enerji kaynakları üzerindeki rekabetin analizinde de açıklayıcı bir nitelik taşımaktadır. Zira enerji kaynakları yalnızca ekonomik değer taşıyan mallar olarak değil, aynı zamanda jeopolitik güç araçları olarak değerlendirilmektedir (Baylis vd., 2020). Morgenthau’nun devlet davranışlarını çıkar ekseninde açıklaması, enerji gibi stratejik kaynakların ulusal güvenlik ve dış politika ile nasıl iç içe geçtiğini ortaya koymaktadır. Enerjiye erişim, enerji yollarının kontrolü ve bu kaynakların dağıtımına ilişkin politikalar, realist teori açısından devletlerin güç kapasitelerini yeniden üretme ve yayma çabasının bir parçası olarak ele alınmaktadır.

Bu bağlamda, Doğu Akdeniz bölgesinde son yıllarda yoğunlaşan enerji keşifleri ve buna bağlı olarak artan stratejik rekabet, klasik realizmin öngörülerıyla uyumlu bir tablo sunmaktadır. ABD, Rusya ve AB gibi küresel aktörlerin bölgede yürüttüğü politikalar, yalnızca enerjiye erişim amacını değil, aynı zamanda söz konusu kaynakların kontrolü yoluyla bölgesel ve küresel güç dengelerine yön verme çabalarını da içermektedir. Enerji kaynakları üzerinden şekillenen bu çok aktörlü mücadele, klasik realizmin “güç ve çıkar” temelli analiz çerçevesiyle anlamlandırılabilir. Morgenthau’nun ifadesiyle, devletler arasındaki ilişkiler, ahlaki ideallerin değil, güç dengesi ve çıkar çatışmasının belirlediği bir düzende şekillenmektedir.

ABD, Doğu Akdeniz bölgesindeki stratejik çıkarlarını, büyük ölçüde Rusya’nın bölgedeki etkisini sınırlamak ve Avrupa’nın enerji güvenliğini sağlamak amacıyla şekillendirmektedir. Bu bağlamda, ABD’nin bölgedeki politikaları, yalnızca doğrudan enerji kaynaklarına erişim sağlamaktan çok, Rusya’nın enerji üzerindeki tekeli kırma ve Avrupa’nın bu enerjiye olan bağımlılığını azaltmayı hedeflemektedir. ABD için Doğu Akdeniz’deki en önemli mesele, Rusya’nın Avrupa’ya doğalgaz ve petrol sağlama konusundaki hakimiyetinin sınırlanmasıdır (Sıvış, 2019, s. 2181). Bu sebeple, ABD’nin bölgedeki enerji politikaları, yalnızca bölgesel güvenliği değil, küresel enerji dinamiklerini değiştirmeyi ve Rusya’nın bölgesel gücünü zayıflatmayı hedeflemektedir. ABD’nin bölgedeki çıkarları hem ulusal güvenlik hem de küresel strateji açısından önemli bir yer tutmaktadır. Bu çıkarların başında, Rusya’nın enerji bağımsızlığını engellemek, enerji hatlarının çeşitlendirilmesini sağlamak ve Avrupa’nın bu bağımlılığı azaltmasına yardımcı olmak gelmektedir. Rusya’nın, Avrupa’yı enerji konusunda etkileme gücü, bölgedeki enerji rotalarının ve altyapı projelerinin stratejik önemini artırmıştır. Bu noktada ABD’nin bölgedeki politikaları, Avrupa ile olan ittifakını güçlendirme amacını taşıırken, Rusya’nın enerji piyasasındaki gücünü dengeleyecek yeni enerji hatlarının kurulmasını teşvik etmektedir.

ABD’nin Yunanistan’a olan desteği de bu bağlamda daha anlaşılır hale gelmektedir. Yunanistan hem coğrafi hem de stratejik olarak, Rusya’nın enerji tekeli kırma noktasında önemli bir rol oynama potansiyeline sahiptir. Yunanistan’ın enerji altyapısına yaptığı yatırımlar ve bölgesel iş birlikleri, Rusya’nın Doğu Akdeniz üzerinden Avrupa’ya enerji taşımak suretiyle oluşturduğu güç dengesini bozmayı amaçlamaktadır. Bu noktada ABD, Yunanistan ile olan ittifakını

pekiştirerek, bölgedeki enerji hatlarının çeşitlendirilmesi ve Rusya'nın etkisinin zayıflatılması adına önemli bir işlev üstlenmektedir. Yunanistan'ın AB ile olan ilişkileri de ABD'nin Doğu Akdeniz'deki stratejilerinin şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Yunanistan, 1974'ten itibaren, Türkiye ile yaşadığı sorunları AB çerçevesinde ele almış ve bu sorunun çözülmesi için AB destekli politikalar geliştirmiştir. ABD, bu durumu kendi stratejik çıkarları doğrultusunda kullanarak, Yunanistan'ı, Rusya'nın etkisini kırarak bir güç olarak desteklemektedir. Yunanistan'ın AB'ye üyeliği ve AB içindeki stratejik rolü, ABD'nin bölgedeki enerji güvenliğine yönelik hedefleriyle paralellik arz etmektedir. Yunanistan'ın AB çerçevesinde hareket etmesi, ABD'nin Rusya ile olan enerji rekabetinde Avrupa'nın bağımsızlık kazanması için önemli bir adım olarak görülmektedir.

ABD'nin bölgedeki stratejisinin bir diğer önemli unsuru, Doğu Akdeniz'deki enerji kaynaklarının Avrupa'ya ulaşmasını sağlayacak alternatif enerji hatlarının oluşturulmasına yönelik çabalarına odaklanmaktadır. Burada, ABD'nin, Yunanistan, Kıbrıs ve İsrail gibi ülkelerle işbirliği yaparak, Rusya'nın etki alanını daraltmayı amaçladığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, ABD'nin, Doğu Akdeniz'deki doğal gaz ve petrol keşiflerinin, AB'nin enerji arz güvenliğini artırmaya yönelik önemli fırsatlar sunduğunu da kabul ettiği söylenebilir (Harunoğulları, 2020, s. 465). Bu bağlamda ABD, enerji hatlarının çeşitlendirilmesi ve Avrupa'nın enerji kaynaklarına erişiminin artırılması için, bölgedeki ülkelerle daha güçlü ekonomik ve diplomatik ilişkiler geliştirmektedir. ABD'nin Rusya'nın Doğu Akdeniz'deki stratejik etkisini sınırlama çabası, aynı zamanda Rusya'nın enerji pazarındaki dominant rolünü kırmaya yönelik bir adım olarak değerlendirilmelidir (Lutterbeck ve Engelbrecht, 2009, s. 387). ABD'nin bölgedeki stratejisi, sadece enerji hatlarının çeşitlendirilmesi değil, aynı zamanda Avrupa'nın enerji güvenliğinin sağlanması açısından da kritik öneme sahiptir. Bu durum, ABD'nin Doğu Akdeniz'deki politikasının, yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda siyasi ve askeri bir boyut da taşıdığını göstermektedir. ABD'nin bölgedeki güçlü askeri varlığı hem enerji kaynaklarının korunmasını sağlamak hem de Rusya'nın etki alanını daraltmak amacıyla stratejik bir araç olarak kullanılmaktadır.

Rusya, Doğu Akdeniz bölgesindeki stratejilerini hem bölgesel nüfuzunu pekiştirmek hem de Avrupa'nın enerji güvenliği üzerindeki etkisini sürdürmek amacıyla şekillendirmektedir. Bu stratejinin bir parçası olarak, Rusya, Yunanistan'ın karşısında Türkiye'yi desteklemekte ve özellikle enerji politikaları bağlamında Türkiye'nin bölgesel güç olmasına olanak tanımaktadır. Rusya'nın bu tutumu, bölgedeki güç dengesini kendi lehine çevirmeyi hedefleyen bir dizi stratejik kararın sonucudur.

Rusya'nın Doğu Akdeniz'deki tutumu, genel olarak Yunanistan'ın karşısında Türkiye'yi desteklemeye yönelik bir politikaya dayanmaktadır (Bardakçı, 2022, s. 522). Bunun temel nedeni, Rusya'nın Avrupa'ya enerji sevk eden hatlar üzerindeki kontrolünü sürdürme isteğidir. Yunanistan, AB ile olan ilişkileri ve enerji projeleri nedeniyle Rusya'nın enerji hatları üzerindeki denetimini tehdit eden bir ülke konumundadır. Bu sebeple, Rusya, Yunanistan'ın enerji politikalarını engellemek amacıyla Türkiye ile daha yakın bir iş birliği geliştirmiştir. Türkiye hem stratejik konumu hem de enerji altyapıları açısından Rusya'nın çıkarlarına uygun bir partner olarak görülmektedir. Bu bağlamda, Rusya, Türkiye'nin bölgesel güç olmasını destekleyerek, Yunanistan'a karşı dengeleyici bir güç oluşturmak istemektedir. Türkiye'nin, Rusya'nın enerji hatları üzerindeki stratejik önemi giderek artarken, Rusya'nın bölgedeki diğer aktörlerle olan ilişkileri de Türkiye üzerinden şekillenmektedir. Örneğin, Rusya, Suriye'deki iç savaş sırasında Türkiye ile iş birliği yaparak, bölgesel istikrarsızlıkları kendi lehine çevirmeye çalışmış, böylece Doğu Akdeniz'deki stratejik üstünlüğünü sürdürmeyi amaçlamıştır.

Türk Akımı, Rusya'nın Doğu Akdeniz'deki stratejik hedeflerine ulaşmasında kritik bir rol oynamaktadır. Bu boru hattı, Rusya'nın doğrudan Türkiye üzerinden Avrupa'ya doğalgaz sevk etmesine olanak tanıyan önemli bir altyapı projesidir (Karagöl ve Kızılkaya, 2015, s. 4). Türk Akımı, yalnızca enerji hatlarının çeşitlendirilmesi açısından değil, aynı zamanda Rusya'nın bölgedeki stratejik nüfuzunu artırmak için de büyük bir öneme sahiptir. Türkiye, bu projeyi kabul ederek, Rusya ile daha yakın bir enerji ilişkisi kurmuş ve bölgedeki enerji rotalarının yeniden şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Rusya, Türk Akımı üzerinden Türkiye'nin enerji güvenliğini sağlamayı amaçlamakta ve aynı zamanda Avrupa'ya yönelik enerji sevkiyatını kontrol etme gücünü elde etmektedir (İlter ve Kınık 2017, s. 194). Bu durum, Rusya'nın Türkiye'yi bölgesel bir güç olarak destekleme politikasının bir parçası olarak görülebilir. Türkiye'nin, Rusya'nın enerji politikaları açısından önemli bir partner olması, aynı zamanda Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki stratejik konumunu pekiştirmekte ve Rusya'nın bu konumdan yararlanmasına olanak tanımaktadır. Böylece, Rusya, Türk Akımı gibi projeler aracılığıyla Türkiye'yi ekonomik ve enerji açısından daha güçlü kılarken, bölgedeki stratejik hedeflerine de ulaşmaktadır.

Rusya'nın Doğu Akdeniz'deki enerji stratejisi, bölgedeki enerji kaynaklarının kontrol edilmesi ve Avrupa'ya enerji sevkiyatının güvence altına alınması ile doğrudan ilişkilidir. Rusya, özellikle Doğu Akdeniz gazı üzerinden Avrupa ile olan enerji bağlantılarının tekeline sahip olmayı hedeflemektedir. Ancak Rusya, bu süreçte Türkiye'nin güçlenmesini desteklemektedir; zira Türkiye, Rusya'nın çıkarlarıyla örtüşen bir aktör olarak, bölgedeki stratejik denetimini artırmasına katkı sağlamaktadır. Rusya'nın enerji piyasasında güçlü bir oyuncu olarak kalabilmesi için, Doğu Akdeniz'deki enerji kaynaklarının kontrolünün kendi çıkarlarına uygun şekilde düzenlenmesi gerekmektedir. Bu nedenle, Rusya, Türkiye'nin bölgesel bir güç olarak yükselmesini ve Doğu Akdeniz'deki enerji altyapılarını yönetmesini desteklemektedir. Türkiye'nin bu stratejik yükselişi, Rusya'nın Avrupa'ya enerji sevk edebilme kapasitesini güvence altına almak için kritik bir adım olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte, Rusya, Türkiye'nin bölgesel olarak daha güçlü hale gelmesiyle, kendi enerji çıkarlarının daha güvenli bir şekilde korunacağını düşünmektedir. Ancak, Rusya'nın aynı zamanda temkinli bir yaklaşım sergilediği de unutulmamalıdır. Türkiye'nin, Rusya üzerinden Avrupa'ya doğalgaz taşıyan hatları kontrol etmesi, Rusya'nın Avrupa'daki enerji piyasasında daha az etki sahibi olmasına yol açabilir. Bu nedenle, Rusya, Türkiye'nin bölgesel güç olmasına destek verirken, aynı zamanda Türkiye'nin enerji politikalarını da denetlemek istemektedir. Bu denetim hem bölgesel istikrarsızlıkların önlenmesi hem de Rusya'nın enerji stratejisinin güvende tutulması açısından önemlidir.

Türkiye, Doğu Akdeniz bölgesindeki stratejik önemini, özellikle son yıllarda artan jeopolitik rekabet ve enerji keşiflerinin etkisiyle giderek daha belirgin hale getirmiştir. Türkiye'nin bu bölgedeki politikası, özellikle “Mavi Vatan” doktrini ekseninde şekillenmekte; deniz yetki alanlarındaki egemenlik haklarını savunmayı ve bölgesel bir güç olarak konumunu pekiştirmeyi hedefleyen bütüncül bir stratejiye dayanmaktadır. Mavi Vatan, Türkiye'nin denizlerdeki sınırlarının, karasal sınırları kadar önemli olduğunu vurgulayan ve deniz egemenliği ile enerji güvenliği arasındaki ilişkiyi ortaya koyan bir konsepttir. Türkiye, bu stratejiyle Doğu Akdeniz'deki enerji geçiş yollarında söz sahibi olmayı, deniz sınırlarında hakkaniyetli bir paylaşım sağlamayı ve bölgedeki güç dengesini kendi lehine çevirmeyi amaçlamaktadır.

Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki stratejik vizyonu, Mavi Vatan doktrininde açıkça görülmektedir. Mavi Vatan, yalnızca askeri ya da güvenlik odaklı bir strateji değil, aynı zamanda Türkiye'nin ekonomik, ticari ve enerji çıkarlarını da gözetken bir politika setidir. Bu doktrin, Türkiye'nin denizlerdeki haklarını savunarak, sadece güvenlik alanında değil, aynı zamanda denizlerdeki enerji ve doğal kaynakların paylaşımında da söz sahibi olmayı

hedeflemektedir. Türkiye, bu stratejisini, deniz sınırlarını tanıyan bir harita üzerinde tasarlayarak, Akdeniz'in ortasında yer alan kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölge (MEB) haklarını savunmuştur (İstikbal ve Boyraz, 2019, s. 73). Mavi Vatan doktrininin en önemli unsurlarından biri, Türkiye'nin Akdeniz'deki deniz sınırlarının genişletilmesi ve bu bölgelerdeki doğal kaynaklardan faydalanılmasıdır. Türkiye'nin, Akdeniz'in doğusunda ve güneydoğusunda, Kıbrıs'ın etrafındaki deniz alanlarında keşfedilen doğalgaz ve petrol rezervleri üzerine yaptığı hamleler, bölgedeki stratejik gücünü artırmaya yönelik bir adımdır. Bu hamle, Türkiye'nin ulusal güvenliğini güçlendirmekle kalmaz, aynı zamanda ekonomik çıkarlarını da koruma amacı taşır. Türkiye, denizlerdeki egemenliğini güçlendirmek için hem askeri hem de diplomatik araçları kullanmaktadır. Özellikle Doğu Akdeniz'deki kıta sahanlıkları ve deniz yetki alanları üzerinde daha fazla hak talep etmesi, Türkiye'nin bölgesel güç olma yolundaki adımlarını pekiştirmiştir. Bu, aynı zamanda Türkiye'nin deniz gücünü artırma ve bölgedeki güç dengesini kendi lehine değiştirme amacına hizmet etmektedir.

Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki rolünü güçlendiren en önemli faktörlerden biri, bölgedeki enerji geçiş yollarındaki stratejik tutumudur. Türkiye, bölgedeki enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara taşınmasında kritik bir köprü görevi görmektedir (Erkan, 2023, s. 144). Hem kendi enerji güvenliğini sağlamak hem de bölgesel enerji projelerinden fayda sağlamak amacıyla Türkiye, enerji stratejisini büyük ölçüde çeşitlendirmiştir. Türkiye'nin enerji politikaları, hem doğrudan enerji kaynaklarına erişim sağlamak hem de Avrupa'ya enerji transitini güvence altına almak için şekillenmiştir. Doğu Akdeniz'deki enerji potansiyeli, Türkiye için önemli bir fırsat sunmaktadır. Bölgedeki enerji keşifleri ve özellikle doğal gaz kaynaklarının varlığı, Türkiye'nin hem ekonomik büyümesine katkı sağlayacak hem de bölgesel enerji geçiş yollarındaki stratejik rolünü pekiştirecektir. Türkiye, bu kaynaklardan faydalanmak için çeşitli uluslararası iş birlikleri geliştirmiş ve bölgedeki enerji politikalarında önemli bir aktör haline gelmiştir. Türkiye'nin kendi kıta sahanlığındaki enerji projeleri ve bölgede gerçekleştirilen sondaj faaliyetleri, ülkenin enerji güvenliği stratejisiyle doğrudan ilişkilidir. Bununla birlikte, Türkiye'nin enerji stratejisi sadece kendi çıkarları doğrultusunda değil, aynı zamanda bölgesel enerji hatlarının çeşitlendirilmesi açısından da büyük önem taşımaktadır. Türkiye, Rusya, Azerbaycan ve diğer enerji üretici ülkelerle yaptığı anlaşmalarla hem enerji transitinin güvencesini sağlamakta hem de bölgedeki enerji kaynaklarının güvenli ve istikrarlı bir şekilde kullanılmasını teşvik etmektedir. Türkiye, enerji projeleri aracılığıyla hem bölgesel iş birliğini güçlendirmeyi hem de kendi stratejik etkisini artırmayı amaçlamaktadır. Türkiye'nin enerji güvenliğini sağlayan projelerden biri olan Trans-Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP), Türkiye'nin hem doğalgaz ithalatını çeşitlendirmesini hem de enerji geçiş yollarındaki stratejik rolünü güçlendirmesini sağlayan önemli bir projedir. TANAP, aynı zamanda Türkiye'nin bölgesel enerji politikalarını şekillendiren ve bölgedeki enerji güvenliğini pekiştiren bir unsurdur. Türkiye'nin bu tür projelere verdiği önem, Doğu Akdeniz'deki stratejik vizyonunun bir parçası olarak görülmektedir.

Sonuç

21. yüzyılın başlarından itibaren gerçekleştirilen enerji keşifleriyle Doğu Akdeniz, yalnızca bir jeopolitik çekişme alanı olmaktan çıkmış; aynı zamanda enerji güvenliği, uluslararası hukuk, deniz yetki alanları ve büyük güç rekabetinin iç içe geçtiği karmaşık bir stratejik denklem haline gelmiştir. Bölgedeki hidrokarbon kaynaklarının varlığı, enerji arzının çeşitlendirilmesi ve bağımlılık ilişkilerinin yeniden şekillendirilmesi açısından küresel aktörler için cazip bir fırsat sunarken; bu kaynakların paylaşımı ve işletilmesi ise bölgesel aktörler arasında kalıcı anlaşmazlıklara neden olmaktadır. Bu bağlamda Doğu Akdeniz, sadece enerji kaynaklarının paylaşımı üzerinden değil, bu paylaşımın doğurduğu stratejik ve siyasal sonuçlar üzerinden de uluslararası ilişkiler literatüründe öncelikli bir inceleme konusu haline gelmiştir.

Realist uluslararası ilişkiler teorisi çerçevesinde değerlendirildiğinde, Doğu Akdeniz’deki gelişmeler klasik güç siyaseti dinamiklerini açık biçimde yansıtmaktadır. Realizmin temel varsayımlarından biri olan güç ve güvenlik eksenli dış politika davranışları, bölgede yer alan aktörlerin pozisyonları ile büyük ölçüde örtüşmektedir. Enerji kaynaklarının kontrolü, kıta sahanlıklarının sınırlandırılması, deniz yetki alanlarının tanınması ya da reddedilmesi gibi meseleler; devletlerin hayatta kalma güdüsü, egemenlik alanlarını genişletme arzusu ve stratejik üstünlük sağlama amacıyla şekillenen dış politika tercihlerinin temelini oluşturmaktadır.

ABD, AB ve Rusya gibi küresel aktörler, Doğu Akdeniz’deki enerji potansiyelini yalnızca ekonomik bir değer olarak değil, aynı zamanda jeopolitik bir kaldıraç olarak değerlendirmektedir (Dönmez, 2022, s. 193). ABD, bölgedeki politikalarını, Avrupa’nın enerji güvenliğini artırmak ve Rusya’nın enerji tekeli kırma amacıyla şekillendirmekte; bu doğrultuda Yunanistan, İsrail ve GKRY ile olan iş birliklerini stratejik ortaklıklara dönüştürmektedir. AB ise, enerji arz güvenliğini sağlamak ve Rusya’ya olan bağımlılığı azaltmak adına Doğu Akdeniz enerji kaynaklarını önemli bir alternatif olarak görmektedir. Bu stratejik yaklaşım, AB’nin dış politikasında enerji güvenliği boyutunun giderek daha fazla ön plana çıkmasına neden olmaktadır. Rusya ise, mevcut enerji tekeli koruma gayretiyle Türkiye ile kurduğu stratejik iş birlikleri sayesinde hem bölgesel dengeyi etkilemekte hem de Avrupa pazarına erişimini güvence altına alma hedefini sürdürmektedir.

Türkiye’nin konumu ise, bölgesel ve küresel enerji politikalarının kesişim noktasında şekillenmektedir. Türkiye hem kendi enerji ihtiyacını karşılamak hem de enerji geçiş yolları üzerindeki kontrolünü artırmak amacıyla Doğu Akdeniz’deki faaliyetlerini yoğunlaştırmakta; bu süreçte "Mavi Vatan" doktrini temelinde egemenlik iddialarını savunmaktadır. Türkiye’nin Libya ile imzaladığı deniz yetki alanı anlaşması, Doğu Akdeniz’deki dengeyi önemli ölçüde etkilemiş ve GKRY-Yunanistan-İsrail üçgeninde şekillenen enerji ittifaklarına karşı alternatif bir blok oluşturulmasının önünü açmıştır. Bu gelişmeler, enerji rekabetinin klasik diplomatik sınırların ötesine taşındığını ve askeri, siyasi, ekonomik unsurların iç içe geçtiği yeni bir güç mücadelesine dönüştüğünü göstermektedir.

Bölgesel düzlemde ise enerji projelerinin teknik fizibilitesinden ziyade, siyasi uygunluk ve ittifak yapılarına dayalı olarak şekillenmesi dikkat çekicidir. EastMed gibi yüksek maliyetli ve siyasi olarak tartışmalı projeler, yalnızca ekonomik gerekçelerle değil, aynı zamanda bölgesel aktörlerin birbirlerine olan güven düzeyi, ABD ve AB gibi güçlerin politik iradesi ve Türkiye’nin bölgedeki dışlanmış pozisyonu üzerinden değerlendirilmektedir. Bu noktada enerji diplomasisi, klasik enerji mühendisliğinden çok daha fazla jeopolitik hesaplamalara dayanmaktadır.

Bütün bu veriler ışığında değerlendirildiğinde, Doğu Akdeniz’de enerji kaynakları etrafında şekillenen rekabetin önümüzdeki dönemde de süreceği öngörülebilir. Ancak bu sürecin, yalnızca ekonomik çıkarlar temelinde değil, bölgesel güç projeksiyonları, güvenlik mimarileri, ittifak sistemleri ve hukuki statü tartışmaları gibi çok boyutlu parametreler üzerinden gelişeceği açıktır. Realist kuramın öngördüğü gibi, devletlerin kendi çıkarlarını maksimize etme ve güç dengesini lehine çevirme çabaları, Doğu Akdeniz’deki enerji mücadelesinin temel dinamiği olmaya devam edecektir.

Bölgesel barış ve istikrarın sağlanması, ancak enerji kaynaklarının paylaşımı ve işletilmesi konusunda çok taraflı, kapsayıcı ve uluslararası hukuka uygun bir çerçeve oluşturulmasıyla mümkün olabilir. Bu bağlamda, enerji kaynaklarının bir çatışma unsuru olmaktan çıkarılarak iş birliği temelli bir düzleme taşınması hem bölgesel güvenliğe hem de küresel enerji arz güvenliğine katkı sağlayacaktır. Aksi takdirde, Doğu Akdeniz’de enerji denklemi, yalnızca

ekonomik değil, aynı zamanda siyasal ve askeri gerilimleri besleyen bir kriz alanı olmayı sürdürecektir.

Kaynakça

- Aksoy, M., & Merkezi, S. A. (2016). *Doğu Akdeniz enerji rekabeti*. İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, İnsamer, 23.
- Anthony, I. & Sahlin, M. (23 Ekim 2020). *Doğu Akdeniz’de deniz yetki alanı ihtilafları: Neden şimdi ve neden değil?* <https://www.sipri.org/commentary/essay/2020/maritime-disputes-eastern-mediterranean-why-and-why-now> (Erişim tarihi: 24 Nisan 2025)
- Arıdemir, H., & Allı, Ç. (2019). Doğu Akdeniz bölgesindeki münhasır ekonomik bölge tartışmalarının analizi. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 4(10), 188–202.
- Bahgat, G. (2014). Alternative energy in Israel: Opportunities and risks. *Israel Affairs*, 20(1), 1–18.
- Bardakçı, M. (2022). *Turkey and the major powers in the Eastern Mediterranean crisis from the 2010s to the 2020s*. *Comparative Southeast European Studies*, 70(3), 516-539.
- Barnes, C. & Palacios, Z. (5 Ekim 2023). *Lebanon, what’s next?* <https://www.spglobal.com/commodity-insights/en/research-analytics/lebanon-whats-next> (Erişim tarihi: 25 Nisan 2025)
- Baylis, J., Smith, S., & Owens, P. (Eds.). (2020). *The globalization of world politics: An introduction to international relations*. Oxford University Press.
- Butter, D. (2021). *Egypt’s energy ambitions and its Eastern Mediterranean policy*. *Eastern Mediterranean in Uncharted Waters: Perspectives on Emerging Geopolitical Realities*, 45-51.
- Can, F. (31 Aralık 2019). *Doğu Akdeniz’de ne kadar doğal gaz rezervi var?* <https://tr.euronews.com/2019/12/31/dogu-akdeniz-ne-kadar-dogal-gaz-rezervi-var-en-buyuk-payi-hangi-ulkeler-alacak> (Erişim tarihi: 25 Nisan 2025)
- Dönmez, S. (2022). *Doğu Akdeniz’de bölgesel güvenlik sorunu: Enerji ve ittifaklar*. *Bilge Strateji*, 13(24), 186-208.
- Eçen, A. F., Bulut, S., & Ayçin, T. (2021). *Doğu Akdeniz meselesinde Yunan lobisinin Türkiye karşıtı faaliyetleri*. *İletişim ve Diplomasi*, (6), 111-137.
- Ellinas, C., Roberts, J. & Tzimitras, H. (1 Ağustos 2016). *Hydrocarbon developments in the Eastern Mediterranean*. https://css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/resources/docs/Atlantic%20Council-Hydrocarbon%20Developments%20in%20the%20Eastern_Mediterranean.pdf (Erişim tarihi: 24 Nisan 2025)
- Enerdata. (29 Şubat 2016). *Leviathan partners aim to accelerate gas field development*. <https://www.enerdata.net/publications/daily-energy-news/leviathan-partners-aim-accelerate-gas-field-development-israel.html> (Erişim tarihi: 24 Nisan 2025)

- Erkalan, B. (24 Ocak 2025). *Türkiye’nin bu yıl 53,2 milyar metreküp doğal gaz tüketeceği öngörüldü*. <https://www.aa.com.tr/tr/enerjiterminali/dogal-gaz/turkiyenin-bu-yil-53-2-milyar-metrekup-dogal-gaz-tuketecegi-ongoruldu/47057> (Erişim tarihi: 25 Nisan 2025)
- Erkan, H. S. (2023). Türkiye’nin Orta Asya’da ne işi var? In F. Kaya (Ed.), *Türkiye’nin orada ne işi var? Türkiye’nin bölge ülkeleriyle ilişkileri* (ss. 139–152). İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Erkut, F. N. (2022). *Türkiye’nin yeni strateji arayışları: Mavi Vatan Doktrini*.
- Gidaris, D., & Gogas, P. (2021). *Natural gas networks in Greece: The present and the prospects of the future*.
- Goldthau, A. C., Richert, J., & Stetter, S. (2024). Leviathan awakens: Gas finds, energy governance, and the emergence of the Eastern Mediterranean as a geopolitical region. *Review of Policy Research*, 41(2), 310-328.
- Grand, J. A., Saab, B., Benitez, J., & Kramer, F. (2017). *Toward a strategy for the Mediterranean*. Atlantic Council.
- Harunoğulları, M. (2020). *Doğu Akdeniz enerji havzası: Bölge üzerinde yaşanan uluslararası anlaşmazlık ve rekabet*. *International Journal of Geography and Geography Education*, (42), 455-481.
- Hochberg, M. (2022). *Israel's Energy Potential: Securing the Future*. Middle East Institute.
- İlter, E., & Kınık, H. (2017). *Türkiye’nin enerji denklemi: Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı ve Türk Akımı*. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (18), 185-200.
- İren, A. A., & Atlı, M. (2022). *Neo-realist perspektiften Doğu Akdeniz ve enerji güvenliği*. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), 325-342.
- İstikbal, D., & Boyraz, H. M. (2019). *Doğu Akdeniz enerji kaynaklarına ekonomi-politik bir yaklaşım*. *Kıbrıs Araştırmaları ve İncelemeleri Dergisi*, 3(5), 69-86.
- Jervis, R. (1994). *Hans Morgenthau, realism, and the scientific study of international politics*. *Social Research*, 853-876.
- Kakışım, C. (2020). *Türkiye’nin bölgesel doğal gaz merkezine dönüşebilme potansiyeli*. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 8(24), 255-280.
- Karagöl, E. T., & Kızılkaya, M. (2015). *Rusya-AB-Türkiye üçgeninde Türk Akımı*. *Seta Perspektif*, 105, 1-6.
- Keypour, J. (2022). *Replacing Russian gas with that of the United States: A critical analysis from the European Union energy security perspective*. *Russian Journal of Economics*, 8(2), 189-206.
- Kısacık, S. (2019). 21. yüzyılda Avrupa Birliği’nin enerji güvenliği politikaları bağlamında Akdeniz bölgesinin önemi. In H. Çomak & Ş. B. Şeker (Eds.), *Akdeniz jeopolitiği* (1. baskı, ss. 1101–1127). Nobel Yayıncılık.
- Lutterbeck, D., & Engelbrecht, G. (2009). *The West and Russia in the Mediterranean: Towards a renewed rivalry?* *Mediterranean Politics*, 14(3), 385-406.
- Machiavelli, N. (1993). *The prince (1513)*. *Hertfordshire: Wordsworth Editions*.

- Mira, E. R. (2022). *Türkiye–Libya arasında imzalanan “Akdeniz’de deniz yetki alanlarının sınırlandırılmasına ilişkin mutabakat muhtırası”nın Türk dış politikasına etkisi*. Anadolu Strateji Dergisi, 4(1), 17-37.
- Morgenthau, H. (1958). Realism in international politics. *Naval War College Review*, 10(5), 1-15.
- Morgenthau, H. J., Thompson, K. W., & Clinton, W. D. (1985, February). *Politics among nations: The struggle for power and peace*.
- Papada, L., & Kaliampakos, D. (2016). Measuring energy poverty in Greece. *Energy Policy*, 94, 157-165.
- Peker, H. S., Oktay, K. Ö., & Şensoy, Y. (2019). *Doğu Akdeniz’de deniz yetki alanları ve enerji kaynakları çerçevesinde Türkiye’nin enerji güvenliği*. Güvenlik Bilimleri Dergisi, 8(1), 85-106.
- Prontera, A., & Ruszel, M. (2017). Energy Security in the Eastern Mediterranean. *Middle East Policy*, 24(3).
- Reuters. (22 Temmuz 2012). *Blast rocks Egypt’s gas pipeline to Israel, Jordan*. <https://www.reuters.com/article/world/blast-rocks-egypt-s-gas-pipeline-to-israel-jordan-idusb86100t/> (Erişim tarihi: 24.04.2025)
- Sarp, A. (2019). *Avrupa Birliğinden Avrupa Enerji Birliğine yol haritası ve Türk-Rus-Azeri enerji koridorunun analizi* (Master's Thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Şahin, İ. (2020). *Türkiye-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti kıta sahanlığı anlaşması*. Adalet Dergisi, (65), 51-70.
- Sørensen, G., Møller, J., & Jackson, R. H. (2022). *Introduction to international relations: theories and approaches*. Oxford university press.
- Sıvış, E. (2019). *ABD’nin Avrupa enerji pazarına yönelik izlediği dış politika: Kaya gazı devrimi ve Avrupa pazarında Rus hâkimiyetine karşı LNG hamlesi*. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 8(3), 2177-2202.
- Stergiou, A. (15 Şubat 2024). *Between conflict and survival: The new energy geopolitics of the Eastern Mediterranean*. <https://www.e-ir.info/2024/02/15/between-conflict-and-survival-the-new-energy-geopolitics-of-the-eastern-mediterranean/> (Erişim tarihi: 24.04.2025)
- Stern, J. (2020). *The role of gases in the European energy transition*. Russian Journal of Economics, 6(4), 390-405.
- Turan, İ., & Çelikoğlu, Ş. (2023). *Enerji güvenliği açısından Sakarya Gaz Sahası*.
- Waltz, K. N. (1967). *International structure, national force, and the balance of world power*. Journal of International Affairs, 21(2), 215-231.
- Waltz, K. N. (2010). *Theory of international politics*. Waveland Press.
- Yılmaz, E. (2018). *Doğu Akdeniz’de enerji çıkmazı*. Seta Perspektif, 188, 1-5.
- Yiğit, C., & Gürel, S. (2020). Morgenthau, tutucu aktör ve düzensiz göç: Türkiye’nin Ortadoğu stratejisinin göç alan ülke olmasıyla ilişkisi. *R&S-Research Studies Anatolia Journal*, 3(2), 142–155.

Küresel Güney Perspektifi'nden Çin ve Türkiye Arasındaki Akademik Etkileşimler

Academic Interactions Between China and Türkiye from a Global South Perspective

*Zhu JIAYI**

*Ahmet Çağrı SOYLU***

Başvuru Tarihi: 25 Mayıs 2025

Kabul Tarihi: 14 Haziran 2025

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Özet

Bu makale, Çin ve Türkiye arasındaki akademik etkileşimleri Küresel Güney perspektifinden ele alarak, bu ilişkinin tarihsel gelişimini ve kurumsal boyutlarını karşılaştırmalı olarak incelemektedir. Çalışmada, 1949'dan günümüze kadar iki ülkede üretilmiş 700'ün üzerinde kitap, makale ve tez analiz edilmiş; dil eğitimi, kurumsal yapı, insan kaynağı ve yayın dili gibi bilgi üretimini şekillendiren unsurlar kapsamlı biçimde değerlendirilmiştir. Nicel veriler, uzun dönemli gözlemler ve gayriresmî görüşmelerden elde edilen bulgularla desteklenmiştir. Karşılaştırma sonuçları, Çin'deki Türkiye çalışmalarının büyük ölçüde Batı kaynaklarına dayandığını, Türkçe bilen akademisyen sayısının sınırlı olduğunu ve saha verisinin yok denecek kadar az olduğunu; Türkiye'deki Çin çalışmalarında ise Çince kaynak kullanımının oldukça kısıtlı kaldığını ve araştırmaların çoğunlukla İngilizce literatüre bağımlı yürütüldüğünü ortaya koymaktadır. Bu durum, iki ülkedeki kurumsal kapasite farkları, dil engelleri ve stratejik önceliklerin uyumsuzluğundan kaynaklanmaktadır. Bu çerçevede çalışma, Batı merkezli bilgi üretim sistemine alternatif olarak daha eşitlikçi ve çok merkezli akademik işbirliği modelleri geliştirmenin yollarını tartışmaktadır.

Anahtar kelimeler: Çin-Türkiye İlişkileri, Küresel Güney, Sinoloji, Türkoloji.

Abstract

This article examines the academic interactions between China and Türkiye from the perspective of the Global South, providing a comparative analysis of their historical development and institutional structures. The study analyzes over 700 books, articles, and theses produced in both countries from 1949 to the present, and offers a comprehensive assessment of factors shaping knowledge production, including language education, institutional capacity, human resources, and publication language. The quantitative data are

* Tsinghua University, Institute for International and Area Studies, Pekin. Çin. ORCID: J.Z. 0009-0007-1631-517X.

** Middle East Technical University, Faculty of Economic and Administrative Sciences, Ankara. Türkiye. ORCID: 0009-0004-1019-2015

supported by insights derived from long-term observations and informal interviews. The comparative findings reveal that Turkish Studies in China largely rely on Western sources, with a limited number of scholars proficient in Turkish and almost no fieldwork being conducted. Conversely, Chinese Studies in Türkiye demonstrate a similarly limited use of Chinese-language sources, with most research heavily dependent on English literature. This situation is attributed to disparities in institutional capacity, language barriers, and misaligned strategic priorities between the two countries. In this context, the study discusses possible ways to develop more equitable and decentralized models of academic collaboration as an alternative to the dominant Western-centered knowledge production system.

Keywords: Sino-Turkish relations, Global South, Sinology, Turkology.

1. Giriş

Çin ve Türkiye, tarih boyunca Avrasya coğrafyasının iki karşıt bölgesinde yer alan önemli medeniyetler olarak, kültürel ve ekonomik etkileşim açısından uzun bir geçmişe sahiptir. Antik İpek Yolu, bu iki ülke arasında sadece ticaretin değil, aynı zamanda bilgi, din ve kültürel değerlerin aktarımını sağlayan çok yönlü bir medeniyet köprüsü olmuştur (Ma, 2014). Tang (唐) Hanedanı döneminden itibaren Çin porselenleri, bronz eşyaları ve diğer lüks ürünler Türk topraklarında büyük ilgi görmüş, bunlar Topkapı Sarayı'ndaki koleksiyonlarda günümüze kadar ulaşmıştır. Bu maddi kültür ürünleri, iki halk arasındaki tarihsel dostluğun ve karşılıklı merakın somut delilleri olarak değerlendirilebilir. 19. yüzyılın sonlarıyla birlikte, hem Osmanlı hem de Qing İmparatorluğu batılılaşma baskısı, anayasal reform hareketleri ve sömürge tehditleriyle karşı karşıya kalmış; bu süreç sonunda Türkiye Cumhuriyeti (1923) ve Çin Halk Cumhuriyeti (1949) modern ulus-devletler olarak sahneye çıkmıştır (Gong, 2023). Ancak modern dönemdeki bu ortak deneyimlere rağmen, Çin ile Türkiye arasındaki akademik etkileşim tarihsel bağlara kıyasla oldukça sınırlı kalmıştır (Ergenç, 2015).

Günümüz küresel dünyasında ülkeler arası etkileşim sadece ekonomik veya siyasi boyutta değil, aynı zamanda bilgi üretimi ve kültürel anlayış açısından da büyük önem taşımaktadır. Çin'in yükselen küresel rolü ve Türkiye'nin Avrasya'daki stratejik konumu düşünüldüğünde, iki ülke arasında daha derinlikli ve çok boyutlu bir akademik diyalog kaçınılmaz hâle gelmiştir. Ne var ki, her iki halkın diğerini tanıma düzeyi sınırlıdır. Çin kamuoyunda Türkiye, genellikle Orta Doğu bağlamına indirgenmiş biçimde algılanmakta; Türk kamuoyunda ise Çin'e dair bilgi büyük ölçüde Batı merkezli söylemlerle şekillenmektedir.

Çin'de Türkiye üzerine yapılan akademik çalışmaların mevcut durumu incelendiğinde, disiplinler arasındaki dağılımın oldukça dengesiz olması ve çalışmaların metodolojik eksiklikleri göze çarpmaktadır. CNKI (Çin Ulusal Bilgi Altyapısı) veritabanında "Türkiye" anahtar kelimesiyle yapılan taramalarda toplam 4040 makale bulunmakta, bunların %22'si "Çin siyaseti ve uluslararası ilişkiler", %17'si "sanayi ekonomisi", %8'i "ticaret ekonomisi", %6'sı "tarım ekonomisi" ve %5'i "ekonomik reformlar" konularına odaklanmaktadır. Bu veriler, Çin'de Türkiye üzerine yapılan çalışmaların ağırlıklı olarak siyasal ve ekonomik konularla sınırlı kaldığını göstermektedir. Kültür, din, toplum yapısı, tarih, eğitim ya da akademik kurumlar gibi alanlara dair üretim son derece sınırlıdır. Ayrıca, "Çin-Türkiye" anahtar kelimesiyle yapılan aramalarda yalnızca 286 makale, 44 yüksek lisans ve doktora tezi ve 10 konferans bildirisi tespit edilmiştir. Bunların çoğu, Kuşak ve Yol İnisiyatifi bağlamında iki ülke arasındaki ekonomik iş birliğini ele almakta, akademik kurumlar arası iş birliği, bilgi üretimi süreçleri veya dil eğitimi gibi konulara yeterince yer vermemektedir. Örneğin, Zou Zhiqiang (2018), 《新时期中国和土耳其人文交流的进展与挑战》[Development and Challenges of

People-to-People Exchanges between China and Turkey in the New Era] başlıklı çalışmasında Çin ve Türkiye arasındaki kültürel etkileşimleri genel hatlarıyla ele almakta; turizm, yayıncılık ve akademik değişim gibi konuları tartışmaktadır. Ancak çalışmanın kapsamının oldukça geniş olması nedeniyle alt başlıklar derinlemesine incelenmemiş, yüzeysel bir değerlendirme ile yetinilmiştir. Ayrıca bu çalışmada ampirik veri eksikliği de dikkat çekmektedir. Makalede Türkiye'deki Çin çalışmaları incelenmekteyken, Çin'deki Türkiye araştırmalarına ilişkin herhangi bir çözümleme bulunmamaktadır. Bununla birlikte, makalenin yayımlandığı 2018 yılından bu yana geçen yedi yıllık süreçte hem dünyada hem de iki ülke arasındaki ilişkilerde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Dolayısıyla makaledeki bilgilerin güncelliği de tartışmaya açıktır.

Ai Wendi Yüner (2020) tarafından yayımlanan ve “Bir Kuşak Bir Yol” çerçevesinde Çin-Türkiye kültürel ilişkilerini analiz eden bir diğer çalışma ciddi metodolojik eksiklikler taşımaktadır. Yazar, yalnızca iki ulusal gazeteye dayanarak Türkiye medyasının Çin'e olan ilgisini ölçmeye çalışmakta; ancak Batılı ajanslardan aktarılan haberlerle Türkiye kaynaklı içerikleri ayırt etmemekte, örneklem sayısı yetersiz kalmaktadır. Ayrıca, yazar Çin'de Türkiye üzerine açılan bölümlerden yalnızca dört tanesini saymaktadır. Oysa o dönemde bile ondan fazla üniversitede Türkiye çalışmaları yürütülmekteydi. Buna ek olarak, çalışmada akademik dergiler, merkezler, tez üretimi gibi önemli yapısal göstergelere hiç yer verilmemiştir. Ayrıca bu çalışmada karşılaştırmalı analiz, yeterli kaynak kullanımı ve istatistiksel derinlik bulunmamaktadır. Diğer taraftan, You Shuaici (2021) ve Mu Xinyi (2022) gibi akademisyenler, Kuşak ve Yol'un Türkiye üzerindeki ekonomik etkilerini ele almakta; ancak onların oluşturduğu çalışmalarda da karşılıklı bilgi üretimi süreçleri veya akademik eşitsizlikler değerlendirilmemektedir. Özellikle Mu Xinyi, iş birliğini “beş bağlantı indeksi” üzerinden sayısallaştırmakta ancak toplumsal ve kurumsal arka planı ihmal etmektedir.

Kültürel algı, medya temsilleri ve halklar arası etkileşim konularını ele alan bazı çalışmalar da mevcuttur. Li Huiqun ve Hu Xiaomei (2020), Türk medyasının Çin'e dair haberlerini analiz etmiş; Li Huiqun ve Xia Yongmin (2021) ise Türk halkının Çin algısını iki anket dalgası üzerinden incelemiştir. Ancak bu çalışmalar daha çok Çin'in yurtdışı imajını değerlendirmekte; Türkiye'deki Çin algısını doğrudan etkilemekten ziyade, CRI gibi Çin kurumlarının “başarılarını” vurgulayan anlatılar üretmektedir. CRI'nin Türkçe servisinin gerçek etkisi oldukça sınırlı olmasına rağmen, bu çalışmalar daha çok kurum içi propaganda belgeleri niteliğindedir.

Eğitim ve akademik etkileşim üzerine yapılmış sınırlı sayıdaki çalışmalar ise ciddi eksiklikler taşımaktadır. Örneğin, Altındal (2014) Türkiye'nin Çin ile diplomatik ilişkilerini tarihsel olarak ele almakta, ancak bu çalışmanın da odak noktası büyük ölçüde devletler arası stratejik çıkar çatışmaları ve ideolojik engeller üzerinedir. Li Jun (2021) ise Türkiye ile Çin arasında sağlık turizmi iş birliğini incelerken, iki ülkenin kültürel ve yapısal farklılıklarının getirdiği zorlukları belirtmekte ancak öneriler oldukça yüzeysel kalmaktadır.

Türkiye'deki akademik literatürde Çin çalışmaları, Çin'deki Türkiye çalışmalarına kıyasla uzun yıllar boyunca daha detaylı bir şekilde gelişmiştir. Bunun temel nedeni, 1935 yılında Ankara Üniversitesi bünyesinde kurulan Sinoloji Anabilim Dalı'dır. Ankara Üniversitesi Sinoloji Ana Bilim Dalı'ndan nitelik bakımından önemli çalışmalar üretilmiş olsa da alanda nicelik sorunu devam eden bir problem olarak varlığını sürdürmüştür. Eyüp Sarıtaş'ın 2011 yılında kaleme aldığı “1935 Yılından İtibaren Türkiye'de Yapılan Çin Araştırmalarına Genel Bir Bakış” başlıklı makalesi, bu tarihten itibaren Türkiye'de gerçekleştirilen Çin araştırmalarını kapsamlı bir şekilde özetlemektedir. Ancak makale, bilgi verici ve didaktik bir üsluba sahip olup herhangi bir teorik çerçeveye veya özgün bir argümana dayanmamaktadır. Bu yönüyle çalışmanın,

mevcut literatüre eleştirel bir katkı sunma veya yeni bir tartışma alanı açma potansiyeli sınırlı kalmaktadır. Seriyeye Sezen’in 2016 yılında yayımladığı “China in Turkish Academic Literature: An Overview” başlıklı makalesi ise Türkiye’de Çin’e dair yapılan akademik incelemelerin niceliksel bir analizini sunmaktadır. Makale, 2016 yılına kadar gerçekleştirilen çalışmalar hakkında önemli istatistiksel veriler sağlamasına rağmen, bu incelemelerin kültürel, sosyal ve politik boyutlarını derinlemesine ele alma konusunda sınırlı kalmaktadır. Bu durum, son dönemde Çin hakkında üretilen pek çok akademik inceleme için geçerlidir. İncelemeler, çoğunlukla literatüre özgün katkı sunabilecek teorik bir çerçeveden yoksun ve kuramsal derinlikten uzak bir biçimde kaleme alınmaktadır. Bu eksiklik, özellikle siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler gibi alanlarda belirgin şekilde görülmektedir. Öte yandan, sinoloji veya Çin tarihi gibi doğrudan Çin’i merkezine alan disiplinlerde üretilen çalışmalarda bu yüzeysellik daha az hissedilmektedir. Bu noktada, Ankara Üniversitesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Sinoloji Anabilim Dalı’nın önemi büyüktür. Örneğin, bölümün güncel başkanı Prof. Dr. Gürhan Kirilen, Çin’de belirli bir süre yaşamış, Çin tarihi ve modern Çin sosyolojisine hâkim bir akademisyen olarak Türkiye’deki akademik birikime önemli katkılar sunmaktadır. Benzer şekilde, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatı Bölümü, Çin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı öğretim üyesi Prof. Dr. Giray Fidan da birçok Çin klasiğini Çince orijinalinden Türkçeye çevirerek alana değerli katkılar sağlamaya devam etmektedir. Ancak, Çin’i derinlemesine tanıyan ve Çinceye hâkim uzmanların genellikle sinoloji, Çin tarihi ve benzeri alanlarla sınırlı kalması; siyaset bilimi, ekonomi, sosyoloji ve uluslararası ilişkiler gibi sosyal bilimlerin diğer disiplinlerinde ise Çin ile ilgili çalışmaların aynı derinlikte yürütülememesi, Türk akademisinin önemli bir açığıdır. Son yıllarda, özellikle tez çalışmalarında Çin, ekonomik yükselişi nedeniyle sıkça ele alınsa da bu çalışmalar genellikle yalnızca sayısal verilere dayanan analizlerle sınırlı kalmakta, yapısal ve sosyolojik temellendirme açısından zayıf bir tabana sahip olmaktadır. Bu bağlamda, Çin üzerine uzmanlaşacak yeni araştırmacıların yetişmesi ve disiplinler arası nitelikli çalışmalar üretilmesi, Türk akademisine ciddi katkılar sağlayacaktır. Ayrıca, bu durum Türkiye’nin küresel gelişmeleri daha yakından takip eden, trendlere hâkim ve günceli yakalayabilen bir akademik düzeye ulaşmasına da katkıda bulunacaktır.

Tüm bu eksiklikler göz önüne alındığında, bu makale birkaç yönden literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır: (1) Çin’deki Türkiye çalışmaları ile Türkiye’deki Çin çalışmalarını karşılaştırmalı, tarihsel ve kurumsal olarak analiz ederek disiplinler arası bir haritalama ortaya koymak; (2) Çin’deki Türkiye araştırmaları ve Türkiye’deki Çin araştırmaları üzerine yalnızca teorik değil, aynı zamanda ampirik düzeyde veri üretmek, mevcut üretim eğilimlerini bibliyometrik verilerle analiz etmek; (3) Sadece Batı merkezli kaynaklara değil, doğrudan Çince ve Türkçe birincil kaynaklara dayanan analizlerle “Küresel Güney” perspektifinin bilgi üretiminde nasıl güçlendirilebileceğini göstermek; (4) Gerek saha gözlemleri gerekse yazara ait nitel görüşmelerle mevcut akademik üretimlerdeki yapısal asimetrleri açığa çıkarmak.

Bu bağlamda, bu çalışma Çin ve Türkiye arasındaki akademik etkileşimlerin mevcut durumunu, yapısal dinamiklerini ve geleceğe yönelik eğilimlerini Küresel Güney perspektifiyle analiz etmeyi amaçlamaktadır. Zira Küresel Güney, Batı merkezli bilgi hiyerarşilerine karşı çıkan, farklı modernleşme deneyimlerini anlamlandırmaya çalışan alternatif bir bakış açısı sunar (Jinghong, 2021). Hem Çin hem de Türkiye, tarihsel olarak Batılı epistemolojik merkezlerin dışında kalmış, bu nedenle de başka ülkeleri anlamaya çalışırken kendi bilgi üretim modellerini geliştirme çabasında benzer sorunlarla karşılaşmıştır. Dolayısıyla bu çalışma şu temel sorulara odaklanmaktadır: Çin ve Türkiye arasındaki kültürel değişimin büyük oranda gerçekleştirilememesinin sebepleri nelerdir ve neden bu iki ülke arasındaki bilgi alışverişi Batı paradigmasına bağımlı haldedir? Bilgi üretiminde hangi yapısal engeller mevcuttur? Ayrıca toplumsal aktörler bu engelleri nasıl aşabilir?

Bu sorular çerçevesinde, çalışmanın temel amacı Çin ve Türkiye arasında akademik düzeydeki etkileşimin mevcut fotoğrafını çekmek, bu ilişkinin güçlü ve zayıf yönlerini tespit etmek ve gelecekte daha eşitlikçi ve çok kutuplu bir akademik iş birliği zemininin inşasına katkıda bulunmaktır.

2. Teorik Çerçeve ve Metodoloji

Bu çalışmanın kapsamı, Çin'in Türkiye araştırmalarının ve Türkiye'nin Çin araştırmalarının tarihi, mevcut durumu ve eğilimlerini içermektedir. Araştırma, her iki ülkenin 1949 yılından günümüze kadar birbirleri hakkında yayımladıkları kitapları, makaleleri, tezleri ve insan kaynağı eğitimi incelemektedir. Bu çalışma, temelde Küresel Güney Teorisi çerçevesinde bir analiz sunmakla birlikte, metodolojik olarak veriye dayalı ampirik bir yaklaşım benimsemektedir.

Küresel Güney Teorisi, Batı merkezli akademik sistemin, Çin ve Türkiye gibi ülkeleri “yarı-çevresel” konumda tutarak bilgi üretiminde bağımlı kıldığını öne sürmektedir (Dados ve Connell, 2012). Bu teori, Batı dışındaki toplumların bilgi üretiminin sadece kendi içsel dinamikleriyle değil, aynı zamanda küresel bilgi hiyerarşisindeki konumlarıyla da şekillendiğini savunmaktadır. Çin'deki Türkiye çalışmaları, büyük ölçüde Batılı akademik gündemlere (örneğin, Orta Doğu'da demokratikleşme teorileri) dayanmakta, Türkiye'deki Çin araştırmaları ise çoğunlukla İngilizce literatürden “ikincil tercüme” yoluyla şekillenmektedir. Bu durum, Çin ve Türkiye akademisinin Küresel Güney içinde bile çok aracılık sorunu yaşamasına neden olmaktadır.

Ampirik metodoloji kapsamında, araştırmamız geniş bir yelpazede veri toplama ve analiz yöntemlerine dayanmaktadır. Çalışmamız, her iki ülkedeki akademik yayınların nicel analizini kapsayan kapsamlı bir bibliyotektik analiz içermektedir. Bu bağlamda, Çin'in 1949 yılından günümüze kadar Çince yayımlanmış Türkiye üzerine kitapları, makaleleri ve tezleri ile Türkiye'de 1923 yılından itibaren Çin üzerine yazılmış Türkçe, İngilizce ve Çince dillerindeki kitaplar, makaleler ve tezler incelenmiştir. Aynı zamanda, her iki ülkedeki akademik kurumların ve araştırma merkezlerinin dağılımını, tarihsel gelişimini ve odak alanlarını inceleyen kurumsal bir haritalama yapılmıştır. Bu kapsamda Çin'deki Türkoloji ve Türkiye araştırma merkezi, Türkiye'deki Çin araştırma merkezleri ve Sinoloji bölümleri ile her iki ülkedeki dil eğitimi veren üniversite bölümleri detaylı olarak ele alınmıştır.

Teorik çerçeve olarak bu çalışma, Küresel Güney yaklaşımını benimsemektedir. Kavramsal olarak Küresel Güney, tarihsel olarak sömürgeleştirilmiş, ekonomik olarak daha az gelişmiş ülkeleri ve bu ülkelerin ortak sosyo-politik bağlamını tanımlamak için kullanılan bir kavramdır. Küresel Güney yaklaşımı ise bu kavramı merkeze alarak geliştirilen postkolonyal teori, dekolonyal teori ve dünya-sistemi teorisi gibi diğer eleştirel bilgi geleneklerini kapsayan şemsiye bir kavram niteliğindedir.

Temelde postkolonyal teori, sömürgecilik sonrası dönemde kültürel, kimliksel ve siyasi etkileri analiz eden eleştirel bir yaklaşımken; dekolonyal teori, modernitenin ve kolonyallığın günümüze kadar süregelen etkilerini açığa çıkarmayı ve bu süreçte devam eden epistemik tahakkümü ortadan kaldırmayı hedefler. Wallerstein tarafından geliştirilen dünya-sistemi teorisi ise kapitalist dünya ekonomisini merkez, yarı-çevre ve çevre ülkeler sınıflandırmasıyla açıklamaya çalışır. Bu teoriye göre dünya, ulusal ekonomilerin birbirinden bağımsız değil, birbiriyle bağlı ve hiyerarşik bir iş bölümü ağı içinde örgütlendiği tek bir kapitalist sistemdir. Bu iş bölümü ağında merkez, refahın yüksek olduğu, inovasyonun ve katma değerli üretimin gerçekleştiği ülkeleri ifade ederken; çevre, merkezdeki üretime hammadde sağlayan, ucuz

işgücüne sahip, merkeze bağımlı ülkelerden oluşur. Yarı-çevre ise hem merkeze hem çevreye bağlı olan, kısmen sanayileşmiş ülkeler olarak tanımlanır.

Bu sınıflandırma günümüzde yalnızca ekonomik ilişkiler için değil, bilgi üretimi açısından da geçerlidir. Merkez ülkeler bilimsel teorileri, kavramları ve metodolojileri üretirken; çevre ülkeler bu bilgileri genellikle kendi yerel gerçekliklerine adapte etmeye çalışır. Bu durum, çevre ülkelerin teorik katkı bakımından sınırlı kalmasına; alan araştırması, veri toplama ve pratik bilgi üretiminde ise daha aktif rol üstlenmesine neden olmaktadır.

Bu teorik yaklaşımlar bir arada ele alındığında, Çin ve Türkiye gibi ülkelerin küresel bilgi üretimindeki konumlarını eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmeyi mümkün kılmaktadır. Gelecekte gerçekleştirilecek çalışmaların, bu teorik geleneklerin karşılaştırmalı analizine dayalı olarak daha karmaşık, eleştirel ve derinlemesine bir kuramsal çerçeve geliştirmesi beklenmektedir.

Bu bağlamda, bu çalışma, dekolonyal teori, postkolonyal teori ve dünya-sistemi teorisinin kesişim kümesi olan Küresel Güney perspektifini temel almakta ve incelemesini bu teorik zemin üzerine inşa etmektedir.

Diğer taraftan, araştırmada yararlanılan akademik çalışmaların tematik ve disipline bağlı dağılımını değerlendiren içerik analizi, tarih, ekonomi, uluslararası ilişkiler, kültür ve toplum çalışmaları gibi alanlara göre yayın dağılımlarını ve her iki ülkede basılan kitapların, makalelerin ve tezlerin konu bazlı sınıflandırılmasını içermektedir. Her iki ülkedeki akademik etkileşimlerin tarihsel gelişimini dönemsel olarak inceleyen karşılaştırmalı dönemselleştirme de metodolojimizin önemli bir parçasıdır. Çin'deki Türkiye çalışmaları için Soğuk Savaş Dönemi (1949-1971), Diplomatik Normalleşme Dönemi (1971-2013) ve Kuşak ve Yol Dönemi (2013-günümüz); Türkiye'deki Çin Çalışmaları için ise Sinoloji Çalışmalarının Başlangıcı (1935-1971), Diplomatik ilişkilerin Başlangıcı (1971-2013) ve Ekonomi ve Kuşak ve Yol Merkezli Dönem (2013-2025) şeklinde bir dönemselleştirme yapılmıştır.

Her iki ülkedeki yayınların sayısal dağılımı ve trendlerini inceleyen veri analizi, Çin'de yayımlanan Türkiye ile ilgili kitapların dönemsel dağılımı ve Türkiye'de yayımlanan Çin ile ilgili kitapların dönemsel dağılımını ortaya koymaktadır. Ayrıca, her iki ülkede dil eğitimi alan ve akademik uzmanlık geliştiren insan kaynağını inceleyen bir analiz de gerçekleştirilmiş, Çin'de Türkçe eğitimi alan öğrenci sayıları ve mezun profilleri ile Türkiye'de Çince eğitimi alan öğrenci sayıları ve mezun profilleri detaylı olarak ele alınmıştır.

Bu çalışma ağırlıklı olarak bibliyometrik analizlere ve kurumsal haritalamaya dayansa da, yalnızca nicel verilerle sınırlı kalmamaktadır. Çalışmada, Çin'de iki farklı üniversitede Türkoloji öğretim üyeliği tecrübesiyle edinilen gözlemlerden ve yüzlerce öğrenciyle sağlanan birebir etkileşimlerden, ayrıca Türkiye üzerine çalışan Çinli akademisyenlerle yapılan gayriresmî mülakatlardan yararlanılmıştır. Bu görüşmeler, Çin'deki Türkiye çalışmalarının hâlen oldukça sınırlı olduğunu; dil yeterliliği ve saha deneyimi eksikliklerinin yaygın biçimde görüldüğünü; akademik bilgi üretiminin çoğunlukla Batılı kaynaklara dayandığını ortaya koymaktadır. Benzer bir durum Türkiye'deki Çin çalışmaları için de geçerlidir. Bu yönüyle çalışma, yalnızca literatür temelli olmayıp uzun süreli alan deneyimine dayanan nitel gözlemlerle de desteklenmektedir.

Tüm bu veriler, Çin Üniversiteleri Dijital Kütüphane İşbirliği Projesi, Dangdang.com, CNKI (Çin'in en kapsamlı akademik sitesi), Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nin e-kitaplığı, Google Scholar ve Dergipark gibi kaynaklardan elde edilmiştir. Yapılan aramalarda "Çin", "Türkiye'deki Çin Araştırmaları", "Sinoloji Çalışmaları", "Sino-Türk İşbirliği", "Türkiye", "Türkiye Araştırmaları" ve "Osman" gibi anahtar kelimeler kullanılmıştır. CNKI veritabanında

yer alan 4040 akademik makale incelenmiş, disiplin bazında yayın eğilimleri görselleştirilmiş ve analiz edilmiştir. Bunun yanında, Çin'de Türkiye üzerine yayımlanan akademik tezler, resmi raporlar, üniversite müfredatları ve ilgili kurumsal belgeler de değerlendirme kapsamına alınmıştır. Bu yaklaşım, çalışmanın yalnızca Batı kaynaklı bilgi sistemine değil, yerel kaynaklara da dayandığını ortaya koyarak Küresel Güney epistemolojisine bağlılığını güçlendirmektedir. Çalışmanın ampirik verileri, kültürlerarası etkileşim ve yumuşak güç teorileri çerçevesinde değerlendirilmiş ve bu doğrultuda iki ülke arasındaki kültürel algı, temsil biçimleri ve karşılıklı etki düzeyine dair çeşitli çıkarımlar yapılmıştır.

3. Çin'deki Türkiye Araştırmaları

Çin'de Türkiye üzerine yapılan akademik çalışmaların geçmişi, Çin-Türkiye ilişkilerinin seyrine paralel bir gelişim göstermiştir. 1971 yılında iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin kurulmasına dek, Çin akademisinde Türkiye'ye yönelik ilgi oldukça sınırlıydı. Erken dönem araştırmalar genellikle dolaylı kaynaklara dayanan dil ve edebiyat odaklı girişimlerle sınırlı kaldı. Nitekim 20. yüzyıl başlarında başlayan Çin kaynaklı Türkiye araştırmaları, daha çok Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet'in ilk yılları hakkında genel bilgi aktaran eser tercümeleri veya tanıtıcı metinler şeklindeydi. 1949'da Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşundan 1971'e kadar süren dönemde, Çin'in dış politik öncelikleri ve akademik ortamı nedeniyle Türkiye, çalışma konusu olarak arka planda kaldı; bu yıllarda Türkiye üzerine yılda ortalama 100'ün altında akademik yayın yapıldığı görülmekteydi. Bu durum, Çin'in o dönem içe dönük politikaları ve ideolojik öncelikleriyle açıklanabilir.

1971'de diplomatik normalleşmeyle birlikte Türkiye, Çin akademisinin gündemine girmeye başlamıştır. 1970'ler ve 1980'ler boyunca süregelen sınırlı temaslara rağmen, Çinli araştırmacılar özellikle Türkiye'nin modernleşme deneyimi, Osmanlı mirası ve Türk dili gibi konulara yönelik ilk kapsamlı incelemeleri bu dönemde gerçekleştirmeye başladılar. Bu yıllarda Çin'deki Türkiye çalışmaları hâlen filolojik ve tarihî konularla sınırlı kalmaktaydı (Shen ve Işık, 2020). 1971 sonrasında artan siyasi ve ekonomik etkileşimler, Çinli akademisyenlerin Türkiye'yi bölgesel bir aktör olarak incelemesini teşvik etti. Bu dönemde üretilen çalışmaların önemli bir kısmı tarih ve uluslararası ilişkiler eksenindeydi. Bununla birlikte, 2000'lerin başına dek Türkiye araştırmaları halen sınırlı uzman grupları tarafından yürütülen, dil öğrenimi ve tercümelere dayalı bir alan niteliğindeydi. Nitekim ilgili çalışmada, Türkiye üzerine Çin'de üretilen yayınların sayısal olarak arttığı ancak ders kitabı, akademik makale ve tez gibi çıktılar bakımından yeterli düzeye ulaşmadığı tespit edilmiştir (Zhu, 2025).

Buna karşın, 2010'lu yıllarda, özellikle Çin'in 2013 yılında Kuşak ve Yol Girişimi'ni ilan etmesinden sonra, akademik yayın konusunda belirgin bir sıçrama yaşanmıştır. Türkiye'nin Kuşak ve Yol İnisiyatifi'nin batı güzergâhında kritik bir ortak olarak görülmeye başlanması, Türkiye'ye yönelik akademik ilgiyi artırmıştır. Bu sayede tarih, siyaset, edebiyat, dil, ekonomi ve kültürel ilişkiler gibi çok çeşitli temalarda yayınlar üretilmeye başlanmış; özellikle Osmanlı ve modern Türkiye tarihi üzerine yapılan çalışmalar dikkatleri üzerine çekmiştir. Liu Zhao gibi akademisyenlerin katkılarıyla yayımlanan yeni ders kitapları ve dilbilgisi materyalleri Türk dili eğitimini güçlendirirken, Elif Şafak gibi çağdaş yazarların eserlerinin de Çinceye çevrilmeye başlaması edebiyat alanında çeşitliliğin arttığını göstermektedir. Aynı zamanda, sosyal bilimler alanında da Türkiye'ye yönelik akademik makale sayısı hızla artmış; 2016 yılında 678'e ulaşan bu sayı, 2024 sonu itibarıyla toplamda 3.958'e yükselmiştir (Shen ve Işık, 2020). Bu gelişmeler, Türkiye çalışmalarının artık Çin akademisinde yalnızca filolojik bir alt disiplin değil, siyaset bilimi, ekonomi, tarih ve kültürel çalışmalarla entegre, olgunlaşmış bir araştırma alanı haline geldiğini açıkça ortaya koymaktadır.

2010’lu yıllardan itibaren Çin’deki Türkiye araştırmaları yalnızca yayın üretimiyle değil, aynı zamanda kurumsal altyapının güçlendirilmesiyle de dikkat çekici bir ilerleme kaydetmiştir. Çin’de Türkoloji eğitimi uzun yıllar boyunca sınırlı sayıda üniversiteyle ve düzensiz öğrenci alımlarıyla sınırlı kalmıştır. Özellikle Kuşak ve Yol Girişimi’nin ilanından sonra Türkiye’ye olan akademik ve diplomatik ilginin artmasıyla birlikte, Türk Dili ve Edebiyatı programları birçok üniversitede yaygınlaşmaya başlamıştır. Toplam 12 üniversitede² Türkçe eğitimi verilmekte ve yıllık mezun sayısı 60 ila 100 arasında değişmektedir. Bunun yanı sıra, Çin’deki Türkiye Araştırma Merkezleri’nin sayısı da artmıştır. Bugün itibarıyla Çin’de toplam 5 Türkiye Araştırma Merkezi bulunmaktadır.³

Bu kurumsallaşma çabası, yayımlanan kitapların ve makalelerin niceliğine de yansımaktadır. Türkiye üzerine Çince yayımlanan kitaplar özellikle 2013 sonrası hızlı bir artış göstermiştir. 1949 öncesi 16 olan kitap sayısı, 2013-2024 döneminde 61’e ulaşmıştır. Söz konusu yayınlar arasında Osmanlı İmparatorluğu ve modern Türkiye tarihi öne çıkmakta; Orhan Pamuk ve Nazım Hikmet gibi yazarların eserleriyle birlikte tarihsel ve güncel siyasal dönüşümler Çinceye aktarılan başlıca temaları oluşturmaktadır. Dil eğitimi ve çeviri faaliyetleri de yoğunluk kazanmış; Türkçe öğrenimine yönelik gramer, konuşma ve çeviri kitapları basılmıştır.

Akademik makale üretimi de benzer bir seyir izlemektedir. 2016’da Türkiye ile ilgili yayımlanan makale sayısı 678’e ulaşmıştır ve bu sayı Çin’de Türkiye araştırmalarının artık marjinal bir alan olmaktan çıkıp merkezi bir araştırma sahasına dönüştüğünü göstermektedir. Türkiye’yi konu alan çalışmalar, yalnızca siyasi boyutla sınırlı kalmayıp ekonomi, kültür ve edebiyat gibi alanlarda da yaygınlaşmıştır. En çok kullanılan anahtar kelimeler “Türkiye”, “İstanbul”, “Rusya”, “Suriye” ve “Kuşak ve Yol” dur. Disiplinel dağılım incelendiğinde, en fazla yayın siyasete ve uluslararası ilişkilere dair konularda yapılmıştır (2414 makale). Bu çeşitlilik, Çin’in Türkiye’ye olan akademik ilgisinin yalnızca siyasi değil, aynı zamanda ekonomik ve kültürel boyutlara da yayıldığını ortaya koymaktadır.

4. Türkiye’deki Çin Araştırmaları

Türkiye’de Çin çalışmaları, tarihsel kökenleri 1930’lu yıllara dayanan, zamanla farklı akademik disiplinlerle genişleyen ve derinleşen bir alandır. Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunun ardından, İslamiyet öncesi Türk tarihinin anlaşılmasında Çin kaynaklarının merkezi rol oynaması sebebiyle Çin dili ve kültürü üzerine ilk akademik çalışmalar başlatılmıştır. 1935 yılında Ankara Üniversitesi’nde kurulan Sinoloji kürsüsü, bu alandaki akademik çabaların ilk kurumsal örneğini oluşturmuştur (Gürsoy, 2021). Başlangıçta tarih ve dilbilim odaklı yürütülen çalışmalar, ilerleyen dönemlerde uluslararası ilişkiler, ekonomi ve kültürel araştırmalar gibi çeşitli alanlara yayılmıştır.

Türkiye’deki Çin çalışmaları, 2000’li yıllardan itibaren nitelik ve nicelik bakımından önemli bir ivme kazanmıştır. Bu süreçte Çin’in küresel düzlemde artan rolü ve özellikle 2013’te ilan edilen Kuşak ve Yol Girişimi, Türkiye’deki akademik çevrelerin ilgisini daha da artırmıştır. Bu bağlamda, Türkiye’de Çin dili ve kültürü üzerine eğitim veren üniversitelerin sayısı da artmıştır. Halen Çin Dili ve Edebiyatı veya Sinoloji bölümü bulunan üniversiteler arasında Ankara Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Erciyes Üniversitesi,

² Pekin Yabancı Diller Üniversitesi, Şanghay Yabancı Diller Üniversitesi, Pekin Dil Üniversitesi, Guangdong Dış Ticaret Üniversitesi, Pekin İkinci Yabancı Diller Üniversitesi, Çin İletişim Üniversitesi, Xi’an Yabancı Diller Üniversitesi, Sichuan Yabancı Diller Üniversitesi ve Zhejiang Uluslararası Çalışmalar Üniversitesi

³ Şanghay Üniversitesi (2012), Shaanxi Normal Üniversitesi (2016), Pekin Dil Üniversitesi (2017), Pekin Üniversitesi (2018) ve Zhejiang Uluslararası Çalışmalar Üniversitesi (2020)

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi ve Girne Amerikan Üniversitesi yer almaktadır. Bu bölümler hem dil eğitimi vermekte hem de Çin ile ilgili araştırmalara öncülük etmektedir.

Ayrıca, Asya Çalışmaları alanında yüksek lisans ve doktora programlarının açılması, Çin üzerine yapılan akademik araştırmaların disiplinler arası bir karakter kazanmasını sağlamıştır. ODTÜ, Boğaziçi Üniversitesi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi ve İstanbul Gedik Üniversitesi gibi kurumlarda yürütülen programlar ve kurulan araştırma merkezleri, Türkiye'de Çin'e yönelik akademik ilginin yaygınlaşmasında belirleyici rol oynamaktadır.

Türkiye'de yayımlanan Çin ile ilgili kitapların büyük çoğunluğu 2000 sonrası döneme aittir. Bu yayınlar çoğunlukla tarih (72 eser), ekonomi (51), uluslararası ilişkiler (29), sinoloji (18), siyaset bilimi (13), felsefe (14), gezi (12) ve Uygur Türkleri (101) gibi konulara odaklanmaktadır. Özellikle Çin kültürü ve toplumsal yapısını işleyen roman türündeki yayınlar (112 adet) da bu çeşitliliği yansıtmaktadır. Dillerine göre bakıldığında, Türkiye'de Çinle ilgili olarak Çince yazılmış eserlerin sayısının 1000'i aştığı, İngilizce olanların 960, Türkçe olanların ise 348 adet olduğu kaydedilmiştir (Dirican ve Özdemir, 2019).

Akademik makale üretimi de benzer şekilde yıllar ilerledikçe artış göstermiştir. 1921-2000 yılları arasında Çin ile ilgili toplam 381 makale yayımlanmışken, 2001-2010 döneminde bu sayı 242'ye, 2011-2018 arasında ise 146'ya ulaşmıştır. Makalelerin konularına göre dağılımında siyaset bilimi (267), ekonomi (190), tarih (124), mimarlık (48) ve sosyoloji (34) öne çıkmaktadır. Bu veriler, Çin çalışmalarının sosyal bilimler alanında yoğunlaştığını göstermektedir (Dirican ve Özdemir, 2019).

Çin ile ilgili yapılan lisansüstü tezler incelendiğinde, 2019 yılına kadar yayımlanan 39 doktora tezinden 33'ünün Türkçe yazıldığı, çoğunluğunun sosyal bilimler alanına ait olduğu görülmektedir. Tezlerde en fazla işlenen konular tarih (7), uluslararası ilişkiler (5), sinoloji ve ekonomi (4'er), işletme (3), siyaset bilimi ve kamu yönetimi, eğitim ve bankacılık (2'şer) olarak sıralanabilir. Yüksek lisans düzeyinde ise toplam 225 tez üretilmiş; bunların büyük bölümü uluslararası ilişkiler (89), ekonomi (71), dilbilim ve edebiyat (16), tarih (11), siyaset bilimi (7), eğitim (4), hukuk (3) ve diğer disiplinlerde yazılmıştır (Dirican ve Özdemir, 2019).

2019'dan sonrası da incelendiğinde Çin ile ilgili yazılan tezlerde sosyal bilimler dominasyonunun devam ettiği görülmektedir. 2019 yılından 2025 yılına kadar toplam 27 doktora tezi yazılmış olup bunların çoğunluğu uluslararası ilişkiler disiplinine (16) aittir. Uluslararası ilişkiler disiplinini siyaset bilimi (5), Doğu dilleri ve edebiyatı (2), dil bilimi (2), işletme (1) ve iletişim bilimleri (1) takip etmektedir. Yüksek lisans düzeyinde bu yıllar arasında toplam 129 tez üretilmiştir ve bu tezlerin büyük çoğunluğu doktora düzeyinde de olduğu gibi uluslararası ilişkiler disiplinine aittir (106). Kalan 23 tez siyaset bilimi (8), ekonomi (5), tarih (4), Doğu dilleri ve edebiyatı (4), sosyoloji (2) alanları tarafından kaleme alınmıştır (YÖK Ulusal Tez Merkezi, n.d.).

Bu kapsamlı veri seti, Türkiye'de Çin üzerine yapılan akademik üretimin 2000'li yıllardan itibaren hızla arttığını ortaya koymaktadır. Bunun arkasında yatan başlıca nedenler arasında Çin'in yükselen küresel rolü, ekonomik modeli ve alternatif dış politika vizyonu yer almaktadır. Bu süreçte Türkiye'de yalnızca tarih ve sinoloji gibi geleneksel alanlarda değil, uluslararası ilişkiler ve ekonomi gibi güncel alanlarda da yoğunlaşan akademik ilgi dikkat çekmektedir.

Bununla birlikte, araştırmalarda kullanılan kaynak dillerine bakıldığında önemli bir problem gözlemlenmektedir. Gerek yüksek lisans gerekse doktora tezlerinde Çince kaynak kullanımının oldukça sınırlı olması, Türkiye'de bu dili bilen uzman sayısının yetersizliğini ortaya koymaktadır. Bu durum, yapılan araştırmaların yalnızca Türkçe ve İngilizce kaynaklarla sınırlı kalmasına, dolayısıyla analizlerin derinliğinde eksikliklere neden olmaktadır. Ankara

Üniversitesi gibi köklü bir Sinoloji bölümüne ve ülkede dört farklı Konfüçyüs Enstitüsü'ne sahip olunmasına rağmen, dil yeterliliği konusu Türkiye'de Çin çalışmalarının gelişiminin önündeki başlıca engellerden biri olmaya devam etmektedir.

Öte yandan, Türkiye'deki akademik çalışmaların önemli bir bölümü hâlâ Batılı kaynaklara dayandığı için Çin'e yönelik oryantalist yaklaşımlar yeniden üretilmektedir (Ongur ve Gürbüz, 2019). Bu durum, hedef ülkeye dair yapılan analizlerin derinliğini azaltmakta, aynı zamanda olguları yorumlama konusunda belirli bir tarafa kaçınılmaz olarak bağlanmaya sebep olmaktadır. İngilizce ve Türkçe kaynaklarda üretilen bilginin dışındaki bilgi kaynaklarına ulaşamayan araştırmacılar, kendi birikimlerini bu iki dile dayalı kaynaklardan oluşturmak zorunda kalarak, bu dillerin hakim olduğu coğrafyalardaki fikirlerin etkisi altına girmektedirler. Ancak binlerce yıllık tarihsel birikime sahip olan Çin coğrafyası, kendi içindeki düşünsel tartışmaları ve sosyo-ekonomik argümanların üretilebileceği toplumsal yapısının derinliklerini, tarih boyunca büyük ölçüde kendi dilinde üretilen çalışmalar aracılığıyla ortaya koymuştur (Kristensen ve Nielsen, 2013). Dolayısıyla bu gerçeklikten uzak kalmak, araştırmacıların araştırmalarının güvenilirlikten uzaklaşmasına sebep olmakta, bu durum da Türkiye'den Çin konusunda entelektüel anlamda kaliteli işlerin çıkamamasına sebep olmaktadır. Bu bağlamda, Çin'de yaşamış, sistemi yerinde gözlemlemiş ve Çinceye hâkim uzmanların azlığı, akademik üretimdeki tek yönlülüğü pekiştirmektedir.

Sonuç olarak, Türkiye'de Çin çalışmaları tarihsel bir arkaplana sahip olsa da, asıl gelişmeler son yıllarda kendini göstermeye başlamıştır. Ancak bu kendini gösteriş, dil yetersizliği ve kaynaklara erişimin de yetersizliği sebebiyle potansiyeline tam olarak ulaşamamaktadır. Bu bağlamda, çalışmanın sonraki bölümünde, Türkiye'deki Çin çalışmalarının tarihsel gelişimi, bu alanda faaliyet gösteren kurumsal yapılar, mevcut çalışmaların tematik yoğunluğu ve karşılaşılan engeller analiz edilerek, alandaki akademik gelişim karşılaştırmalı ve eleştirel bir perspektifle sunulacaktır.

5. Karşılaştırmalı Değerlendirme: Yapısal Asimetrliler ve Farklılıklar

Türkiye'de Çin üzerine yürütülen çalışmaların alanları özellikle 2000'li yıllara kadar tarih ağırlıklı iken bu durum 2000'li yıllardan sonra yerini Uluslararası İlişkiler, Ekonomi ve Siyaset Bilimi gibi alanlara bırakıyor. 2000'li yıllarda Çin'de yapılan Türkiye araştırmalarında da benzer eğilimler görülse de özellikle reform ve açılma dönemi öncesinde Çin tarafında Türkiye'nin 1935'te Sinoloji kürsüsü açarak yapmaya başladığı çalışmaların karşılığı pek görülüyor. 1985'te Pekin Uluslararası Çalışmalar Üniversitesi'nde ilk Türkoloji bölümünün kurulduğu düşünüldüğünde, Türkiye tarafından Çin çalışmalarına yönelik kurumsal üretim ve akademik yapılaşma yönünde belirli adımlar daha 1930'larda atılmışken, Çin tarafında Türkiye araştırmalarının kurumsallaşmasının görece geç başlaması, iki ülke arasındaki akademik etkileşimdeki yapısal asimetrlilere örnek teşkil etmektedir (Shen ve Işık, 2020). Sinoloji kürsüsü dışında da Türkiye tarafında Çin mimarisi, Çin aile yapısı gibi konularda makaleler ele alınırken Çin akademisi genelde Türkiye çalışmalarını Orta Doğu çalışmaları alt başlığında bir uluslararası ilişkiler konusu olarak incelemiş, hukuk, sosyoloji, sanat tarihi gibi konularda Türkiye'ye yönelik çalışmalar yürütmemiştir. Bu farkın sebebi Türkiye'nin Çin için jeopolitik ve ekonomik öneminin kültürel ve sanatsal öneminden daha öncelikli olması olabilir. Bunun aksine Türkiye için Çin hem kadim bir medeniyet olması sebebiyle kültürel bir merak uyandırmış hem de güncel bir küresel ve ekonomik güç olması sebebiyle stratejik analizlere konu olmuştur (İletişim Başkanlığı, 2024). 2000'lerden sonra uluslararası ilişkilerde artan Çin çalışmalarının sebebi bu şekilde açıklanabilir.

Karşılaştırmalı değerlendirmeye kurumsal kapasite ve yapılar açısından bakılırsa, Çin'in bu konudaki girişimlerinin daha başarılı olduğu söylenebilir. Bunun sebebi Çin'in Türkiye'ye

yönelik kültürel diplomasi ve akademik çalışmalarında daha stratejik ve kurumsal bir yaklaşım sergilemesidir. Bugün Türkiye'de Çin kültürünü ve dilini farklı ülkelere taşımayı amaçlayan Konfüçyüs Enstitüleri 4 farklı Üniversite'de (ODTÜ, Okan, Boğaziçi, Yeditepe) aktif olarak çalışmalarını sürdürmektedir. Bu enstitüler Çin hükûmetinin inisiyatifi ile çalışmalarını yürütmektedir (Gavrilova ve Karpukhin, 2021). Türk hükûmetinin desteklediği Yunus Emre Enstitüsü ise ancak 2021 yılında Pekin'de açılmıştır (Yunus Emre Enstitüsü, 2020). Konfüçyüs merkezlerine ek olarak Çin'de son yıllarda Türkiye'yi konu alan kurumsal girişimler dikkat çekmektedir. Örneğin Şangay'da Şangay Üniversitesi Türk Araştırmaları Merkezi kurulmuş ve faaliyetlere başlamıştır. Pekin Üniversitesi'nde tarih bölümünde Türkiye üzerine uzmanlaşmış akademisyenler (örneğin Prof. Zan Tao) bulunmaktadır. Çin Sosyal Bilimler Akademisi (CASS) bünyesinde Batı Asya ve Afrika Enstitüsü içinde Türkiye konusunda çalışan araştırmacılar yer alır; bu enstitü Orta Doğu (Batı Asya) araştırmaları çerçevesinde Türkiye'yi ele alır. Ayrıca Pekin Yabancı Diller Üniversitesi gibi kurumlarda Türk dili bölümleri mevcut olup, bu bölümler Çin'de Türkçe bilen uzmanlar yetiştirmektedir. Buna karşın Türkiye'de Çin'e yönelik girişimler daha dağınık ve stratejik bütünlükten yoksundur. Mustafa Kemal Atatürk'ün isteğiyle kurulan Ankara Üniversitesi'ndeki Sinoloji fakültesi kurumsallaşma için önemli bir başlangıç olsa da bu girişimlerin devamı getirilememiştir (Sarıtaş, 2011). Bunun haricinde daha önce çalışmada bahsedildiği gibi son yıllarda İstanbul Üniversitesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Erciyes Üniversitesi ve Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi gibi çeşitli üniversitelerde Çin dili ve kültürüne yönelik bölümler açılmıştır ancak bu üniversitelerde Çin'e yönelik gerçekleştirilen çalışmalar stratejik bütünlükten uzak şekilde ilerlemektedir. Bunlara ek olarak Türkiye'de Asya Çalışmaları adı altında ODTÜ, Boğaziçi Üniversitesi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi gibi kurumlarda yüksek lisans ve doktora programları açılmıştır. Şüphesiz bu programlar Çin'e yönelik akademik ilgiyi arttırmaktadır ancak program dillerinin Türkçe ve İngilizce olması, dolayısıyla öğrencilerin Çince bilme zorunluluğunun olmaması buradan çıkan mezunların akademik alanda Çin'e yönelik çalışmalarının derinliğini azaltmaktadır. Ayrıca bu programlardan ODTÜ ve Boğaziçi Üniversitesi'ndekilerin tezsiz olması, akademik üretimi kısıtlayan faktörler arasında yer almaktadır.

Yapısal asimetri kaynaklarından bir diğeri de akademik üretimdeki dil meselesidir çünkü Türkiye'de Çin üzerine yapılan akademik yayınların büyük bölümü Türkçe kaleme alınmıştır. Bu, Türk akademik camiasının kendi içinde bilgi paylaşımını sağlarken, uluslararası görünürlüğü kısıtlamaktadır (Tulga, 2024). Çin'deki yayınların ise hemen hepsi Çince olarak, Çin içi dergi ve kitaplarda yayımlanmaktadır (Tao, 2010). Sadece istisnai durumlarda, Çinli akademisyenler İngilizce ya da diğer dillerde makale yayımlar. Yayın dilinin farklılığı, iki ülkenin akademisyenlerinin birbirlerinin çalışmalarına erişimini oldukça güçleştirir. Araştırmalar arası bilgi alışverişini engelleyen bu durum bilgi birikiminin iki taraf için de çok daha fazla seviyelere gelmesini engellemektedir. Bu eksiklik, akademik İngilizce kullanımının artmasıyla bir parça aşılabılır; ancak her iki ülkede de ana dilde yazma geleneği kuvvetli olduğu için, karşılıklı anlayış açısından çeviri faaliyetleri kritik önem kazanmaktadır.

Bu bahsedilen dil bariyerinin yarattığı engellerden birisi de kaynak bulma meselesidir. Zira Türkiye'den çıkan Çin çalışmalarında genelde Batı dillerindeki literatür kullanılmaktadır. Bu durum Çin'den çıkan Türkiye araştırmaları için de çok farklı değildir. Onlar da benzer şekilde analizlerini Türk araştırmacıların eserlerinden değil Batılı yazarların Türkiye ile ilgili yazdıkları eserlerden yararlanarak yaparlar. Bu durum her iki tarafın da bilgi üretimini üçüncü taraflar (özellikle Anglo-Amerikan akademisi) üzerinden dolaylı şekilde gerçekleştirdiğini gösterir. Küresel Güney'in iki önemli ülkesi olarak Türkiye ve Çin, birbirleri hakkında bilgi edinirken uzun süre Küresel Kuzey'in bilgi araçlarını kullanmak zorunda kalmışlardır. Bunun sebebi 19. ve 20. yüzyıllarda Batı Avrupa ülkelerinin ve ABD'nin akademiye ve entelektüel bilgi üretimini domine ettiği dönemlerde kendi kurumlarının yetersiz olduğunu hisseden Osmanlı

İmparatorluğu (daha sonrasında Türkiye Cumhuriyeti) ve Çin'in bu kurumlarda reform yapma isteğiyle Batı metodolojisini ve kavramlarını akademik üretim kaynağı olarak benimsemeleridir. Bu duruma örnek olarak Türkiye'nin en köklü Sinoloji bölümü olan Ankara Sinoloji'nin gelişmesini sağlayan kişinin Alman sinolog Wolfram Eberhard olması, Çin tarafında ise Türkiye'ye dair okumaların genelde Sovyet veya Anglo-Sakson kaynaklardan yapılması verilebilir.

Çin ve Türkiye arasındaki akademik ilişkinin bir boyutu da yapısal güç farkıdır. Çin son yıllarda bilim ve araştırma geliştirmeye dev yatırımlar yapmakta, önemli üniversiteleri dünya sıralamasında ön sıralara yerleşmektedir. Çin Halk Cumhuriyeti'nin ilk 500'de toplam 70 üniversitesi varken Türkiye için bu sayı 5'tir (QS Top Universities, 2025). Bu durumun sebebi Türkiye'nin akademik altyapısının daha sınırlı bütçelerle ve siyasi dalgalanmaların etkisiyle mücadele etmesidir. Bu nedenle, Çin'de Türkiye'yi inceleyen akademisyen sayısı çok olmasa da potansiyel olarak bu sayıyı hızla artırabilecek bir beşeri sermaye ve finansman mevcuttur. Türkiye'de ise Çin çalışmaları bu zamana kadar küçük araştırmacı gruplarının bireysel çabaları sayesinde ilerlemekte ve süreklilik bu kişilerin özverisine bağlı kalmaktadır. Nitekim Çin çalışmalarının Türkiye'de uzun yıllar tek bir üniversite (Ankara) çatısı altında kalması, daha sonra sınırlı sayıda kuruma yayılması bu durumla ilgilidir.

Tartışma

Bu çalışmada ortaya konan bulgular, Türkiye ile Çin arasındaki akademik etkileşimlerin tarihsel olarak sınırlı düzeyde kaldığını ve iki ülkenin bilgi üretiminde karşılıklı olarak “öteki”ni nesneleştirdiğini göstermektedir. Bu durum, Türkiye ve Çin akademik etkileşiminde eşitsizliklere yol açmıştır.

Türkiye ve Çin akademik etkileşimindeki eşitsizlikler, büyük ölçüde küresel güç dengelerinin ve tarihsel şartların yansımasıdır. Buna yol açan sebeplerden ilki, çalışmada daha önce de bahsedildiği gibi sömürgeci bilgi hiyerarşisinin mirasıdır. 19. yüzyılda Avrupa'nın “Doğu”ya bakışı hem Osmanlı dünyasını hem Qing Çin'ini nesneleştirmiş, bilgi üretimini merkez-çevre ekseninde kurgulamıştır (Demirer, 2020). Merkez-çevre modeli temelde bilgi, bilim ve kültürel üretimin “merkez” olarak kabul edilen Batı'da gerçekleştiği, “çevre” olarak kabul edilen Doğu'nun ise merkezden gelen üretimi pasif bir şekilde alıp uyguladığı bir yapıyı ifade eder. Bu yaklaşım, bilim ve kültürün Batı'da üretildiği, Doğu'nun ise bu üretimi kendisine adapte ettiğini iddia eder (Odora Hoppers, 2000). 19. Yüzyılda hem Osmanlı İmparatorluğu hem de Qing Çin'i dönemin hegemon Batılı güçlerinin gözünde çevre olarak konumlanmış imparatorluklardır. Bu sebeple Batı'nın ürettiği bilginin alıcıları olarak görüldükleri için bu toplumların kendi bilgi sistemleri ve gelenekleri değersizleştirilmiştir (Murphy ve Bazzaz, 2022). Bu durum ilerleyen dönemlerde de devam etmiş, bu sebeple Türkiye ve Çin birbirlerini doğrudan keşfetmek yerine, Avrupalı kaynaklar aracılığı ile birbirleri hakkındaki bilgilere ulaşabilmişlerdir. Osmanlı entelektüellerinin 19. Yüzyılda Çin hakkındaki sınırlı bilgilerinin çoğunun Hüseyin Cahit Yalçın'ın önderliğinde tercüme edilen Fransızca kaynaklardan gelmesi bunun en büyük göstergesidir (Saritaş, 2011). Çin tarafında da Osmanlı/Türklere dair bilgiler, misyoner raporları veya Rusça kaynaklar aracılığıyla elde edilmiştir. Bu dolaylılık, küresel Güney'deki iki büyük medeniyetin doğrudan entelektüel alışverişinde ciddi engeller oluşturmaktadır.

İkinci neden, ideolojik ayrılıklar ve uluslararası sistemdeki konum farklılığıdır. Soğuk Savaş döneminde Türkiye NATO üyesi kapitalist bir ülkeyken, Çin Sovyet kampının (daha sonra bağımsız komünist bloğun) parçasıydı. Bu şartlar altında akademik dünyada önyargısız diyalog kurulması mümkün değildi. Dahası, Çin içeride son derece kapalı bir topluma sahip olduğundan, Türk araştırmacıların Çin'e erişimi imkânsızdı; Çinli araştırmacılar içinse Batı

literatürüne ulaşmak bile büyük problem teşkil ediyordu. Bu ideolojik duvarlar 1970'lerle birlikte yıkılmaya yüz tutsa da etkileri günümüzde dahi hissedilmektedir. Taraflar birbirini tanımaya neredeyse 1980'lerden itibaren, gecikmeli olarak başlayabildiği için bu gecikme, arada açılan bilgi uçurumunun kolay doldurulamamasına yol açtı.

Türkiye ile Çin arasındaki akademik iş birliğinde yaşanan eşitsizliklerin önemli nedenlerinden üçüncüsü, dilsel ve beşeri sermaye eksiklikleridir. Türk akademisinde Çince bilen uzman sayısı oldukça sınırlıdır; çünkü Çince, Türkiye'deki eğitim sisteminde yaygın olarak öğretilen bir dil değildir. Sinoloji bölümleri dışında Çince öğrenimi sınırlı kaldığından, farklı disiplinlerden araştırmacılar Çin üzerine çalışmak isteseler bile dil engeliyle karşılaşmaktadırlar. Benzer şekilde, Çin'de de Türkçe nadir öğretilen dillerden biridir ve genellikle özel dil programlarında yer almaktadır. Bu dili öğrenenlerin çoğu diplomatik veya ticari alanlara yönelmekte, akademik alana yeterince katılım göstermemektedirler. Sonuç olarak, her iki ülkede de karşılıklı dil bilgisine sahip akademisyen sayısı oldukça azdır. Çeviri eserlerin eksikliği de bu durumu pekiştirmekte ve bilgi akışının genellikle dolaylı kaynaklar üzerinden sağlanmasına neden olmaktadır.

Dördüncü sebep olarak, Türkiye ve Çin arasındaki akademik ilişkilerin öncelikleri ve algılarındaki farkların doğurduğu eşitsizlik öne sürülebilir. Zira, Çin açısından bakıldığında, Türkiye uzun süre araştırma önceliği düşük bir ülke olmuştur; Çin'in yakın coğrafyasına veya büyük güçlere kıyasla Türkiye'ye ayrılan zihinsel enerji kısıtlı kalmıştır (Tekdal, 2024). Türkiye açısından da benzer şekilde, uzun bir süre Çin coğrafi uzaklığı ve kültürel olarak çok farklı bir yapıda olması sebebiyle akademik gündemde alt sıralarda yer almıştır. Avrupa, Balkanlar, Ortadoğu gibi alanlar daha baskın çalışma sahalarıyken, Çin ancak çok dar ve belirli bir uzmanlaşma alanı olarak (sinoloji) kalmıştır. Dolayısıyla tarafların birbirini anlamaya yönelik kısıtlı eforları karşılıklı anlama çabalarını geciktirmiş ve güncel ihtiyaçlar belirene kadar atıl kalmıştır.

Çin'in ekonomik olarak güçlenmesi ve bir süpergüç haline gelmesi ile beraber iki ülke arasındaki akademik etkileşim de artmıştır ancak bu artış uluslararası ilişkiler ve siyaset bilimi gibi stratejik alanlar özelinde olmuştur. Kültürel alanı kapsayan birçok akademik disiplin konusunda üretim hala yok denecek kadar az seviyededir. Bu durum için Çin tarafının Konfüçyüs Enstitüleri aracılığıyla gerçekleştirdiği kültürel alışveriş umut verici olsa da, bu tarz gelişmelerin artması ve bu gelişmelerin akademik alana taşınması gerekmektedir. Çin hükûmetinin sağladığı kapsamlı burs programları (Çin Hükûmet Bursu ve Eyalet Bursları) da bu konuda birçok gelişimi sağlayabilecek kapasiteye sahip önemli bir atılımdır. Bu tarz girişimlerin Türkiye tarafından da Çinli öğrencilere sağlanması, daha sonra bu kültürel alışverişin akademik çıktılarla sonuçlanabilmesi bahsi geçen asimetriyi azaltmakta önemli rol oynamaktadır.

Burslar ve fırsatlarla beraber, akademik yayın ortaklıklarının kurulması da mevcut problemlerin çözümüne dair atılacak önemli adımlardan birisidir. Özellikle çift dilli akademik dergiler ve yayın çeviri projeleri yoluyla bilgi dolaşımının artırılması bu anlamda faydalı olacaktır. Şu an Türkiye'de Çin'e yönelik yayın yapan BRIQ dergisi ve Doğu Asya Araştırmaları Dergisi gibi çeşitli inisiyatifler vardır ve yaptıkları çalışmalar ile Türkiye ile Çin arasındaki akademik iletişimi güçlendirmektedirler. Bu dergilerin sayılarının artması ve üretimin daha sık bir şekilde, Çinli ve Türk akademisyenlerin ortaklığında gelişmesi çok önemlidir. Çin tarafında ise Türkiye'ye odaklanan akademik dergi yoktur. Bu anlamda Türkiye çalışmalarının gerçekleştiği üniversitelerde açılacak ve Türk ve Çinli akademisyenlerin katkısıyla varlığını sürdürecektir akademik dergilerin varlığı elzemdir.

Akademik alanda araştırma yapmak ve akademik üretimin sürekliliğini sağlamak meşakkatli bir iştir. Bu sebeple bu işi yapan araştırmacılar akademik üretimle kendi hayatını geçindirebilecek seviyede ekonomik özgürlüğe sahip olmalıdır. Bu sayede üretim yapmaya hevesli, kendini geliştirmeyi seven insanlardan bu alanlarda yararlanılabilecektir. Bu sebeple Türkiye ve Çin arasındaki akademik iş birliğinin arttırılması için ortak araştırma fonlarının oluşturulması ve genç araştırmacılara yönelik uzun dönemleri kapsayan destek mekanizmalarının geliştirilmesi gerekmektedir. Bu sayede bu iki ülke için araştırma yapmak isteyen birçok genç araştırmacı hedeflerine ulaşabilecek ve bu durum herkes için kazançlı hâle gelecektir.

Üstünde durulması gereken diğer bir nokta ise bilgi üretimi modelleridir. Bilgi üretiminde merkezileşmiş modellere karşı yerel bilgi üretimini teşvik eden çok merkezli akademik ağlar oluşturmak, bilgi üretiminde çeşitliliği ve yerel ihtiyaçlara uygunluğu artırır. Bu yaklaşım, bilgiye erişimi ve katılımı artırarak daha kapsayıcı ve etkili bir bilgi üretim sistemi oluşturulmasına katkı sağlar (Rodriguez Medina ve Harding, 2025). Çalışmada bahsedilen akademideki merkez-çevre yapısını zayıflatmanın yolu buradan geçmektedir. Bu sayede hem Türk hem Çin tarafı aracısız şekilde akademik kaynaklara ulaşabilecek, kendi kavramlarıyla kendilerine özel durumları açıklayabilecek ve birbirlerini daha iyi anlayabileceklerdir.

Günümüzde geline nokta her iki ülke de birbirine karşı daha ilgili olduğu için, bu değişimlerin yapılması iki tarafın da yararına olacaktır. Tabii ki bu zaman isteyen bir süreçtir. Zira geçmişteki ihmallerin sonuçlarının telafi edilmesi zaman alacaktır.

Sonuç

Çin ve Türkiye arasında karşılıklı akademik etkileşim, son yıllarda ekonomik, diplomatik ve kültürel ilişkilerin derinleşmesine paralel olarak belirgin biçimde artmıştır. Ancak bu yüzeysel niceliksel büyümeye rağmen, iki ülkenin birbirini inceleme biçimleri arasında ciddi yapısal farklar, bilgi üretimi tarzlarında asimetrikler ve eşitsizlikler mevcuttur. Türkiye’de Çin çalışmaları daha köklü bir geçmişe sahip olsa da çoğunlukla bireysel inisiyatiflere dayalı, dilsel kısıtlar nedeniyle sınırlı ve Batı literatürüne bağımlı bir yapıda gelişmekteyken, Çin’deki Türkiye çalışmaları ise görece geç başlamış olmasına rağmen, devlet destekli stratejik yönelimler sayesinde daha kurumsal ve sistematik bir çerçevede şekillenmektedir. Bu karşılık, sadece yerel kapasite farklarıyla değil, aynı zamanda her iki ülkenin uluslararası bilgi sistemindeki konumları ve akademik üretime atfettikleri rol farklılıklarıyla da ilgilidir.

Küresel Güney bağlamında değerlendirildiğinde, bu durum iki ülkenin de uzun süre küresel bilgi merkezlerinden dışlanmışlık deneyimine sahip olmalarına rağmen, birbirlerini anlamakta hâlâ sınırlı araçlara sahip olduklarını göstermektedir. Bilgi üretiminde hâlen büyük ölçüde İngilizce kaynaklara dayalı dolaylı bir ilişki mevcuttur; Türkçe ve Çince kaynaklara doğrudan erişim oldukça kısıtlıdır. Bunun sonucunda, her iki ülkenin akademisyenleri de çoğu zaman birbirlerini üçüncü taraf anlatılar üzerinden tanımakta, bu da kültürel önyargıların ve yüzeyselliğin devamına yol açmaktadır.

Bu yapısal sorunları aşabilmek ve Çin ile Türkiye arasındaki akademik ve kültürel etkileşimi daha etkili kılabilmek için daha somut ve uygulanabilir öneriler geliştirilmelidir. Bu doğrultuda, önerilen başlıca iyileştirme adımları şunlardır: Öncelikle, kültürel etkileşim açısından, Çin hükûmetinin Türkiye’deki büyükelçilik, konsolosluklar ve kültür ataşelikleri ile Türk hükûmetinin Çin’deki büyükelçilik, konsolosluklar ve kültür ataşelikleri, organizasyon ve koordinasyon görevini üstlenmelidir. Bu kurumların etkinlikleri yalnızca sembolik düzeyde kalmamalı, etkinlikler, yerel ihtiyaçlara yönelik kapsamlı saha çalışmaları temelinde planlanmalıdır. Türkiye’deki Konfüçyüs Enstitüleri ve Çin’deki Yunus Emre Enstitüsü daha

geniş halk kitlelerine hitap edecek faaliyetlerde bulunmalı; bu etkinlikler yerel kültürel normlara uygun, halkın katılımını teşvik edici biçimde çeşitlendirilmeli ve yaygınlaştırılmalıdır (örneğin film gösterimleri, dil festivalleri, halk günleri gibi). Buna ek olarak, akademik etkileşim açısından bakıldığında, son yıllarda Çin'de Türk Dili eğitimi gören öğrenci sayısı hızla artmış olsa da Türkiye üzerine yapılan akademik çalışmalar bu gelişmeye ayak uyduramamıştır. Mevcut çalışmaların çoğu dilbilgisi ve çeviri odaklıdır. Dolayısıyla, Çin'in bölge ve ülke araştırmaları (bölgesel çalışmalar) stratejisiyle uyumlu olarak, üniversitelerin ilgili fakültelerinde araştırma konularının çeşitlendirilmesi ve saha temelli araştırmaların artırılması gerekmektedir çünkü Türkiye araştırmaları yapan akademisyenlerin hem dil bilgisine hem de sahaya hâkim olması gerekmektedir. Bu mümkün değilse bile, Çin Ulusal Burs Programı (CSC) veya yerel destek mekanizmaları aracılığıyla Türkiye'de en azından orta ölçekli bir alan çalışması gerçekleştirilmelidir. Aynı şekilde Çin çalışmak isteyen genç Türk araştırmacılara MEB YLSY Burs Programı gibi ekstra burs programları oluşturarak destek sağlanmalı, TÜBİTAK gibi kurumlar özellikle nitelikli uzman eksikliğinin çok olduğu bu alana özel araştırmacı desteği girişimlerinde bulunmalıdır. CSC ve üniversitelerin uluslararası ofisleri, Türkiye'den Çin'e gelen genç akademisyenlerin desteklenmesi amacıyla, "Çin-Türkiye ilişkileri" temalı araştırma bursları, ortak doktora programları ve kısa süreli akademik ziyaret projeleri geliştirmelidir. Bu tür girişimler, bilgi alışverişini artıracak ve mevcut kültürel bariyerlerin aşılmasına katkı sağlayacaktır.

Sonuç olarak, Çin ve Türkiye gibi birçok önemli medeniyetin izlerini taşıyan ülkelerin, birbirlerine dair detaylı akademik bilgi üretimi gerçekleştirmeden uzun süreli, karşılıklı anlayışa dayalı bir iş birliği geliştirmeleri mümkün değildir. Bu bağlamda, bu çalışma sadece karşılaştırmalı bir analiz sunmakla kalmamış, aynı zamanda bu iki ülkenin akademik dünyalarının nasıl daha fazla kesişebileceğine dair yapıcı bir yol haritası da önermiştir. Küresel Güney'de daha âdil, daha eşitlikçi ve daha dayanışmacı bir bilgi düzeninin oluşması için, bu önerilerin hayata geçirilmesi önemlidir.

Kaynakça

- 李秉忠 (主编), & Seevan Saeed (副主编). (2018). *土耳其研究* (2018年第1期, 总第1期). 社会科学文献出版社.
- 艾文迪·宇纳勒. “一带一路”倡议下中国与土耳其的人文交流[J]. *新丝路学刊*, 2020(01): 86-108.
- 母心仪. “一带一路”框架下中土合作效果分析[D]. 外交学院, 2022.
- 尤帅齐. “一带一路”倡议对土耳其和沿线国家的贸易影响[D]. 上海财经大学, 2021.
- 张潇男, 王海云, 李强. 土耳其7.8级地震对中国抗震设计反应谱修订的启示[J]. *工程力学*, 2023.
- 救援队伍开展国际救援行动的实践与思考——中国救援队土耳其地震灾害国际救援工作综述[J]. *中国应急救援*, 2023(02): 4-9.
- 邹志强. 新时期中国和土耳其人文交流的进展与挑战[J]. *土耳其研究*, 2018(01): 78-96.

- 黄维民. 中土关系的历史考察及评析[J]. 西亚非洲, 2003(05): 54-57.
- ALTINDAL (扬帆) E. 21世纪中土关系的发展演变及其特点[D]. 西北大学, 2014.
- 李汇群, 胡晓梅. 土耳其媒体涉华报道及中国国家形象分析[J]. 对外传播, 2020(08): 55-57.
- 李汇群, 夏勇敏. 土耳其民众的“中国想象”和中国主流媒体的国家形象传播[J]. 外国语言与文化, 2021, 5(04): 103-115.
- 王一帆. 中国与土耳其反恐合作研究[D]. 中国人民公安大学, 2021.
- 李俊. 中国与土耳其健康旅游项目合作面临的问题与策略探讨[J]. 对外经贸实务, 2021(07): 89-92.
- 马晓云. 土耳其影响下的中哈两国关系[J]. 黑河学院学报, 2020, 11(09): 158-160.
- 张向荣, 段丽竹. 土耳其历史教科书中的古代中国叙事与土耳其国家建构[J]. 史林, 2025(02): 197-220.
- Dados, N., ve Connell, R. (2012). The global south. *Contexts*, 11(1), 12-13. Demeter, Márton. *Academic Knowledge Production and the Global South: Questioning Inequality and Under-representation*. London: Palgrave Macmillan, 2020.
- Demeter, M. (2020). *Academic knowledge production and the global south: Questioning inequality and under-representation*. Palgrave Macmillan.
- Demirer, H. A. (2020). The silence of non-Western international relations theory as a camouflage strategy: The trauma of Qing China and the late Ottoman Empire. *All Azimuth: A Journal of Foreign Policy and Peace*, 10(1), 99-118. <https://doi.org/10.20991/allazimuth.663742>
- Dirican, S., ve Özdemir, Ö. (2019). Türkiye’de Çin hakkında yapılan akademik çalışmaların incelenmesi. *Doğu Asya Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 114-129.
- Ergenc, C. (2015). Can two ends of Asia meet? An overview of contemporary Turkey–China relations. *East Asia*, 32(3), 289-308.
- Gavrilova, E. V., ve Karpukhin, O. I. (2021). Confucius Institutes as a subject of China's foreign policy. *Uchenyy Sovet (Academic Council)*.
- Gong, C. (2023). Revolutionaries on revolutionaries: How Chinese Xinhai revolutionaries and Young Turks viewed each other. *Middle Eastern Studies*, 59(6), 903-915.
- Guo, C. (2013). Turkey: An increasing interest for Chinese academia. *Middle East Institute*.
- Gürsoy, D. (2021). Türkiye’de Çin algısı, 1923-1971. *Capadocia Journal of Area Studies*, (1), 1-16.
- İletişim Başkanlığı. (2024). Türk basını: Türklerin Çinceye ilgisi giderek artıyor.
- Jinghong, T. A. O. (2021). *Analysis on China-Turkey cooperation within the framework of the “Belt and Road” Initiative from the perspectives of secularization and Eurasianism*. In V. Kuzmin ve A. Korkut (Eds.).

- Kristensen, P. M., ve Nielsen, R. T. (2013). Constructing a Chinese international relations theory: A sociological approach to intellectual innovation. *International Political Sociology*, 7(1), 19-40.
- Ma, L. (2014). Sino-Turkish cultural ties under the framework of Silk Road strategy. *Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia)*, 8(1), 44-65.
- Murphy, J. H., ve Bazzaz, S. (2022). Re-examining globalization and the history of science: Ottoman and Middle Eastern experiences. *The British Journal for the History of Science*, 55(4), 411-422.
- Odora Hoppers, C. A. (2000). The centre-periphery in knowledge production in the twenty-first century. *Compare: A Journal of Comparative and International Education*, 30(3), 283-291. <https://doi.org/10.1080/713657471>
- Ongur, H. Ö., ve Gürbüz, S. E. (2019). Türkiye’de uluslararası ilişkiler eğitimi ve oryantalizm: Disipline eleştirel pedagojik bir bakış. *Uluslararası İlişkiler*, 16(61), 23-38.
- QS Top Universities. (2025). *QS World University Rankings 2025: Top global universities*.
- Rodriguez Medina, L., ve Harding, S. (Eds.). (2025). *Decentralizing knowledges: Essays on distributed agency*. Duke University Press.
- Sarıtaş, E. (2011). 1935 yılından itibaren Türkiye’de yapılan Çin araştırmalarına genel bir bakış. *Şarkiyat Mecmuası*, (15), 97-111.
- Sezen, S. (2016). China in Turkish academic literature: An overview. *Sociology of Islam*, 4(2-3), 129-148.
- Shen, Z., ve Işık, Ö. F. (2020). Çin’deki Türkoloji çalışmaları. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 60(2), 594.
- Tao, Z. (2010). An overview of Turkish studies in China. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, (15), 281-290.
- Tekdal, V. (2024). Greater autonomy through closer relations with China? Revisiting the Turkey-China engagement. *Oasis*, (39), 103-120.
- Tulga, A. Y. (2024). Geçmişten günümüze Türkiye’de Çin çalışmaları literatürünün evrimi. In *APAM Çin Çalışmaları II* (pp. 21-39). Ankara: Ankara Üniversitesi Asya-Pasifik Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi.
- YÖK Ulusal Tez Merkezi. (n.d.). Ulusal Tez Merkezi [Veritabanı]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>
- Yunus Emre Enstitüsü. (2020). Pekin Yunus Emre Enstitüsü açıldı. <https://www.yee.org.tr/tr/haber/pekin-yunus-emre-enstitusu-acildi>
- Zhu, J. (2025). Turkish studies in China: Language, academia and multidisciplinary perspectives, 156-159.

Türk Savunma Sanayisi ve Bir Örnek Firma FNSS

Turkish Defense Industry And A Model Company: FNSS

Fatma TOMBAK*

Başvuru Tarihi: 30 Ocak 2025

Kabul Tarihi: 14 Haziran 2025

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Özet

Bu çalışmanın amacı genelde savunma sanayinin bir ülke için önemini özelde Türkiye için yerli ve millî savunma sanayinin önemini FNSS firması örneğiyle ortaya koymaktır. Geçmişten günümüze ordu ve silahlı güçler devletlerin ve milletlerin var olmasında, tehditlere karşı korunmasında en etkili unsur olmuştur. Ancak bu unsurun varlığı kadar disiplini, donanımı, silah teknolojisi ve bu silahlar konusunda bağımlı/bağımsız olması da önemli olmuştur. Bu açıdan savunma sanayinin etkin rolü makalede ele alınarak Türklerin tarihî serüveninde ve Türkiye Cumhuriyeti'nde kritik dönemlerde ortaya çıkan sonuçlar aktarılacaktır. Bu tarihi süreçten hareketle millî ve yerli savunma sanayiye verilen ve verilmesi gereken önemin anlaşılması ve akabinde yerli ve milli sanayinin Türkiye'nin dış politikasından, ekonomik gelişimine ve ordusunun güçlü ve çağdaş/çağın gerekleri ile donatılmış olmasına kadar ne kadar hassas bir sektör olduğu ortaya konulacaktır. Ulusal bir kara savunma sistemleri firması olan FNSS (FNSS Savunma Sistemleri A.Ş.) örneğinden hareketle de kısa sürede bunun nasıl başarılı olduğu ve ülkenin ekonomisine, ordusuna, silah teknolojisine kadar birçok fayda ürettiği ifade edilecektir. Çalışmada geçmişten günümüze, dış politikadan ülke içindeki ulusal ekonomiye kadar genelden özele doğru bir yöntem izlenerek savunma sanayinin ülke açısından oynadığı kritik roller tespit edilecektir. Bu tespitlerden sonra savunma sanayinin bağımsız, güçlü bir ekonomi ve dış politikada etkin olunması, güçlü bir şekilde devletimizin ve milletimizin varlığı için ne kadar önemli olduğu sonucu paylaşılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Savunma sanayii, Türk ordusu, Türk savunma sanayii, Türk dış politikası, FNSS.

Abstract

The aim of this study is to reveal the importance of the defense industry for a country in general, and the importance of the domestic and national defense industry for Turkey in particular, with the example of the FNSS company. From past to present, the army and armed forces have been the most effective elements in the existence of states and nations and in protecting them against

* Dr. Öğretim Görevlisi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, fatma.tombak@adu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2439-0173.

threats. However, as important as the existence of this element, its discipline, equipment, military technology, and dependence/independence on these weapons have also been important. Based on this historical process, the importance given to the national and local defense industry and the importance that should be given to it will be understood and then it will be revealed how sensitive a sector the domestic and national industry is, from Turkey's foreign policy to its economic development and its army being strong and equipped with the requirements of the modern age. In this respect, the active role of the defense industry will be discussed in the paper and the results that emerged during critical periods in the historical adventure of the Turks and the Republic of Turkey will be explained. Based on the example of FNSS (FNSS Defense Systems Inc.), a national land defense systems company, it will be emphasized how this was successful in a short time and how it produced many benefits for the country's economy, military, and weapons technology. This study, the critical roles played by the defense industry for the country will be determined by following a method from general to specific, from past to present, and from a foreign policy to the national economy within the country. After these determinations, it will be shared how important the defense industry is for an independent, strong economic activity in foreign policy, and for the strong existence of our state and nation.

Keywords: Defense industry, Turkish army, Turkish defense industry, Turkish foreign policy, FNSS.

Giriş

İnsanlık tarihi incelendiğinde savaşı bir dönemin olmadığı; devletler, hanedanlıklar incelendiğinde ise askersiz, savunmasız bir siyasi ve toplumsal örgütlenmenin dünyada var olamadığı/olmadığı görülmektedir. Bu nedenle savaşlar için ordu; güçlü bir ordu ve savaşı kazanmak için de güçlü bir savunma sanayisinin (silah, araç, gereç, savunma sistemleri gibi) varlığı önem kazanmaktadır. Bu çalışma tarih disiplini içerisinde üretilerek Türkiye için ordu ve savunma sanayisinin önemini, savunma sanayi tarihi incelendiğinde Türkiye'nin millî varlığı ve bağımsızlığı için savunma sanayinin kritik rolünü ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu alandaki yerli ve millî savunma sanayi firmalarından FNSS özelinde örnek bir inceleme ile savunma sanayinin ülkemiz açısından oynadığı kritik roller ortaya konulacaktır. Bu tespitlerden sonra savunma sanayinin bağımsız, güçlü bir ekonomi ve dış politikada etkin olunması, güçlü bir şekilde Türkiye'nin varlığı için ne kadar önemli olduğu sonucu paylaşılacaktır. Bu yönüyle günümüzde önemli bir değere sahip savunma sanayisi alanında alana katkı sunmak hedeflenmiştir.

Ordu, bir devletin egemenliği için ve bu egemenliğine yönelecek tehditlere karşı onu koruyabilmek için bir devletin sahip olması gereken en önemli unsurlardan biridir. Bu ordunun sürekli, eğitilmiş, disiplinli bir askerle; modern gelişmiş bir silahla donatılması gereklidir. Aksi takdirde ülkeye yönelecek tehditlere karşı ülkenin savunması zayıf kalacaktır. Bu nedenle her devlet ordusuna ve savunmasına belli bir bütçe ayırmak zorundadır. Bu bütçe ülkenin nüfusuna, sahip olduğu toprak parçasının büyüklüğüne, kara-deniz devleti olmasına ve jeopolitik konumuna vb. özelliklerine göre azalmakta ya da artmaktadır. Türkiye gibi çevresi istikrarsız bir coğrafyada (Ortadoğu) olan ondan da önemlisi kıtalar arası (Avrupa-Asya), dinler arası (İslamiyet-Hristiyanlık), jeopolitik ve stratejik bir konumda yer üstü, yer altı zenginlikleri olan amfibi bir ülkenin sürekli dış tehditlere ve terör saldırılarına maruz kalması kaçınılmazdır. Bu nedenle Türkiye'nin her zaman güçlü, donanımlı ve modern bir orduya sahip olması gerekmektedir. Türkiye'nin ifade edilen özellikleri ve sahip olduğu konum güçlü bir orduya sahip olmasını doğurmakta, güçlü bir ordu da savunma bütçesinin artmasına neden olmaktadır. Bu durum ise gelişmekte olan bir ülke olarak döviz ihtiyacı olan Türkiye'nin ithal edilen

savunma silahları, donanımı ve aracı döviz çıkışına neden olması ile ülke ekonomisini ve gelişimini olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Savunma sanayisinin ve savunmaya ayrılan bütçenin durumu bu nedenle birçok faktörü de ilgilendirdiği için önemlidir.

Savunma harcamaları, *“ülkelerin refahının sağlanması, ulusal birlik ve bütünlüğün sürdürülmesi ve korunması, iç ve dış güvenliğe yönelebilecek tüm tehditlerin önlenmesi amacıyla ülkelerin millî gelirlerinden savunma amacıyla ayrılan bütçe olarak tanımlanmaktadır.”* (Küçüköğlu, 2023, s.19). Savunma sanayisi denildiğinde ise savaş araç gereçlerinin üretimini amaçlayan, birçok endüstri kolunun ortak işe koşulduğu sanayi organizasyonu olarak tanımlanmaktadır. Savunma sanayisi, *“ülkenin silahlı kuvvetleri için taktik, stratejik ve savunma amacına yönelik silah sistemleri ve donanımları tasarlayan, geliştiren ve üreten, sanayi dalları başta olmak üzere diğer bütün ekonomik faaliyet alanları ile iç içe olan özel ve kamu kuruluşlarının mülkiyetindeki işletmeler topluluğudur.”* (Küçüköğlu, 2023, s.19). Kamu veya özel kuruluşların ihtiyaç duyduğu çeşitli araç ve gereçlerin üretilmesi savunma sanayinin temelini oluşturmaktadır (Temiz, 2012). Bu nedenle Tophane-i Âmire'nin kurulması, tarihsel bağlamda Türk savunma sanayisinin miladı olarak kabul edilmektedir. Fakat çağdaş teknolojiye ayak uydurmak çeşitli aşamalardan geçerek MKEK'in kuruluşuyla yeni bir boyut kazanmıştır (Şehitoğlu ve Kurt, 2021). Türk savunma endüstrisine ait veriler incelendiğinde Türkiye'de savunma alanında 3.000'e yakın firma bulunmakta ve bu firmalarda 80.000'den fazla insan çalışmaktadır (Savunma Sanayii Başkanlığı, 2022). Türk savunma endüstrisi bu yönüyle hem savunma hem de ülkenin ekonomisine önemli katkı veren sektörlerden birini oluşturmaktadır. Öyle ki son yıllarda gösterilen gelişim, birçok alanda yerli savunma sanayi firmalarının platform, sistem ve yeteneklerinin yurt dışı pazarlarda talep edilir hale gelmesini sağlamıştır.

Yöntem

Tarih bilimi içerisinde üretilen bu çalışma tarih disiplini yöntemlerini kullanmıştır. Savunma sanayi üzerine odaklanan çalışmada savunma sanayisinin savaş gibi bir ülke için kritik zamanlarda oynayacağı rol için üretici ve tedarikçilerin savunma ve güvenlik kuvvetlerinin ihtiyaç duyduğu teknolojide ve özelliklerde sistem ve silahları için yerli ve millî firmaların önemini bir örnek firma üzerinden ortaya koymaya çalışmaktadır. Ayrıca tarihte yaşanan önemli krizlerde yerli ve millî savunma endüstrisinin varlığının önemi örneklerle belirtilecektir. Çalışma, tarih disiplini içerisinde üretildiği için tarih disiplininin metodolojisi ve sınırlılıkları dikkate alınarak olanı ve yaşanılanı somut veriler üzerinden araştıran bir incelemedir. Bu makale tarihsel bir betimleme ve analiz araştırmasıdır. Çalışma konunun ve problemin tespiti, konunun sınırlanması, literatür, arşiv ve kaynak taraması, kaynak ve bilgi tasnifi, tasnifi yapılan bilgilerin analizi ve yorumlanması aşamalarını kapsamaktadır (Şimşek, 2021).

Çalışmada Türk savunma sanayi tarihi genel olarak ele alınmış sonra da FNSS firması özelinde örnek verilerek savunma sanayisinin ülkenin savunmasındaki kritik önemi ortaya konulmuştur. Türk savunma sanayisi üzerine literatürde önemli çalışmalar bulunmaktadır (TÜSİAD, 1999; Karaköse, 2010; Özgen, 2016; Baran, 2018; Karaköse, 2019; Özdal, 2019; Özlü, 2019; Yalçın, 2019; Bayram, 2020; Duman, 2020; Erdinçler, 2021; Şehitoğlu ve Kurt 2021; Ermiş ve Canbolat 2022; Besenyő ve Málnácssy 2022; Tombak, 2022; Kandemir, 2023; Küçüköğlu, 2023; Yılmaztürk, 2023). Ancak FNSS gibi yerli ve millî firmaların savunma sanayisindeki etkisi ve rolü üzerine alanda yeterli çalışma bulunmamaktadır. Bu nedenle bu çalışma alandaki bu boşluğu doldurmaya yönelik yapılmıştır. Bu amaçla veriler için literatür taraması yapılarak kaynaklar, araştırmalar tasnif edilmiş ve çalışmanın konusu kapsamındaki bilgi, belge ve kaynaklar analiz edilmiş ve incelenip tartışılmıştır. Elde edilen sonuçlar yorumlanmış ve değerlendirilmiştir.

Geçmişten Günümüze Türk Ordusu ve Savunma Sanayisinin Durumu

Kutadgu Bilig yazarı Yusuf Has Hacib'in ifade ettiği gibi bir devletin egemenlik otoritesini etkili bir şekilde gösterebilmesi, düşmanları üzerinde caydırıcı olabilmesi, tehditleri önleyebilmesi ve onları yok edebilmesi için silahlı bir kuvvete ihtiyacı vardır. Bu ancak güçlü bir ordu ile olabilir. Bu ordu gücü daimî, disiplinli ve donanımlı olmalıdır (Akyüz, 2002). Türkler, tarihleri incelendiğinde savaşçı yetenekleriyle, askerî kültürleriyle diğer milletlerden belirgin bir şekilde ayrılmaktadır. Bilinen ilk Türk devleti olan Hun devleti askerî karakteriyle ön plana çıkmaktaydı (Taşağıl, 2020; Adak, 2022). Devlette her şey orduydü ve ordu her şeyin merkezindeydi (Özdal, 2019). Zorlu hayat koşullarında yaşamak da Türklerin savaşçı karakterlerini pekiştiren bir faktör olmuştu (Bıçak, 2019; Adak, 2021), aynı zamanda Türkler savaş stratejisini uygulamada ve silah kullanımında ileri gitmişlerdi (Duman, 2020). At, kılıç, kalkan, ok, yay, kement gibi zamanının en gelişmiş savaş alet ve araçlarını çok iyi kullanan Türkler diğer milletlerden önce savaş sanatına yenilikler getirmişlerdi (Kafesoğlu, 1998). Ancak Avrupa; Coğrafi Keşifler, Rönesans ve Reform hareketleri ile hızlı bir dönüşüme girerken zamanın en güçlü Türk devleti olan Osmanlı Devleti'nde durağanlık vardı. Osmanlı Devleti'nin çağdaşlaşma yarışında geri kalışı savaş teknolojisi ve araçları konusunda da devleti zor durumda bırakmıştı. Savaş teknolojisinde ilerleyen düşman devletler, savaş meydanlarında Osmanlı Devleti'ni yenmeye başlamıştı. Osmanlı Devleti'nde yenileşme hareketleri XVIII. yüzyılda başlamıştı. Orduda da yenileşme ve askerin modern silahlarla donatılması bu yüzyılda başlamıştır. Fransız Comte de Bonneval, 1729 yılında Bosna'ya gelip Müslüman olmasından sonra Sadrazam Topal Osman Paşa, kendisini İstanbul'a çağırarak Humbaracı Ocağını yenileştirme görevini vermesiyle Osmanlı'da başlayan yenileşme hareketleri (Berkes, 2002), Anadolu'da Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile hızlanacaktır. Yeni Türk Devleti modernleşmeyi merkeze alarak bağımsız, ulusal ve laik bir sistemi kuracaktır (Karpat, 2012). Nitekim, Mustafa Kemal Atatürk'ün 1919 yılında ülkenin işgalini kastederek "*Düşman süngüsü altında millî birlik olmaz.*" sözü de teçhiz edilmiş modern ve disiplinli bir ordunun gereğini ortaya koymaktaydı.

Cumhuriyet rejiminin kurulması ile ordu da yeniden modern bir şekilde teşkilatlandırılmıştır. Günümüz ordu kuvvetleri açısından incelendiğinde 16 Ocak 1928 tarihli 1199 Sayılı Kanun ile Hava, Kara ve Deniz Müsteşarlıkları kurulmuştur (Millî Savunma Bakanlığı, 2023, s.28). 16 Nisan 1945 tarihinde ise Millî Müdafaa Vekâletinin adı Millî Savunma Bakanlığı olarak değiştirilmiştir (Millî Savunma Bakanlığı, 2023, s.32). Cumhuriyetin kuruluşundan II. Dünya Savaşına kadar Türkiye'de önemli savunma sanayi kuruluşları kurularak izlenen devletçi ve bağımsız politikalarla savunmada dışa bağımlılık azaltılmaya çalışılmıştır. Bu dönem savunma sanayinin ön planda olduğu bir dönemdir. Birçok kurum ve kuruluşun, birçok fabrikanın temelleri bu dönemde atılmıştır (Temiz, 2012). Örneğin Makine Kimya Endüstrisi (MKEK) ile Tayyare ve Motor Türk Anonim Şirketi ve Kayseri Tayyare Fabrikası (TOMTAŞ) bu dönemde kurulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu yıllarda ekonomik bağımsızlığa önem vermiş millî bir sanayi hedeflemiştir (Toprak, 2022). Savunma sanayisi kuruluşlarına önem veren Türk Devleti, 1923 yılında Ankara'da Fişek Fabrikasını, 1925 yılında Kırıkkale'de Topçu Mühimmat Fabrikasını, 1926 yılında Kuvvet Merkezi ile pirinç döküm ve haddehanesini, 1930 yılında Ankara'da Kapsül ve İmla Fabrikasını ve Kırıkkale'de çelik döküm haddehanesini, 1937 yılında Kırıkkale'de Nitroselüloz Barut Fabrikasını ve top fabrikasını inşa etmeye başlamıştır. Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu'nun (MKEK) kuruluş tarihi ise 15 Mart 1950'dir (Özlu, 2019). Görüldüğü gibi Türkiye, 1950 yılına kadar savunma sanayinde önemli yatırımlar yapmıştır. Ordunun II. Dünya Savaşı öncesindeki ve sonrasındaki durumu, ordunun savaş araç, gereçlerinin eskimişliği ve eksikleri üzerine çeşitli değerlendirme ve gözlemler de basın tarafından yapılmıştır (Akis Dergisi, 10 Temmuz 1954, s.22-23). Bu önemli girişimler II. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan gelişmeler nedeniyle sürdürülememiştir. I. Dünya Savaşından sonra

II. Dünya Savaşında da Türkiye'nin ulusal ve toprak bütünlüğüne yönelik önemli bir tehdit ortaya çıkmıştır. İkinci Dünya Savaşı biterken savaşın galipleri arasında yer alan Sovyet Rusya (SSCB), Türkiye'yi tehdit etmiştir (Ulus, 16 Haziran 1947). Rusya, boğazların, tüm devletlerin ticaret gemilerinin ve Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin savaş gemilerinin geçişine açık olmasını ve güvenliğinin Rusya - Türkiye tarafından sağlanmasını istemiştir. Ayrıca Kars ve Ardahan'ı da isteyen Rusya açıkça Türkiye'nin egemenlik hakkını ve toprak bütünlüğünü tehdit etmiştir (Uzman, 2018). Rusya'nın Türkiye'den Boğazların kontrolünü istemesi ve toprak talep etmesi Türkiye'nin millî güvenlik politikalarının değişmesine neden olmuştur. Rusya tehdidine karşı Türkiye güçlü bir savunma organizasyonu olan Kuzey Atlantik Paktı Örgütüne (NATO) başvurmuş ve üye olmuştur (Erdoğan, 2021). Sovyet tehdidine karşı Türkiye'nin yeterli askerî kapasite yaratamama gerçeği, NATO ittifakına girmesindeki en önemli neden olmuştur (Kandemir, 2023). Sovyet tehdidi sürecinde Truman Doktrinini (Ertem, 2009) uygulamaya sokan ABD, daha sonra Marshall Planı kapsamında Türkiye Cumhuriyeti'ne askerî ve malî yardım, hibe ve kredi desteklerinde bulunmuştur (Zafer, 16 Temmuz 1949; Ulus, 17 Mart 1948). Marshall yardımları (Ulus, 20 Haziran 1947, 21 Haziran 1947 ve 24 Haziran 1947) ve NATO bünyesinde yer almasıyla (Akşam, 25 Eylül 1951) birlikte standartları yükselmeye başlayan Türk ordusu güçlenirken bu süreçte negatif bir durumla da karşı karşıya kalınmış savunma sanayisinde dışa bağımlı olmaya başlanmıştır. Türkiye'nin Kuzey Atlantik Paktı Örgütüne (NATO) üye olması Sovyet Rusya'nın işgaline karşı kalkan olmuş ve Türk ordusunun elindeki silah teknolojisinin yenilenmesini sağlamıştır. Yine bu olumlu gelişmelerle, ordunun mevcudu kısmen de olsa azaltılarak savunma bütçesinin azaltılması ve iş gücüne katkı suretiyle ekonomiye fayda sağlanmıştır. Ancak Türkiye'nin egemenlik politikasının ön şartı olarak kurmayı amaçladığı savunma sanayisi zayıflamış, ordunun teçhizatı yurt dışına bağımlı hâle gelmiştir. Böylece Türkiye'nin ulusal çıkarlarını korumakta zorlanacağı ortaya çıkmıştır (Yalçın, 2019). Nitekim bu dönemde alınan silah ve ekipmanı Türkiye'nin Sovyetler Birliği dışında bir “düşmana” karşı kullanamayacağı Kıbrıs Krizi'nde öğrenilmiştir.

Yunanistan'ın Kıbrıs krizindeki olumsuz ve yayılcı tutumu, bu krizin büyümesine ve NATO sürecini olumsuz etkilemesi Türkiye'nin millî savunmaya yönelmesinde etkili olan faktörlerin başında gelmektedir (Köni, 1986). Kıbrıs'ta Yunan Müdahalesi Türkiye'nin adaya müdahalesini mecbur bırakmış ve TBMM, Kıbrıs'a Barış Harekâtı kararı almıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 18.07.1974 ve 20.07.1974). Kıbrıs krizi incelendiğinde, Kıbrıs'ta Rumların terör saldırılarının artması üzerine ve Kıbrıs'ta yaşayan Türklerin azınlık durumuna düşürülüp haklarını elinden almaya yönelik politikalar geliştirilmesi üzerine (Armaoğlu, 2019a) 2 Haziran 1964'te Türk hükümeti Kıbrıs'a müdahale etme kararı almıştır. ABD ise buna karşı çıkmış ve bunu engellemiştir. Dönemin ABD Başkanı Johnson, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı İsmet İnönü'ye 5 Haziran 1964'te tehdit dolu bir mektup göndermiştir (Armaoğlu, 2019a). “*Johnson Mektubu, o güne kadar dostluğuna çok güvenilen ve varlığıyla onur duyulan ABD müttefikliğinin, iki müttefik arasındaki ilişkiden çok, ABD dayatmasıyla ilişkilerin gittiğini*” (Akman, 2012, s.89) göstermiştir. Ayrıca, bu mektuptan bir yıl önce, Sovyet Rusya tehdidine karşı NATO üyesi olan Türkiye'ye savunma amaçlı olarak konuşlandırılan Jüpiter füzeleri de 1963 yılında yine ABD dayatması ile sökülüştü. Küba Krizi olarak adlandırılan bu gelişmelerde ABD'nin, Türkiye'nin kararını sormadan, füzeleri sökmesi Türkiye'yi nasıl göz ardı edilebileceğini gösteren diğer bir örnek olmuştur (Sever, 1997). Türkiye-ABD ilişkileri Johnson mektubundan sonra ciddi bir soğukluğa girmiş ve Türkiye daha bağımsız hareket ederek Sovyet Rusya ile yakınlaşmaya başlamıştır (Canar, 2018). 1974 yılındaki Kıbrıs Harekâtı, Türkiye'nin savunma sanayisinde yerliliğin ve millîliğinin önemini ortaya koyan bir dönüm noktası olmuştur (Şehitoğlu ve Kurt, 2021; Erdoğan, 2021). Bu dönüm noktası ile savunma bütçesi artarken iç ve dış tehditlerle sarsılan ekonomik-sosyal düzen, halkın refahını ve huzurunu kaçırmış, Kıbrıs sorunu ve yaşanan gelişmeler sonrasında Türkiye ihmal ettiği

savunma sanayisinin önemini daha iyi anlamıştır (Yalçın, 2019). Nitekim birçok iç ve dış sorunun yaşandığı Türkiye, 1971-1989 yılları arasında NATO'nun savunma harcamaları en hızlı artan üye ülkesi olmuştur (Temiz, 2012).

Yaşanan ciddi krizlerin neticesinde savunma politikalarında önemli değişikliklerin yaşandığı bu dönemde savunma sanayisi hakkında kısa bir değerlendirme yapıldığında Soğuk Savaş Dönemi'nde Türkiye'nin savunma bütçesinin sürekli arttığı görülmektedir (Kayan, 2017). Savunma bütçesinin artmasında ve savunmanın teçhizat ve silah açısından dışa bağımlı kalmasında Soğuk Savaş ve yaşanan tehditler kadar ABD'nin de pay sahibi olduğu çalışmalarda görülmektedir (Kandemir, 2023). Bunun sonucunda ulusal güvenliğe yönelik tehditlere karşı önlem alınamaması endişesi, ABD silah ve teçhizatını zorunlu kılmış ve bu bağımlılık Türk ordusunun ABD ordusunun etkisi altına girmesine zemin hazırlamıştır. Bu gelişmeler 1990'lı yıllara kadar Türk savunma sanayisinin güçsüz kalmasına neden olmuştur. Ayrıca bu bağımlılığın bütçeye de olumsuz yansımaları olmuştur. 1950'li yıllarda ABD'den gelen silah ve araçlar ABD'nin II. Dünya Savaşı sırasında kullandığı (savaş artığı) eskiden üretilmiş teçhizatlardan oluşmaktaydı. Bu nedenle Türkiye bu yıllarda silahların yedek parça ve bakım ihtiyaçlarını karşılamak için 143 milyon dolar harcamak zorunda kalmıştır. Bu harcamalar döviz olarak dışarıya çıkarken Türkiye'nin II. Dünya Savaşı yıllarında biriktirdiği dövizin de erimesine neden olmuştur (Kandemir, 2023). Bunun sonucunda eskimiş (demode) olan bu silah ve araçların sürekli modernizasyonu için de savunma bütçesi ayırmak zorunda kalan Türkiye'nin dışa bağımlılığı devam etmiş, savunma sanayisi gelişmemiştir. Ayrıca gelişmekte olan bir ülke olarak döviz kaybı da artmıştır. Bunun yanında ABD'den gelen birçok uçak nedeniyle Türkiye'de uçak üreten Etimesgut Uçak Fabrikası müşteri bulamadığı için kapanmak zorunda kalmıştır. Yine uçak mühimmatı üreten Şakir Zümre Şirketi de ABD tarafından sağlanan mühimmat nedeniyle kendisinden alım yapılmadığı için savunma sanayindeki faaliyetlerini durdurmuştur (Kandemir, 2023). Bir kısır döngüye neden olan bu gelişmelerle Türkiye'nin dışa bağımlı hâle gelen modern silah ve mühimmat ihtiyacı yani savunma sanayisinin dışa bağımlılığı bitmemiş, modernizasyonu ile de sürekli bütçesinin bir bölümünü savunmasına ayırmak zorunda kalmıştır.

Görüldüğü gibi Türkiye yerli ve millî savunma sanayisini kurup güçlendirdiği 1990'lı yıllara kadar özellikle silah ve ordu teçhizatları ihtiyaçlarını ABD gibi ülkelere kredi, hibe ya da satın alma gibi yöntemlerle daha çok kullanılmış silahları alarak karşılamıştır. Küba Krizi (1962-1963) sürecinde Türkiye'ye yerleştirilen füzelerin “modası geçmiş Jüpiter füzeleri” olduğu bizzat dönemin ABD Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Taylor tarafından bir basın toplantısında ifade edilmiştir (Milliyet Gazetesi, 24 Nisan 1963). Böylesine dışa bağımlı, eskimiş, modernizasyona mahkûm edilmiş ve sürekli döviz çıkışına neden olacak bu savunma uygulaması/politikası Türk hükümetlerini bir karar verme noktasına getirmiştir. Nitekim Kıbrıs Harekâtı sonrasında uygulanan ambargo ile Türk hükümetleri savunma sanayisi alanında alt yapı kurma çalışmalarını başlatma kararı almıştır (Canbay ve Mercan, 2020). Kıbrıs gibi Türkiye gibi herhangi bir toprak parçasının tarih boyunca taşıdığı stratejik değer daima silah teknolojisi ile bağlantılı olmuştur. Bu ikisi arasındaki bağ yani fiziki coğrafya ile silah teknolojisi arasındaki bağlantı biri sabit diğeri değişken iki unsur arasındaki münasebetin ifadesidir. Dolayısıyla silah teknolojisi geliştikçe herhangi bir toprağın fizik yapısının stratejik değeri de gelişme göstermiştir (Armaoğlu, 2019b). Buradan da anlaşılacağı üzere Türkiye gibi dış tehditlerle karşı karşıya olan ülkelerin (Küçüköğlu, 2023) yerli ve millî savunma kurumlarına ihtiyacı vardır. Bu nedenle Türkiye, özellikle 1974 yılından itibaren yerli ve millî bir savunma sanayisi kurma çabasıdadır. Bugün Türk savunma sanayisi birçok yerli ürünü üretebilecek kapasiteye ulaşmıştır.

Kıbrıs Harekâtı sonrasında alınan kararlar neticesinde Türkiye’de savunma sanayinde öncelikle “Offset Uygulamaları”nı hayata geçirilmiştir. “*Projeler kapsamında, yerli sanayi firmalarının imkân ve kabiliyetlerinin kullanılması, ihracat yoluyla uluslararası rekabet güçlerinin artırılması ve teknolojik iş birliği, yatırım ve Ar-Ge imkânları sağlanması amacıyla gerçekleştirilen faaliyetlere Sanayi Katılımı / Offset denir*”, (MSB Savunma Sanayii Müsteşarlığı, 2017, s.1). Dünyada 1960’ların sonlarında yaygınlaşmaya başlayan bu uygulama (TÜSİAD, 1999), Türkiye’de ilk defa 1984 yılında uygulanmaya başlanmıştır. Bu amaçla savunma sanayisini güçlendirmek için kurulan Savunma Sanayii Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (SSGDI, 7 Kasım 1985 tarihinde, 3238 sayılı Kanun ile) kurulmuştur. Offset uygulamasını savunma sanayisi alanında uygulamaya sokmuştur. Askerî alanda Türkiye’deki ilk offset örneği Deniz Kuvvetleri’nde gerçekleştirilmiştir. 1973 yılında Alman IKL/HDW firması, Türkiye’ye satmak üzere anlaştığı 209/1200 sınıfı 6 denizaltıdan 5’nci ve 6’ncısının gövdesini Deniz Kuvvetleri Gölcük Tersanesi’nde yaptırmıştır (TÜSİAD, 1999). Offset uygulaması örneklerinden biri de bu çalışmada ele alınan ABD merkezli FMC şirketi ile Türk firması olan Nurol Holding’in ortak olarak kurmuş olduğu FNSS Savunma Sistemleri A.Ş. tarafından gerçekleştirilmiştir.

Offset uygulamaları stratejisi ülkelerin teknolojik gelişmişlik düzeyiyle yakından ilgili olup uzun vadeli ulusal güvenlik ve sanayi açısından gelişmişlik ve rekabet politikasının bir parçasını oluşturmaktadır (TÜSİAD, 1999). Bu proje tecrübeleri ve alt yapıların gelişmesi Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin sanayisi ve kalkınması için faydalar üretmektedir.

Savunma Sanayisi ve Türk Savunma Sanayisinin Ulusal Ekonomideki Rolü

Savunma sanayisi, bir ülkenin güçlü bir orduya ve ekonomik büyümeyi hızlandıracak teknoloji üreten yapıya sahip olmasında önemli bir rol oynamaktadır (Ateş, 2023). Ayrıca savunma sanayi, son teknolojileri takip etmenin yanı sıra birçok benzersiz özelliğe sahiptir. Bunlar arasında özellikle hassas yüksek teknoloji tekniklerini zorunlu kılması; özel kalite yöntemleri ve eğitilmiş personel gerektirmesi; Ar-Ge’nin vazgeçilmez konumda olması; yatırım maliyetlerinin yüksek, müşterisinin ve üretim miktarlarının sınırlı olması; üretimin sürekliliği için dış pazarlara ihtiyaç duyulması sayılabilir (Yalçın, 2019).

Savunma sanayisi literatürü incelendiğinde, savunma harcamalarında önemli rol oynayan silah üretim ve ithalat maliyetlerinde yerli savunma sanayi yatırımlarının artırılmasının ve desteklenmesinin önemli olduğu belirtilmektedir. Böyle bir durumun devlet kaynaklarının yurt dışına transferini engelleyebileceği, yerli üreticileri üretime ve yatırıma teşvik ederek ekonomik büyümeyi hızlandırabileceği vurgulanmaktadır (Canbay ve Mercan, 2020). Birçok çalışma, Türkiye’nin silah ithalatının ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkisi olduğu sonucuna varmıştır. Bu durum, Türkiye gibi savunma harcamalarını azaltamayacak bir coğrafyada yer alan ülkenin, mevcut kaynaklarının (dolar rezervi gibi) kaybını engelleyecek tedbirler alması gerektiğini göstermektedir. Bu tedbirlerin en önemlisi yerli savunma sanayisi altyapısının geliştirilmesidir. Genel olarak, güçlü bir yerli savunma sanayi sektörüne sahip olmak iki açıdan önemlidir. Bunlardan ilki ulusal güvenliğin korunmasıdır. Dolayısıyla gizli silah ve yazılım teknolojilerinin yerli savunma sanayi sektörleriyle üretilmesi bu talebin karşılanması için ilk adımdır. İkinci önemli husus ise ekonomik boyutlu olup millî sermayenin güçlü olması sayesinde pahalı silah, teçhizat ve sistemlerin silahlı kuvvetlerin envanterine girmesiyle ilgilidir (Canbay ve Mercan, 2020). Ayrıca millî ve yerli savunma sanayisi ülkelerin kalkınmasına önemli katkı sağlamaktadır. Öncelikle ordunun ihtiyaçları yurt içinden karşılanmaktadır. Bu sayede yerli savunma sanayi firmaları iş kabiliyetlerini güçlendirmekte, kâr elde etmekte ve büyümektedir. Bu kazançlı iş, istihdam edilebilirliği artırarak ülkedeki işsizliğin azaltılmasına da yardımcı olmaktadır. Önemli noktalardan biri de yerli savunma sanayinin kapasitesi

geliştikçe ülke dışına döviz çıkışının azalmasıdır. Buna ek olarak, yerli üretim ürünler ihraç edilerek Türkiye'nin ihracat gelirleri de artmıştır. Savunma sanayisindeki bu gelişmeler uzun vadede diğer sektörlerle yansiyarak Türkiye'nin kronikleşmiş olan dış ticaret açığı sorununu azaltma potansiyeline de sahiptir. (Ateş, 2023). Bütün bunların yanında bu firmalar yaptığı Ar-Ge yatırımları ile ülke içinde ve dünyada yerel ürünlerin teknolojik niteliklerini güçlendirmeye katkı da sunmaktadır. Bu durum sürekli bir gelişmeyi de sağlayarak yerli firmaların daha büyük projelere girişmesini cesaretlendirmektedir (Erdoğan, 2021). Anlaşılabileceği üzere savunma sanayine yatırım başlangıçta maliyetlidir ancak uzun vadede bu, istihdam ve silah ihracatı yoluyla ekonomik büyümeye, ödemeler dengesine ve sanayileşmeye fayda sağlayacaktır. İlgili literatür incelendiğinde, Türkiye'nin savunma sanayi alanında önemli bir gelişme gösterdiği ve bu çalışmaların Türkiye'nin ekonomik ve teknolojik gelişiminin yanı sıra askerî caydırıcılık kabiliyetine de katkı sağladığı görülmektedir (Özgen, 2016; Baran, 2018; Sandalcılar vd., 2018; Saraçöz, 2018; Ateş, 2020; Bayram, 2020; Canbay ve Mercan, 2020; Besenyő, ve Málnácssy, 2022; Ateş, 2023; Küçükoglu, 2023). Ayrıca savunma sanayisi, yeni teknolojilerin kullanıldığı, yoğun araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) faaliyetleri içeren ve diğer sanayi sektörleriyle etkileşimin fazla olduğu bir sektör olduğundan gelişmiş ülkelerde endüstriyel kalkınmanın lokomotif durumunda olduğu görülmektedir (Temiz, 2012). Bu özellikleri ile Türkiye'nin gelişmiş bir ülke olmasında önemli bir paya sahip olacaktır.

Türkiye'nin yerli ve millî savunma sanayisini Cumhuriyetin ilk yıllarındaki gibi tekrar kurmasında dönüm noktası az önce de ifade edildiği gibi şüphesiz 1974 Kıbrıs Harekâtı ve sonrasında karşılaşılan ABD ambargosu (5 Şubat 1975) olmuştur (Soysal, 1977). Bu ambargo, Türkiye'nin başta NATO ülkeleri olmak üzere, diğer birçok ülkeye karşı daimî silah alıcısı konumundan çıkmasına katkı sağlamıştır (Küçükoglu, 2023). Bu değişimin ardından Türkiye, ulusal savunma açısından kurumsal ve sanayi alanında gerçekçi bir yaklaşımla yerli ve millî savunma sanayisi kurma hedefine geri dönmüştür (Ermiş ve Canbolat, 2022).

Türkiye'nin ulusal güvenlik politikalarındaki etkinliğinin artması ile savunma sanayisinin ekonomik hacmi arasındaki bağın artması ilgili sektör verileri incelendiğinde görülmektedir. 2002 yılında Türkiye'nin savunma ihtiyaçlarının iç kaynaklarla karşılanma oranı yüzde 24 civarındayken 2020'de bu oran yüzde 74-75'e ve sektörün yıllık cirosu 11 milyar dolara çıkmıştır. Bu değer yaklaşık yüzde 30'u ihracat değeridir (Erdoğan, 2021). Türkiye'nin savunma sanayisinde ihtiyaçlarını yerli firmalardan karşılama oranı 2022 yılında önemli bir orana yükselmiş ve yüzde 80'lere yaklaşmıştır (Küçükoglu, 2023). Bu durum yerli ve millî savunma sanayinin kısa sürede geldiği noktayı gösterirken savunma sanayinin, Türkiye'nin ihracatını arttırmasında ve dış ticaret açığını azaltmasındaki katkısını da göstermektedir (Ateş, 2023). Savunma sanayisinin sektörel verileri incelendiğinde son 20 yıl içinde Türk savunma endüstrisinin sürekli geliştiği görülmektedir. Örneğin savunma sanayinde yerlilik oranı %20'den %80'e yükselmiş ve bu oransal artış aynı zamanda savunma sanayi cirosu, savunma sanayi ihracatı, savunma projeleri sayısı, bu projelerin toplam bedeli ve savunma sanayi firma sayısı kalemlerinde de gerçekleşmiştir (Yılmaztürk, 2023).

Yaşanan son gelişmelerle Türkiye'de önemi artan yerli ve millî savunma sanayisi; her geçen gün gelişen, güçlenen ve bağımsızlaşan ülke ekonomisine büyük katkılar sağlamakta, ülkenin uluslararası siyasi prestijini yükseltmekte, daha bağımsız ve etkin bir güvenlik politikası uygulama yeteneğini teşvik etmektedir (Erdoğan, 2021). Son dönemde yaşanan iç ve dış gelişmeler göstermiştir ki Türkiye'nin "millî, yerli ve bağımsız savunma sanayisi" oluşturmaya ve kurması gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu düşünceden hareketle Türkiye hükümetleri 1970'lerden itibaren yerli ve millî sanayinin kurulmasına önem vermiştir (Tombak, 2022). Bu alanda birçok yerli savunma sanayisi firması kurulmuştur (Ermiş ve Canbolat, 2022). Bunlardan biri de bu çalışmada ele alınan FNSS Savunma Sistemleri A.Ş.'dir.

FNSS Savunma Sistemleri A.Ş.

Türkiye'nin ilk özel savunma sanayi fabrikası, Şakir Zümre tarafından 1925 yılında İstanbul Haliç bölgesinde tamamen yerli sermaye kullanılarak yaptırılmıştır (Küçükoğlu, 2023). Daha sonra Nuri Killigil (Karaköse, 2010; Karaköse, 2019), Nuri Demirağ (Yalçın, 2009) gibi girişimciler tarafından devam ettirilen bu girişimler, 1950'li yıllarda değişen politikalarla durmuştur. NATO süreciyle durma noktasına gelen askerî savunma sanayisi MKEK'e devredilmiştir. Ordu savunma ve silah ihtiyaçlarını ABD, İngiltere ve Fransa gibi NATO üyesi ülkelerden temin etmeye başlamıştır (İstikbal, 2022). Daha sonra da birçok fabrika kapatılmıştır. *“Örneğin, THK-5A hafif nakliye uçağının üretimini gerçekleştirerek, bu uçağı ambulansa dönüştürülmüş haliyle Danimarka'ya ihraç eden Türk Hava Kurumu (THK) uçak fabrikası MKEK'ye devredildikten sonra, söz konusu fabrika 1968 yılında tekstil fabrikası olarak kullanılmıştır.”* (Küçükoğlu, 2023, s.25). Ancak biraz önce ifade edilen 1974 Kıbrıs Harekâtı ve sonrasında yaşanan gelişmelerle yerli ve millî sanayi kuruluşlarına tekrar önem verilmeye başlanmıştır. Bu süreçte kurulan ilk firmalardan birisi FNSS Savunma Sistemleri A.Ş.'dir.

FNSS Savunma Sistemleri A.Ş. Nurol Holding A.Ş. ve BAE Systems, Türk Silahlı Kuvvetleri ve müttefik kuvvetler için paletli ve tekerlekli zırhlı savaş araçları ve silah sistemleri tasarlayan ve üretmek için kurulmuş ortak bir girişimdir (FNSS). FMC-NUROL Savunma Sanayii A.Ş. adıyla 1986 yılında Türk Silahlı Kuvvetlerine paletli araç üretmek amacıyla kurulan bu şirketin ismi, 1997 yılında “FNSS Savunma Sistemleri A.Ş.” olarak değiştirilmiştir. FNSS Savunma Sistemleri Anonim Şirketinin bugün yüzde 51'i Nurol Holding A.Ş.'ye aittir. BAE Systems'in ise yüzde 49 hissesi bulunmaktadır. FNSS Savunma şirketi taktik tekerlekli ve paletli araçlar, zırhlı araçların modernizasyonu, hafif ve orta zırhlı araçlar ve tanklar, seyyar yüzer hücum köprüsü, zırhlı iş makinası gibi genellikle zırhla ilgili projeler üreten bir şirkettir (Erdinçler, 2021).

Türkiye'nin yukarıda anlatılan tehdit ve sorunları yaşamasından sonra ülkede yerli ve millî savunma sanayinin geliştirilmesi için Savunma Sanayii Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (SSGDİ - Savunma Sanayii Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı, 1990 yılında Savunma Sanayii Müsteşarlığı'na dönüşmüştür. Günümüzde ise Savunma Sanayii Başkanlığı (SSB) adını almıştır), 7 Kasım 1985 tarihinde ve 3238 Sayılı Kanun ile kurulmuştur. Dikkat edildiğinde 1985'li yıllar, savaş teknolojileri ve muharebe ortam ve imkanlarının hızla gelişmekte olduğu bir döneme denk gelmektedir. Bu nedenle *“Türk savunma sanayiinin dinamik bir yapıya kavuşması ve ihracat potansiyeline sahip, uluslararası alanda rekabet edebilir bir konuma getirilmesi hedeflenmiştir. Yeni teknolojilere hızla adapte olan ve teknoloji üretebilen yapı, sivil amaçlarda üretim de öngör(ül)müştür”* (Savunma Sanayii Başkanlığı, 2022). Öncelik olarak yerli sanayi altyapısından azami ölçüde yararlanmak, ileri teknoloji yeni yatırımlara yön vermek ve teşvik etmek amaçlanmıştır. Savunma Sanayii Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (SSGDİ - Savunma Sanayii Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı) kuruluşundan bir yıl sonra, ilk savunma projesi olan 1.698 adet zırhlı muharebe aracının Türkiye'de lisans altında üretilmesini kapsayan teklife çağrı dosyasını yayınlamıştır. Aynı yıl FMC ve NUROL kendi arasında yaptığı bir mutabakat zaptıyla ileride kuracakları FMC-NUROL Savunma Sanayi (FNSS) ortak girişim şirketinin tohumlarını atmış ve Savunma Sanayii Müsteşarlığının Zırhlı Muharebe Aracı (ZMA) ihalesine katılmıştır. Böylece Ekim 1986'da verilen teklifleri inceleyen Savunma Sanayii Müsteşarlığının, Ocak 1988'de ilk müzakereyi, FMC-NUROL Ortaklığı (FNSS) ile başlatma kararı almasıyla FNSS, Türk Savunma Sanayisinde ilk ihalesini alarak sektörde yer almaya başlamıştır. 1990 yılından günümüze de binlerce zırhlı araç üreterek Türk ordusuna destek olurken ülkenin kalkınmasına da katkı sunmaktadır.

FNSS, kurulduğu günden bu yana Türk savunma sanayisi için birçok projeyi hayata geçirmiştir (Tablo 1). Bunlardan bazıları şunlardır:

1988 yılında Kara Kuvvetleri Komutanlığı ile ilk ZMA (Zırhlı Muharebe Aracı) projesi imzalanmıştır. Günümüze kadar binlerce ZMA üretimi gerçekleştirilmiştir. Ekler kısmında FNSS tarafından üretilen araç ve silah sistemleri hakkında bilgi sunulmuştur. 1993'te ZMA'lar Somali'ye; 1994'te Bosna'ya ihraç edilmeye başlanmıştır. 1995'te M113 Modernizasyon çalışmalarına başlanmıştır. 1997'te Türkiye'nin ilk komple savunma sistemi ihracatı Birleşik Arap Emirlikleri'ne FNSS tarafından gerçekleştirilmiştir. 1999 yılında ZMA'lar Kosova'ya ihraç edilmiştir. 2000 yılında Malezya'ya üretilen ZMA ile Türkiye'nin tek kalemde en büyük silah sistemi ihracatı gerçekleştirilmiştir. 2000 yılında Savunma Sanayii Başkanlığı (SSB) için Geliştirilmiş Zırhlı Personel Taşıyıcı (GZPT) projesi hayata geçirilmiştir. 2002 yılında AKINCI ZMA Prototipi ve ürün geliştirme çalışmaları başlatılmıştır. 2004 yılında Suudi Arabistan ile imzalanan M113 modernizasyon projesi Türkiye'nin yurt dışında bir askeri fabrikayı işletmek ve teknoloji transferi gerçekleştirmek suretiyle hayata geçirdiği ilk ihracat projesi olmuştur. 2005 yılında PARS 8x8 Taktik Tekerlekli Zırhlı Araç (TTZA) prototipi ve ürün geliştirme çalışmaları ile Türkiye'nin ilk özgün tasarım 8x8 Taktik Tekerlekli Zırhlı Aracı projesi hayata geçirilmiştir.

2007 Savunma Sanayi Başkanlığı (SSB), SAMUR Seyyar Yüzücü Hücum Köprüsü projesi hayata geçirilmiştir. Yine Türkiye'de tasarlanan ilk uzaktan komutalı kule sistemi PENÇE UKK geliştirme projesi 2008 yılında FNSS ve ASELSAN ortaklığında başlatılmıştır. 2009 yılında ise KUNDUZ Amfibi Zırhlı Muharebe İstihkam İş Makinesi (AZMİM) ürün geliştirme ve seri üretim projesi dünya genelinde, amfibi özelliğe sahip ilk ve tek zırhlı iş makinesi olarak FNSS tarafından üretilmeye başlanmıştır. 2010 yılında PARS 6x6 Taktik Tekerlekli Zırhlı Araç (TTZA) prototipi ve ürün geliştirme çalışmaları başlatılmıştır. Yine 2010 yılında ASELSAN A.Ş tarafından hayata geçirilen Kundağı Motorlu Namlulu Alçak İrtifa Hava Savunma Sistemi ürün geliştirme ve seri üretim projesi dünya üzerinde 35 mm namlulu, amfibi özelliğe sahip ilk zırhlı hava savunma aracı projesi olmuştur.

FNSS tarafından gerçekleştirilen 2011 yılındaki MALEZYA AV-8 8X8 ihracat projesi, Türkiye'nin 2011 yılına kadar gerçekleştirdiği tek kalemdeki en büyük savunma sistemi ihracatı olmuştur. 2013 yılında KAPLAN STA Paletli Zırhlı Tanksavar Aracı konsepti projesi başlatılmıştır. Adı geçen önemli çalışmalara ve üretilmeye imza atan FNSS şirketi AR-GE'ye önem veren çalışmaları ile Türkiye'nin küresel savunma sanayisi markası olma yolunda 2015 yılında marka imajı ve logosunu yenilemiştir. 2019 yılında ise Savunma Sanayi Başkanlığı (SSB), STA projesi kapsamında tasarlanıp üretilen KAPLAN Tanksavar Araçları, Kara Kuvvetleri Komutanlığı envanterine dahil edilmiştir.

2024 yılında 35. yılını tamamlayacak FNSS, bu tecrübesi ve bilgi birikimiyle Türk savunma sanayisinin ilk komple sistem ihracatını gerçekleştirirken kendi vizyon ve misyonunda da belirttiği gibi dünyanın güvendiği ve saygı duyduğu yaratıcı çözümlerle yeni nesil insanlı ve insansız kara sistemlerini tasarlamayı ve üretmeyi sürdürmektedir. Bunun için Kasım 2021 tarihinde FNSS Gölbaşı tesislerinde Land Rover Araç (UGV) ve Askerî Robot Teknolojisi (ART) töreninde, Türk Silahlı Kuvvetleri, İçişleri Bakanlığı, Türkiye Savunma Sanayii Başkanlığı ve medyanın katılımıyla gerçekleşen toplantıda SSB ve FNSS Savunma Sistemleri arasında “*Ağır Sınıf İnsansız Kara Aracı Seri Üretim Niyet Beyanı*” imzalanmıştır. Böylece havada İHA ve SİHA üreten yerli savunma sanayisi artık karada da İKA'lar üretmeye başlamıştır.

Sonuç

Türkler, tarihleri incelendiğinde ordu-millet olmaları ve savaşçı özellikleriyle ön plana çıkan bir millet olmuştur. Ayrıca savaş teknolojileri ve harp sanatı konusunda çağlar boyunca dünyada önemli bir mevki işgal etmişlerdir. Günümüzde de ordu ve savunma sanayisi ile bu noktada dikkat çekici roller üstlenmektedir. Örneğin Rusya-Ukrayna Savaşı'nda izlediği etkin rol ile dünyanın takdirini kazanmıştır. Yine Azerbaycan-Ermenistan arasındaki savaşta Türk SİHA'ları (Silahlı İnsansız Hava Aracı) Türkiye'nin silah teknolojisindeki seviyesini göstermesi bakımından önemlidir. Bu yönüyle Türk savunma endüstrisi inovasyon ve güncel silah sistemleri alanında gösterdiği gelişim ve atılım ile insansız platform ve kuleler konusunda dünyanın sayılı ülkeleri arasında yerini almıştır. Bu doğrultuda FNSS, savunma sanayine yönelik dünyanın önde gelen kara savunma ve silah sistemleri üreticileri arasında yerini alırken uluslararası ihalelerde başarılı olmuş bir yerli kuruluş olarak savunma sanayimize önemli katkılar sunmaktadır.

Tarih “olsaydı, olursa” üzerinden yazılmaz; “olanın, yaşanılanların” üzerinden yazılır. Türkiye'nin son yüzyılda yaşadığı savaşlar, tehditler, sorunlar (Hatay, Kıbrıs, Suriye gibi) ve terör olayları her zaman güçlü bir orduya; güçlü bir ekonomiye; bağımsız ve etkin bir dış politikaya; güçlü, yerli ve millî bir savunma sanayisine sahip olması gerektiğini göstermektedir. Bu nedenle geçmişte yaşanan büyük savaş ve sorunların bir daha yaşanmaması için güçlü, caydırıcı, çağdaş ve son teknolojiyle donanmış bir ordunun her zaman var olması şarttır. Bunun için yerli savunma firmalarının varlığı ve Ar-Ge çalışmaları millî güvenlik için önemli hususlardan biridir. Yerli ve millî savunma sanayisi son yıllarda önemli bir gelişme kaydetmiş ve geçmişte kamu eliyle başlatılan girişim ve yatırımlar son dönemde yerini özel sektöre bırakarak bu konuda önemli bir mesafe katedilmiştir. Bu alanda yapılan araştırmalar da göstermektedir ki savunmadan ekonomiye, istihdamdan bağımsız etkin dış politikaya kadar birçok alanda savunma sanayi güçlü bir role sahiptir. Teknolojik silah üretip ihraç eden Türkiye hem ihracatını hem savunma, askerî diplomasisini küresel ölçekte güçlendirmiş olacaktır. Türkiye gibi coğrafi konumu ile her daim tehditlere açık olan bir ülke yerli ve millî bir savunma sanayisine sahip olmak zorundadır. Yapılan çalışmalar ve ortaya konulan bulgular bunu göstermektedir. Bir ülkenin savunma sanayi potansiyeli ve kapasitesi o ülkenin diplomasisi, dış politikası, savunma ve güvenlik diplomasisi ve teknoloji diplomasisi gibi çeşitli alanlarda kendini göstermektedir. Bu potansiyelin varlığı, gücü, niteliği, etkin yönetilmesi ve yönlendirilmesi ülkenin dış politikadaki etki gücünü, caydırıcılığını, askerî diplomasideki etkisini arttıracaktır. Bu nedenle savunma sanayisi gelişmiş ülkeler için ayırıcı bir özelliktir. Türkiye de gelişmekte olan bir ülke olarak ve bölgesindeki yoğun çatışma ve savaşlar, geçmişteki tecrübe edilen sıcak ve soğuk savaşlar ülkenin millî ve yerli bir silah ve savunma endüstrisine sahip olmasını ve bunu etkili bir şekilde yönetmesi gerektiğini göstermektedir. Unutulmamalıdır ki yaşanılacak bir sıcak savaşta (geçmişteki Kıbrıs tecrübesi gibi) küresel silah lobilerinin ve şirketlerinin uygulayacağı ya da uymak zorunda kalacağı bir silah ambargosu Türkiye'nin ulusal güvenlik ve savunma potansiyelini olumsuz etkileyecektir.

Türkiye millî, üniter devlet yapısını, bağımsızlığını ve millî egemenliğini korumak zorundadır. Türkiye'nin jeopolitik konumu ve geçmişi incelendiğinde Anadolu'da var olmanın koşulunun güçlü olmaktan geçtiği görülmektedir. Yoksa telafisi imkânsız bedeller ödenmektedir/ödenecektir. Gelecekte de savunma sanayisinde güçlü olmak için FNSS örneği önemli bir referanstır. FNSS'nin bugünkü geldiği nokta ve elde ettiği başarılar yerli ve millî savunma sanayinin kısa sürede güçlü ve bağımsız bir Türk savunma sanayisinin kurulabileceğinin bir göstergesidir. Sürekli çağdaş ve ileri teknolojilerle donatılmış güçlü bir orduya sahip olan Türkiye, her türlü dış ve iç tehditler karşısında başarıyla mücadele edecektir. Bunun için Ar-Ge'den taviz vermeyen, bağımsız, millî ve yerli savunma sanayi firmalarının

sayısının ve kurumsal kapasitesinin artırılması ülkenin hedeflerinden biri olmalıdır. Ayrıca ekonomik olarak yerli ve millî savunma şirketlerinin yarattıkları istihdam imkânları, birçok endüstri kolunu harekete geçirerek ülkede üretimi canlandırmasıyla da ekonomik artı değer sağlamaktadır. Bu yerli ve millî savunma sanayi firmaları ihracat yaparak ülkeye döviz girişi sağlarken ordunun önemli ihtiyaçlarını karşılamakta, savunmada dışa bağımlılığı azaltırken döviz çıkışını engellemekte, gelecekte yaşanabilecek ulusal tehditler ve saldırılar karşısında devletin ve milletin güvenliği için stratejik bir kazanım sağlamasıyla bağımsız dış politikanın yürütülmesinde devletin gücünü arttırmaktadır.

Ayrıca öneri olarak belirtilmelidir ki Savunma sanayi literatüründe ve savunma tarihinde çok kısa sürede başarıya ulaşan yerli ve millî savunma firmalarının üretim ve rollerinin araştırılması ve ulusal ekonomiye, savunmaya ve teknolojiye yaptıkları katkıların tespit edilip paylaşılması savunma sanayisinin ülke için hayati öneminin daha iyi anlaşılmasına önemli katkılar sunacaktır.

Kaynakça

Arşiv belgeleri

TBMM Arşivi

TBMM Tutanak Dergisi, 18.07.1974. Toplantı: 13.

TBMM Tutanak Dergisi, 20.07.1974. Toplantı: 13.

Gazeteler ve Dergiler

Akis Dergisi, 10 Temmuz 1954.

Akşam Gazetesi.

Ulus Gazetesi.

Zafer Gazetesi.

Telif ve Tetkik Eserler

Adak, M. (2021). Coğrafyanın Türk kültürüne etkileri hakkında. Duran A. ve Çatlı Özen G. (Ed.) *Türk kültürü araştırmaları serisi I* içinde (ss. 491-507). Ankara: Berikan.

Adak, M. (2022). Türk harp tarihi ve sanatı açısından bir kaynak değerlendirmesi: Dânişmend Gâzi destanı. Demir A. ve Doğan M. (Ed.) *Başlangıcından günümüze Türk tarihinde ordu ve savaş* içinde (ss. 1-38). Ankara: Berikan.

Akman, H. (2012). Kıbrıs cumhuriyeti ilanından johnson mektubuna, Kıbrıs sorunu (1960-1964). *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 22, 65-98.

Akyüz, H. (2002). *Kutadgu bilig’de sosyo-pedagojik ve siyasal söylem*. Erzurum: Eser Ofset.

Armaoğlu, F. (2019)a. *20. Yüzyıl siyasî tarihi (1914-1995)* (26. Baskı). İstanbul: Kronik.

Armaoğlu, F. (2019)b. *Türk siyasi tarihi* (4. Baskı). İstanbul: Kronik.

Ateş, E. (2023). Türk savunma sanayinin ihracat rekabet gücünün belirlenmesi. *Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi*, 33(2), 433-460.

- Baran, T. (2018). Türkiye’de savunma sanayi sektörünün incelenmesi ve savunma sanayi sektörü harcamalarının ekonomi üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesi. *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(2), 58-81.
- Bayram, O. (2020). Savunma sanayinin gelişiminin ihracat-ithalat dengesi üzerindeki etkileri. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 16(33), 163-188.
- Berkes, N. (2002). *Türkiye’de çağdaşlaşma*. Yayına Hazırlayan: Ahmet Kuyaş, İstanbul: Yapı Kredi.
- Besenyő, J. ve Málnácssy, A. (2022). Future expansion and prospects of Turkish defense industry. *Insights Into Regional Development*, 4(2), 10-21.
- Bıçak, A. (2019). *Türk düşüncesi I kökenler*. İstanbul: Dergâh.
- Canar, B. (2018). SSCB-Türkiye ilişkilerinde Kıbrıs sorunu (1964-1979). *ViraVerita E-Dergi: Disiplinlerarası Karşılaşmalar*, 8, 223-246.
- Canbay, Ş. ve Mercan D. (2020). Türkiye’de silah ithalatının iktisadi büyüme üzerine etkisi. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 16(35), 707-734.
- Duman, İ. (2020). *Büyük Selçuklu ordusunda kullanılan savaş aletleri*. İstanbul: Selenge.
- Erdoğan, R. E. (2021). *Türkiye’de ulusal güvenlik ve savunma sanayii*. Ankara: Gazi.
- Ermiş, U. ve Canbolat, İ. (2022). Truman doktrininden SaGeB’e Türk dış politikası ekseninde modern Türk savunma sanayiinin kuruluşu. *International Journal of Social Inquiry*, 15(2), 557-574.
- Ertem, B. (2009). Türkiye-ABD ilişkilerinde truman doktrini ve marshall planı. Balıkesir Üniversitesi *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(21), 377-397.
- FNSS, <https://Www.Fnss.Com.Tr/Tr> Erişim 05.02.2024.
- İstikbal, D. (2022). *Türk savunma sanayii modeli ve teknolojik dönüşüm*. İstanbul: SETA.
- Kafesoğlu, İ. (1998). *Türk millî kültürü*. (17. Baskı). İstanbul: Ötüken.
- Kandemir, O. G. (2023). Tehdit algısının askeri stratejiye etkisi: soğuk savaş yıllarında Türkiye örneği. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 19(46), 561-583.
- Karaköse, N. (2010). *Askeri, siyasi ve silah sanayicisi kişiliği ile nuri paşa (killigil)*. (Tez. No. 257392). [Doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Karaköse, N. (2019). *Nuri paşa (killigil) enver paşa’nın kardeşi*. (2. Baskı). İstanbul: Ötüken.
- Karpat, K. H. (2012). *Türk dış politikası tarihi*. İstanbul: Timaş.
- Kayan, A. (2017). *Savunma sanayinin gelişimi ve savunma harcamalarının ekonomik büyüme ile ilişkisi*. (Tez. No. 472185). [Yüksek lisans tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Köni, H. (1986). “1964-1974 Yılları Arası Türk-Yunan İlişkileri: Algılama Analizi” Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, *Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri*, içinde s. 81-92. Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Basımevi.

- Küçüköğlu, M. (2023). Türk savunma sanayisindeki gelişmelerin ekonomiye etkileri (2000-2023). *Sakarya İktisat Dergisi*, 12(1), 15-41.
- Millî Savunma Bakanlığı (2023). *Cumhuriyet'in 100. Yılında Millî Savunma Bakanlığı*. Ankara: Millî Savunma Bakanlığı.
- Milliyet Gazetesi, 24 Nisan 1963.
- MSB Savunma Sanayii Müsteşarlığı (2017). *Sanayi katılımı / offset uygulamaları yönergesi*.
- Özdağ, A. N. (2019). *Türklerin savaş sanatı*. (2. Baskı). İstanbul: Timaş.
- Özgen, C. (2016). Türkiye'nin savunma sanayii politikasının analizi: Türk savunma sanayii politikası ve stratejisi esasları dokümanı örneği. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(15), 193-205.
- Özlü, H. (2019). Türkiye'de savunma sanayi gelişim tarihi içinde makine ve kimya endüstrisi kurumunun kuruluş dönemi faaliyetlerinin analizi. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 18(1), 176-216.
- Sandalcılar, A. R., Hacımamoğlu, T. ve Cihan, K. A. (2018). Türkiye ile ABD arasında ateşli harp silahları ve malzemeleri dış ticaretinin analizi. *Business and Organization Research Kongresi*, Karabük, 401-409.
- Saraçöz, Y. (2018). *Savunma sanayiinin önemi ve savunma harcamalarının ülke ekonomisine etkileri*. (Tez. No. 503519). [Yüksek lisans tezi, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Sever, A. (1997). Yeni bulgular ışığında 1962 Küba krizi ve Türkiye. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 52(1), 647-660.
- Soysal, İ. (1977). Türk-Amerikan siyasal ilişkilerinin ana çizgileri. *Belleten*, 41(162), 257-276.
- Şehitoğlu, Y. ve Kurt, E. (2021). *Türk savunma sanayii tarihi (1834-2020) dönemler ve aktörler*. İstanbul: Ötüken.
- Şimşek, A. (2021). *Tarih Nasıl Yazılır?*. (3. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Başkanlığı. (2022). *Türk Savunma Sanayii Ürün Kataloğu*. (3. Baskı). Ankara: Savunma Sanayii Başkanlığı.
- Taşagıl, A. (2020). *Bozkırların ilk imparatorluğu hunlar*. İstanbul: Yeditepe.
- Temiz, D. (2012). Ekonominin önemli bir parçası: savunma sanayii. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 1-18.
- Tombak, F. (2022). Türk savunma sanayisinin gelişiminde örnek bir model: Otokar. Demir A. ve Doğan M. (Ed.). *Başlangıcından Günümüze Türk Tarihinde Ordu ve Savaş içinde* (ss. 189-223), Ankara: Berikan.
- Toprak, Z. (2022). *Kurucu felsefenin evrimi Atatürk*. (4. Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- TÜSİAD (1999). *Türk savunma sanayisinde offset uygulamaları*. İstanbul: TÜSİAD.
- Uzman, N. (2018). II. Dünya savaşı sonrasında Sovyet talepleri ve Türkiye'nin tepkisi. *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 11(22), 117-142.

Yalçın, O. (2009). Mühürdarzade nuri bey'in (demirağ) hayatı ve çalışmaları (1886-1957). *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 44, 743-769.

Yalçın, O. (2019). *Türk hava harp sanayii tarihi*. (3. Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası.

Yılmaztürk, A. (2023). Türkiye'de savunma sanayi sektörü ve ekonomi üzerindeki etkisinin değerlendirilmesi. *Enderun Dergisi*, 7(2), 139-165.

TABLO 1: FNSS'nin Ürettiği Savunma Sistemleri

PALETLİ ZIRHLI ARAÇLAR
KAPLAN YN-ZMA (Zırhlı Muharebe Aracı)
AKINCI ZMA (ACV-19)
KAPLAN MT (TANK)
KAPLAN-STA
ZAHA
ZPTP
ZMA-15
TEKERLEKLİ ZIRHLI ARAÇLAR
PARS ALPHA 8x8 (Yeni Nesil Zırhlı Muharebe Aracı)
PARS İZCİ 8x8 (Taktik Tekerlekli Zırhlı Araç - TTZA)
PARS İZCİ 6x6 (Taktik Tekerlekli Zırhlı Araç - TTZA)
PARS IV 6x6 (Özel Operasyon Aracı - ÖOA)
PARS IV 8x8 (Yeni Nesil Tekerlekli Zırhlı Araç)
PARS III 8x8 (Taktik Tekerlekli Zırhlı Araç – TTZA)
PARS III 6x6 (Taktik Tekerlekli Zırhlı Araç – TTZA)
PARS İZCİ
PARS 4x4
MODERNİZASYON PROJESİ
M113 Modernizasyonu
İSTİHKAM ARAÇLARI
Seyyar Yüzücü Hücum Köprüsü (SAMUR)
Amfibi Zırhlı İstihkam İş Makinesi (KUNDUZ)
İNSANSIZ KARA ARACI
Gölge Süvari (A-İKA)
KULE SİSTEMLERİ
TEBER 35 (Uzaktan Komutalı Kule – UKK)
TEBER-II 30/40 (Uzaktan Komutalı Kule - UKK)
TEBER 30 (İki Kişilik Kule)
SABER
SABER 25 (Uzaktan Komutalı Kule - UKK)
SANCAK (Uzaktan Komutalı Kule - UKK)
ÇAKA (Uzaktan Komutalı Kule - UKK)
UKTK Uzaktan Komutalı Tanksavar Kulesi

The Historical Development and Strategic Importance of Türkiye's Defence Industry

Türkiye Savunma Sanayisinin Tarihsel Gelişimi ve Stratejik Önemi

*Merve Suna ÖZEL ÖZCAN**

*Ezgi ŞAHİN***

Başvuru Tarihi: 19 Mart 2025

Kabul Tarihi: 15 Haziran 2025

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Abstract

Türkiye is located in the crucial and strategic hub, connecting Western and Eastern civilizations and functioning as a bridge between Asia and Europe. This unique position endows the country with a rich historical and cultural heritage and exposes it to significant security threats. Situated at the crossroads of conflict-prone regions such as the Caucasus, the Middle East, the Balkans, and Türkiye, it is vital to the Western world due to its strategic position on NATO's southern flank. In this context, it is a critical factor in advanced security policies and modern warfare. Türkiye's defence industry strategy is directly shaped by the security sensitivities arising from its geopolitical position. So, the domestic production strategy is developed through a holistic approach that encompasses all stakeholders in the defence industry ecosystem. The process involves proactive engagement, continuous improvement, and accountability principles. The historical evolution of advancements in the defence sector underscores the significance of technological independence and strategic collaborations. This study examines Türkiye's defence industry transformation by analyzing the historical developments from the Ottoman Empire to the present day. The modernized defence industry is highlighted as a strategic imperative for military and economic independence, driving technological progress. In particular, unmanned systems, domestic production projects, and high-tech solutions are critically important in addressing Türkiye's regional security needs and supporting its vision as a global power.

Keywords: Türkiye, Defense Industry, Geopolitics, Turkish Defence Industry.

* Doç. Dr. Kırıkkale Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, mervesuna@kku.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9027-3990

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, ezgisahin-ogr@kku.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3676-4905

Özet

Türkiye, Batı ve Doğu medeniyetlerini birbirine bağlayan kritik ve stratejik bir merkezde yer almakta olup, Asya ile Avrupa arasında köprü işlevi görmektedir. Bu benzersiz konum, ülkeye zengin bir tarihsel ve kültürel miras kazandırırken, aynı zamanda önemli güvenlik tehditlerine de maruz bırakmaktadır. Kafkasya, Orta Doğu ve Balkanlar gibi çatışma bölgelerinin kesişim noktasında bulunan Türkiye, NATO'nun güney kanadındaki stratejik konumu nedeniyle Batı dünyası açısından büyük bir öneme sahiptir. Bu bağlamda Türkiye, gelişmiş güvenlik politikaları ve modern savaş stratejileri açısından kritik bir aktör olarak öne çıkmaktadır. Türkiye'nin savunma sanayii stratejisi, jeopolitik konumundan kaynaklanan güvenlik hassasiyetleri doğrultusunda şekillenmektedir. Bu doğrultuda, yerli üretim stratejisi, savunma sanayii ekosistemindeki tüm paydaşları kapsayan bütüncül bir yaklaşımla geliştirilmektedir. Süreç; proaktif katılım, sürekli iyileştirme ve hesap verebilirlik ilkelerine dayanmaktadır. Savunma sektöründeki tarihsel gelişim süreci, teknolojik bağımsızlığın ve stratejik iş birliklerinin önemini vurgulamaktadır. Bu çalışma, Osmanlı İmparatorluğu'ndan günümüze Türkiye'nin savunma sanayisinde yaşadığı dönüşümü analiz ederek savunma sanayiinin tarihsel gelişimini incelemektedir. Modernize edilen savunma sanayii, askeri ve ekonomik bağımsızlık açısından stratejik bir gereklilik olarak öne çıkarken, aynı zamanda teknolojik ilerlemeyi de tetiklemektedir. Özellikle insansız sistemler, yerli üretim projeleri ve yüksek teknoloji çözümleri, Türkiye'nin bölgesel güvenlik ihtiyaçlarını karşılamada ve küresel güç vizyonunu desteklemede kritik bir rol oynamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Savunma Sanayii, Jeopolitik, Türk Savunma Sanayisi.

Introduction

The geographical location of a country and its proximity to strategic regions and centres of power constitute a fundamental factor in determining its strategic significance and global status. In this context, Türkiye finds importance as it is located on the one of the most strategic regions in the world. The Anatolian Peninsula bridges the continents of Asia and Europe and is recognized as a central hub, connecting Western and Eastern civilizations (Özlü, 2022). This unique position has not only endowed Anatolia with a rich historical and cultural heritage but also subjected it to constant threats. Türkiye plays a critical role geopolitically and geo-strategically, situated at the nexus of conflict-prone regions such as the Caucasus, the Middle East, and the Balkans. Furthermore, Türkiye's position on NATO's southern flank reinforces its strategic significance for the Western world (Seren, 2020).

Advanced or high technology often emerges as a decisive factor in the context of security policies and warfare. The approaches of major global actors—situated at the centre of world politics—toward strategic, defence-oriented research and technology and their methods of allocating resources to various technological fields significantly shape security policies and their relations with other international actors (Hensel, 2015).

Thus, enhancing investments in technological development and achieving self-sufficiency within the defence industry have emerged as key priorities for Türkiye. Türkiye has adopted an assertive foreign policy by exporting domestically manufactured weapons and expanding its military presence abroad, supported by a strong defense industry. Türkiye's diverse security threats, the rising potential for regional conflicts, and the need to reduce dependency on foreign suppliers in the defence industry have significantly heightened the necessity for a robust military and a domestic and national defence sector. The defence industry, also called the military-industrial complex, encompasses a network of enterprises that design, and manufacture

the weapon systems required by a nation's armed forces (Yeşilyurt, 2019). This study associates Türkiye's defence industry strategy with the security sensitivities stemming from its geopolitical position (Akyar, 2023). The defence industry strategy emerges as a multidimensional framework supporting Türkiye's foreign policy and security policies. In this context, the prioritization of domestic production is approached holistically, encompassing all stakeholders within the defence industry ecosystem and grounded in proactive engagement, continuous improvement, and accountability (Presidency of Defense Industries of Türkiye, n.d.). From a constructivist perspective, this aligns with Türkiye's aspiration to position itself as a reliable and responsible regional power. This study will examine the historical development of Türkiye's strength in the defence industry.

1. Security, Defense Industry and National Power Construction

In the age of globalization and technology, a deterrent military power is essential for a nation to maintain its independence. This deterrence capability requires the presence of well-trained armed forces equipped with modern warfare systems and supported by robust supply chains (Clevström & Winnerstig, 2003). Security and safeguarding national interests can only be ensured through advanced defence systems and a strong defence industry. Therefore, having a defence industry capable of facilitating a seamless procurement process is a fundamental condition for a robust national defence. One of the most distinctive characteristics of the defence industry is that the most significant customer is often the state itself, which grants the sector a unique nature. By supporting the defence industry, states can meet their armed forces' needs and encourage technological advancement, enabling them to act with greater independence in their foreign policies (Kurc et al., 2018). In addition to being a critical sector for security, the defence industry is distinguished from other industrial sectors by factors such as the confidentiality of technical details, the use of advanced technologies, and the preservation of the independence of firms operating in this field.

The defence industry broadly represents a comprehensive sector that provides the production, maintenance, and repair of weapons, ammunition, equipment, and vehicles necessary for national defence, encompassing connections with various fields of the manufacturing industry (Yeşilyurt, 2019). The strategic contributions of the defence industry gain further significance in the context of ensuring national security. In this regard, the interaction between actors in the security and defence sector serves as a fundamental mechanism for implementing state policies. This process is reinforced by normative, institutional, and methodological support to enhance stakeholder coordination. Beyond ensuring a nation's security, the defence industry is critical in fostering economic development. A strong and effective defence industry contributes to safeguarding national interests, achieving strategic objectives, and expanding influence on the international stage. In this context, an innovative, sustainable, and robust defence industry is vital for national security and economic growth (Kurc et al., 2018).

Since the end of the Cold War, there has been a growing trend among nations, including Türkiye, to build and invest in domestic defence industries. The growth of Türkiye's defence industry reflects this global trend. The increase in manufacturers and suppliers within the defence sector fosters industrial collaboration among these actors and lays the groundwork for integrating defence industries worldwide (Stergiou & Kollias, 2022). Factors such as rising military Research and Development (R&D) costs, limited primary markets, and insufficient technological resources have driven major arms producers to pursue integrated defence production. In line with these goals, Türkiye has taken significant steps to strengthen its domestic defence industry (Bayraklı, 2024). States' foreign policy strategies and doctrines are shaped by their perceptions of international and domestic developments. These strategies serve

as vital tools in safeguarding national interests and ensuring security (Stergiou & Kollias, 2022). Strengthening the defense industry is a strategic necessity that reinforces a nation's military and economic independence (Clevström and Winnerstig, 2003).

2. Historical Development of Turkish Defense Industry

The foundations of the Turkish defence industry date back to the rise of the Ottoman Empire. During this period, the most important military tools of the time, cannons, and warships, were produced entirely with domestic capabilities, and the "Imperial Arsenal" (Tophane-i Hümayun) was established as the centre of the Empire's weapons industry. Meanwhile, the Ottoman's shipbuilding capacity and technology were significantly advanced compared to Europe. For instance, the reconstruction of the fleet destroyed in the Battle of Lepanto within five months with 200 ships exemplifies the high production capacity of Ottoman shipyards (Presidency of Defence Industries of Türkiye, n.d.). However, from the 18th century onwards, the Ottoman defence industry lagged behind the technological advancements in Europe, resulting in a significant loss of effectiveness by the time of World War I. Despite the limitations of the existing infrastructure during the early years of the Republic, various investments were made in the defence industry in line with industrialization and development goals (Yeşilyurt, 2019).

In this context, the General Directorate of Military Factories was established in 1921; in 1924, arms repair workshops in Ankara and the Gölcük Shipyard were made operational. In the private sector, Şakir Zümre established Türkiye's first defence industry factory in Istanbul's Golden Horn in 1925. Additionally, in 1926, Tayyare ve Motor Türk A.Ş. (TamTAŞ) was founded to serve the aviation sector. Following World War II, Türkiye's accession to NATO and the military assistance provided by the United States and the United Kingdom led to a slowdown in the development of the Turkish defence industry. Aid provided under the Truman Doctrine and the Marshall Plan contributed to the modernization of the Turkish Armed Forces while simultaneously increasing the economic burden of military expenditures. Although the absence of direct payments for military equipment supplied by the U.S. offered a financial advantage, the annual maintenance costs significantly strained the national budget (Presidency of Defense Industries of Türkiye, n.d.).

While this aid enhanced Türkiye's deterrence capability against the Soviet threat, it adversely affected the development of the domestic defence industry. After Türkiye joined NATO in 1952, foreign aid increasingly hindered domestic defence production, causing military factories to lose efficiency and become a financial burden on the national budget. These factories were incorporated under the Machinery and Chemical Industry Corporation (MKE) in 1950, and, for instance, the Turkish Aeronautical Association's aircraft factory was transferred to MKE and repurposed. Restrictions on using U.S. aid, particularly during the Cyprus crisis, posed challenges to Türkiye's defence capabilities. The establishment of the Research and Development Department in 1954, followed by the Technical Services Department, marked renewed steps towards national industrialization in the defence sector. Following Türkiye's 1974 Cyprus Peace Operation, the U.S. arms embargo was a structural turning point in transforming the Turkish defence industry (Özlü, 2022: s. 221, 225). During this period, Türkiye adopted policies to reduce external dependency and meet defence needs through domestic resources, laying the foundation for a new development paradigm in the defence industry (Presidency of Defence Industries of Türkiye, n.d.).

To accelerate the growth of national industry, efforts focused on technology transfers, international collaborations, and investments in education and research and development (R&D) activities, strengthening the defence sector's human resource capacity. After the embargo, state-funded defence industry companies such as ASELSAN, HAVELSAN, and

ASPILSAN were established through the foundations supporting the Land, Air, and Naval Forces (Durmaz, 2014). However, as existing resources proved insufficient to meet the needs of the Turkish Armed Forces (TSK), the General Directorate of Defence Equipment Enterprises was established in 1983, and new companies such as TUSAŞ (Turkish Aerospace Industries) began operations in 1984 (Bayraklı, 2024). In line with the Five-Year Development Plans, priority was given to investments in the defence industry, and the Defence Industry Development and Support Administration (SAGEB) was established in 1985 under 3238 Act to strengthen the Turkish defence industry and modernize the TSK. In 1989, this structure was reorganized as the Undersecretariat for Defence Industries (SSM) (Yeşilyurt, 2019). The act aimed to encourage the domestic production of defence equipment required by the TSK and to support the local industrial infrastructure with foreign technology and capital contributions.

Between 1985 and 2006, several defence industry organizations such as ASELSAN, ROKETSAN, FNSS, and TUSAŞ were established, and production capacity was enhanced through projects like the Armored Combat Vehicle and the Cougar Helicopter (Bayraklı, 2024). During the 1980s, Türkiye's defence industry initiatives were primarily focused on meeting the TSK's needs, driven by the arms embargoes of the 1970s. However, there was an insufficient effort to promote defence products in international markets. Following the economic crisis of 2001, domestic procurement declined, prompting the defence industry to pivot toward foreign markets, though the expected public support was not provided. By 2006, the importance of foreign sales was recognized, and significant steps were taken to ensure public support in this area (Stergiou & Kollias, 2022).

The Ninth Development Plan, published in 2006, aimed to establish a competitive structure in the defence industry that would securely and sustainably meet needs with national capabilities. The 2006 Defence Industry Specialization Commission Report also outlined a vision for meeting national defence requirements with domestic solutions. In the 2010s, greater emphasis was placed on indigenous design programs to address critical technological needs domestically. During this period, the SSM aimed to provide local solutions for strategic defence needs, resulting in significant projects such as the MİLGEM Corvette, Altay Tank, and Atak Attack Helicopter, which reduced dependency on foreign defence systems. The defence and aerospace sector turnover increased from \$1.3 billion in 2002 to \$6 billion, while exports rose from \$247 million to approximately \$2 billion (Stergiou & Kollias, 2022). The Development Plan targeted enhancing the competitiveness of the defence industry, supporting indigenous designs, and increasing domestic production rates. In 2017, legal amendments restructured the Undersecretariat for Defence Industries as the Presidency of Defence Industries under the Presidential Administration. This reorganization updated and strengthened the management and strategic planning of the defence industry (Presidency of Defence Industries of Türkiye, n.d.).

As an inseparable part of security and defence policies, the defence industry advances by prioritizing high performance, quality, cutting-edge technology, and research and development activities. Türkiye's Defence Industry Vision 2023–2053 aims to position the country among the major exporters of military equipment developed and manufactured with indigenous technologies (Presidency of Defence Industries of Türkiye, n.d.). This vision seeks to minimize Türkiye's dependency on foreign resources in its defence industry, fostering a strong economy, peace, stability, and security. The future projections of the TSK is focused on establishing an army with high survival capabilities, technological superiority, and operational readiness under all conditions (Küçükoğlu, 2023). In alignment with these goals, the Turkish General Staff's objectives include maintaining a rapid and effective land force to protect national interests, establishing a navy capable of operating in open seas, and strengthening air defence systems. The TSK also aims to neutralize external security threats pre-emptively and leverage the

deterrence factor effectively (TASAM, n.d.). In the past decade, Türkiye's military activism and defence industry advancements have been linked to structural and technological investments by both state and civilian authorities. The TSK's technological infrastructure consists of three main groups: Systems developed with national resources, those produced through foreign collaborations, and systems procured from abroad (Özgen, 2016).

On the other hand, the defense industry is rapidly transforming across the globe, fueled by cutting-edge advancements in military technology and evolving foreign policy strategies. A nation's security strategy must effectively integrate its national interests, foreign policy objectives, and strategic investments in defense technology to ensure a robust and secure future. Emphasizing this integration is crucial for maintaining national safety and global stability. Türkiye has taken significant steps in its defence industry, achieving tangible outcomes aligned with its foreign policy objectives. The primary goal of Türkiye's defence industry policy is to meet defence needs through domestic resources, reduce external dependency, and leverage these advancements to gain strategic advantages in foreign policy (TASAM, n.d.).

3. Türkiye's Rising Power in Defence Industry

The discipline of international relations argues that states operate in an anarchic system without central authority (Özdemir, 2008). These structural conditions direct states to meet their security needs independently; therefore, the fundamental way to ensure security most effectively is to accumulate power and make it sustainable. In the environment of constant conflicts of interest created by the anarchic structure, states' fundamental foreign policy priority is to protect their presence in the international system. Achieving this goal is based on the capacity to independently provide national security. In this direction, states must establish and develop their national defence industries based on their internal dynamics (Williams, Wright & Evans, 2007). Indeed, Türkiye's defence industry export potential has shown a significant increase in recent years.

The defence industry is a sector consisting of various organizations in the private and public sectors that develop, produce, repair and maintain the offensive and defensive systems and military equipment that the armed forces need at the strategic and tactical levels (Pinar, 2018). The defence sector encompasses a range of industrial organizations that manufacture critical military products, including rifles, aircraft, helicopters, submarines, radars, ships, tanks, cannons, missiles, and bombs. This industry plays a vital role in producing the necessary military materials to ensure national security and enhance a country's foreign policy effectiveness. As a key factor in shaping the success of states' foreign policy strategies within the international arena, the defence industry is essential for maintaining a strong deterrent capability (Pinar, 2018; Öncel, 2021). On the other hand, Military capacity, which feeds the concept of power together with many factors such as economy, technology and natural resources, increases the ability of states to protect their security and ensure their effectiveness in international relations. In this context, the prestige and success of foreign policy in states with strong defence industries, such as the United States, Russia, and China, also increases. For this reason, developed and developing countries attach special importance to the defence industry sector and make intensive efforts towards developing this area (Dombrowski et al., 2023). Military capacity consists of a combination of variable elements such as the manpower in a state's army, the number of weapons it possesses, and its effectiveness. It is considered a critical element for the survival of states in international relations. Military capacity, one of the basic concepts of the realist tradition, provides states with strategic freedom of action in the international arena and determines the nature of their relations with other states (Carr, 2010; Brzezinski, 2016).

Leading and supporting a reorganization process for Türkiye's national industry to reach the capacity to meet defence and security needs in the most effective way has been determined as a critical goal. In line with this goal, it is aimed to build the Turkish defence industry within the framework of Türkiye's global power vision (Presidency of the Republic of Türkiye; Presidency of Defence Industries, 2023). In this context, the fundamental foundations of the strategic approach include, first of all, adopting a proactive attitude; that is, anticipating possible challenges in advance, being prepared to combat these challenges, and developing an approach that encourages change and produces added value by aiming for the better. Secondly, adopting a holistic perspective is important; policies, strategies and processes that consider all stakeholders that constitute the defence industry ecosystem are being developed, and the interaction of all sectors related to the defence and security sectors is evaluated within this scope. Thirdly, strengthening the basis for cooperation and coordination is essential; within the framework of this principle, it is aimed to manage inter-institutional and inter-stakeholder relations in harmony. Fourthly, a structured approach to development is implemented across all areas of responsibility, with a focus on ongoing improvement. Finally, it is accepted as essential to act in accordance with legal and ethical norms and to meticulously observe the principle of accountability in the use of authority and responsibilities (Presidency of the Republic of Türkiye; Presidency of Defence Industries, 2023).

Table 1. *The Top 40 Countries with the Highest Military Expenditure in 2023*

Rank	Country	Spending (\$ b.)	Change in Spending (%)	Spending as % of GDP	World Spending Share (%)
1	United States	916	2.3	3.4	37
2	China	296	6.0	1.7	12
3	Russia	109	24	5.9	4.5
4	India	83.6	4.2	2.4	3.4
5	Saudi Arabia	75.8	4.3	7.1	3.1
...	...	...	...	...	...
22	Türkiye	15.8	37	1.5	0.6
...	...	...	...	...	...
40	Chile	5.5	4.9	1.6	0.2

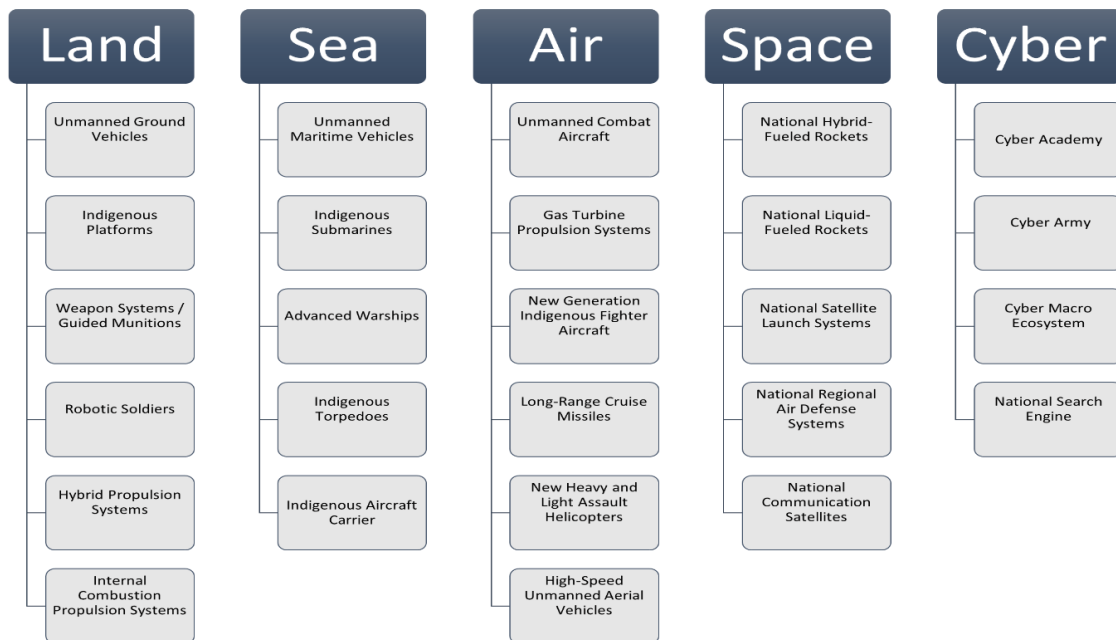
Source: The data is derived from Sheet, S. F. (2024). Trends in World Military Expenditure, 2023.

Due to its geostrategic location, it is imperative for Türkiye to be on the lookout of geopolitical and security issues in the Black Sea, the Middle East, Caucasus, and Mediterranean regions. Therefore, it is important for Türkiye not to remain indifferent to these regions' developments and to prioritise national defence and security policies. The development of the Turkish defence industry and fluctuations in defence expenditures have been mainly shaped by the country's regional security issues, the cross-border operations it conducts, the international military responsibilities it undertakes and the targets for localization in the defence industry (TASAM,

n.d.). As can be seen in the Table 1, Türkiye ranks 22nd in terms of military expenditures as of 2023, with the amount of expenditure recorded as 15.8 billion dollars. This significant increase in Türkiye's military spending reflects a trend shaped by security concerns and broader geopolitical dynamics in its environment. The interaction of these factors has caused Türkiye's defence strategies and spending to evolve in line with changing dynamics. Security threats and conflicts, especially in the region, have led to increased investments in the defence industry and technological independence goals. At the same time, the necessity of having a strong defence infrastructure for Türkiye to fulfil its international military responsibilities has led to the diversification and growth of defence industry spending (Yılmaz & Yorulmaz, 2023). On the other hand, by localisation it has aimed to reduce external dependency and increase the capacity of the domestic defence industry, enabling the reshaping of the defence industry in line with the country's strategic security interests (Özgen, 2016).

The data also demonstrates Türkiye's efforts to strengthen its defence infrastructure in line with its national security policies. The 34.2% share allocated to large-scale equipment and R&D expenditures supports Türkiye's goal of self-sufficiency in the defence industry (NATO Defence Expenditure, 2024). In particular, domestic projects such as SİHA and TİHA provide effectiveness in the field and strengthen Türkiye's position in the global defence market. Advanced technology projects such as the domestic fighter jet KAAN and new generation naval platforms reflect Türkiye's aim to achieve superiority in defence technologies (TASAM, 2023). Türkiye's geopolitical location causes it to face multi-dimensional security threats. Security issues on the Syrian and Iraqi borders, energy competition in the Eastern Mediterranean, NATO-Russia tension in the Black Sea, and strategic balances in the Caucasus necessitate addressing the defence budget from a comprehensive perspective. NATO membership and regional balances of power are also among the fundamental elements of Türkiye's defence policies. This distribution in Türkiye's defence expenditures reveals that it has adopted a balanced approach between manpower and technological capacity, responding to internal security threats and international strategic goals (Akyar, 2023).

Figure 1. Technologies Under Development

Source: Republic of Türkiye, Ministry of Foreign Affairs. (n.d.). *Turkish defence industry products*. Retrieved November 13, 2024.

Türkiye's defence industry focuses on five main categories to respond to modern warfare and security needs: Land, Sea, Air, Space and Cybersystems. In land systems, high-tech solutions such as uncrewed land vehicles, domestic platforms, guided munitions and robotic soldiers are prominent (Republic of Türkiye Presidency of Defence Industries, int.). These systems aim to increase operational efficiency and minimize human loss by focusing on autonomous and hybrid propulsion technologies. Naval systems aim to reinforce Türkiye's strategic superiority at sea with uncrewed marine vehicles, domestic submarines and torpedoes, advanced warships and aircraft carrier projects (Republic of Türkiye Presidency of Defence Industries, int.). These systems strengthen maritime defence and regional deterrence within the framework of the Blue Homeland doctrine (Erkut, 2022).

Türkiye is developing a strong defence infrastructure against conventional and asymmetric threats with its rapidly growing capabilities. It aims to expand its defence capabilities on a global scale with advanced technology projects such as space systems, national hybrid and liquid-fueled rockets, satellite launch systems, national air defence systems and communication satellites. Space technologies contribute to national security by strengthening Türkiye's strategic intelligence and early warning systems (Bayraklı, 2024). Finally, cyber security systems aim to protect digital infrastructure and increase resistance to cyber attacks through projects such as the Cyber Army, Cyber Academy, and National Search Engine. Türkiye is securing national security against new-generation threats by creating a cyber defence ecosystem in this category (Koç, 2024). Investments and developments in all these areas align with Türkiye's strategy to increase its national defence capacity by reducing external dependency. Türkiye's defence industry strategy aims to increase the production of defence products and reach higher levels in this field. This strategy reflects a rational approach in many economic and technological aspects. Domestic production in the defence industry saves foreign exchange and increases export potential (Özgün, 2019).

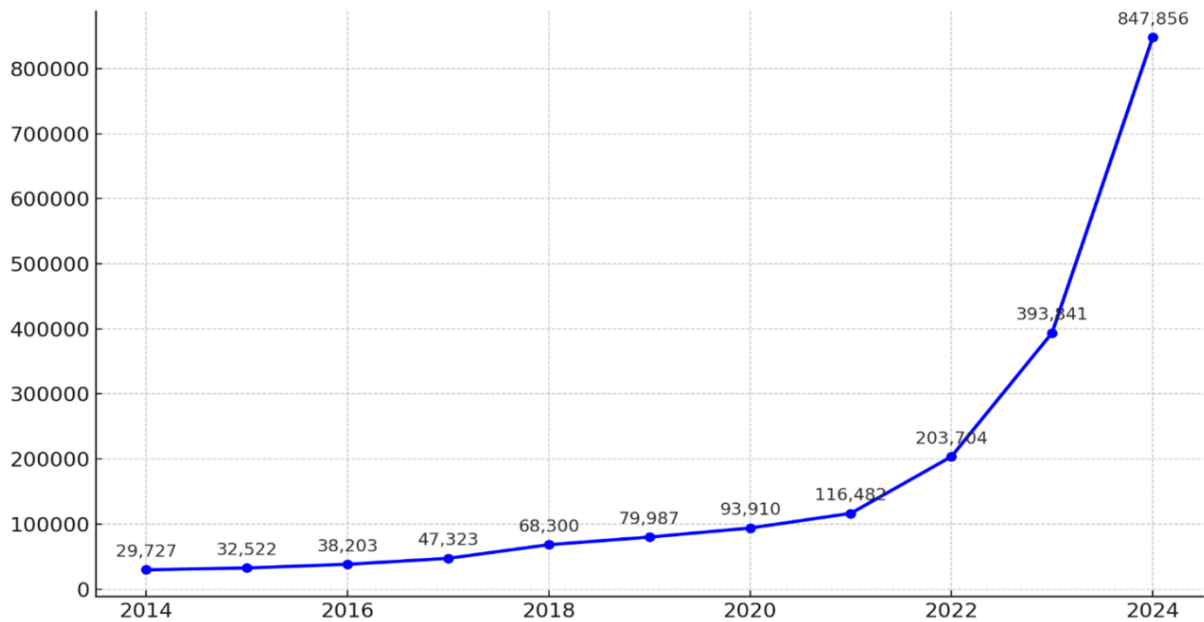
ASELSAN was founded in 1975 to address the communication needs of the Turkish Armed Forces using domestic resources. Which offering a wide range of products in the field of defence electronics, ASELSAN allocates 7% of its annual income to R&D activities and has an important place in the international market (Statista, 2023). Turkish Aerospace Industries (TUSAŞ) was established in 1973 to reduce Türkiye's external dependency and has become a centre for Türkiye's aviation and space technologies by expanding its activities with the production of the F-16. The company is among the global actors with its unmanned aerial vehicles, helicopters and national combat aircraft projects (Koç, 2024).

4. Current Trends and Global Positioning in the Defense Industry

Turkey's defence strategies and defence expenditures have undergone a significant transformation in line with the changing security environment and regional dynamics over time. In particular, security threats, conflicts, and instability in neighbouring regions have led Turkey to invest more in the defence industry and develop policies that prioritize technological independence in this area. However, it has become an inevitable necessity for Turkey to have a strong and sustainable defence infrastructure in order to effectively fulfil its international military obligations (Yılmaz & Yorulmaz, 2023). This necessity has led not only to a quantitative increase in defence industry expenditures but also to a diversification of these expenditures in a direction that will increase domestic production capacity. The localization goals developed within this framework aim to create an industrial structure that is fully compatible with Turkey's strategic security interests by reducing external dependency and increasing the institutional and technological capacity of the domestic defence industry (Özgen,

2016). To understand Turkey's defence investments in this area, spending trends over the years provide an important indicator.

Figure 2. Annual Trends in Türkiye's Defense Expenditures (in Turkish Lira)

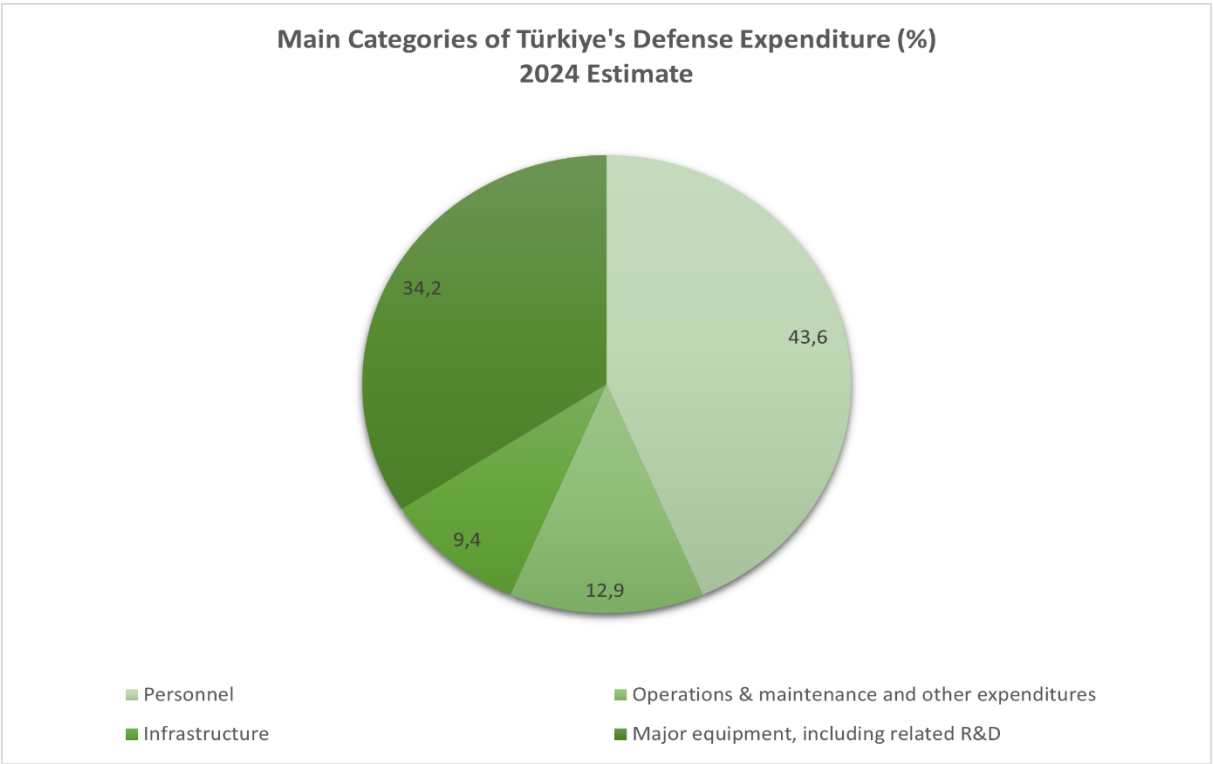

Source: The data is derived from the authors' reference to the NATO Defence Expenditure of NATO Countries.

As shown in Figure 2, Turkey's defence expenditures fluctuated between 2014 and 2024 due to various periodic developments. Between 2014 and 2015, Turkey's defence expenditures remained relatively low. Expenditures, which amounted to 29,727 lira in 2014, saw a modest increase to 32,522 lira in 2015. Despite some measures being implemented to enhance border security in response to the security threats posed by the civil war in Syria, the budget increase remained modest. In 2016, expenditures rose further to 38,203 lira. During this period, Turkey faced the July 15 coup attempt, which fundamentally changed the country's security policies (Bölükbaşı, 2023). After the coup, the restructuring and modernisation of the Turkish Armed Forces came to the forefront, but this process of increase progressed slowly. By 2018, defence spending had risen to 68,300 lira. Turkey has focused on cross-border operations and started investing in domestic defence industry projects. Operations such as Euphrates Shield (2016) and Olive Branch Operation (2018) necessitated Turkey's active military intervention against terrorist threats in Syria and led to an increase in expenditures (Demir, 2019). By 2020, defence spending had reached 93,910 lira. Despite the COVID-19 pandemic, Turkey continued its investments in the defence industry; in particular, crewless aerial vehicle (UAV) and armed crewless aerial vehicle (UCAV) projects gained momentum (Koç, 2024). Developments in Libya and the Eastern Mediterranean have increased Turkey's security concerns and necessitated an expansion of the defence budget. In the 2021-2022 period, expenditures rose to 116,482 and 203,704 lira, respectively. During this period, the effectiveness of Turkish UAVs in the Karabakh War supported the country's decision to increase defence industry investments. The ongoing security issues in Syria and the military responsibilities assumed within the NATO framework were among the other key factors that led to an increase in Turkey's defence spending (Dombrowski et al., 2023). In 2023, spending reached 393,841 lira, and in 2024, it jumped to 847,856 lira. This sharp increase is closely related to Turkey's strategy of strengthening its independence in the defence industry and changes in the global security environment. The Ukraine-Russia war, which began in 2022, led to a significant shift in the regional security balance and prompted Turkey to increase its defence spending rapidly. On the

other hand, the increase in exports of Turkish defence industry products has encouraged domestic production and supported the financing of defence projects.

Figure 3. *Main Categories of Türkiye’s Defense Expenditure (%)*

Source: The data is derived from the authors’ reference to the NATO Defence Expenditure of NATO Countries (2014-2024).

The percentage distribution of Turkey's defence expenditures for 2024, as illustrated in Figure 3, offers valuable insights into strategic priorities amid current geopolitical and economic developments. The expenditures are categorized into four main segments: personnel costs, which represent the largest share at 43.6%; operations and maintenance, accounting for 12.9%; infrastructure at 9.4%; and major equipment and R&D expenditures, constituting 34.2%. The high proportion of personnel expenditures (43.6%) indicates that Turkey is pursuing a defence strategy based on human resources in the areas of counterterrorism and border security (NATO Defence Expenditure, 2024). In addition to the fight against terrorist organizations such as the PKK and ISIS, joint exercises and international operations conducted within the framework of NATO membership are the reasons for the high proportion of personnel expenditures in the budget. The 12.9% share of operations and maintenance expenditures can be considered a strategic necessity for the sustainability of Turkey's military capacity (NATO Defence Expenditure, 2024). Cross-border operations conducted along the Syrian and Iraqi borders, as well as tensions over maritime jurisdiction in the Eastern Mediterranean, have increased the importance of these expenditures (Saygılı, 2022). Additionally, the continuous maintenance and modernization of military systems play a crucial role in maintaining operational effectiveness.

The 9.4% share allocated to infrastructure reflects investments made to support the sustainability of long-term defence capabilities. Strategic investments such as new military bases, border security facilities, and command and control centres are gaining importance, particularly in line with security priorities on the southern borders and in the Eastern Mediterranean. These investments demonstrate Turkey's efforts to strengthen its defence infrastructure in line with its national security policies. The 34.2% share allocated to major

equipment and R&D expenditures supports Turkey's goal of self-sufficiency in the defence industry (NATO Defense Expenditure, 2024). Domestic projects such as UAVs and TİHA are both practical in the field and strengthen Turkey's position in the global defence market. Advanced technology projects such as the domestic fighter jet KAAN and new-generation naval platforms reflect Turkey's goal of achieving superiority in defence technologies (TASAM, 2023). Turkey's geopolitical position exposes it to a range of multidimensional security threats. Security issues on the Syrian and Iraqi borders, energy competition in the Eastern Mediterranean, NATO-Russia tensions in the Black Sea, and strategic balances in the Caucasus necessitate a comprehensive approach to the defence budget. NATO membership and regional power balances are also key elements of Turkey's defence policies. In this context, the distribution of Turkey's defence expenditures reveals that it has adopted a balanced approach between human resources and technological capacity, responding to both internal security threats and international objectives (Akyar, 2023). The volume of defence and aviation exports, which was only US\$248 million in 2002, grew more than 22-fold to reach US\$5.545 billion in 2023 (Presidency of Defense Industries, Republic of Turkey, 2024). In this context, the rise in defence spending has significantly contributed to addressing internal security needs while also positioning Turkey as a formidable player in the global defence industry. A notable indicator of this growing prominence is the inclusion of Turkish defence companies in the Defense News Top 100 list.

Table 1. Defense Companies Top 100 for 2024

Rank	Company Name	Country	2023 Defense Revenue (in millions)	2022 Defense Revenue (in millions)	Defense Revenue Change	2023 Total Revenue (in millions)	Revenue From Defense
1.	Lockheed Martin	U.S.	\$64,650.00	\$63,334.00	2%	\$67,571.00	96%
...	...	...	...	...	...	...	...
42.	Aselsan A.S.	Türkiye	\$2,986.77	\$2,307.08	29%	\$3,186.12	94%
50.	Turkish Aerospace Industries (TAI)	Türkiye	\$2,205.74	\$1,483.70	49%	\$2,673.76	82%
71.	Roketsan	Türkiye	\$1,256.26	\$1,591.47	-21%	\$1,256.26	100%
84.	Makine ve Kimya Endüstrisi	Türkiye	\$905.75	\$553.88	64%	\$905.75	100%
94.	Askeri Fabrika ve Tersane İşletme A.Ş.	Türkiye	\$656.88	\$885.92	-26%	\$656.88	100%
...	...	...	...	...	...	...	...
100.	Hexcel Corporation	U.S.	\$544.80	\$465.20	17%	\$1,789.00	30%

Source: Prepared by the authors with reference to the Defense News Top 100 for 2024.

Finally, in 2024, five defence companies from Turkey made it onto the Defense News Top 100 list, one of the leading global defence industry rankings. The highest-ranked Turkish defence company on the list is ASELSAN, which entered 42nd place, with revenues increasing by 29% compared to the previous year. Turkish Aerospace Industries (TUSAŞ) ranked 50th on the list, while Roketsan ranked 71st. Mechanical and Chemical Industry (MKE) entered the list for the first time at 84th place, and Military Factory and Shipyard Operations Inc. (ASFAT) ranked 94th, up from 100th last year (Defense News Top, 2024). The ascent of these companies in global rankings highlights the significant strides Turkey has made in technological innovation and its commitment to an export-oriented growth strategy. This advancement is closely aligned with the nation's overarching aim of achieving self-sufficiency in the defence industry. The Turkish government has implemented various initiatives and made significant investments to foster research and development, encouraging the development of homegrown technologies that can compete on an international scale. As a result, these companies are not only enhancing their competitiveness in defence exports but also contributing to Turkey's economic resilience and strategic autonomy. Leading companies, such as ASELSAN and TUSAŞ, have enhanced their international competitiveness by developing high-tech products, including uncrewed aerial vehicles and fighter jets (Seren, 2020). These developments contribute to Turkey's position as a key player in the global market, aligning with its independence goals in the defence industry.

Conclusion

Türkiye's strategic geographical location stands out as one of the main motivations for efforts to develop independence and capacity in the defence industry. Its location in geopolitically sensitive regions offers Türkiye significant opportunities and security threats. In this context, developing the defence industry with a local and nationally focused approach is critical in ensuring national security and positioning itself as a compelling actor in the international arena. Technological breakthroughs in the defence industry support Türkiye's security policies and increase its capacity to act more independently in international relations. Historically, the legacy inherited from the Ottoman Empire, the reconstruction efforts during the Republican era and the embargoes implemented after the 1974 Cyprus Peace Operation have revealed the necessity for Türkiye to develop its capacity in this area. These initiatives have developed under the leadership of key organizations like ASELSAN, TUSAŞ, and ROKETSAN since the 1980s, with additional support from R&D investments and original design projects that gained momentum in the 2000s.

The defence industry is an area of intense competition in today's global system, where actors with their capabilities are making significant strides to maintain their positions of power. From this perspective, it is clear that Turkey's strengthening of its defence industry will be a deterrent factor with important consequences not only for itself but also for regional policies. In this context, it is essential to note that the policies Turkey has pursued from the past to the present have created an area of stability and deterrence in its foreign policy. Turkey has made significant progress in the defence industry and continues to do so. This situation contributes to regional stability and, with the impact of branding in the defence industry, has become an important element of Turkish foreign policy. In conclusion, while the domestic production rate in the defence industry is increasing, the export capacity in this area is also expanding to adapt to global competitive conditions. Türkiye's defence industry strategy has a multi-dimensional impact, enhancing military capacity, stimulating economic growth, and fostering international cooperation. In particular, advances in areas requiring high technology, such as uncrewed aerial vehicles, cybersecurity systems, and space technologies, strengthen Türkiye's role on both a regional and global scale. These developments ensure that Türkiye is positioned as a reliable

regional power, aligning with its security and foreign policy objectives. In this context, Türkiye's strategic approaches in the defence industry have become a fundamental element in achieving its national security and economic independence goals. The development of the defence industry stands out as a tool that supports Türkiye's national interests and its vision of contributing to the regional security architecture.

Bibliography

- Akyar, M. S. (2023). Türk savunma sanayinde bütüncül durumsal farkındalık; Türk yabancı askeri satışlar sistemi. *TESAM Academy Journal*, 10(2), 559–589.
- Ateş, D. (2008). Uluslararası ilişkilerde konstrüktivizm: Ortayol yaklaşımının epistemolojik çerçevesi.
- Bayraklı, Z. Ç. (2024). Türkiye'nin savunma ve havacılık sanayii ve ihracatı'nın analizi (2002-2023). *Mevzu-Sosyal Bilimler Dergisi*, (11), 205-240.
- Bitzinger, R. A. (Ed.). (2009). *The modern defense industry: Political, economic, and technological issues*. Bloomsbury Publishing USA.
- Blume, A., & Tishler, A. (2000). Security needs and the performance of the defense industry.
- Bölükbaşı, Y. Z. (2023). Cumhuriyet'in yeni yüzyılında dış politikada Türk dünyası vizyonu. *Akademik Hassasiyetler*, 10(23).
- Clevström, J., & Winnerstig, M. (2003). Defence technology as security policy: Defence R&T as a security policy tool in Europe, France, and the United Kingdom (FOI-R--0813--SE). Totalförsvarets Forskningsinstitut.
- Defense News. (2024). Top 100 for 2024. <https://people.defensenews.com/top-100/>
- Dombrowski, P. J., Gholz, E., & L Ross, A. (2003). Military transformation and the defense industry after next.
- Durmaz, M. (2014). *The US arms embargo of 1975–1978 and its effects on the development of the Turkish defense industry* (Doctoral dissertation, Monterey, California: Naval Postgraduate School).
- East, E. G. I. M. (2021). Of the Turkish defense industry. *Journal of Defense Resources Management*, 12(1), 22.
- Erkut, F. N. (2022). Türkiye'nin yeni strateji arayışları: Mavi Vatan Doktrini.
- Hensel, N. (2015). *The defense industrial base: Strategies for a changing world* (1st ed.). Routledge.
- Hensel, N. (2016). The defense industry: Tradeoffs between fiscal constraints and national security challenges. *Business Economics*, 51, 111–122.
- Koç, T. (2024). Türk İHA'larının rönesansı: Türkiye'nin güvenlik anlayışı nasıl değişti? *Turcology Research*, (80), 339-351.
- Kolodziej, E. A. (2005). Constructivism. In *Security and international relations* (pp. 259–304). Cambridge: Cambridge University Press.

- Kovacic, W. E., & Smallwood, D. E. (1994). Competition policy, rivalries, and defense industry consolidation. *Journal of Economic Perspectives*, 8(4), 91-110.
- Kurç, Ç., & Bitzinger, R. A. (2018). Defense industries in the 21st century: A comparative analysis—The second e-workshop. *Comparative Strategy*, 37(4), 255-259.
- Küçükoğlu, M. (2023). Türk savunma sanayisindeki gelişmelerin ekonomiye etkileri (2000-2023). *Sakarya Journal of Economics / Sakarya İktisat Dergisi*, 12(1), 15-41.
- Mendi, A. F., Nacar, M. A., & Solmaz, M. (2020). Business model innovation in Turkish defense industry software company. *2020 International Conference on Technology and Entrepreneurship (ICTE)*, 1-5.
- NATO. (2021, June). Defence expenditure of NATO countries (2014-2021). North Atlantic Treaty Organization.
- Onur, Ş. E. N., & Özveren, M. (2024). Ekonomik yaptırımların yerli savunma sanayi üretimini üzerine etkisi: 1975-78 silah ambargosundan CAATSA'ya bir çıkarım. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*.
- Öncel, R. (2018). Türkiye'nin Savunma Sanayii İhracatı, Kriter. Retrived from : <https://kriterdergi.com/dis-politika/turkiyenin-savunma-sanayii-ihracati>
- Özdemir, H. (2008). Uluslararası ilişkilerde güç: Çok boyutlu bir değerlendirme. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63(03), 113-144.
- Özgen, C. (2016). Türkiye'nin savunma sanayi politikasının analizi: Türk savunma sanayi politikası ve stratejisi esasları dokümanı örneği. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(15), 191-203.
- Özlu, H. (2022). The foundation and development of Türkiye's defense industry in the context of national security strategy. *PERCEPTIONS: Journal of International Affairs*, 26(2), 216-240.
- Pınar, L. (2018). Türkiye'nin Savunma Sanayi Alanındaki Gelişiminin Türk Dış Politikasına Olan Etkisi. *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(4), 2344-2357. <https://doi.org/10.15869/itobiad.458822>
- Saygılı, Z. (2022). Savunma sanayi ve savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkisi: Türkiye örneği (2002-2019).
- Savunma Sanayii Başkanlığı. (2022). *Savunma sanayii yıllık raporu 2022*. Retrived from : https://www.ssb.gov.tr/Images/Uploads/files/SSB_BASILI_TR_2022_WEB2_2.pdf
- Savunma Sanayii Başkanlığı. (2023). *2023 Yılı Faaliyet Raporu*. T.C. Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Başkanlığı.
- Sekine, M. H. (2020). Increasing Türkiye's military expenditure: At what cost? *Australian Institute of International Affairs*. Retrived from : <https://www.internationalaffairs.org.au/australianoutlook/increasing-Turkiyes-military-expenditure-at-what-cost/>
- Sezgin, Ş., & Sezgin, S. (2018). Dünya'da ve Türkiye'de savunma sanayi: Genel bir bakış. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(12), 1-19.
- Sheet, S. F. (2024). Trends in world military expenditure, 2014. *Change*, 2005, 14.

- Şişman, D. (2017). Küreselleşme, kriz ve savunma sanayi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 39(1), 223–237.
- Statista. (2024). Number of military personnel in NATO countries. Retrived from : <https://www.statista.com/statistics/584286/number-of-military-personnel-in-nato-countries/>
- Stockholm International Peace Research Institute. (2024). Global military spending surges amid war, rising tensions and insecurity. Retrived From: <https://www.sipri.org/media/press-release/2024/global-military-spending-surges-amid-war-rising-tensions-and-insecurity>
- TASAM. (2016). *Security and defense reform 2023-2053 Türkiye vision workshops: As part of 2016 Istanbul Security Conference (02-04 November 2016, Istanbul)*.
- Yeşilyurt, F., & Yeşilyurt, M. E. (2019). Türkiye’de savunma sanayi. *Pamukkale Journal of Eurasian Socioeconomic Studies*, 6(2), 1–42.
- Yılmaz, S., & Yorulmaz, M. (2023). The effects of Turkish defense industry’s transformation on Turkish foreign policy. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 12(1), 1-21.

Alliance of Sahel States' Agricultural Policy Challenges and Food Security: Insights from an Intra-Regional Perspective

Sahel Devletleri İttifakı'nın Tarım Politikası Zorlukları ve Gıda Güvenliği: Bölgeler Arası Perspektiften İlgörüler

*Tidiani DIALLO**

*Hasan YILMAZ***

Başvuru Tarihi: 5 Mayıs 2025

Kabul Tarihi: 22 Haziran 2025

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Abstract

This study investigates the agricultural policy challenges facing the Sahel States Mali, Niger, and Burkina Faso and their implications for food security and regional development. It assesses the contributions of the Alliance of Sahel States to sustainable agriculture and rural development through political, economic, environmental, and social perspectives. Despite the region's considerable agricultural potential, obstacles such as low productivity, limited technological advancements, inadequate infrastructure, insufficient training, and the impacts of climate change continue to hinder progress. The study underscores the necessity for policies that enhance productivity, promote sustainable practices, and provide support for small-scale farmers. These initiatives are vital for unlocking the region's agricultural potential and ensuring long-term resilience and food security.

Keywords: Sahel Alliance, agricultural policy, Food security, Assessment, Regional

Özet

Bu çalışma, Sahel Devletlerindeki (Mali, Nijer ve Burkina Faso) tarım politikası zorluklarını ve bunların gıda güvenliği ve bölgesel kalkınma üzerindeki etkilerini incelemektedir. Çalışma, Sahel Devletleri İttifakı'nın sürdürülebilir tarım ve kırsal kalkınmaya katkılarını siyasi, ekonomik, çevresel ve sosyal merceklerden değerlendirmektedir. İttifakın önemli tarımsal potansiyele rağmen düşük verimlilik, sınırlı teknoloji, zayıf altyapı, yetersiz eğitim ve iklim değişikliği gibi sorunlar devam etmektedir. Çalışma, verimliliği artıran, sürdürülebilir uygulamaları teşvik eden ve küçük ölçekli çiftçileri destekleyen politikalara duyulan ihtiyacı

* Isparta University of Applied Sciences, Faculty of Agriculture, Department of Agricultural Economics, Türkiye, diallotidiane291@yahoo.fr, ORCID: 0000-0002-8269-0003

** Prof. Dr., Isparta University of Applied Sciences, Faculty of Agriculture, Department of Agricultural Economics, Türkiye, hasanyilmaz@isparta.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0487-8449

vurgulamaktadır. Bu çabalar, bölgenin tarımsal potansiyelinin ortaya çıkarılması ve uzun vadeli dayanıklılık ve gıda güvenliğinin sağlanması için son derece önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Sahel İttifakı, Tarım politikası, Gıda güvenliği, Politika analizi, Bölgesel

Introduction

The Alliance of Sahel States (ASS) comprises a group of countries in the Sahel region (Mali, Niger, Burkina Faso) facing shared challenges, including agricultural policy issues and food security concerns. This alliance represents a collaborative effort among its member states to collectively address these challenges. An exploration of the agricultural policy challenges and food security within the Alliance of Sahel States would likely touch upon the region's significance in agriculture, given its largely agrarian economies. It would likely highlight the importance of agriculture as a primary source of livelihood for a significant portion of the population within these states.

Moreover, the introduction would outline the unique agricultural policy challenges faced by these nations, which could encompass issues related to land degradation, climate change impacts, limited access to technology and resources, inefficient farming practices, and inadequate infrastructure. These challenges often hinder agricultural productivity and contribute to food insecurity within the region.

The Sahel region faces significant agricultural policy challenges that have a direct impact on food security. The region's vulnerability to climate variability, particularly droughts and extreme temperatures, poses a significant threat to agricultural productivity (Sheen et al., 2017; Walther, 2016; Sarr, 2017). In addition, the region's heavy reliance on rain-fed agriculture and pastoralism makes it particularly vulnerable to climate-sensitive livelihoods, further worsening food security issues (Cepero et al., 2021). The unprecedented droughts of the early 1970s led to the establishment of early warning systems, underlining the essential role of agrometeorological information in predicting crop failure (Traoré et al., 2010). In addition, the Sahel's economy is heavily dependent on agriculture, underscoring the sector's central role in the region's overall food security (Sarr et al., 2018).

Considering these challenges, addressing the complex interactions among land use, climate change, agricultural security, and growth is essential to ensure food security in the Sahel. The impact of climate variability on agriculture in the Sahel also has wider implications for the region's security and development. The effects of drought on agricultural yields and yield variability have economic ramifications, as the Sahel relies heavily on food imports despite a large farming population (Boubacar, 2012). In addition, the region's vulnerability to climate change, armed conflict, and environmental insecurity may lead to increased political instability and further deterioration in food security (Al-Saidi et al., 2022).

From this perspective, it is essential to address the challenges of agricultural policy in the Sahel to ensure food security and sustainable development in the region. This requires a comprehensive approach that integrates sustainable agricultural management practices, early warning systems for climate-related risks, and efforts to mitigate the wider impacts of climate variability on agriculture and food security.

Agricultural development in the Sahel region is a crucial issue because of the challenges posed by low and erratic rainfall, poor soil quality, and vulnerability to droughts (Nicholson, 2013). Agricultural systems in the region are highly dependent on rainfall, making them particularly sensitive to climate variability, as evidenced by the severe droughts of the 1970s and 1980s

(Sheen et al., 2017; Garnot et al., 2018). The lack of agricultural technologies, such as irrigation, further intensifies the vulnerability of agricultural production in the Sahel (Herrmann et al., 2014). The rapid growth of the rural population in the Sahel is also putting increasing pressure on the region's limited natural resources, further impacting the sustainability of agriculture (Yengoh, 2012).

Given the importance of agriculture to the region's economy, rainfall and temperature variability significantly affect agricultural production and, consequently, GDP (Sarr, 2017; Mertz et al., 2011). The vulnerability of Sahelian agriculture to climate variability highlights the need for strong support for agricultural development and the adaptive capacity of rural areas (Kuyah et al., 2019). The sustainable intensification of smallholder agriculture has been recognized as a crucial element of the strategy to increase food production in the region.

In addition, the region's vulnerability to climate variability and increasing pressure on natural resources require the development and implementation of adaptation strategies to strengthen the resilience of agricultural systems in the Sahel (Kuyah et al., 2019). This includes practices targeting soil fertility, farmland rehabilitation, and agroforestry, which have been identified as potential solutions for improving cozy stem services and increasing food production in the region (Nicholson, 2013).

Addressing these challenges requires a multifaceted approach that integrates sustainable agricultural practices, adaptation strategies, and support for the adaptive capacity of rural areas to improve the resilience of farming systems in the Sahel with agricultural policies that respond to the realities of the area and the environment.

Difficulties in establishing common agricultural policies for the alliance of Sahel states to ensure sustainable agricultural production and food security of the region; largely determined by the adaptation capacity, which consists of economic, social, and political capacity, as well as infrastructure and technological potential. In this study, the possible contributions of the Sahel States Alliance to the sustainability of agricultural production, food security, and rural and economic development at the regional level have been examined, evaluated, and discussed with their political, governance, economic, environmental, and social dimensions. In the study, the planning and implementation of agricultural policies in the Sahel region and the difficulties, limitations, and potential opportunities that will be experienced in this process have been revealed.

Contextual and Geopolitical Framework

Review of the existing literature on agricultural policies and food security in Sahelian regions

A review of existing literature on agricultural policies and food security in the Sahelian region (Mali, Niger, and Burkina Faso) reveals a diverse body of research addressing several crucial aspects of this issue. Previous studies have examined the agricultural policies implemented in the three countries and their impact on the food security of local populations. More specifically, this research has analyzed government policies aimed at promoting agriculture, increasing crop productivity, and improving rural infrastructure in these regions.

Existing studies have also assessed the food security challenges facing Sahelian farmers, including harsh climatic conditions, soil degradation, fluctuations in agricultural commodity prices, and armed conflict (MAFAP 2013; INSTAT 2019; Mirzabaev, et al., 2021; Coulibaly, 2021; MAFAP 2022). These factors have a significant impact on food availability and accessibility in the Sahelian regions, contributing to food insecurity and malnutrition.

Between 2004 and 2010, the total budget allocated to Mali's agricultural sector increased significantly by 72% in nominal terms, to reach 198 billion FCFA (1 FCFA = 0.0016 USD Dollar). Over the same period, total real expenditure rose by 82% to 132.3 billion FCFA (Komorowska et al. 2013; FAO 2014). However, despite this increase in nominal terms, the relative share of the budget devoted to agriculture fell from approximately 15% of public spending in 2004 to approximately 12% in 2009. On the other hand, real expenditure remained stable at around 11% in both 2004 and 2009 (Komorowska et al. 2013; FAO 2014). Despite the slight decline in the relative importance of agriculture in Mali's total government budget, current spending remains in line with the recommendations of the Comprehensive Africa Agriculture Development Program (CAADP), developed in the 2003 Maputo Declaration. This declaration called for at least 10% of the total budget to be allocated to agriculture and rural development (FAO 2014). Thus, even if the relative share of the budget dedicated to agriculture has fallen slightly, it remains in line with the regional and international objectives aimed at promoting agricultural and rural development within the CAADP framework.

The sharp drop in Mali's total state budget is largely explained by the suspension of direct support to the state budget from development partners in 2012, as well as the country's instability caused by the war in northern Mali and insecurity problems perpetrated by terrorist groups, attributed to the destabilization of Libya by Westerners, notably NATO (FAO 2013; Nkuingoua and Pernechele. 2022). This destabilization led to the suspension of development aid by many donors during the last three quarters of 2012, a situation that persists to this day. Against this backdrop, Mali reallocated a significant part of its budget to the defense of the national territory, leading to the recovery of the country's territorial integrity in 2023.

An examination of Burkina Faso's approved agricultural budget over the period 2006-2015 reveals significant growth, with an average annual growth rate of 8.1% (Yameogo et al.2014; Yameogo et al. 2017). At the same time, real public spending in this area increased by 65% over the same period (Yameogo et al.2017). However, despite these substantial budgetary commitments, actual spending in support of agriculture and food has generally fallen short of forecasts, with an average difference of 3.7 points per year.

The years 2011, 2014, and 2015 recorded the lowest levels of budget disbursement, with 10%, 9%, and 7% of the overall budget. The challenges faced by Burkina Faso are similar to those faced by Mali and Niger, creating an alliance between these states. These difficulties have led to a significant reduction in the share of the budget allocated to the agriculture and food sector, from 22.4% in 2014 to 10.5% in 2015. We continue today with the accentuation of the budget on the defense sector (FAO, 2014; Yameogo et al.2017).

There are no exhaustive data specific to Niger; however, the country's agricultural characteristics and economic aspects share similarities with those of other countries. The current situation in Niger reveals the persistent challenges facing the country in terms of food security, despite the efforts made, notably through the 3 N (Nigeriens Nourishing Nigeriens) Initiative (Boureima, 2006). The worsening climate crisis and lagging technology have made it even more difficult to build a resilient agricultural system. Despite considerable investment, with over 2,500 billion FCFA allocated to the 3 N Initiative over the past 10 years, the results remain mixed. The persistent dependence of over 2 million Nigeriens on food aid underscores the scale of the challenge. However, there are signs of hope with the Nigerien government's commitment to devote more resources to agriculture, even exceeding the recommendations of the Maputo Commitment by allocating 15% of the national budget to this vital sector. These ambitious measures, as underlined by outgoing President Mohamed Bazoum, could be a significant step toward building a more resilient agricultural system and reducing Niger's food

dependency (Ahlijah, 2021). However, further efforts are needed to ensure effective implementation and judicious use of these resources to achieve long-term food security and sustainable development objectives.

The Review of Food and Agricultural Policies in Mali 2005-2011 offers a comprehensive analysis of the impact of food and agricultural policies in Mali over a crucial period. Based on in-depth technical notes, the review examines eight major agricultural products (Cotton, Rice, Maize, Sorghum, Millet, Onion, Arabic gum) in detail, which together account for a significant 65% of the total value of agricultural production in the country (MAFAP, 2013).

This study sheds light on the effectiveness of agricultural policies in place and their implications, providing essential information for policymakers and stakeholders in Mali's agricultural sector. By providing an in-depth analysis of food and agricultural policies over a defined period, this review helps inform discussions on the future orientations of agricultural policies in the country, aimed at strengthening food security, promoting sustainable rural development, and stimulating economic growth.

The FAO report on Burkina Faso provides an in-depth analysis of the country's socioeconomic situation, highlighting aspects such as macroeconomic performance, agricultural progress, and rural development. By examining input markets and the development of agricultural value chains, the report identifies challenges and opportunities for Burkina Faso's agricultural sector. Particular attention has been paid to the interaction between the environment and agriculture, highlighting the importance of sustainable agricultural practices and the preservation of natural resources (MAFAP, 2013).

On the socioeconomic front, the report highlights the challenges facing Burkina Faso, notably poverty, inequality, and unemployment. It also highlights the crucial role of the population in the development of the agricultural sector, both as key economic players and as beneficiaries of rural development policies and programs (MAFAP, 2013). By integrating a holistic analysis of the socioeconomic context with agricultural performance, the report offers essential insights to guide policies and interventions aimed at promoting inclusive economic growth, reducing rural poverty, and strengthening food security in Burkina Faso.

Amadou et al. (2018) examined the underlying reasons why food policies, influenced by mainstream economic thinking and supported by international donors, have failed to address the persistent problem of hunger in Niger for several decades. This article questions the credibility of national food strategies, highlighting their lack of clear vision and strategic direction, as well as the ambiguous and often controversial role played by actors such as food vendors and international organizations. In addition, this article analyzes the relevance of the new "3 N Initiative" and examines its ability to address the country's food challenges. The author raises the possibility that this initiative may be perceived as a nationalist response to international pressures and social unrest, but also recognizes its potential to alleviate hunger and food insecurity in Niger.

Analysis of the geopolitical context and specific challenges facing agriculture in the Sahel region

Analysis of the situation in the Sahel, particularly in the countries of the Sahel and Sahara Association (SSA), is complex and difficult, marked by the convergence of various factors (Raleigh et al., 2020). These factors include the destabilization of Libya by NATO, which was followed by the emergence of multiple violent armed groups from that country, as well as the weakening of state authority in the region, the militarization of neighboring countries, and the exploitation of opportunities for violence (Melly, 2020). The Sahel region, which encompasses

Mali, Burkina Faso, and Niger, has seen an upsurge in armed clashes and civilian deaths over the past decade. This has led to increased conflict and instability, posing a serious threat to peace and security in the region (Raleigh et al., 2020).

In addition, the situation in the Sahel is further exacerbated by environmental challenges such as climate change, which aggravates the already difficult arid conditions and puts additional pressure on the population (Melly, 2020). In addition, the Sahel region faces high levels of poverty and limited economic opportunities, making it particularly vulnerable to various forms of instability (Raleigh et al., 2020).

The Sahel region, located in the semi-arid zone of Africa, faces a myriad of challenges that have significantly impeded agricultural development. Political instability, fueled by internal conflicts and external interventions, has created an environment fraught with uncertainty, making it difficult for farmers to plan. These conflicts have also led to the displacement of communities, disrupting traditional farming practices, and further worsening food insecurity (Cepero et al., 2021). Furthermore, climate change has disproportionately affected the Sahel region, with increased temperatures, irregular rainfall patterns, and prolonged droughts negatively affecting agricultural production (Sissoko et al., 2010). These climate-related challenges have led to crop failures, loss of livestock, and reduced land productivity, further worsening food insecurity in the region (Mbaye, 2020).

To address these challenges, it is crucial to implement a multifaceted approach that combines political stability, conflict resolution, and climate change adaptation strategies (Melly, 2020). By addressing the underlying geopolitical issues and promoting peace and stability in the region, governments can create an enabling environment for agricultural development (Mirzabaev, et al., 2021). Additionally, investing in climate-smart agriculture practices such as agroforestry, conservation agriculture, and improved irrigation systems can help farmers adapt to changing climate conditions and increase their resilience to climate shocks (Mbaye, 2020). This will require collaboration among local communities, governments, international organizations, and NGOs to provide the support, resources, and technical expertise needed for sustainable agricultural development in the Sahel region. In addition to these strategies, it is important to recognize and leverage the cultural knowledge and practices of the communities in the Sahel region.

Therefore, addressing the geopolitical context and these specific challenges is crucial for promoting sustainable agriculture and enhancing food security in the Sahel region (Al-Saidi et al., 2022). Furthermore, the Sahel region faces additional challenges in terms of access to markets and limited infrastructure, which can impede agricultural development (Melly, 2020). To overcome these challenges, it is important to prioritize investments in improving agricultural technologies and infrastructure, strengthening institutions and governance, promoting sustainable land management practices, and facilitating regional cooperation and coordination. By addressing the geopolitical context and implementing targeted solutions, including agricultural interventions and investments, we can work toward improving food security and resilience in the Sahel region and ultimately create a more stable and prosperous future for the people living in Mali, Burkina Faso, and Niger (Melly, 2020). The Sahel region's agricultural challenges are deeply intertwined with its geopolitical context, posing complex obstacles to sustainable development. The region's susceptibility to political instability, conflict, and insecurity undermines agricultural productivity, worsening food security and livelihood issues. Moreover, the harsh arid environment of the Sahel, coupled with increasing climate change impacts, intensifies water scarcity and the risk of droughts and desertification, further challenging agricultural sustainability.

One of the major challenges facing agriculture in the Sahel states, including Mali, Burkina Faso, and Niger, is low agricultural productivity and unsustainable farming practices. This is due to various factors such as inadequate rainfall, limited access to modern agricultural technologies, and poor soil fertility. As a result, crop yields are often low, leading to food insecurity and limited income for farmers. In addition, farming practices in the Sahel states are mostly traditional and rely heavily on rainfed agriculture, which makes them vulnerable to climate variability and drought (Defrance et al., 2020).

Efforts are being made by these states to meet these challenges and improve the agricultural situation in the Sahel states. These efforts include the promotion of sustainable agricultural practices, such as conservation agriculture and agroforestry, which improve soil fertility and water management. In addition, initiatives are underway to provide farmers with access to high-yield seeds, improved irrigation systems, and training in modern farming techniques.

Current Agricultural and Food Situation in The Alliance of Sahel States

Analysis of the current state of agriculture in the Sahel states (yields, farming practices, production)

Agriculture plays a vital role in the economies of Mali, Niger, and Burkina Faso and in the food security of their populations. Located in the Sahel region of West Africa, these countries share semi-arid climatic conditions and often poor soils, which present major challenges for agriculture. Despite these difficulties, agriculture remains the main economic pillar and source of livelihood for many rural communities.

In Mali, agriculture is essential, employing most of the working population 80% and contributing significantly to GDP (World Bank 2010; Traoré, et al. 2019; FAO,2023, world bank 2023). Major crops include millet, sorghum, rice, corn, cotton, and peanuts. Although facing challenges such as drought and food insecurity, Mali has significant agricultural potential, particularly in the southern regions where climatic conditions are more favorable.

In Niger, agriculture is also crucial, providing the main source of income for the population and making a significant contribution to export earnings 16% (FAO,2023). The main crops include millet, sorghum, maize, rice, and legumes. Despite climatic and environmental challenges, traditional farming practices, such as off-season cultivation, strengthen the resilience of rural communities.

In Burkina Faso, agriculture is the main economic driver, employing most of the working population 80% and providing a vital source of livelihood for many rural families. Major crops include millet, sorghum, maize, rice, cotton, and peanuts (MAFAP,2013). Despite similar challenges, the Burkinabe government is implementing policies to promote sustainable agriculture, notably through the promotion of soil conservation practices and the adoption of agricultural technologies adapted to local conditions.

Agriculture's share of GDP in the countries of the ASS significantly exceeds that of the Economic Community of West African States (ECOWAS) as a whole, at 22.2%. For Mali, Burkina Faso, and Niger, the figures are 36.4%, 35.6%, and 42.5%, respectively (World Bank 2023). These figures highlight the preponderance of agriculture in the economies of ASS countries, indicating a relative lack of economic diversification compared with ECOWAS. However, the high contribution of agriculture to GDP also reveals its strategic importance in these economies, although it is less dominant than in ECOWAS. This underscores the need for these countries to diversify their economies and strengthen other sectors to reduce their excessive dependence on agriculture and promote more balanced, resilient economic growth.

The notable difference between the total arable land area of the member countries of the ASS and that of the Economic Community of West African States (ECOWAS) highlights the significant variations in agricultural capacity and resources available in the ASS. With a total arable land area of 71 million hectares for the three ASS countries, this represents a significant agricultural base compared with that of the 12 ECOWAS countries, which have 125 million hectares of arable land (Atewamba, et al.,2020).

The member countries of the ASS present a significant opportunity in the agricultural sector, given the potential market of 71.5 million people, mainly young, and a GDP per capita of \$749.5. This combination offers a dynamic domestic market and a growing consumer base, with a young population likely to have growing food and consumption needs. Opportunities in the agricultural sector can take many forms, such as food production to meet local demand, processing of agricultural products to create added value and boost employment, and exporting to other regional or international markets. Moreover, with a young population, there are opportunities for innovation and technology in agriculture, such as the use of sustainable farming practices, the adoption of advanced agricultural technologies, and the development of efficient supply chains to meet market needs. By exploiting these opportunities, ASS countries can not only boost their economic development through the agricultural sector but also contribute to food security and job creation for their young and dynamic populations.

Some key socioeconomic characteristics of the ASS countries have given in Table 1. Niger has the highest growth rate among the member countries of the ASS, with an economic growth rate of 11.5% in 2023. This high growth rate reflects increased economic dynamism in the country, with potential opportunities for development and investment. In contrast, Mali's economic growth rate is slightly lower, but still significant, at 3.7% in 2023. This figure reflects sustained growth in the Malian economy, albeit at a slower pace than that in Niger.

Burkina Faso, on the other hand, has the lowest growth rate among ASS countries, at just 1.8% in 2023. This more modest rate of economic growth can be attributed to various factors, such as structural economic challenges, unfavorable climate conditions, or problems related to governance and political stability (Bloomfield Investment,2023).

These different economic performances within the Alliance of Sahel States underline the importance of economic policies and strategies tailored to each national context, as well as the need for regional cooperation to promote sustainable and inclusive economic growth across the region.

Table 1. Key socioeconomic characteristics of the (ASS) countries

Country	Population (2023, in millions)	GDP per capita (2023, current USD)	GDP growth (annual %)	Share of agriculture, forestry, and fishing in GDP (% , 2023)	Cultivable land area (millions hectare)
Mali	22,593,590	833,3	3,7	36,4	43,7
Burkina Faso	22,673,762	830	1,8	35,6	11,8
Niger	26,207,977	585,4	11,5	42,5	15,4
Total	71,475,329	749.5(Means)	-	-	71,6

Source: Own calculations

This table highlights the key socioeconomic features of Mali, Burkina Faso, and Niger, including population size, GDP per capita, GDP growth rate, the agricultural sector's share in GDP, and cultivable land area. Niger shows the highest GDP growth (11.5%) and the largest population (26.2 million), while Mali leads in cultivable land area (43.7 million hectares). The average GDP per capita across the three countries is \$749.50, reflecting economic challenges despite significant reliance on agriculture.

Cereal production is of crucial importance to the agricultural and economic sectors of Mali, Burkina Faso, and Niger. These nations rely heavily on cereal crops to sustain their populations, generate income, and guarantee food security (Sanders et al., 2019). Furthermore, cereal production contributes to the overall economic stability of these countries and alleviates the effects of poverty and hunger. Thus, cereal production is of strategic importance in Mali, Burkina Faso, and Niger because it is a fundamental pillar of food security, income generation, and overall economic development (Birhanu, 2016). Indeed, cereal cultivation goes beyond the simple aspect of subsistence and income generation; it also embodies traditional agricultural practices and indigenous knowledge passed down from generation to generation. This characteristic confers a significant advantage on the countries of the ASS, both in economic terms and in terms of food sovereignty. Total cereal production amounts to 25 million tons, further consolidating the strategic importance of this sector in these countries.

Important crops produced and their share by ASS member states have been given in Table 2. Among the Sahel countries, Mali ranks first with a share in Cotton production (51.5%), Rice production (87.0%), Maize production (66.6%), Sorghum production (37.4%) and Arabic Gum production (100%). Niger ranks first with a share in Millet production (57.1%) and Onion production (67.8%) (Table 2). Mali was the second largest producer in the ECOWAS, just behind Nigeria. This position demonstrates the vital importance of the country's agricultural sector in the West African region. It also highlights the central role of Mali in the sub-region's food and economic production. This highlights Mali's agricultural potential and its essential contribution to regional food security. Cereal production in the ASS countries represents 33.76% of the total production of ECOWAS.

Gum Arabic is widely used as an additive in both the food and non-food industries. However, there is a notable imbalance between supply and demand at international level. The three countries have enormous potential and the ability to develop this sector to meet growing global demand (Mujawamariya, et al.2013). By effectively exploiting their natural resources and implementing sustainable production practices, Mali, Niger and Burkina Faso could play a significant role in the global gum arabic market. This could not only boost their local economies by creating jobs and generating income, but also help reduce the imbalance between supply and demand on the international market. However, this would require investment in research, technology development and capacity building for local producers to ensure efficient, high-quality production.

Table 2. Important crops produced by ASS member states(tons)

Country	Cotton		Rice		Maize		Sorghum		Millet		Onion	Arabic gum		
	tons	%	tons	%	tons	%	tons	%	tons	%	tons	%	tons	%
Mali	690.000	51,5	3.904.687	87	3.624.950	66,6	2.459.000	37	1.840.321	28,7	693.974	31,4	60.000	100
Burkina Faso	649.494	48,5	438.982	9,8	1.810.276	33,2	2.013.868	31	907.744	14,2	17.816	0,8	-	-
Niger	588.105	43,9	144.000	3,2	9.332	0,2	2.100.697	32	3.656.958	57,1	1.496.545	67,8	-	-
Total	1.339.494	100	4.487.669	100	5.444.559	100	6.573.566	100	6.405.023	100	2.208.336	100	60.000	100

Source: Own calculations

This table presents the production volumes and percentages of key crops (cotton, rice, maize, sorghum, millet, onion, and Arabic gum) in Mali, Burkina Faso, and Niger. Highlights include Mali's dominance in rice and Arabic gum production, Burkina Faso's significant maize and sorghum contributions, and Niger's lead in millet and onion production. The data reflect total crop outputs and their distribution percentages across ASS member states

Number of Livestocks of the ASS countries have given in Table 3. In the current geostrategic context, with the configuration of Mali, Niger, and Burkina Faso, this area is poised to become the agricultural breadbasket of West Africa. Mali is already the second largest agricultural producer in the ECOWAS, after Nigeria. With a combined population of approximately 40 million cattle, 50 million sheep, and 101 million heads of poultry, this region is rich in agricultural and livestock potential. This abundance of livestock represents an important source of animal protein and a vital economic resource for the region's inhabitants. In addition, it offers a comparative advantage in terms of competition with ECOWAS countries and considerable opportunities to strengthen food security in the ASS states and contribute to their sustainable economic and social development.

Table 3. Number of Livestock of the ASS countries (heads)

Country	Cattle	%	Sheep	%	Pigs	%	Camels	%	Poultry	%
Mali	14.111.128	36,11	25.183.500	51,21	86.182	5,74	1.241.093	97,77	65.617.572	64,70
Burkina Faso	9.720.615	24,88	10.750.406	21,86	1.416.342	94,26	28 365	2,23	35.803.843	35,30
Niger	15.245.434	39,01	13.245.564	21,86	-	-	-	-	-	-
Total	39.077.087		49.179.470		1.502.524		1.269.458		101.421.415	

Source: Own calculations

Distribution of Livestock in ASS Countries (Heads). Highlights include cattle, sheep, pigs, camels, and poultry numbers across Mali, Burkina Faso, and Niger, emphasizing regional disparities and livestock trends. Data reflect total livestock counts per category.

Analysis of the Current Agricultural Policies of ASS Countries

The agricultural sector plays a crucial role in the economies of African countries, including Mali, Burkina Faso, and Niger. In Mali, the government has implemented several agricultural policies to enhance productivity and food security. These policies include: providing subsidies for agricultural inputs, such as seeds and fertilizers; promoting the use of improved farming techniques and technologies; developing irrigation systems to combat drought and improve water management; and supporting the creation of agricultural cooperatives to strengthen small-scale farmers' bargaining power (De Graaff et al., 2011). In Burkina Faso, the government has

also implemented various agricultural policies to address the challenges faced by the sector. These policies include the promotion of sustainable agricultural practices, such as agroecology and conservation agriculture, to enhance soil fertility and reduce environmental degradation (Nyamekye et al., 2018).

In addition, Burkina Faso has focused on improving access to credit and financial services for farmers, implementing measures to strengthen agricultural value chains, and investing in the development of agricultural infrastructure, such as irrigation systems and storage facilities (Graaff et al., 2011). Similarly, in Niger, agricultural policies have been implemented to support the sector's growth and productivity. These policies include the promotion of climate-smart agriculture techniques, such as drought-resistant crop varieties and water harvesting methods, to mitigate the effects of climate change and enhance resilience (Zougmore et al., 2016). Moreover, the government prioritized investments in rural infrastructure, such as roads and markets, to improve market access for farmers. Furthermore, Niger has taken steps to improve the availability and accessibility of agricultural inputs, such as seeds and fertilizers, through various subsidy programs.

The implementation of these comprehensive agricultural policies is crucial for enhancing the resilience of small-scale farmers and ensuring the long-term sustainability and viability of the agricultural sector in Mali, Burkina Faso, and Niger. These policies recognize the interconnectedness of agricultural development, food security, sustainability, and resilience. They acknowledge the need for an integrated approach that simultaneously addresses multiple challenges, including access to inputs, market opportunities, infrastructure, and climate resilience. By adopting such comprehensive agricultural policies, these countries are taking a holistic approach to address the challenges faced by their agricultural sectors and foster their development and resilience (Andrieu et al., 2017). By focusing on increasing agricultural productivity, improving food security, promoting sustainable practices, enhancing livelihoods, and strengthening the resilience of small-scale farmers, Mali, Burkina Faso, and Niger are laying the foundation for a sustainable and resilient agricultural sector.

Assessment of agricultural policies in terms of effectiveness, inclusiveness, and impact on food security

Agricultural policy assessment criteria have shown in Figure 1. Evaluation of agricultural policies in ASS member states must focus on several key aspects. First, it is crucial to determine whether these policies are effective in achieving their stated objectives, particularly in improving food security and reducing vulnerability to climate change. In addition, it is important to analyze whether these policies promote an equitable distribution of benefits for all stakeholders, especially small-scale farmers.

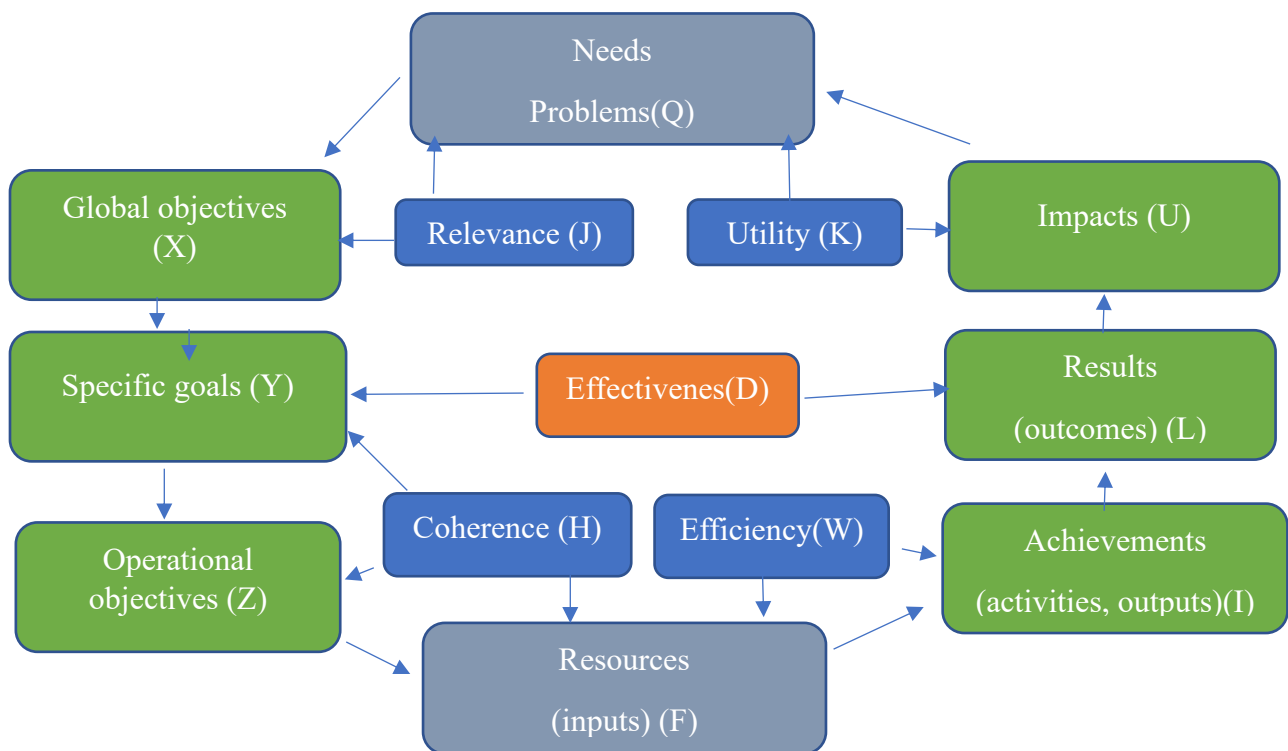
It is also essential to assess the extent to which member countries' agricultural policies have increased agricultural productivity, improved access to inputs and markets, and strengthened the livelihoods of smallholders. In addition, it is important to determine whether stakeholders in the agricultural sector are effectively involved in the development and implementation of these policies, as well as their perception of the impact of these policies on their food security and general well-being. It is crucial to assess the sustainability of these policies, particularly in terms of their impact on the use of natural resources, on the environment, and their long-term viability (Adeyemi, 2011).

Is the relevance of countries' current agricultural policies examined in terms of their ability to respond to the specific needs and challenges of vulnerable groups, such as women, young people, and marginalized communities? The effectiveness of these policies in resolving the

problems faced by these groups is essential, particularly in guaranteeing their access to agricultural resources, opportunities, and services.

Furthermore, what are the roles of public authorities and institutional frameworks in implementing and monitoring these agricultural policies? Ultimately, the evaluation of agricultural policies in Mali, Burkina Faso, and Niger will provide crucial insights into their effectiveness, inclusiveness, and impact on food security, as well as their alignment with sustainable development goals. The assessment will identify potential gaps and areas for improvement to ensure that these policies effectively address the needs of agricultural populations, particularly the most vulnerable groups.

Figure 1. *Agricultural policy assessment criteria*

The general objectives of agricultural policies in ASS member countries should be aimed at identifying and solving specific needs or problems encountered in the agricultural sector. This approach ensures that the policies developed adequately address the real needs and challenges of farmers and rural communities. Thus, the match between overall objectives and identified needs enables us to assess the relevance of the agricultural policies implemented within the ASS.

The relevance, coherence, impact, achievements, and social usefulness of agricultural policies in countries such as Mali, Burkina Faso, and Niger still need to be strengthened. These countries must strive to improve the relevance of their policies by aligning them more closely with the real needs of farmers and rural communities. Coherence between these policies and national agricultural development objectives is also essential to ensure a harmonized and effective approach (Traore, et al.,2019).

Agricultural policy assessments of ASS member countries have given in Table 4. Regarding impacts and achievements, it is crucial to assess the extent to which these policies have succeeded in improving agricultural productivity, enhancing food security, reducing rural poverty, and fostering the economic development of rural areas. In addition, we need to closely examine their social usefulness, assessing the extent to which these policies have improved the living conditions of agricultural populations, particularly the most vulnerable groups such as women and young people (MAFAP,2013).

Consolidating the relevance, coherence, impact, achievements, and social utility of agricultural policies in ASS member countries is a major challenge for ensuring sustainable and inclusive development of the agricultural sector in the region. This requires the ongoing commitment of governments, development actors, and civil society to design, implement, and evaluate agricultural policies in an effective and participatory manner.

Table 4. *Agricultural policy assessment of ASS member countries*

	X	Z	U	Y	F	H	D	J	K	L	I	Q
Mali	+	+	-+	++	-+	-+	-	++	-+	-+	-+	+
Burkina Faso	+	+	-+	++	-+	-+	-	++	-+	-+	-+	+
Niger	+	+	-+	++	-+	-+	-	++	-+	-+	-+	+

Source: Own calculations

(-) Negative; (+) positive; (-+) mitigate; (-) No result

(+) Very positive: Denotes an agricultural policy that has an extremely beneficial impact on producers, contributing significantly to their economic and social well-being.(-) Harmful: Denotes a policy that has a very negative effect on producers, worsening their situation or leading to significant losses.(-) Unknown/ No results: Denotes a policy for which there are as yet no reliable data or evaluations to judge its impact. **Needs Problems(Q), Impacts (U), Global objectives (X), Relevance (J), Utility (K), Effectiveness(D), Results (outcomes) (L), Specific goals (Y), Efficiency(W), Coherence (H), Achievements (activities, outputs) (I), Operational objectives (Z), Resources (inputs) (F)**

Environmental Challenges and Adaptation

Adaptation measures in Sahelian agriculture should focus on improving water management, promoting sustainable land management practices, diversifying crop varieties, and enhancing farmer access to meteorological information and early warning systems. These measures are essential for mitigating the adverse impacts of climate change and desertification on agricultural production and food security in the ASS. Implementing these adaptation measures requires strong commitment and collaboration among decision makers at all levels, and adequate capacity building for food producers. Furthermore, it is important to engage local communities and individuals in the implementation of adaptation measures to ensure their ownership and effectiveness in addressing the environmental challenges faced by Sahelian agriculture (Diallo et al., 2020).

The impacts of climate change, such as increased temperatures and changing precipitation patterns, can have profound effects on agricultural systems in the ASS region. These impacts

include reduced crop yields, increased pest and disease incidence, and changes in water availability. To address these challenges, adaptation measures are required. These adaptation measures should be tailored to the specific needs and conditions of ASS countries agriculture (Singh, 2019). Additionally, addressing desertification is crucial for maintaining and restoring the productive capacity of agricultural land in ASS countries. Implementing measures such as agroforestry, conservation agriculture, and land restoration can help mitigate the effects of desertification and improve soil health. Without effective adaptation measures, Sahelian agriculture will continue to face significant challenges and may become increasingly unsustainable.

These challenges call for integrated approaches that consider the social, economic, and ecological dimensions of agriculture in the Sahel. By implementing sustainable land management practices, improving water management, and promoting agroecological approaches, farmers in the Sahel can enhance the resilience of their agricultural systems and livelihood.

Prospects and Recommendations

Agricultural policy-making plays a vital role in ensuring the sustainability and success of agricultural systems (Bullock et al., 1999). It involves the development and implementation of policies that address issues such as market access, environmental stewardship, resilience to climate change, and risk management (Melchior and Newig, 2021). These policies aim to create a favorable environment for small-scale farmers, promote sustainable practices, protect the environment, and mitigate the impacts of climate change on agriculture (Aryal et al., 2020). Furthermore, agricultural policy-making also focuses on addressing social and economic equity in the agricultural sector, ensuring that smallholder farmers have equal opportunities and access to resources to thrive and contribute to poverty reduction and food security.

Implementing an effective agricultural policy in ASS member states requires a comprehensive and integrated approach that considers the specific challenges facing the agricultural sector. It is essential to implement measures to strengthen food security, promote sustainable agricultural practices, improve rural infrastructure, and support small-scale farmers. In addition, investment in agricultural research, farmer training, and access to finance are key elements in ensuring the success of agricultural policy. Agricultural policy should also support crop diversification and encourage the adoption of new agricultural technologies to increase the productivity and resilience of the agricultural sector (Haïdara, 2020). It is also crucial to involve local stakeholders, including farmers themselves, in the development and implementation of agricultural policy. This participatory approach will not only ensure that farmers' specific needs are considered but also strengthen their commitment to the implementation of agricultural policies.

Formulation of policy recommendations to improve food security and promote agricultural development

ASS member states can draw on the successes and failures of the European Union's Common Agricultural Policy (CAP) to improve their regional agricultural policies. By analyzing European experiences in depth, these states can discern advantageous practices as well as mistakes to be avoided when designing and implementing their respective agricultural policies, considering the cultural particularities of each country. This process will make it possible to avoid repeating past mistakes in the development of agricultural policies and encourage approaches that are better adapted to local contexts, thus contributing to more effective and sustainable management of the agricultural sector in the ASS region.

However, it is equally important to analyze the failures and challenges encountered by the CAP. For example, policies of over subsidization have sometimes led to distortions in agricultural markets, while certain intensive farming practices have had harmful consequences for the environment (Anderson et al.2008; 2013). By learning from these failures, ASS member states can develop more sustainable and resilient agricultural policies that are adapted to the specific realities and needs of the Sahel region.

Alliance of Sahel States Common Agricultural Policy (CAP)

From independence to this day, ASS member countries have experienced a varied evolution in their agricultural performance. Although some progress has been made, such as increased production in certain agricultural sectors and improved basic infrastructure, results in the agricultural sector remain mixed. This situation calls for the creation of a common agricultural policy, with a thorough review of current agricultural policies to overcome persistent challenges and take advantage of emerging opportunities.

It is essential for ASS countries to develop common agricultural policies adapted to their specific realities and needs, avoiding simply reproducing models inherited from colonial times with their own funds. These common agricultural policies must be rooted in a thorough understanding of local conditions, including the socioeconomic, cultural, and environmental characteristics of member countries (Saraceno, 2003; Rizov, 2006). The ASS's common agricultural policy must take several aspects into account. First, it is crucial to promote a participatory and inclusive approach that involves farmers, civil society organizations, researchers, and policymakers in the policy formulation and implementation process. This will ensure that the needs and priorities of stakeholders in the agricultural sector are better considered.

The Common Agricultural Policy (CAP) of the ASS must prioritize promoting environmental sustainability and climate resilience. This means implementing strategies to preserve natural resources, encourage environmentally friendly farming practices, and strengthen farmers' ability to adapt to climate change. Productivism" encompasses the notion of agriculture as a sector marked by continuous, self-reinforcing improvements in overall productivity through research and organizational modernization of farms and agribusiness (Buttel, 1994). This approach emphasizes the efficiency and maximization of agricultural production through modern technologies, intensive practices, and judicious resource management. Nevertheless, productivity also raises apprehensions, particularly with regard to its impact on the environment, its long-term sustainability, and its social implications for rural communities.

Furthermore, it is imperative for ASS countries to invest in technical capacity-building, facilitate access to quality and environmentally-friendly agricultural inputs, and encourage agricultural extension and research and development to foster innovation and improve agricultural productivity. The main objective of the ASS's Common Agricultural Policy (CAP) is to promote agricultural productivity, with particular emphasis on the processing of agricultural products. This implies developing the secondary sector to add value to agricultural production. During the life of the common policy, it is crucial to protect farmers from unfair competition from developed countries by imposing taxes on agricultural products imported from these countries outside Africa (UE,USA, China, Brazil, India..).

Competition may also arise between ESA producers and those of the Economic Community of West African States (ECOWAS). Therefore, it is essential to adopt protective measures and support mechanisms to ensure the competitiveness and viability of farms in the region. In addition, the ASS CAP should encourage cooperation and complementarity between member

states to strengthen their position in regional and international markets while promoting sustainable and inclusive agricultural development.

First, the objectives of the ASS's Common Agricultural Policy must not be geared toward exports outside the sub-region, and more specifically to developed countries, as these exports present certain disadvantages, particularly for developing economies. The main problem is that agricultural exports are vulnerable to large price fluctuations, and there is a risk of deterioration in an economy's terms of trade if it depends on crops whose prices are experiencing a secular decline. This problem will be more acute for ASSs due to the lack of economic diversification and dependence mainly on the agriculture sector of economy (Johnston, and Mellor,1961; Mamba, and Ali,2022).

It is essential to question the economic approach that favors the substitution of imports to the detriment of exports, as this approach is detrimental to the local economies of these countries. This is particularly true of colonial cultures, which are dragging these countries along in an abstract and distorted form of development. What's needed is genuine processing of agricultural products to create added value for the well-being of the population, and to increase producers' farm incomes. By promoting local processing of agricultural products, these countries can not only generate jobs and stimulate their economies, but also reduce their dependence on imports and strengthen their food sovereignty. This requires investment in infrastructure, technology and training, as well as policies to promote agro-industry and value-added in the agricultural sector (Goswami, and Chatterjee, 2009). By adopting this approach, countries can achieve more sustainable and inclusive economic development, benefiting the entire population, and local agricultural producers in particular.

Source of ASS's Common Agricultural Policy Funding

The source of funding for the ASS's Common Agricultural Policy (CAP) should come from member countries' own funds. Indeed, the three ASS countries have abundant natural resources that could be used to finance this common agricultural policy. By mobilizing their own financial resources, member countries demonstrate their commitment to regional agricultural development and strengthen their sovereignty in the design and implementation of agricultural policy. Moreover, by using their own resources, member countries can better control and manage the funds allocated to the CAP, directing them toward priority and strategic initiatives for sustainable agricultural development in the region. Ultimately, the use of member countries' own resources would help to ensure the sustainability and effectiveness of the CAP, while promoting greater autonomy and responsibility in the management of regional agricultural policies.

In 2007, Mali was Africa's third-largest gold producer, second only to South Africa and Ghana, and ahead of Tanzania. Worldwide, Mali ranked thirteenth among gold producers, between Brazil and Armenia in terms of gold production (Mainguy, 2011). The combined gold production of Mali, Burkina Faso, and Niger, reaching approximately 120 tons, underlines the growing importance of these countries in the gold mining industry within the ASS member states. In 2015, Niger ranked as the world's fourth-largest uranium producer, contributing 7.2% of total world production, or 4,057 tons. The Société des Mines de l'Air (SOMAIR) in Niger is ranked as the world's fifth largest uranium mine in terms of production, accounting for 5% of total world uranium production (Volberding, and Warner, 2018).

This production represents a considerable asset for financing these countries' agricultural policies. The revenues generated by gold and uranium mining can be mobilized to invest in agricultural development, improve rural infrastructure, develop rural industry, build farmers'

capacities, and promote food security. This diversification of funding sources offers a strategic opportunity to support economic growth and the well-being of farming populations in the ASS region. However, it is essential to ensure that these resources are used transparently, equitably, and sustainably to maximize their positive impact on the agricultural sector and society as a whole.

Financing the common agricultural policies of the Sahelian states through natural resources is a potential solution to address the challenges faced by the agricultural sector in this region. By leveraging the abundant natural resources present in the Sahel, such as mineral deposits and vast agricultural land, these states can generate revenue that can be allocated toward funding agricultural policies and initiatives. This approach not only ensures a sustainable source of financing but also promotes the conservation and responsible use of natural resources (Mbow et al., 2021). Additionally, investing in the sustainable management of natural resources can lead to job creation and livelihood protection for local communities, particularly for the youth and women. Implementing such a financing strategy would require strong governance and equitable distribution of resources to ensure that the benefits reach all stakeholders, particularly those in vulnerable and marginalized communities.

Creation of a common currency for the ASS

The creation of a common currency for the Common Agricultural Policy has been a topic of much discussion and debate among member states of the ASS region. This initiative provides a unified financial system that can effectively support agricultural activities and initiatives within the region.

The establishment of a common currency for the ASS region holds significant promise for financing the Common Agricultural Policy (CAP) and unlocking various opportunities. A unified currency would bolster economic integration and intra-regional trade, simplifying collaboration on agricultural initiatives and investments (Tavlas, 2009; Seck, 2016). Moreover, it would instill stability and credibility in the agricultural sector through the implementation of a fixed exchange rate regime that mitigates uncertainties, encourages long-term financing avenues, and attracts foreign investment (Rusuhuzwa and Paul, 2013).

Additionally, a currency union in ASS would facilitate the roll-out of social protection schemes targeting rural households, thereby alleviating poverty and vulnerability in agricultural areas, ultimately advancing sectoral development. Furthermore, it would streamline economic policies and reinforce fiscal discipline among member states (Karras, 2015), fostering an environment conducive to sustainable agricultural growth and ensuring efficient allocation of funds for the CAP to benefit farmers and rural communities.

To fully harness the potential advantages of a unified ASS currency for financing the CAP, refining and tailoring existing social protection and productive support programs is paramount (Tavlas, 2009). Moreover, robust collaboration and coordination among member states are imperative to address the specific challenges of rural poverty and vulnerability. Furthermore, linking social protection initiatives with agricultural best practices such as agroecology and climate-smart agriculture would yield synergistic benefits, amplifying the impact of both types of support.

Ultimately, the implementation of a unified ASS currency would fortify regional cooperation and spur sustainable economic expansion in the agricultural sector. These concerted efforts would not only benefit farmers and rural communities but also bolster food security, reduce poverty, and foster overall sustainable development across ASS countries.

Previous studies have highlighted the benefits of a common currency in promoting trade and strengthening economic credibility within a region. It indicates that the adoption of a common currency can stimulate trade between member countries by reducing the transaction costs associated with currency conversion and exchange rate fluctuations. In addition, a common currency can promote price stability by eliminating exchange rate volatility and establishing a unified monetary policy framework, thereby strengthening regional economic cooperation and attracting foreign direct investment (Montanari, 2021).

Conclusion

Only a comprehensive and integrated strategy will enable us to effectively address the agricultural challenges in ASS member countries and create sustainable solutions for food security, poverty reduction and economic development. Addressing agricultural challenges in ASS countries requires a comprehensive and integrated approach (Vermeulen, et al., 2012) that includes political stability, conflict resolution, sustainable agricultural practices, improved infrastructure, the creation of a common currency and regional cooperation. Furthermore, it is imperative for the Alliance of Sahel States to establish a common agricultural policy tailored to their specific needs and driven by African initiatives. This will help ensure effective governance of agricultural policies in the region, promote sustainable agricultural practices, and ultimately improve food security for the people of the Alliance of Sahel States.

In addition, it is essential to address the specific challenges faced by pastoralists and agro-pastoralists in the Sahel, such as climate-related shocks and limited access to resources and services, to guarantee their food security and livelihoods. By addressing these challenges and implementing targeted interventions, we can work towards creating a more resilient and sustainable agricultural sector in the Sahel region. By taking a systems approach, investing in conservation agriculture and integrated systems approaches, and promoting resource conservation practices, we can address household livelihood strategies and production issues in a sustainable, farmer-based way.

In addition, a focus on social protection policies and the integration of social protection with agricultural development can contribute to breaking the cycle of rural poverty and enhancing household resilience. By strengthening social protection programs and linking them with agricultural initiatives such as agroecology and Climate-smart Agriculture (CSA), the Alliance of Sahel States can create synergies that will lead to greater inclusiveness and resilience for vulnerable households. Overall, it is clear that improving access to food and increasing agricultural activity are critical goals for the Alliance of Sahel States. Therefore, the Alliance of Sahel States must prioritize investments in sustainable food production systems, rural development, and the empowerment of smallholder farmers and small-scale producers.

Sahel Alliance agricultural policy designers and implementers should take into account that the set goal cannot be achieved by meeting only some technical issues. Agricultural policy implemented for a properly designed purpose will be effective in both achieving policy objectives and ensuring the effective use of resources. In this way, the agricultural potential of the Sahel region will be revealed and its contribution to the general economic development will be provided.

Reference

- Adeyemi, H. M. (2010). Food security: Agriculture and gender relations in post harvest storage. *African Research Review*, 4(4).
- Ahlijah Mawulolo (2021). Le Niger va consacrer 15 % du budget national à l'agriculture sur les 5 prochaines années, <https://www.agenceecofin.com/agro/3004-87741-le-niger-va-consacrer-15-du-budget-national-a-l-agriculture-sur-les-5-prochaines-annees>. date: 12/03/2024.
- Al-Saidi, M., Saad, S., & Elagib, N. (2022). From scenario to mounting risks: covid-19's perils for development and supply security in the sahel. *Environment Development and Sustainability*, 25(7), 6295-6318. <https://doi.org/10.1007/s10668-022-02303-9>
- Amadou, Soufiyane. Cantoreggi, Nicola. Jaubert, Ronald. (2018) Les Nigériens nourrissent les Nigériens : quelles perspectives pour les exploitations familiales ? Cahiers d'Outre-Mer, 71. DOI: [10.4000/com.9282](https://doi.org/10.4000/com.9282)
- Anderson, K., Kurzweil, M., Martin, W., Sandri, D., & Valenzuela, E. (2008). Measuring distortions to agricultural incentives, revisited. *World Trade Review*, 7(4), 675-704.
- Anderson, Kym, Gordon Rausser, and Johan Swinnen. (2013). "Political Economy of Public Policies: Insights from Distortions to Agricultural and Food Markets." *Journal of Economic Literature*, 51 (2): 423-77.
- Andrieu, N., Sogoba, B., Zougmore, R., Howland, F., Samake, O., Bonilla-Findji, O., ... & Corner-Dolloff, C. (2017). Prioritizing investments for climate-smart agriculture: Lessons learned from Mali. *Agricultural Systems*, 154, 13-24.
- Aryal, J. P., Sapkota, T. B., Rahut, D. B., & Jat, M. L. (2020). Agricultural sustainability under emerging climatic variability: the role of climate-smart agriculture and relevant policies in India. *International Journal of Innovation and Sustainable Development*, 14(2), 219-245.
- Atewamba, C., & Rhodes, E. R. (2020). Biophysical and economic factors of climate change impact chain in the agriculture sector of ECOWAS. In *Environmental Health-Management and Prevention Practices*. IntechOpen.
- Bala, B., & Tar, U. A. (2021). The giant of Africa? Explaining the Nigerian governance, security, and development paradox. *The Governance, Security and Development Nexus: Africa Rising*, 315-339.
- Birhanu, Z. B. (2016). The challenges of rainfed agricultural practices in Mali-redefining research agenda-A short communication. *Advances in Plants & Agriculture Research*, 4(01), 01-03.
- Bloomfield investment corporation. (2023) Etude d'impact des coups d'Etat dans l'UEMOA, Departement Bloomfiel intelligence.
- Boubacar, I. (2012). The effects of drought on crop yields and yield variability: an economic assessment. *International Journal of Economics and Finance*, 4(12). <https://doi.org/10.5539/ijef.v4n12p51>
- Boureima, M. (2006). "Les politiques agricoles au Niger, 1960-2015: 55 ans à la recherche de la sécurité alimentaire et de la réduction de la pauvreté ", Belle Afrique. Niamey,(2006).

- Bullock, D. S., Salhofer, K., & Kola, J. (1999). The normative analysis of agricultural policy: a general framework and review. *Journal of Agricultural Economics*, 50(3), 512-535.
- Buttel, F. (1994). "Agricultural change, rural society and the state in the late twentieth century: Some theoretical observations". In *Agricultural Restructuring and Rural Change in Europe*, Edited by: Symes, D. and Jensen, A. Wageningen: Agricultural University
- Cepero, O. P., Desmidt, S., Detges, A., Tondel, F., Van Ackern, P., Foong, A., & Volkholz, J. (2021). Climate change, development and security in the Central Sahel. CASCADES: <https://www.cascades.eu/wp-content/uploads/2021/06/Climate-Change-Development-and-Security-in-the-Central-Sahel.pdf>.
- Coulibaly Ousmane, Nafolo,. (2021). Mali - Land, climate, energy, agriculture and development: A study in the Sudano-Sahel Initiative for Regional Development, Jobs, and Food Security. Social Science Research Network, doi: 10.22004/AG.ECON.308805
- de Graaff, J., Kessler, A., & Nibbering, J. W. (2011). Agriculture and food security in selected countries in Sub-Saharan Africa: diversity in trends and opportunities. *Food security*, 3, 195-213.
- Defrance, D., Sultan, B., Castets, M., Famien, A. M., & Baron, C. (2020). Impact of climate change in West Africa on cereal production per capita in 2050. *Sustainability*, 12(18), 7585.
- Diallo, A., Donkor, E., & Owusu, V. (2020). Climate change adaptation strategies, productivity and sustainable food security in southern Mali. *Climatic Change*, 159(3), 309-327.
- FAO. (2021). The State of Food and Agriculture 2021. Making agri food systems more resilient to shocks and stresses. Rome, FAO. <https://doi.org/10.4060/cb4476en>
- FAO. (2022). The State of Food and Agriculture 2021. Making agri food systems more resilient to shocks and stresses. Rome, FAO
- FAO. 2014. Analyse des dépenses publiques en soutien à l'agriculture et au développement rural au Burkina Faso. Série de notes techniques, SAPAA, par Kienou, A., Mas Aparisi, A., Yameogo, S. Rome.
- FAO. 2014. Analyse des dépenses publiques en soutien à l'agriculture et au développement rural au Mali. Série de notes techniques, SAPAA, par Keita, N. et Gourichon, H., A. Rome
- Garnot, V., Groth, A., & Ghil, M. (2018). Coupled climate-economic modes in the sahel's interannual variability. *Ecological Economics*, 153, 111-123. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2018.07.006>
- Goswami, K., & Chatterjee, B. (2009). Impact of infrastructure and technology on agricultural productivity in Uttar Pradesh. *Agricultural Economics Research Review*, 22(1), 61-70.
- Haïdara, I. E. M. (2020). La nécessaire politique en faveur du développement des capacités d'innovation dans le secteur agroalimentaire au Mali. *Technologie et innovations*, 5(3), 1-20.
- Herrmann, S., Sall, I., & Sy, O. (2014). People and pixels in the sahel: a study linking coarse-resolution remote sensing observations to land users' perceptions of their changing

- environment in senegal. *Ecology and Society*, 19(3). <https://doi.org/10.5751/es-06710-190329>
- Institut National de la Statistique (INSTAT). 2019. <http://instat.gov.ml/>
- Johnston, B. F., & Mellor, J. W. (1961). The role of agriculture in economic development. *The American Economic Review*, 51(4), 566-593.
- Kigabo-Rusuhuzwa, T., & Masson, P. R. (2012). Design and Implementation of a Common Currency Area in the East African Community.
- Komorowska-Ilicic J., Mas Aparisi A., Keita N., 2013. Analyse des dépenses publiques en soutien de l'agriculture et de l'alimentation au Mali. Série notes techniques, SPAAA, FAO, Rome.
- Kuyah, S., Whitney, C. W., Jonsson, M., Sileshi, G. W., Öborn, I., Muthuri, C. W., & Luedeling, E. (2019). Agroforestry delivers a win-win solution for ecosystem services in sub-Saharan Africa. A meta-analysis. *Agronomy for Sustainable Development*, 39, 1-18.
- MAFAP (2013). Review of food and agricultural policies in Mali. MAFAP Country Report Series, FAO, Rome, Italy
- MAFAP (2013). Revue des politiques agricoles et alimentaires au Burkina Faso. Série rapport pays SPAAA, FAO, Rome, Italie.
- MAFAP (2013). Revue des politiques agricoles et alimentaires au Burkina Faso. Série rapport pays SPAAA, FAO, Rome, Italie.
- MAFAP (2013). Revue des politiques agricoles et alimentaires au Mali. Série rapport pays SPAAA, FAO, Rome, Italie.
- Mainguy, C. (2011). Natural resources and development: The gold sector in Mali. *Resources Policy*, 36(2), 123-131.
- Mamba, E., & Ali, E. (2022). Do agricultural exports enhance agricultural (economic) growth? Lessons from ECOWAS countries. *Structural Change and Economic Dynamics*, 63, 257-267.
- Mbaye, A. A. (2020). Climate change, livelihoods, and conflict in the Sahel. *Geo. J. Int'l Aff.*, 21, 12.
- Mbow, C., Halle, M., El Fadel, R., & Thiaw, I. (2021). Land resources opportunities for a growing prosperity in the Sahel. *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 48, 85-92.
- Melchior, I. C., & Newig, J. (2021). Governing transitions towards sustainable agriculture—taking stock of an emerging field of research. *Sustainability*, 13(2), 528.
- Melly, P. (2021). Crisis and Transition in the Sahel. The State of Peacebuilding in Africa: Lessons Learned for Policymakers and Practitioners, 397-414.
- Mertz, O., Mbow, C., Reenberg, A., Genesio, L., Lambin, E., D'haen, S., ... & Sandholt, I. (2011). Adaptation strategies and climate vulnerability in the sudano-sahelian region of west africa. *Atmospheric Science Letters*, 12(1), 104-108. <https://doi.org/10.1002/asl.314>

- Mirzabaev, A., Sakketa, T., Sylla, M. B., Dimobe, K., Sanfo, S., Admassie, A., ... & von Braun, J. (2021). Land, Climate, Energy, Agriculture and Development in the Sahel: Synthesis paper of case studies under the Sudano-Sahelian Initiative for Regional Development, Jobs, and Food Security.
- Montanari, A. (2021). The Euro-Mediterranean region: human mobility and sustainable development. *Belgeo. Revue belge de géographie*, (1).
- Mujawamariya, G., Madi, O. P., Zoubeirou, A. M., Sene, A., Maisharou, A., & D'Haese, M. (2013). Common challenges in gum arabic production and commercialization in West Africa: a comparative study of Cameroon, Niger and Senegal. *International Forestry Review*, 15(2), 182-199.
- Nicholson, S. (2013). The west african sahel: a review of recent studies on the rainfall regime and its interannual variability. *Isrn Meteorology*, 2013, 1-32. <https://doi.org/10.1155/2013/453521>
- Nkuingoua, J. et Pernechele, V. 2022. Suivi des politiques agricoles et alimentaires au Mali 2022 - Rapport d'analyse politique. Suivi et analyse des politiques agricoles et alimentaires (SAPAA). Rome, FAO. <https://doi.org/10.4060/cb8952fr>
- Nord, A., Snapp, S., & Traoré, B. (2022). Current knowledge on practices targeting soil fertility and agricultural land rehabilitation in the sahel. a review. *Agronomy for Sustainable Development*, 42(4). <https://doi.org/10.1007/s13593-022-00808-1>
- Nyamekye, C., Thiel, M., Schönbrodt-Stitt, S., Zoungrana, B. J. B., & Amekudzi, L. K. (2018). Soil and water conservation in Burkina Faso, west Africa. *Sustainability*, 10(9), 3182.
- Pernechele, V., Balié, J., & Ghins, L. (2018). Agricultural policy incentives in sub-Saharan Africa in the last decade (2005–2016). Monitoring and Analysing Food and Agricultural Policies (MAFAP) synthesis study (No. 2143-2019-4790).
- Raleigh, C., Nsaibia, H., & Dowd, C. (2021). The Sahel crisis since 2012. *African Affairs*, 120(478), 123-143.
- Rizov, M. (2006). Rural development perspectives in enlarging Europe: The implications of CAP reforms and agricultural transition in accession countries. *European Planning Studies*, 14(2), 219-238.
- Sanders, J. H., Ouendeba, B., Ndoeye, A., Témé, N., & Traore, S. (2019). Economics of increasing sorghum productivity in Sub-Saharan Africa: the Mali case. *Sorghum: Methods and Protocols*, 223-243.
- Saraceno, E. (2003). Rural development policies and the secon pillar of the common agricultural policy. In *Policy vision for sustainable rural economies in an enlarged Europe* (pp. 197-222). Hannover: Verlag der ARL-Akademie für Raumforschung und Landesplanung.
- Sarr, A. (2017). Multi-scale characteristics of precipitation and temperature over west africa using smhi-rca driven by gcms under rcps8.5. *American Journal of Climate Change*, 06(03), 455-486. <https://doi.org/10.4236/ajcc.2017.63024>
- Sarr, A., Camara, M., & Diba, I. (2018). Multi-model analysis of the west african monsoon: seasonal evolution and the monsoon onset. *Journal of Scientific Research and Reports*, 20(2), 1-17. <https://doi.org/10.9734/jsrr/2018/43311>

- Seck, D. (2016). Impact of Common Currency Membership on West African Countries' Enhanced Economic Growth. *Accelerated Economic Growth in West Africa*, 3-18.
- Sheen, K., Smith, D., Dunstone, N., Eade, R., Rowell, D., & Vellinga, M. (2017). Skilful prediction of sahel summer rainfall on inter-annual and multi-year timescales. *Nature Communications*, 8(1). <https://doi.org/10.1038/ncomms14966>
- Sheen, K., Smith, D., Dunstone, N., Eade, R., Rowell, D., & Vellinga, M. (2017). Skilful prediction of sahel summer rainfall on inter-annual and multi-year timescales. *Nature Communications*, 8(1). <https://doi.org/10.1038/ncomms14966>
- Singh, S.N. (2019). Climate Change and Agriculture in Ethiopia: A Case Study of Mettu Woreda. *SocioEconomic Challenges*, 3(3), 61-79. [http://doi.org/10.21272/sec.3\(3\).61-79.2019](http://doi.org/10.21272/sec.3(3).61-79.2019).
- Tavlas, G. S. (2009). The benefits and costs of monetary union in Southern Africa: A critical survey of the literature. *Journal of Economic Surveys*, 23(1), 1-43.
- Traoré, A., Samaké, A., Sanogo, O., Haggblade, S., & Koné, Y. (2019). Improving Agricultural Policy System Performance in Mali: Stakeholder Diagnostics and Prescriptions.
- Traoré, A., Samaké, A., Sanogo, O., Haggblade, S., & Koné, Y. (2019). Improving Agricultural Policy System Performance in Mali: Stakeholder Diagnostics and Prescriptions. USAID. (2018). On the functioning of agricultural markets in Mali.
- Traoré, S., Alhassane, A., Muller, B., Kouressy, M., Some, L., Sultan, B., ... & Baron, C. (2010). Characterizing and modeling the diversity of cropping situations under climatic constraints in west africa. *Atmospheric Science Letters*, 12(1), 89-95. <https://doi.org/10.1002/asl.295>
- Vermeulen, S., Zougmore, R., Wollenberg, E., Thornton, P., Nelson, G., Kristjanson, P., ... & Aggarwal, P. (2012). Climate change, agriculture and food security: a global partnership to link research and action for low-income agricultural producers and consumers. *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 4(1), 128-133.
- Volberding, P., & Warner, J. (2018). The uniqueness of uranium: The Problematics of Statecraft in Niger. *The Extractive Industries and Society*, 5(3), 294-301.
- Walther, B. (2016). A review of recent ecological changes in the sahel, with particular reference to land-use change, plants, birds and mammals. *African Journal of Ecology*, 54(3), 268-280. <https://doi.org/10.1111/aje.12350>
- World Bank. (2010). Les politiques agricoles à travers le monde : quelques exemples.
- World Bank.(2022). Atouts, contraintes et piliers de transformation de l'agriculture malienne
- Yaméogo S. F., Mas Aparisi, A., Kienou, A.. (2014) Analyse des dépenses publiques en soutien à l'agriculture et au développement rural au Burkina Faso. Série de notes techniques, SAPAA, FAO, Rome.
- Yaméogo, S. F., Ilboudo W., F.A., et Mas Aparisi, A. (2017). Analyse des dépenses publiques en soutien à l'agriculture et l'alimentation au Burkina Faso, 2006–2015. Série de notes techniques, SAPAA (Programme de Suivi et Analyse des Politiques Agricoles et Alimentaires). Rome, FAO.

Yengoh, G. (2012). Climate and food production: understanding vulnerability from past trends in africa's sudan-sahel. *Sustainability*, 5(1), 52-71. <https://doi.org/10.3390/su5010052>

Zougmore, R., Partey, S., Ouédraogo, M., Omitoyin, B., Thomas, T., Ayantunde, A., ... & Jalloh, A. (2016). Toward climate-smart agriculture in West Africa: a review of climate change impacts, adaptation strategies and policy developments for the livestock, fishery and crop production sectors. *Agriculture & Food Security*, 5, 1-16.

Global Failure of Peace Education from International Relations Perspectives

Uluslararası İlişkiler Perspektifinde Barış Eğitiminin Küresel Başarısızlığı

*Muhammed KARAKUŞ**

Başvuru Tarihi: 30 Mayıs 2025

Kabul Tarihi: 22 Haziran 2025

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Abstract

This article examines the systemic weaknesses of peace education from an international relations perspective, focusing on critiques from realist, liberal/constructivist, and critical frameworks. The Realists dismiss peace education as utopian and foreign to their world of power politics, state-centered security, and imperatives. The Liberals and Constructivists, on the other hand, agree with the normative potential of peace education but cite the political will interface, underfunding, and misalignment between the curricula and local conflict trends as some of the critical implementation challenges. Critical theorists situate their critiques within organic virulence by capitalist inequality and histories of colonialism, which are often side-stepped by mainstream programs. Political obstructions, crime, nationalism, militarism, and authoritarian censorship can thereby be identified as major roadblocks, with pedagogical obstacles in the form of trauma-insensitive methodologies and a lack of training for peace educators. The regional analysis shows discrepancies between the opportunities and resources granted to peace education across various regions: post-conflict countries in Sub-Saharan Africa and Latin America do suffer from a lack of resources, whereas, in developed countries, such educational matters are often placed on the back burner in favor of security considerations.

Keywords: Peace Education, International Relations Theories, Disarmament Demobilization Reintegration (DDR)

Özet

Bu makale, barış eğitiminin yapısal zayıflıklarını uluslararası ilişkiler perspektifinden incelemekte ve realist, liberal/Konstrüktivist ve eleştirel kuramsal çerçevelerden gelen eleştirilere odaklanmaktadır. Realistler, barış eğitimini güç politikaları, devlet merkezli güvenlik anlayışı ve çıkar temelli zorunluluklar dünyasına yabancı ve ütöpik olarak görerek reddederler. Buna karşılık, Liberaller ve Konstrüktivistler barış eğitiminin normatif potansiyelini kabul ederler; ancak siyasi irade eksikliği, yetersiz finansman ve müfredatın yerel çatışma dinamikleriyle uyuşmaması gibi uygulama zorluklarını vurgularlar. Eleştirel kuramcılar ise eleştirilerini kapitalist eşitsizliklerin ve sömürgecilik tarihinin organik etkilerine

* Dr. Öğr. Üyesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Adıyaman Üniversitesi, muhammadkarakus@gmail.com,
ORCID: [0000-0003-0078-8603](https://orcid.org/0000-0003-0078-8603)

dayandırır; bu yapısal sorunlar ise ana akım barış eğitimi programlarında sıklıkla göz ardı edilmektedir. Siyasi engeller, suç oranları, milliyetçilik, militarizm ve otoriter sansür gibi faktörler barış eğitiminin önündeki temel engeller olarak öne çıkarken; pedagojik açıdan da travmaya duyarsız yöntemler ve barış eğitmenlerinin yetersiz eğitimi önemli sorunlar olarak belirlenmektedir. Bölgesel analiz, barış eğitimine sağlanan fırsatlar ve kaynaklar açısından farklılıkları ortaya koymaktadır: Sahra Altı Afrika ve Latin Amerika'daki çatışma sonrası ülkeler kaynak yetersizliği yaşarken, gelişmiş ülkelerde barış eğitimi genellikle güvenlik öncelikleri nedeniyle geri planda bırakılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Barış Eğitimi, Uluslararası İlişkiler Kuramları, Silahsızlanma, Terhis ve Topluma Yeniden Entegrasyon (DDR)

Introduction

Peace Education – the effort to teach values, knowledge, and skills for peaceful conflict resolution and global harmony – has often been upheld as a key to a more peaceful world (Leonisa Ardizzzone, 2001; Salomon, 2006; Tinker, 2016; UNESCO, 2024). The United Nations enshrined this ideal in 1945, declaring that “since wars begin in the minds of men, it is in the minds of men that the defenses of peace must be constructed” (Bokova, 2021). This liberal internationalist vision assumes that educating people for peace will gradually eliminate war and violence. Yet, decades on, war and conflict persist across the globe, and peace education remains sporadic and marginal in many countries (Salomon, 2006; Tinker, 2016). The Cold War era saw peace education evolve, focusing on addressing ideological divides and promoting tolerance. However, the end of the Cold War brought new challenges as ethnic and communal conflicts replaced ideological struggles. This shift highlighted the need for peace education to adapt to new forms of conflict, yet the field struggled to keep pace with these changes (Yaro & Longi, 2023). In the post-9/11 era, peace education increasingly intersected with security agendas in regions perceived as hotbeds of extremism. Schools and policymakers often prioritized anti-terrorism and patriotic education, shifting focus away from broader peacebuilding and global citizenship initiatives (Selenica, 2023).

As illustrated in Figure 1, this study analyses the global shortcomings of peace education from an International Relations (IR) perspective. It reviews major IR theoretical critiques—realist, liberal/constructivist, and critical—as well as practical implementation hurdles, political and structural barriers, curriculum content issues, and regional and historical patterns. In particular, it examines how peace education fared in developed and developing contexts and how the initial post-Cold War optimism gave way to the headwinds of 21st-century nationalism, terrorism, and geopolitical rivalry. By integrating theoretical and empirical insights, this study aims to explain why peace education has often failed to fulfill its promise of promoting durable peace. Beyond theoretical critique, this paper also investigates the role of peace education in Disarmament, Demobilization, and Reintegration (DDR) processes, especially in post-conflict contexts where educational transformation is critical to sustainable reintegration.

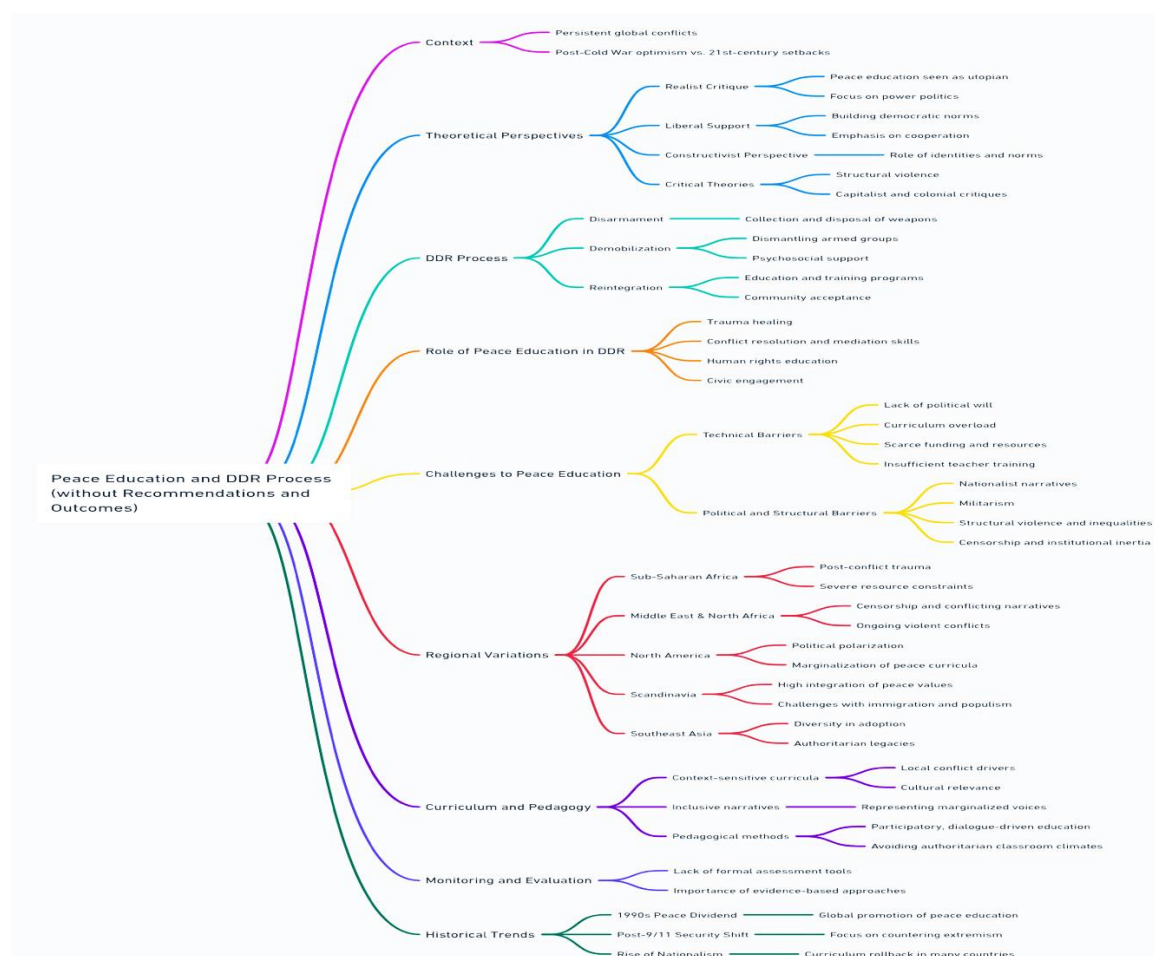

Figure 1 illustrates the intersection of peace education components (pedagogy, curriculum, institutional support) with DDR process phases (disarmament, demobilization, reintegration), highlighting theoretical and implementation challenges

This study employs a qualitative, theory-oriented methodology, combining a critical literature review with interpretive discourse analysis to investigate peace education within the framework of major International Relations (IR) theories. The analysis is grounded in scholarly publications from 2000 to 2024, selected through Scopus, JSTOR, and Web of Science databases.

Peace Education in DDR Contexts

DDR (Disarmament, Demobilization, and Reintegration) processes aim to transition combatants from armed struggle to civilian life. Education is vital in this reintegration, particularly in transforming conflict-driven identities and promoting social cohesion. However, the integration of peace education within DDR programs has been inconsistent and under-theorized.

In Sierra Leone, for example, following the civil war, former child soldiers were provided basic education as part of reintegration programs. While literacy training was prioritized, psychosocial education and peace curricula were often missing, leading to superficial reintegration (Rose, 2018). In South Sudan, some DDR programs included civic education and trauma healing workshops, but these efforts lacked coordination with the national education system, limiting their sustainability (UNESCO, 2024). Peace education, when aligned with

DDR, has the potential to foster empathy, address collective trauma, and instill democratic values necessary for long-term stability. It can also serve as a platform to discuss grievances, foster reconciliation, and counteract extremist narratives. Studies such as Salomon (2006) have shown that peace education can yield short-term attitudinal shifts, especially in controlled environments and among younger students. However, political will, funding, and cultural relevance remain major obstacles.

Peace education must be systematically integrated into DDR frameworks to improve outcomes, not as a peripheral activity but as a core pillar. This would involve tailoring content to local contexts, training facilitators in conflict-sensitive pedagogy, and ensuring post-DDR support structures, including community education hubs and mentorship programs.

Theoretical Critiques of Peace Education in IR Theory

Realist Skepticism

Classical realist thought views the international system as anarchic and driven by power competition, leading to skepticism about peace education. Realists argue that conflict is inevitable due to security dilemmas and that state interests precede moral goals. Consequently, peace education is dismissed as "utopian" and irrelevant to realpolitik (Zhizhko & Beltran, 2022).

Critics argue that teaching values of peace cannot overcome the realities of power politics and national security, suggesting that concepts like a "culture of peace" understate the importance of military power and national interest. Some scholars label peace education initiatives as lacking intellectual rigor or even ideological indoctrination, claiming they present violence and conflict in an overly idealistic way (Zhizhko & Beltran, 2022).

From a classical realist lens, exemplified by thinkers like E.H. Carr and Hans Morgenthau, the failure of interwar "idealist" beliefs about education preventing war was evident in World War II, as power and security concerns persisted. Thus, they argue that peace education cannot change fundamental drivers of war, resulting in minimal impact on state behavior in an anarchic international system (Hajir, 2019; Zhizhko & Beltran, 2022).

Liberal and Constructivist Support

Liberal IR theory, by contrast, is more optimistic that international cooperation and norms can mitigate conflict (Grigat, 2014). Liberals often endorse peace education as part of building a "Kantian" peace—educated citizens are seen as more likely to support democracy, human rights, and international institutions that foster peace (Behr et al., 2018). Indeed, the founding of UNESCO and its education programs were rooted in liberal faith that "*peace must...be founded...upon the intellectual and moral solidarity of mankind*" (Bokova, 2021). Liberal scholars point to democratic peace theory, which posits that educated democratic publics prefer peace, and argue that schools teaching tolerance and critical thinking can cultivate a generation more adept at peaceful conflict resolution.

Constructivist IR theory similarly highlights the power of ideas and identities, viewing peace education as a norm entrepreneur strategy to reshape identities and see former "enemies" as partners (Hoffmann, 2010). However, even among liberal and constructivist advocates, there are caveats. Scholars note a persistent gap between the ideals of peace education and the realities of entrenched conflict. Simply "preaching peace" in classrooms does not easily overcome deep historical animosities or strategic security dilemmas between states (Salomon, 2006; Song, 2012).

Critical Perspectives (Marxist, Postcolonial, Critical Peace Education)

Critical theorists critique mainstream peace education for overlooking underlying power structures and social justice issues (Kumar, 2024). Early efforts were seen as politically neutral, failing to address oppression and inequality (Zembylas & Bekerman, 2013). The Critical Peace Education⁴ (CPE) movement emerged, advocating for a radical pedagogy that confronts colonial legacies and class inequality (Hajir, 2019). CPE proponents encourage students to examine historical injustices rather than accept dominant narratives critically. Debates around peace education reveal a lack of consensus on its effectiveness for promoting global peace. Realists question its relevance in a competitive world, while critical and Marxist perspectives call for transformative approaches. Marxist scholars argue that mainstream peace education often ignores the economic inequalities and capitalist structures that fuel conflict. Postcolonial critics highlight the Western-centric nature of many models, which can alienate local communities by disregarding indigenous practices and historical grievances (Shapiro, 2022). These critiques emphasize the need for peace education to address deep-seated economic, social, and colonial issues alongside moral teachings.

Implementation Challenges in Policy and Practice

Even with conceptual support for peace education, implementing it in practice faces significant challenges. Policy adoption is often half-hearted or inconsistent. As is seen in the following chapter, a few countries have made peace education a core requirement in national curricula – more often, it is relegated to optional pilot programs or after-school activities. A UNESCO report (2024) notes that ensuring peace education is embedded across education systems “is a key challenge,” as many schools continue practices that inadvertently perpetuate conflict rather than peace. The typical implementation hurdles are Technical Barriers and Political and Structural barriers.

Technical Barriers

Lack of Political Will

In principle, governments may sign on to peace education but show limited political will to implement it. This reluctance may arise from various factors, such as prioritizing other policy areas (like economic growth or security), insufficient understanding of the value of peace education, ideological disagreements, fear of political backlash, budget constraints, or perceptions that peace education might conflict with national interests (Enaigbe & Igbinoghene, 2016; Ndwandwe, 2024).

Peace education programs often emerge in the aftermath of crises (for example, Kenya introduced a Peace Education Programme in 2008 following post-election violence), but they tend to lose momentum once the immediate crisis subsides (Lauritzen, 2016; Rasari, 2024). A similar dynamic unfolded in Ukraine, where post-2014 education reforms integrated peace education to address the conflict in the Donbas. However, the 2022 Russian invasion disrupted implementation, highlighting how geopolitical instability can derail even well-funded initiatives (Kushnir, 2023; Salkutsan & Stolberg, 2022).

⁴ Critical Peace Education (CPE) is an approach to peace education that emphasizes the examination of structural violence, power relations, and social injustices, rather than simply promoting conflict resolution or interpersonal harmony.

Curriculum Overload, Resources, and Funding

School systems are typically overloaded with existing subjects and high-stakes exams while facing severe resource shortages. Introducing peace education as a new subject or cross-cutting theme often faces resistance from educators overwhelmed by competing demands. Peace education is usually not examinable and thus marginalized, compounded by a lack of funding for materials, participatory activities, or teacher training. A UNESCO report (2024) notes that overcrowded classrooms in developing countries and underfunded programs in developed ones leave peace education vulnerable to being sidelined.

Insufficient Teacher Training

A critical bottleneck is that most teachers have never received specialized training in peace education pedagogy. Many are unfamiliar with how to facilitate sensitive discussions on conflict, trauma, and prejudice (Candice C. Carter, 2021; Carter, 2010). In Kenya's rollout, for example, the lack of trained teachers was identified as a significant factor impeding implementation (Rose, 2018). Without pre-service and in-service training on peace education pedagogy, even well-intentioned curriculum guides remain deadlocked (Mishra, 2011). Teachers may feel unprepared to moderate dialogues on ethnic tensions or to adopt the interactive, reflective methods that peace education often requires, as opposed to traditional rote teaching. This can lead to superficial delivery or avoidance of the content altogether (Brantmeier, 2003; Bussey, 1996).

Curriculum and Guidelines Clarity

Even when peace education is mandated, authorities often provide vague or incomplete guidance about what it should entail. Teachers and schools may be unsure about the content and objectives. This occurred in countries like Colombia, where a 2017 law mandated peace education but left considerable discretion to schools. Research in rural Colombian schools showed teachers had widely varying interpretations of what peace education meant, from values education to history of peace treaties (Pineda & Meier, 2020).

Without clear, context-appropriate curricula and objectives, implementation becomes inconsistent. Likewise, if peace education is integrated across subjects (a common approach), busy teachers may miss the cross-curricular links without explicit directives and coordinated curricula (Bilign, 2022). This ambiguity means that student experiences of "peace education" vary widely, reducing its overall impact.

Monitoring and Evaluation Difficulties

A further challenge is the lack of monitoring of peace education outcomes. Few education systems have metrics to assess whether peace education is being taught effectively or achieving its goals. Only around 30% of peace education programs attempt to evaluate their effectiveness formally (Salomon & Nevo, 2013). This makes it hard to learn from past experiences or to justify peace education as a worthwhile investment. The absence of evaluation can lead to stagnation – curricula remain unchanged, and successful pilot projects cannot present data to convince policymakers to expand them (Bilign, 2022; Kukhianidze, 2022). Thus, peace education often operates in a feedback vacuum, relying on anecdotes rather than evidence, making securing policy support or funding even more challenging (Salomon, 2011).

These technical barriers contribute to the global ineffectiveness of peace education by limiting its consistent implementation and depth across educational systems.

Political and Structural Barriers

Beyond technical hurdles, peace education faces deeper political and structural barriers stemming from conflicts of interest and societal power structures. Education is inherently political, and curricula often reflect dominant narratives and agendas (Haavelsrud, 2019). Introducing peace education can threaten entrenched interests or national ideologies, provoking systemic resistance (Savard, 2018). Even when there is no active conflict, the politics of identity and power shape what is permissible in schools. One observer notes that truly critical peace education — which might question government narratives or address root causes — is often “fraught with challenges” when teachers try to implement it (Hajir, 2019).

State Agendas and Nationalist Narratives

States have long utilized public schooling to forge a national identity – often through patriotic history lessons, heroic narratives, and justifications of past wars (al-Rubaiy et al., 1984). A peace-oriented curriculum emphasizing empathy for “the Other,” reconciliation, or anti-militarism may directly clash with these nationalist indoctrination aims (Moser et al., 2024). Those in power often want to preserve the status quo, using education to reinforce loyalty rather than critical questioning (Leonisa Ardizzone, 2001). For example, in countries with ongoing ethnic or territorial conflicts, official curricula often omit or heavily bias the history of the conflict.

Introducing a balanced peace curriculum could require acknowledging contested narratives or injustices, which ruling elites (or the majority population) may resist (Patterson, 2023; Verma, 2017). In the Middle East, history textbooks on both sides of divides (Israeli vs. Arab, Indian vs. Pakistani, Turkish vs. Kurdish, etc.) have traditionally presented mutually exclusive narratives that demonize the other side (Alayan & Podeh, 2018). Attempts to revise textbooks for peace have met political pushback as “appeasement” or betrayal of one’s group. In short, state-directed curricula can serve as a vehicle for nationalist mythmaking, and the call for peace education’s critical reflection and inclusivity often faces an uphill battle against such established narratives (Power, 2017).

Militarism and Security Interests

In some states, especially those with powerful militaries or real security threats, there is an inherent conflict of interest with peace education. Military establishments and defense industries have little incentive to support educational programs that might reduce martial values or question military solutions (Bilign, 2022; McCorkle, 2017). In authoritarian regimes or any state mobilized for war, teaching children pacifism or negotiation skills might be seen as undermining the readiness to defend the nation (Lombardo & Polonko, 2015). For instance, during the Cold War, peace education initiatives in the West were sometimes attacked as communist-influenced efforts to weaken resolve. Even in contemporary democracies, calls to incorporate anti-nuclear or anti-war education can be labeled “politically biased.”

This dynamic creates systemic resistance from pro-military or security elites, who may quietly block funding or approval for peace education initiatives (Power, 2017). The result is that education systems may continue to glorify past wars or legitimize violence (through, for example, triumphal war anniversaries and military training programs in schools), directly counteracting any peace education messages (Morales, 2021; Parkin, 2023). In such environments, peace education competes with strong security narratives that keep populations oriented toward conflict readiness.

Structural Violence and Social Inequalities

Many societies suffer deep structural injustices — poverty, ethnic marginalization, gender inequality, and repression — that themselves breed conflict (Alexander, 2018). These conditions also severely impede the effectiveness of peace education. In schools serving impoverished or post-conflict communities, students and teachers may be coping with unhealed trauma or daily violence (Bashir, 2024). Unaddressed trauma is a significant barrier to learning; without psychosocial support, asking youth to engage in peace dialogue may be futile (UNESCO, 2024). Moreover, if peace education curricula fail to acknowledge youths' lived realities — such as police brutality, hunger, or foreign occupation — the lessons can seem abstract or hypocritical. For example, critics note that if systemic issues like unemployment or corruption remain unaddressed, a few classroom discussions on empathy will not stop a teenager from joining an armed group (Ikelegbe, 2020). This is why Critical Peace Education advocates for linking the classroom to social transformation, yet such politicization of education often alarms authorities. Thus, even at a systemic level, there is a reluctance to let peace education delve into socioeconomic or political critiques. Schools might prefer a “safe,” apolitical version of peace education, focusing only on interpersonal kindness, which avoids challenging structural violence and limits its impact on real peace (Danesh, 2007; Telleschi, 2023). The result is an education that steers clear of systemic critiques and thus limits its impact on genuine conflict resolution.

Conflicting Collective Memories

In protracted conflicts, each side carries its collective memory of grievances. These memories are often institutionalized through education, for example, by memorializing certain events or teaching history from a particular perspective (Berrahmoun, 2022; Bilali, 2011). Peace education that encourages understanding the enemy's narrative or forgiving past atrocities runs into the obstacle of *conflicting collective memories*. Researchers note that in intractable conflicts, “mutually exclusive historical memories” and “deeply rooted beliefs about the conflict and the adversary” form the backbone of group identity (Salomon, 2006). Schools are usually expected to reinforce the approved memory.

Changing this through education can become a political flashpoint. For instance, in Bosnia, after the 1990s war, attempts to create a unified, peace-oriented curriculum encountered fierce opposition from ethnic nationalist factions, each of which wanted its curriculum to validate their suffering and victory (Emkic, 2018). In such environments, education is a contested space, and peace curricula may be watered down or blocked entirely due to zero-sum perceptions — any acknowledgment of the other side's perspective is seen as diminishing one's own (Davies, 2015). Following the military takeover, Myanmar's education system reverted to promoting nationalist-militarist narratives. Peace education NGOs were banned, and teachers faced persecution for discussing federalism or ethnic rights, illustrating how authoritarian regimes weaponize education to suppress dissent (Salem-Gervais et al., 2024).

Institutional Inertia and Censorship

Even without overt conflict, institutional culture can serve as a barrier. Authoritarian governments tightly control curricula and discourage pedagogy that promotes critical thinking or activism, which are central to meaningful peace education (Adams, 2022; Bilign, 2022). Topics such as human rights, democracy, or the critical examination of history can be deemed subversive. For example, in China and some other countries, civic and moral education emphasizes social harmony and patriotism, leaving little room for discussing dissent, civil disobedience, or historical controversies — all of which are crucial for students to learn peace

with justice (Ashford, 2023; Shi et al., 2023). In such cases, teachers who attempt peace education may face administrative penalties. Even in democracies, school administrations may shy away from “controversial” peace activities (like simulations of peace negotiations on Palestine or student debates on military policies) for fear of community backlash.

The “power of the victor” in a conflict or the ruling party in an authoritarian context means they can impose red lines on what is taught (Hajir, 2019). Thus, structural power imbalances often skew peace education or truncate it to sanitized themes (e.g. “we should all just get along”) that don’t threaten the system.

Curriculum Content and Effectiveness: Issues and Critiques

Even when peace education is implemented, questions remain about what is being taught, to whom, and how effective it is. A critical analysis of peace education curricula across regions reveals issues of contextual relevance, inclusivity, and mixed evidence of impact.

Relevance and Contextualization

Peace education is not a one-size-fits-all endeavor. Curricula developed in stable Western contexts, focusing on issues such as school bullying or multicultural awareness, may be ill-suited for societies emerging from civil war, and vice versa. A recurring critique is that some peace education programs are too generic or “universal,” failing to address local conflict drivers or cultural norms effectively (Higgins & Novelli, 2020). For instance, a program in a Sub-Saharan African country mired in structural violence and poverty will ring hollow if it only teaches students to be polite and resolve playground disputes (Leonisa Ardizzone, 2001). Peace education must address food insecurity and corruption, effectively merging with development and human rights education. Latin American peace educators linked peace education with popular education and “social literacy,” making it relevant to communities facing systemic violence (Leonisa Ardizzone, 2001).

In practice, however, many formal curricula simply insert a token peace chapter into an existing civics or social studies textbook without genuinely adapting teaching methods or content to local realities. The result is often superficial. Students may find the material abstract or irrelevant. Stakeholders sometimes end up “fighting the symptoms” of violence — such as disciplining bullying behavior — without addressing the deeper causes, like historical injustice or mass trauma (Rose, 2018). Effective peace education requires tailoring: for example, in post-genocide Rwanda, it was necessary to integrate peace themes directly into how history and social studies were taught, fostering reconciliation (King, 2005). In contrast, a peace education program in a U.S. classroom might focus more on prejudice reduction, global awareness, or conflict resolution skills appropriate to that context. Many programs struggle to achieve this level of contextualization, often because curricula are designed without sufficient local input or because political constraints prevent realistic adaptation.

Inclusivity and Narrative Balance

A key component of peace education is promoting empathy and understanding across divides. This requires that curricula include multiple perspectives and voices — especially those of former adversaries or marginalized groups. However, inclusivity is often lacking. Curricula may be biased towards the official or majority narrative, thereby undermining the goal of mutual understanding (Kupermintz & Salomon, 2005; Kurian & Kester, 2019). For example, in the context of the Israeli–Palestinian conflict, joint peace education efforts have had to confront two entirely different historical narratives. A truly inclusive curriculum would need to validate elements of both and encourage perspective-taking. Yet, political pressures can lead to

sanitizing or omitting contentious truths, resulting in a curriculum that pleases authorities but fails the students (Haavelsrud, 2019). Critics argue that many peace education programs present conflict in overly simplistic or depoliticized terms, avoiding discussions of thorny issues such as injustice, rights, or power – essentially, attempting to teach peace without addressing war. This limits their credibility with learners who are living in conflict.

In response, the Critical Peace Education movement emphasizes the inclusion of marginalized narratives and promotes “critical consciousness” about social and political contradictions (Hajir, 2019). For instance, CPE programs encourage students to “*recognise other historical narratives*” and explore societal contradictions (Hajir, 2019). Such approaches are more inclusive and have the potential to be transformative. However, implementing them is, as noted, challenging. Where it has been attempted (e.g. integrated schools in Northern Ireland or mixed education in Cyprus), teachers must carefully facilitate open dialogues on identity, memory, and justice. Many educators default to safer, “harmony-only” curricula that stress generic kindness but avoid local grievances – an approach that may miss the mark in divided societies (Dang & Chia, 2023). While easier to implement, this safer approach may miss the mark in deeply divided societies where students expect their history and suffering to be acknowledged.

Empirical Effectiveness

The effectiveness of peace education is mixed and often limited. While many small-scale studies report positive short-term outcomes—like enhanced conflict resolution skills and more tolerant attitudes—these changes can be superficial and short-lived. For instance, while programs may improve cooperation among students from conflicting backgrounds, such gains can quickly evaporate in the face of ongoing violence or societal narratives perpetuating division.

Many peace education programs lack rigorous evaluations (Salomon, 2006), leading to an evidence gap about their long-term impact. While some research, such as findings from Northern Ireland, shows reduced prejudice among youth, societal segregation and mistrust persist. Similarly, in Rwanda, post-genocide peace education has fostered a new civic identity but may suppress discussions of ethnic identity, questioning the depth of reconciliation. “In Northern Ireland, prejudice among Protestant and Catholic students dropped by 15% after two years of integrated schooling, yet residential segregation remained above 85% (Kupermintz & Salomon, 2005).

Quality and Pedagogy

The effectiveness of peace education is also tightly linked to *how* it is taught. A participatory, student-centered pedagogy is widely considered essential – students must actively engage in dialogue, critical thinking, and collaborative problem-solving rather than merely memorizing peace slogans. Where peace education has been most successful, it often employs innovative methods, such as theatre, role-play, community projects, and peer mediation programs (Montanari, 2023). However, many teachers revert to lecture-style pedagogy, even for peace education, thereby blunting its impact. A UNESCO review warns that specific traditional pedagogies “can normalize violence, racism, and exclusionary practices”, in subtle ways, reinforcing the very attitudes peace education seeks to change (UNESCO, 2024). For example, an authoritarian classroom climate can undermine the teaching of tolerance and cooperation. Thus, the hidden curriculum, encompassing school culture, teacher-student relationships, and disciplinary methods, must align with peace values; otherwise, a formal peace course may appear hypocritical to students (UNESCO, 2024). Effective programs tend to adopt a “whole-school approach,” embedding peace values in all aspects of school life (UNESCO, 2024).

However, achieving such holistic change system-wide is challenging. Many programs remain confined to a single course or club, limiting their reach and consistency.

Regional and Global Patterns in Peace Education

The state of peace education – and the challenges it faces – varies widely between regions and contexts as can be seen in Table 1. Comparing developed and developing settings, as well as specific areas, reveals both common obstacles and unique circumstances.

Sub-Saharan Africa

This region has experienced numerous conflicts, including civil wars, ethnic violence, and insurgencies, resulting in a pressing need for peace education, particularly during post-conflict nation-building. Many African countries have, on paper, embraced peace education. For example, Kenya integrated peace education into its national curriculum following the 2007–08 ethnic violence, recognizing the role of education in promoting a cohesive and integrated society (Rose, 2018). Likewise, countries such as Sierra Leone, Liberia, Rwanda, and post-apartheid South Africa have all implemented some form of peace or reconciliation education in schools. Despite this commitment, challenges are severe.

Despite this commitment, challenges in Africa are severe. Resource constraints are among the most acute. In many schools, overcrowded classrooms, scarce materials, and low teacher pay make it difficult to introduce any new curriculum (Barrios-Tao et al., 2016). A study of West African peace education efforts identified a problem of “lack of resource prioritization” – peace topics were introduced but not supported by training or materials and, thus, were not effectively taught (Rose, 2018). Indeed, a frequent complaint across Africa is the lack of trained teachers and high teacher workloads, which leave little time for the interactive and reflective teaching that peace education requires (Rose, 2018).

Another challenge is the trauma and psychosocial needs of learners in post-conflict areas. In countries like Rwanda or Uganda (northern region), students and teachers may carry unhealed trauma from violence, which can impede open dialogue. Programs that do exist (often run by NGOs or church groups) sometimes bypass formal schools – for instance, peace clubs or youth programs run outside school hours or community reconciliation workshops (Alipanga & Luberenga, 2023; King, 2005). These can have a significant impact locally but remain fragmented.

Cultural relevance is also crucial. African educators have sought to ground peace education in indigenous values such as *ubuntu* (humanity towards others) and traditional conflict resolution methods. Imported curricula often do not resonate with these local values. For example, the West Africa Network for Peacebuilding has tailored programs to address issues like child soldiers and community healing, which differ from the global citizenship themes of many European peace lessons (Egbe, 2014). Some positive examples exist: Rwanda’s post-genocide curriculum strongly emphasizes unity and anti-discrimination, and Sierra Leone integrated peace education with life skills training after its civil war. These innovations show that there is high demand for peace education in Africa. However, structural problems constantly undermine implementation — lack of funding, insufficient teacher training, and the enormity of societal wounds (Leonisa Ardizzone, 2001; Rose, 2018).

Middle East and North Africa (MENA)

The MENA region exemplifies how protracted conflicts and political authoritarianism can hinder the development of peace education. Many MENA countries have ongoing conflicts or rivalries – the Israeli-Palestinian conflict, wars in Syria, Yemen, and Libya, sectarian divides in

Iraq and Lebanon, etc. These conflicts deeply polarize societies, and education often becomes a tool of that polarization, with war propaganda and the exclusion of the “enemy” language and culture in curricula, among other measures (Cochran, 2018; Samier, 2018). Peace education efforts here face exceptional political realities. In countries like Syria or Yemen, active war simply makes normal education difficult, let alone specialized peace programs. In more stable states, there have been attempts, such as Lebanon incorporating peace education elements into civics to address Christian-Muslim coexistence, and Jordan and Tunisia collaborating with UNESCO on peace and tolerance education modules (Jabbour, 2013; Moliterni & Moliterni Canna, 2017). The Gulf states, such as the UAE, have recently promoted curricula on tolerance and anti-extremism as part of their branding efforts to convey moderation (Alhashmi, 2022; Baycar & Rakipoglu, 2022).

However, a study examining peace education in Arab states identified challenges including government censorship, lack of teacher understanding of peace concepts, and “lack of critical and diverse perspectives” in curricula (Vandenbussche, 2023). Authoritarian regimes in the region often suppress discussion of conflict issues. For example, Egyptian or Iranian curricula glorify national achievements and may cast dissenters or external rivals negatively, leaving little room for the empathy and historical critique that peace education requires. Any joint peace education programs (such as the Seeds of Peace camp or bi-national schools like the Hagar School in Beersheba) operate on the fringes and often encounter skepticism or hostility from their communities (Vandenbussche, 2023). In short, region-wide, the prevalence of conflict and authoritarian control has meant peace education remains rare and politically fraught. It is telling that a recent seminar bluntly titled “Why Peace Education Fails: Problematising Peace Curricula in the Middle East” pointed to “*political realities... oppression, occupation, and injustice*” as fundamental challenges (Silberberg, 2019). Without broader peace processes and political openness in MENA, school curricula alone struggle to counter hate and violence.

North and South America

In North America, the context is almost the same as that of regions like Africa or the Middle East – societies here are relatively peaceful internally, with advanced education systems and resources. One might expect North America to lead in implementing peace education domestically, but progress has been limited. In the United States, peace education in K-12 public schools is not a formal part of the national or state curricula in any significant way. Individual programs (often led by passionate teachers, NGOs, or university outreach) include conflict resolution programs, anti-bullying campaigns, and global citizenship clubs. During the Cold War and Vietnam War eras, there were efforts to incorporate peace studies into schools, but these initiatives often encountered resistance (Brown & Morgan, 2008; Manzoor Bhat & Laxmi Jamatia, 2022).

A significant factor is the political polarization and culture wars around educational content. Peace education can be tarred as “leftist” or unpatriotic – for instance, teaching about the human costs of war or critiquing militarism may draw fire from conservative groups. The U.S. famously withdrew from UNESCO in the 1980s, partly over perceived ideological differences (Leonisa Ardizzone, 2001), reflecting a distrust of international education agendas. That withdrawal signaled that many Western policymakers did not support the ideas of global peace education from the developing world (Leonisa Ardizzone, 2001). In recent decades, American schools have focused on testing and STEM, leaving little room for non-tested subjects like peace. Additionally, patriotic education has even seen a resurgence in some areas. Security concerns following 9/11 led to a greater focus on counter-terrorism and patriotic unity in discourse rather than peace and mutual understanding. The concept of peace education is often

subsumed under labels like “social-emotional learning (SEL)” or “anti-violence education” to make it more palatable (Manzoor Bhat & Laxmi Jamatia, 2022; Sellers, 2013).

Canada has been relatively more receptive, with global education and multicultural tolerance included in many provincial curricula. Some Canadian schools incorporate Indigenous perspectives on peace and reconciliation (especially after the Truth and Reconciliation Commission addressed abuses against First Nations) (Deer & Heringer, 2024). Nonetheless, even in Canada, peace education is usually not a standalone subject.

In both countries, grassroots initiatives —such as Peace Jam, Model UN, and peer mediation programs —have arguably done more than official curricula to teach peace values (Adelson, 2000). The main challenges in North America are not resources but ideology and inertia. In the United States, several state legislatures have introduced bills banning ‘divisive concepts,’ which indirectly restrict peace curricula that address racism or U.S. military history (Douglass, 2021). Peace education competes with national narratives and a strong preference for apolitical schooling. It remains mostly an elective or extracurricular pursuit, lacking the broad implementation that proponents desire. Countries like Colombia and Brazil have integrated peace education with transitional justice. Colombia’s 2016 peace accord mandated curriculum reforms to address historical grievances; however, rural areas struggle with teacher training (Morales, 2021).

Scandinavia and Northern Europe

The Scandinavian countries— Norway, Sweden, Denmark, Finland, Iceland, and some other Northern European nations —are often regarded as exemplars of progressive education. Indeed, values of democracy, human rights, and social cohesion are deeply embedded in their national curricula. While they may not label it “peace education,” much of what is taught aligns with the goals of peace education (Brooks, 2017; Drakenberg & Malmgren, 2015). For instance, the Swedish national curriculum has been analyzed for “peace elements” and found to emphasize international understanding and conflict resolution skills (Elmersjö & Lindmark, 2010). Norway has a tradition of peace research and funds peace education internationally. These societies generally have high levels of peace and low internal conflict, which provides a supportive context for education about peace. Students in Scandinavia typically learn about the UN and global cooperation and are encouraged to develop critical thinking and egalitarian values from an early age. As a result, the need for explicit peace education programs is less urgent in regions affected by conflict – the ethos is more implicitly woven into education. That said, Scandinavia is not without challenges.

One challenge is addressing new forms of polarization, such as immigration tensions and the rise of right-wing populist sentiments in recent years, even in these countries. Ensuring that curricula promote the inclusion of immigrants and combat xenophobia has become a task akin to peace education. Another subtle challenge is complacency- being distant from war (for generations, in some cases) may lead youth to take peace for granted. Peace education here might focus more on global solidarity (e.g., understanding wars in other parts of the world or issues like climate peace). A comparative point noted by Salomon (2006) is that peace education in Sweden proceeds without the “heavy yoke of painful historical memories,” unlike, for instance, Northern Ireland’s case. This suggests that teaching peace in inhomogeneous, peaceful Scandinavia is relatively straightforward, as there are no deep internal divisions to navigate, whereas it is far more complex in divided societies. So, while Scandinavian countries arguably have the most conducive environment and supportive policies for peace education, the impact of their approach is mainly seen in producing citizens with strong peace-oriented values. These

nations also generously support peace education abroad through organizations such as UNESCO.

Southeast Asia

South Asia features a mix of internal conflicts and more harmonious nations. For instance, Myanmar and southern Thailand grapple with ethnic conflicts, while Indonesia faces religious tensions. The Philippines has made notable advancements by institutionalizing peace education through Executive Order No. 570 in 2006, focusing on topics like cultural tolerance and conflict resolution, especially in Mindanao, where peace education has included theatre-based storytelling sessions co-facilitated by elders and teachers, addressing inter-ethnic tensions directly (Kilag et al., 2023). However, challenges include teacher training and availability of materials in local languages (Kilag et al., 2023).

In contrast, Indonesia has launched peace education initiatives in conflict-affected provinces, but NGOs often drive these and lack nationwide support (Nadhirah, 2023). Thailand's southern conflict has led to interfaith dialogue programs, but the national curriculum largely promotes Thai nationalism, limiting alternative perspectives. Myanmar's military rule has suppressed peace education, while Malaysia and Singapore emphasize harmony through strict control, lacking open dialogue on conflicts (Pherali, 2021).

A common issue in Southeast Asia's education systems is their exam-driven, rote learning approach, which hampers the exploratory nature of peace education. Teachers may feel uncomfortable discussing sensitive historical issues. Nevertheless, Timor-Leste has successfully integrated peace and democracy education in civics classes, supported by external assistance. Overall, the region displays varied progress in adopting peace curricula based on governance and conflict experiences. The following table summarizes some key challenges by region:

Table 1. Comparative summary of peace education challenges by region

Region	Key Peace Education Challenges
Sub-Saharan Africa	<i>Post-conflict trauma</i> among students and teachers hinders learning; Severe resource constraints (lack of textbooks, training, funding) limit implementation (Rose, 2018); Peace education often reliant on NGOs/outside support rather than institutionalized; Need to reconcile traditional customs with formal curricula for relevance.
Middle East & North Africa	Ongoing conflicts and occupation fuel mistrust, making joint narratives hard; Authoritarian or sectarian state agendas censor peace and human-rights content (Vandenbussche, 2023); Education used to entrench one-sided historical memories; Teachers and students fearful of reprisals for discussing taboo topics (e.g. minority rights, past abuses).
North and South America	Political polarization – peace education seen by some as partisan or “unpatriotic”; Low curriculum priority due to focus on tested subjects and STEM; Implementation mostly ad-hoc or extracurricular, lacking systemic support; After 9/11, emphasis on security over global empathy.
Scandinavia	<i>Implicitly supportive context</i> but few explicit programs labeled “peace education”; Challenge to address new tensions (immigration, extremism) in otherwise peaceful societies; Risk of complacency – peace values taken for granted by youth with no direct experience of war.
Southeast Asia	Authoritarian legacies in education (rote learning, obedience) conflict with a critical pedagogy of peace ed; Ethnic/religious conflicts in certain areas require highly sensitive approaches; Varied political will – e.g. strong in the Philippines weak in others; Need for translation into multiple languages and alignment with local cultural norms.

Historical and Contemporary Contexts

Post-Cold War Hopes and Initiatives

The end of the Cold War was a watershed for peace education globally. The collapse of bipolar confrontation and a surge of democratization (Eastern Europe, Africa, Latin America) generated optimism that a more peaceful era was at hand, often dubbed the “peace dividend.” International organizations and NGOs seized this moment to advance peace education as part of peacebuilding and global citizenship. In 1994, UNESCO launched its *Education for Peace, Human Rights, and Democracy* initiative, updating a 1974 recommendation to integrate these themes into all education (UNESCO, 2024). Peace education was increasingly framed within a “culture of peace,” the UN even declared an International Decade for a Culture of Peace (2001–2010).

Many post-conflict countries during the 1990s embraced educational reform as a tool for reconciliation. South Africa’s post-apartheid curriculum emphasized human rights and unity; Mozambique and Guatemala included peace education after civil wars; Bosnia and Herzegovina, under UNESCO/OSCE guidance, tried (with difficulty) to remove hate content from textbooks; and Northern Ireland implemented systematic cross-community contact programs, in schools as part of its peace process. At the same time, Western countries expanded programs in global education and peer mediation, reflecting a liberal belief that globalization required teaching students to be peacemakers and world citizens. The academic field of peace education also grew in stature, with new journals, university programs, and handbooks summarizing practices worldwide. However, even in this relative heyday, challenges loomed. Some wars and genocides erupted (the Balkans, Rwanda in 1994), catching educators off-guard and illustrating that simply educating the youth differently could not prevent atrocity in the short term. Nonetheless, the post-Cold War 1990s can be seen as a period when peace education gained global endorsement – it was written into peace agreements (e.g. the 1999 Sierra Leone Lomé Accord called for education for peace) and UN resolutions.

21st Century Setbacks – Terrorism, Nationalism, and Geopolitical Tensions

The early 21st century faced challenges for peace education, particularly after the September 11 attacks and the subsequent “Global War on Terror,” which shifted priorities toward security over intercultural understanding (Ford, 2017). In the U.S., funding focused on STEM, homeland security, and military training, sidelining global peace education. Efforts like UNESCO’s initiatives aimed to promote dialogue, but were limited by ongoing wars that polarized opinions (Leonisa Ardizzone, 2001). By the 2010s, rising populist and nationalist movements in countries like the U.S., U.K., and India spurred suspicion toward global institutions and liberal education. Nationalist perspectives favored glorifying local history and downplayed values of peace (Zajda, 2015). Countries like Hungary revised textbooks to emphasize national sovereignty, while India and Russia introduced curricula that diminish pacifist teachings and promote patriotism (Edwards & Ramamurthy, 2017).

Additionally, geopolitical tensions among major powers revived competitive narratives, further deterring global peace education efforts. As a result, educational trends increasingly leaned towards insular and security-focused approaches rather than critical, global-minded peace education (Manzoor Bhat & Laxmi Jamatia, 2022).

Persistent Conflicts and New Crises

The unresolved conflicts in regions such as the Middle East, Afghanistan, and the Sahel have resulted in entire generations growing up amidst violence, despite efforts in peace education

(Swain, 2024). By the mid-2020s, the Global Peace Index indicated a noticeable decline in peace across many regions, with some countries experiencing intensified violence despite international peacebuilding initiatives (UNESCO, 2022).

The COVID-19 pandemic further disrupted education systems and exacerbated inequalities, hindering peace education delivery in low-income countries. However, post-pandemic recovery presents an opportunity to rebuild educational frameworks centered on peace and equity. Climate change also adds pressures that can ignite conflict, highlighting the need for peace and sustainability education (Henrico & Doboš, 2024).

In recent years, there have been attempts to connect peace education with preventing violent extremism (PVE), focusing on tolerance and critical media literacy. Nonetheless, there are concerns that this approach may neglect the broader goals of peace education. Historically, peace education emerged in the 1990s, confronting challenges in the 21st century such as terrorism and nationalism. Its implementation has often followed conflict recovery in certain regions, while in others, particularly OECD countries, it is sidelined by other priorities (UNESCO, 2022).

Today, UNESCO (2022) Others advocate for revitalizing education for peace and global citizenship as part of a new social contract for education, emphasizing the need for cooperative approaches to shared global challenges like climate change and pandemics. Achieving this vision requires overcoming significant political and practical obstacles.

Conclusion and Policy Recommendations

This article has argued that while normatively appealing and widely endorsed, peace education remains globally ineffective due to theoretical limitations, structural and political barriers, and context-insensitive implementations. By analyzing the issue through realist, liberal/constructivist, and critical IR lenses, and connecting it to DDR processes, the study reveals that peace education often fails not because of a lack of intention, but due to its fragmented, decontextualized, and technocratic application.

Yet, acknowledging failure does not mean abandoning peace education. Instead, it calls for a strategic recalibration. Below are four key policy recommendations based on the findings of this study. First, curricula must reflect the socio-cultural and historical realities of the communities they serve. International organizations such as UNESCO and UNICEF should collaborate with local educators, youth, and community leaders in co-designing peace education modules. For example, Uganda's district-level curriculum development initiatives could be adapted elsewhere to ensure cultural relevance and local ownership. Secondly, peace education must be systematically embedded into all stages of DDR—especially reintegration. This includes offering community-based education for ex-combatants, psychosocial support through school systems, and inclusive civic education programs aimed at reconciliation. DDR programming must go beyond vocational training and treat education as a pillar of post-conflict transformation. Thirdly, top-down reforms are insufficient without teachers empowered to deliver meaningful peace education. Ministries of Education should establish in-service training programs that prepare teachers in trauma-informed, participatory, and inclusive pedagogies. In post-conflict Colombia, theater-based peace workshops facilitated by educators have fostered empathy and critical thinking. Lastly, peace education must be resilient to modern crises such as pandemics, climate disasters, and digital radicalization. Governments and NGOs should invest in hybrid learning infrastructures to sustain peace curricula during school closures and crises. Moreover, integrating climate peace education—emphasizing environmental cooperation and resilience—can expand its relevance in the 21st century.

Peace education must move beyond moral aspiration and become a contextually embedded, politically supported, and pedagogically sound process to be effective. As this article suggests, a reimagined peace education—rooted in local agency, global awareness, and structural reform—holds promise not only for post-conflict societies but for an increasingly polarized and uncertain world.

References

- Adams, D. (2022). Culture of Peace. *Encyclopedia of Violence, Peace, & Conflict: Volume 1-4, Third Edition*, 4, 52–59. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-820195-4.00062-5>
- Adelson, A. (2000). Globalization and University Peace Education. *Peace Review*, 12(1), 117–122. <https://doi.org/10.1080/104026500113908>
- Alayan, S., & Podeh, E. (2018). Introduction: Views of Others in School Textbooks—A Theoretical Analysis. *Multiple Alterities*, 1–17. https://doi.org/10.1007/978-3-319-62244-6_1
- Alexander, R. (2018). Gender, Structural Violence, and Peace. *The Routledge Handbook of Gender and Security*, 27–36. <https://doi.org/10.4324/9781315525099-2>
- Alhashmi, M. (2022). *Toward a Culture of Tolerance: an Exploration of United Arab Emirates Secondary School Islamic Education Curriculum*. <https://doi.org/10.3102/1437303>
- Alipanga, B., & Luberenga, I. (2023). Reconciliation Programs from the Experiences of War-Affected Persons in Post-Conflict Northern Uganda. *Journal of Loss & Trauma*, 29(6), 623–645. <https://doi.org/10.1080/15325024.2023.2264762>
- al-Rubaiy, A., Ray, D., & Sabie, T. (1984). Global Education: A Brief Assessment of the Literature. *Security Dialogue*, 15(2), 185–192. <https://doi.org/10.1177/096701068401500212>
- Ashford, C. (2023). Critical legal education as a subversive activity. *The Law Teacher*, 57(2), 235–236. <https://doi.org/10.1080/03069400.2023.2179305>
- Barrios-Tao, H., Siciliani-Barraza, M., Bonilla-Barrios, B., Leone, S., Africa, S., & Siciliani-Barraza, J. M. (2016). Education Programs in Post-Conflict Environments: a Review from Liberia, Sierra Leone, and South Africa. *Revista Electronic@ Educare*, 21(1), 1–22. <https://doi.org/10.15359/REE.21-1.11>
- Bashir, I. (2024). Structural Violence and Colonial Oppression in Shahnaz Bashir's Scattered Souls. *3L Language, Linguistics and Literature: The Southeast Asian Journal of English Language Studies*, 30(4), 116–128. <https://doi.org/10.17576/3L-2024-3004-09>
- Baycar, H., & Rakipoglu, M. (2022). The United Arab Emirates' Religious Soft Power through Ulema and Organizations. *Religions*, 13(7), 646–646. <https://doi.org/10.3390/REL13070646>
- Behr, H., Megoran, N., & Carnaffan, J. (2018). Peace education, militarism and neo-liberalism: conceptual reflections with empirical findings from the UK. *Journal of Peace Education*, 15(1). <https://doi.org/10.1080/17400201.2017.1394283>
- Berrahmoun, A. (2022). (Re)constructing memory: education, identity, and conflict. *Journal of Peace Education*, 20(2), 1–2. <https://doi.org/10.1080/17400201.2022.2156087>

- Bilali, R. (2011). Collective Memories of Intergroup Conflict. *The Encyclopedia of Peace Psychology*. <https://doi.org/10.1002/9780470672532.WBEPP037>
- Bilign, G. G. (2022). Peace Education Curriculum. *Peace Education Curriculum*. <https://doi.org/10.4324/9781138609877-REE189-1>
- Bokova, I. (2021). UNESCO's Response to the Rise of Violent Extremism. In J. Paul Getty *Trust Occasional Papers in Cultural Heritage Policy*. <https://www.getty.edu/publications/occasional-papers-5/>
- Brantmeier, E. (2003). *Peace Pedagogy: Exposing and Integrating Peace Education in Teacher Education*. https://www.academia.edu/760002/Peace_Pedagogy_Exposing_and_Integrating_Peace_Education_in_Teacher_Education
- Brooks, R. (2017). Education in Nordic countries. *British Journal of Sociology of Education*, 38(5), 753–760. <https://doi.org/10.1080/01425692.2017.1302660>
- Brown, E. J., & Morgan, W. J. (2008). A Culture of Peace via Global Citizenship Education. *Peace Review*, 20(3), 283–291. <https://doi.org/10.1080/10402650802330089>
- Bussey, M. (1996). Preparing for the future: Notes and queries for concerned educators. *Futures*, 28(10), 987–994. [https://doi.org/10.1016/S0016-3287\(97\)89321-4](https://doi.org/10.1016/S0016-3287(97)89321-4)
- Candice C. Carter. (2021). Standards for Peace Education and a Case for Support to Teachers in Facilitation. *Samyukta: A Journal of Gender and Culture*, 6(2). <https://doi.org/10.53007/SJGC.2021.V6.I2.25>
- Carter, C. C. (2010). Teacher Preparation for Peace Education. *Conflict Resolution and Peace Education*, 187–205. https://doi.org/10.1057/9780230107830_8
- Cochran, J. (2018). Democracy in the Middle East: The Educational Battle. *Public Management and Administration*. <https://doi.org/10.5772/INTECHOPEN.77581>
- Danesh, H. B. (2007). Education for Peace: The Pedagogy of Civilization. *Addressing Ethnic Conflict through Peace Education: International Perspectives*, 137–159. https://doi.org/10.1057/9780230603585_11
- Dang, J., & Chia, Y.-T. (2023). Curriculum for Justice and Harmony: Deliberation, Knowledge, and Action in Social and Civic Education, Keith C. Barton And Li-Ching Ho (2022). *Citizenship Teaching & Learning*, 19(1), 115–117. https://doi.org/10.1386/CTL_00135_5
- Davies, L. (2015). Overview One. *The Contested Role of Education in Conflict and Fragility*, 3–12. https://doi.org/10.1007/978-94-6300-010-9_1
- Deer, F., & Heringer, R. (2024). Morality and Indigenous Knowledge. *Ancient and Indigenous Wisdom Traditions in the Americas*, 103–120. <https://doi.org/10.4324/9781003482291-5>
- Dickson, B. A. (2023). Reconstruction and Resilience in Rwandan Education Programming: A News Media Review. *Journal of Peacebuilding and Development*, 18(2), 177–194. <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/15423166231179235?icid=int.sj-full-text.citing-articles.2>

- Douglass, J. A. (2021). Neo-Nationalism and Universities: Populists, Autocrats and the Future of Higher Education. In *Center for Studies in Higher Education*. Johns Hopkins University Press. <https://cshe.berkeley.edu/publications/neo-nationalism-and-universities-populists-autocrats-and-future-higher-education>
- Drakenberg, M., & Malmgren, T. V. (2015). Convergence and Divergence: A Comparison between the Nordic School Curricula. *Business and Management Studies*, 1(2), 146–158. <https://doi.org/10.11114/BMS.V1I2.1036>
- Edwards, L., & Ramamurthy, A. (2017). (In)credible India? A Critical Analysis of India's Nation Branding. *Communication, Culture and Critique*, 10(2), 322–343. <https://doi.org/10.1111/CCCR.12152>
- Egbe, O. D. J. (2014). Amadu Sesays Civil Wars, Child Soldiers and Post Conflict Peace Building in West Africa, Lagos. *African Journal of Political Science and International Relations*, 8(2), 27–30. <https://doi.org/10.5897/AJPSIR2013.0658>
- Elmersjö, H. Å., & Lindmark, D. (2010). Nationalism, peace education, and history textbook revision in Scandinavia, 1886-1940. *Journal of Educational Media, Memory, and Society*, 2(2), 63–74. <https://doi.org/10.3167/JEMMS.2010.020205>
- Emkic, E. (2018). *Peace Education in Bosnia and Herzegovina*. 37–49. https://doi.org/10.1007/978-3-319-73034-9_3
- Enaigbe, P., & Igbinohe, N. (2016). Challenges of Managing and Planning Peace Education and Peace Culture in Nigeria. *African Research Review*, 10(4), 83. <https://doi.org/10.4314/AFRREV.V10I4.6>
- Ford, K. (2017). Developing a Peace Perspective on Counter-Extremist Education. *Peace Review*, 29(2), 144–152. <https://doi.org/10.1080/10402659.2017.1308189>
- Grigat, S. (2014). Educating into liberal peace: the International Crisis Group's contribution to an emerging global governmentality. *Third World Quarterly*, 35(4). <https://doi.org/10.1080/01436597.2014.924061>
- Haavelsrud, M. (2019). *Peace Education Confronting Reality*. Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-18387-5_4
- Hajir, B. (2019). Between Idealism And Realism: Critical Peace Education In Divided Post-Conflict Contexts. In *Cambridge Open-Review Educational Research e-Journal* (Vol. 6).
- Henrico, I., & Doboš, B. (2024). Shifting sands: the geopolitical impact of climate change on Africa's resource conflicts. *South African Geographical Journal*, 1–27. <https://doi.org/10.1080/03736245.2024.2441116>
- Higgins, S., & Novelli, M. (2020). Rethinking Peace Education: A Cultural Political Economy Approach. *Comparative Education Review*, 64(1), 1–20. <https://doi.org/10.1086/706759>
- Hoffmann, M. J. (2010). Norms and Social Constructivism in International Relations. *Oxford Research Encyclopedia of International Studies*. <https://doi.org/10.1093/ACREFORE/9780190846626.013.60>

- Iashchenko, I. (2023). Nationalistic Propaganda as a Strategy for Patriotic Upbringing in Russian Education. *Nuovi Autoritarismi e Democrazie: Diritto, Istituzioni, Società (NAD-DIS)*, 5(1). <https://doi.org/10.54103/2612-6672/19960>
- Ikelegbe, A. (2020). Youth Bulge and West Africa: Understanding Dispute Triggers and Conflict Prevention. *Preventive Diplomacy, Security, and Human Rights in West Africa*, 77–105. https://doi.org/10.1007/978-3-030-25354-7_3
- Jabbour, K. K. (2013). Peace Education in the Lebanese Curriculum. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 3(2). <https://doi.org/10.18039/AJESI.21800>
- Karmakar, G. (2022). Educational strategies for youth empowerment in conflict zones: transforming, not transmitting, trauma. *Pedagogies: An International Journal*, 17(2), 162–165. <https://doi.org/10.1080/1554480X.2022.2071042>
- Kilag, O. K. T., Mambaje, O. C., Rabi, A. A., C. Uy, J., Miñoza, E. G., & Padilla, J. B. G. (2023). The Practice of Peace Education: Applied Research on Peace Education in the Twenty-First Century. *European Journal of Higher Education and Academic Advancement*, 1(2), 82–91. <https://doi.org/10.61796/EJHEAA.V1I2.104>
- King, E. (2005). Educating for Conflict or Peace: Challenges and Dilemmas in Post-Conflict Rwanda. *International Journal*, 60(4), 904–918. <https://doi.org/10.1177/002070200506000402>
- Kukhianidze, N. (2022). Peace Education in Post-Conflict Settings. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*, 28(2), 51–51. <https://doi.org/10.17951/K.2021.28.2.51-60>
- Kumar, K. (2024). Critical peace education and critical hope: co-researching with middle school students in India to imagine possibilities for social change. *Journal of Peace Education*. <https://doi.org/10.1080/17400201.2024.2347207>
- Kupermintz, H., & Salomon, G. (2005). Lessons to Be Learned From Research on Peace Education in the Context of Intractable Conflict. *Theory Into Practice*, 44(4), 293–302. https://doi.org/10.1207/S15430421TIP4404_3
- Kurian, N., & Kester, K. (2019). Southern voices in peace education: interrogating race, marginalisation and cultural violence in the field. *Journal of Peace Education*, 16(1), 21–48. <https://doi.org/10.1080/17400201.2018.1546677>
- Kushnir, I. (2023). ‘It is more than just education. It’s also a peace policy’: (Re)imagining the mission of the European Higher Education Area in the context of the Russian invasion of Ukraine. *European Educational Research Journal*. <https://doi.org/10.1177/14749041231200927>
- Lauritzen, S. M. (2016). Educational change following conflict: Challenges related to the implementation of a peace education programme in Kenya. *Journal of Educational Change*, 17(3), 319–336. <https://doi.org/10.1007/S10833-015-9268-Y/FULLTEXT.HTML>
- Leonisa Ardizzone. (2001). Towards Global Understanding: The Transformative Role of Peace Education. *Current Issues in Comparative Education*, 4(1). <https://doi.org/10.52214/cice.v4i1.11352>
- Lombardo, L. X., & Polonko, K. A. (2015). Peace education and childhood. *Journal of Peace Education*, 12(2), 182–203. <https://doi.org/10.1080/17400201.2015.1046424>

- Manzoor Bhat, R., & Laxmi Jamatia, P. (2022). Importance and Necessity of Peace Education in the School Curriculum for Fostering International Perspective. *International Journal of Educational Review, Law And Social Sciences*, 2(5), 613–620. <https://doi.org/10.54443/IJERLAS.V2I5.341>
- McCorkle, W. (2017). Problematizing war: reviving the historical focus of peace education. *Journal of Peace Education*, 14(3), 261–281. <https://doi.org/10.1080/17400201.2017.1345727>
- Mishra, L. (2011). Pre-service teacher training for peace education. *International Journal of Peace and Development Studies*, 2(7), 203–210. <https://doi.org/10.5897/IJPDS.9000030>
- Moliterni, P., & Moliterni Canna, P. (2017). *Educazione alla pace e alla cittadinanza e cultura inclusiva*. 8(12), 205–217. <https://doi.org/10.15160/2038-1034/1356>
- Montanari, M. (2023). Promoting peace education as an inclusive prevention practice in Kindergarten and Primary school. *Form@re : Open Journal per La Formazione in Rete*, 23(3), 229–241. <https://doi.org/10.36253/FORM-15084>
- Morales, E. (2021). Peace Education and Colombia's Efforts Against Violence: A Literature Review of Cátedra de la Paz. *Revista Latinoamericana de Estudios Educativos*, 51(2), 13–42. <https://doi.org/10.48102/RLEE.2021.51.2.384>
- Moser, G., Francisco, T. H. A., Pinheiro, R. B. M., & Nunes, N. A. (2024). Education in the construction of national identity: a historical and theoretical analysis. *Concilium*, 24(13), 427–439. <https://doi.org/10.53660/CLM-3697-24N32>
- Nadhirah, N. (2023). The Peace Education Model in Developing a Peaceful Classroom Climate: Lesson-learned from Indonesia. *Pegem Journal of Education and Instruction*, 13(4). <https://doi.org/10.47750/PEGEGOG.13.04.04>
- Ndwandwe, N. D. (2024). Barriers to implementing peace education in secondary schools in South Africa. *Journal of Peace Education*, 21(2), 164–184. <https://doi.org/10.1080/17400201.2024.2367966>
- Neumann, E. (2023). The Populist Radical Right and Public Education. *Encyclopedia of New Populism and Responses in the 21st Century*, 1–4. https://doi.org/10.1007/978-981-16-9859-0_260-1
- Parkin, N. (2023). Pacifism and educational violence. *Journal of Peace Education*, 20(1), 75–94. <https://doi.org/10.1080/17400201.2023.2169263>
- Patterson, M. (2023). Critical peace education and global citizenship: narratives from the unofficial curriculum. *Journal of Peace Education*, 20(3), 1–2. <https://doi.org/10.1080/17400201.2023.2189681>
- Pherali, T. (2021). Social justice, education and peacebuilding: conflict transformation in Southern Thailand. *Compare*, 53(4), 1–18. <https://doi.org/10.1080/03057925.2021.1951666>
- Pineda, P., & Meier, M. D. (2020). Loose Coupling in Curriculum Reforms: Rural Teachers' Perceptions of Peace Education in Post-Conflict Colombia. *Peace and Conflict Studies*, 27(1), 3. <https://doi.org/10.46743/1082-7307/2020.1644>

- Power, C. (2017). Building a culture of peace in Durban, South Africa : an action research study with youth empowerment programme participants. *Social Alternatives* , 33(4), 47. <https://doi.org/10.51415/10321/2580>
- Rasari, Y. M. (2024). Peace Education Programme in Kenya and UNICEF's Reinforcement. *Sentris: Jurnal Mahasiswa Hubungan Internasional*, 4(2), 101–113. <https://doi.org/10.26593/SENTRIS.V4I2.5107.101-113>
- Rose, K. M. (2018). Teachers' competence in implementation of peace education in primary schools in wareng sub-county, kenya. *Journal of Educational Research*, 10(3).
- Salem-Gervais, N., Summer Aung, Spreelung, A., Ja Seng, Phyo Wai, Myo Sett Paing, & Pau Sian Lian. (2024). *Education in Post-Coup Myanmar*. <https://doi.org/10.4000/127FB>
- Salkutsan, S., & Stolberg, A. (2022). The Impact of War on the Ukraine Military Education System: Moving Forward in War and Peace. *Connections: The Quarterly Journal*, 21(3), 67–76. <https://doi.org/10.11610/CONNECTIONS.21.3.04>
- Salomon, G. (2006). Does Peace Education Really Make a Difference? In *Journal of Peace Psychology* (Issue 1).
- Salomon, G. (2011). Four Major Challenges Facing Peace Education in Regions of Intractable Conflict. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 17(1), 46–59. <https://doi.org/10.1080/10781919.2010.495001>
- Salomon, Gavriel., & Nevo, Baruch. (2013). *Peace education : the concept, principles, and practices around the world*. Psychology. <https://www.routledge.com/Peace-Education-The-Concept-Principles-and-Practices-Around-the-World/Salomon-Nevo/p/book/9780415650762>
- Samier, E. A. (2018). The politics of educational change in the Middle East and North Africa : nation-building, postcolonial reconstruction, destabilized states, societal disintegration, and the dispossessed. *An International Handbook of Educational Reform*, 173–198. <https://doi.org/10.1002/9781119082316.CH9>
- Savard, M. (2018). An Alternative to Violence in Education. *Peace and Conflict Studies*, 25(2), 4. <https://doi.org/10.46743/1082-7307/2018.1476>
- Selenica, E. (2023). International Relations in the Margins. Education for Peace, Education Against Extremism in Kosovo. *Deleted Journal, Part F1704*, 111–128. https://doi.org/10.1007/978-3-031-39655-7_7
- Sellers, M. (2013). Peaceful Perspectives: Peace Education, Educating for Peace. *The New Zealand Annual Review of Education*, 13(13). <https://doi.org/10.26686/NZAROE.V0I13.1456>
- Shi, L., Chen, L., & Gong, R. (2023). Civic-Moral Education Research in China (1992–2022): A Scoping Review. *Behavioral Science*, 13(10). <https://doi.org/10.3390/BS13100819>
- Silberberg, R. (2019). The philosophical challenges of critical peace education in the Palestinian-Israeli context. *Ethics and Education*, 14(2), 198–212. <https://doi.org/10.1080/17449642.2019.1587686>
- Song, Y. I. K. (2012). Educating for Peace: A Case Study of a Constructivist Approach to Understanding Peace through Artistic Expression. *Creative Education*, 3(1), 79–83. <https://doi.org/10.4236/CE.2012.31013>

- Swain, A. (2024). More Conflicts, More Deaths—Everyone Talks about Winning the War, but No One Talks About Achieving Peace. *Social Development Issues*, 46(2). <https://doi.org/10.3998/SDI.5984>
- Tan, K. P. (2023). Cold War and New Cold War Narratives: Special Issue Editor's Introduction. *Global Storytelling*, 2(2). <https://doi.org/10.3998/GS.3426>
- Tani, P., & Arola, T. (2023). Vet towards hybrid model with digital tools and e-learning. *ICERI Proceedings*, 1, 4527–4532. <https://doi.org/10.21125/ICERI.2023.1132>
- Telleschi, T. (2023). Peace Education in Schools through the Humanization of Conflict. *Anthropology and Ethnology Open Access Journal*, 6(2). <https://doi.org/10.23880/AEOAJ-16000219>
- Tinker, V. (2016). Peace education as a post-conflict peacebuilding tool. *All Azimuth*, 5(1). <https://doi.org/10.20991/allazimuth.167339>
- UNESCO. (2022). *Remaining A New Social Our Futures Contract For Together Education*. UNESCO.
- UNESCO. (2024). *Peace education in the 21st century An essential strategy for building lasting peace*. <http://www.unesco.org/open-access/terms-use-ccbysa-en>
- Vandenbussche, A. (2023). *Peace Education among Israeli Jews and Arabs: The Challenges of Curriculum Design and Teaching at the Hagar School of Beersheba* (Issue 4). <https://repository.upenn.edu/handle/20.500.14332/38012>
- Verma, R. (2017). Critical peace education and global citizenship: Narratives from the unofficial curriculum. *Critical Peace Education and Global Citizenship: Narratives From the Unofficial Curriculum*, 1–170. <https://doi.org/10.4324/9781315625782/CRITICAL-PEACE-EDUCATION-GLOBAL-CITIZENSHIP-RITA-VERMA>
- Waza, A. M. (2024). Analysing the Implications of Emerging Trends Such as Populism and Nationalism in Future Governance Models. *International Journal of Advanced Technology and Social Sciences*, 2(7), 1127–1138. <https://doi.org/10.59890/IJATSS.V2I7.2241>
- Yaro, D. S., & Longi, F. Y. T. (2023). Peace Education in Africa: An Introspective Case from Peace and Conflict Analysts. *SCIENCE MUNDI*, 3(1), 36–42. <https://doi.org/10.51867/SCIMUNDI.3.1.4>
- Zajda, J. (2015). Globalisation and the politics of education reforms: History education. *Nation-Building and History Education in a Global Culture*, 1–14. https://doi.org/10.1007/978-94-017-9729-0_1/FULLTEXT.HTML
- Zembylas, M., & Bekerman, Z. (2013). Peace education in the present: dismantling and reconstructing some fundamental theoretical premises. *Journal of Peace Education*, 10(2), 197–214. <https://doi.org/10.1080/17400201.2013.790253>
- Zhizhko, E., & Beltran, G. (2022). Education for Peace: Latin American Context. *Comparative Professional Pedagogy*, 12(1). [https://doi.org/10.31891/2308-4081/2022-12\(1\)-3](https://doi.org/10.31891/2308-4081/2022-12(1)-3)

Avrupa'daki Alevi Diasporası: Kimliğin Korunması ve Siyasal Katılım

The Alevi Diaspora in Europe: Identity Preservation and Political Participation

*Kadir KAYA**

*Murat ERCAN***

Başvuru Tarihi: 27 Mayıs 2025

Kabul Tarihi: 24 Haziran 2025

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Özet

Bu çalışma, Avrupa'daki Alevi diasporasının kimlik koruma ve siyasal katılım süreçlerini Almanya ve Fransa örnekleri üzerinden incelemektedir. Alevi topluluklarının diasporadaki örgütlenme biçimleri, transnasyonal yurttaşlık pratikleri ve kimlik politikaları çerçevesinde ele alınmakta; çok katmanlı aidiyet yapıları içerisinde hem Türkiye ile olan kültürel ve siyasal bağlarını hem de bulundukları ülkelerdeki demokratik katılım mekanizmalarına entegrasyonlarını eş zamanlı olarak nasıl sürdürdükleri analiz edilmektedir. Bu bağlamda, Alevi diasporasının hem kimliğini muhafaza etme stratejileri hem de yaşadıkları toplumlarda görünürlük ve hak temelli talepler etrafında geliştirdikleri siyasal tutumlar değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Alevilik Diasporası, Transnasyonal Kimlik, Avrupa'daki Alevi - Örgütlenmeleri, Siyasal Katılım ve Yurttaşlık Hakları

Abstract

This study examines the identity preservation and political participation processes of the Alevi diaspora in Europe through the cases of Germany and France. It explores the organizational structures of Alevi communities in the diaspora within the framework of transnational citizenship practices and identity politics. The analysis focuses on how these communities simultaneously maintain their cultural and political ties with Turkey while integrating into the democratic participation mechanisms of their host countries, within the context of their multilayered sense of belonging. In this regard, the study evaluates both the strategies employed by the Alevi diaspora to preserve their identity and the political stances they develop around visibility and rights-based demands in the societies they inhabit.

* Yüksek Lisans, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, kadir.kaya1668@gmail.com, ORCID: 0009-0008-2137-3363

** Öğretim Görevlisi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, muratercan@karatekin.edu.tr, ORCID: 0009-0007-0824-3524.

Keywords: Alevi Diaspora, Transnational Identity, Alevi Organizations in Europe, Political Participation and Citizenship Rights

Introduction

Following the Prophet Muhammad's death, political struggles for power and differences of opinion within the Islamic community paved the way for sectarian and religious diversity to emerge. These developments intensified over time due to historical events and intellectual debates. In this context, sects with different doctrines emerged, particularly among communities loyal to the Prophet Ali. One of these sects is Alevism, which continues to be influential today and has also been known as "Kızılbaşlık" throughout history. However, since the term "Kızılbaş" acquired negative connotations over time, "Alevi-Bektaşî" has become more common. The historical development of Alevism can be divided into four main phases. The first period lasted from approximately the 11th to the 15th century, until Balım Sultan's institutionalizing influence. During this period, the philosophical foundations of Alevism were established, and it interacted with thought systems such as Kalenderism, Mevlevism, and Bâtınism. The second period covers the period from the 16th to the 19th century, when Safavid influence was intense. In this period, Alevism gained a more systematic identity with its belief principles, ritual structure and social arrangements. The third and fourth periods were shaped by modern and postmodern developments. Since the 19th century, urbanization, globalization and modern ideologies have been decisive factors in the transformation of Alevism. Although Alevism is considered to be a tradition within the Shiite interpretation of Islam, with historical ties to the Ismaili sect, it has developed its own belief and worship practices over time. Today, it continues to exist as a belief system embraced by millions of people in various countries, especially in Turkey (Aydoğdu & Tekin, 2024, p. 83).

Since the mid-20th century, the migration movement from Turkey to Europe has been shaped to include Alevi communities and gained a significant momentum especially with the labor agreement signed between Turkey and Germany in 1961. This migration, which was initially motivated by economic reasons, transformed into a more permanent diaspora in time with the impact of social and cultural conditions. The post-1980 political developments and some social events in the 1990s encouraged Alevi communities in Europe to engage in various organizational activities in order to protect their identity and increase their visibility.

The Alevi diaspora in Europe has developed strong institutionalization practices, especially in countries such as Germany and France, creating not only a religious, but also a cultural and political space for movement. Umbrella organizations such as the Federation of Alevi Associations in Germany (AABF) and the French Alevi Federation (FAF) have played an important role in not only making Alevism visible in the public sphere, but also in transmitting Alevi identity to younger generations, integrating Alevi identity into the education system and expanding citizenship rights.

"Alevi Diaspora in Europe: Preservation of Identity and Political Participation" aims to analyze the processes of identity preservation, cultural reproduction and political participation of the Alevi diaspora in Europe. The development of Alevi organizations, transnational identity practices and identity politics in the context of diaspora will be evaluated through the examples of Germany and France. In this framework, it will be revealed how the Alevi diaspora is shaped in the context of its relations with Turkey, its multi-layered identity structure and democratic participation mechanisms in Europe. In addition, by drawing on sociological, political science and diaspora studies literatures, the study will analyze how Alevi identity is reconstructed in

Europe and what kind of transformations this process leads to on both individual and collective levels.

Historical Background of the Alevi Diaspora

The emergence of the Alevi diaspora in Europe should be considered in the context of mass labor migration from Turkey. Beginning in 1961 with the signing of a labor agreement between Turkey and the Federal Republic of Germany (Acar, 2023, p. 42), the migration wave developed as a multidimensional process with not only economic but also socio-political and cultural effects. This agreement paved the way for an intensive migration movement to Western European countries such as France, the Netherlands, Belgium, Sweden, Austria, France, the Netherlands, Sweden and Austria, and Germany in particular (Gelekçi, 2014, p.104). An important segment of the migrants were Alevi communities living in Central and Eastern Anatolia, especially in Turkey. In this context, Elise Massicard discusses the development process of Alevi migration to Europe in three main stages: The first stage started in the 1960s with labor migration from Turkey to Western Europe, especially to West Germany. During this period, Alevi men headed to Europe in large groups for economic reasons and constituted the pioneer group of the migration process. The second phase started in the early 1970s with the suspension of labor recruitment, but the migration movement did not end. In this period, there was a significant increase in the migrant population with the arrival of women and children to Europe within the scope of family reunification. The third phase was shaped by the political atmosphere before and after the 1980 military coup. During this period, one of the most intense waves of migration from Turkey to Western Europe took place; most of the arrivals were asylum seekers who left the country for political reasons (Missicard, 2007, pp.104-105). These three phases show that the presence of Alevi communities in Europe is based not only on economic reasons, but also on political and social dynamics.

The 1990s marked an important turning point in the institutionalization and identity construction processes of the Alevi diaspora in Europe. In particular, the tragic events that took place during the Pir Sultan Abdal Festivities in Sivas in 1993 had a profound impact not only on the Alevi community in Turkey but also on the Alevi diaspora in Europe (Çevik, 2023, p.316). This development paved the way for diaspora Alevis to express their faith and identity-based demands more strongly, to increase their critical approach towards Turkey, and to redefine Alevism as both a cultural and social form of belonging in the countries where they reside.

In the aftermath of the tragic events in Sivas, the sense of solidarity among Alevi communities in Europe has strengthened, and an increasing number of cemevis, cultural associations and Alevi federations have been established in countries such as Germany, the Netherlands, Austria, Switzerland and France (Massicard, 2015). These institutions have become the bearers of a collective discourse that defines Alevism not only as a belief system but also as part of a struggle for identity and rights. The process of institutionalization not only facilitated Alevi communities to continue their religious rituals in the diaspora, but also helped them to become more effective actors on issues such as cultural rights, freedom of religion and anti-discrimination in the countries where they reside. In this context, the 1990s was a period in which European Alevism gained visibility in the public sphere, expressed its demand for legitimacy through organizational structures, and clarified the constitutive elements of diaspora identity.

Moreover, the rise of transnational citizenship since the 1990s has made it possible for migrant communities to maintain their transnational ties and establish simultaneous relations with both their country of origin and their country of residence. In this context, the Alevi diaspora has both maintained its historical, cultural and religious ties with Turkey and become a diaspora actor by integrating into democratic representation mechanisms in Europe.

In this process, Alevi institutions have come to the fore not only as faith-based organizations but also as civil society actors. Cemevis, cultural centers and Alevi associations have played an important role in both the identity construction and political participation of the Alevi community in Europe, from the performance of religious rituals to cultural transmission activities for younger generations. Furthermore, through these institutions, the Alevi diaspora has taken an active role in the harmonization policies of the host countries and has been able to closely follow the social and political developments in Turkey and collectively express its reactions when necessary. Therefore, within the framework of transnational citizenship, the Alevi diaspora is not only a community stuck between two societies, but also an active identity bearer and political subject in both contexts. This has paved the way for the redefinition of Alevi identity in diaspora conditions and the emergence of a multi-layered structure of belonging.

Alevi Organizations in Europe

The process of institutionalization of Alevi communities in Europe has accelerated since the 1990s and has enabled the collective reconstruction of religious, cultural and political identity under diaspora conditions. Community structures, which were mostly shaped around temporary living practices in the early periods of migration, experienced a serious institutional awakening in the diaspora, especially after the Sivas tragedy, and the traumatic effects of this event strengthened the reflex of claiming Alevi identity. This process led to the establishment of Alevi associations, cultural centers and federations in various European countries.

Germany, in particular, is the center of Alevi organizing as it hosts the largest Alevi population in Europe. Founded in 1993, the Federation of Alevi Associations in Germany (AABF) has become one of the largest and most effective umbrella organizations of diaspora Alevism (Tosun, 2009, p. 100). There are around 160 cemevi, cultural associations and youth organizations within the AABF, and these institutions not only keep the Alevi faith alive, but also work in areas such as identity recognition, education, women's rights and youth activities (Mat, 2019). One of the most notable achievements of the AABF is the inclusion of formal religion classes based on the Alevi faith in the curriculum in some German states. This is considered an important institutional achievement towards the recognition of Alevism as an “autonomous belief system” (Tosun & Zengin, 2009, p. 347). In France, the Federation of Alevi Unions is the main representative body of the Alevi community. Active in cities such as Paris, Marseille, Lyon and Strasbourg, Alevi associations focus on increasing cultural visibility, cemevi construction and institutional cooperation with local governments. In this context, Alevi associations have attempted to be recognized as a cultural minority community within the secular system in France, aiming to gain visibility not on the basis of faith but on the basis of cultural identity.

Another important dimension of Alevi organizations in Europe is their efforts to establish international networks and represent the diaspora identity on a transnational level. Founded in 2002, Turkey-based organizations, such as the Alevi Bektashi Federation, and diaspora organizations occasionally organize joint events, but at the same time, various differences of opinion are observed in terms of identity definition and interpretations of belief (Özcan, 2024). In particular, Alevi organizations in Europe adopt a secular, democratic and universal human rights-based understanding of Alevism; in this respect, they develop a more participatory and secular organizational model outside of traditional hierarchical structures (Vertovec, 2009, p. 144). Furthermore, Alevi organizations in Europe are not only faith-based but also operate within a rights-based civil society approach. Alevi youth organizations, women's commissions and media outlets (such as YOL TV) play an important role in the intergenerational transmission

of identity consciousness. These organizations play strategic roles in promoting Alevism to the European public, breaking down prejudices and making intra-Islamic pluralism visible.

Alevi organizations in Europe have become an important carrier of both religious belonging and social participation under diaspora conditions. This organizational process shows that Alevism is being redefined not only as an individual form of belief, but also as a collective identity and a quest for rights. At the same time, these structures have assumed a central role in protecting the cultural heritage of the Alevi community, passing it on to younger generations and defending their democratic rights in the countries where they live. Thus, Alevi diaspora movements in Europe continue to be an important dynamic in terms of identity construction as well as political and social representation.

Transnational Identity and Identity Preservation

The identity structure of the Alevi diaspora has gone beyond the classical immigration paradigm and acquired a transnational character. This structure is shaped not only by the processes of adaptation in the country of origin, but also by the preservation and reproduction of multidimensional ties with the community of origin. The concept of transnationality implies that diaspora communities simultaneously establish social, cultural and political relations with both the country of origin (Turkey) and the country of settlement (e.g. Germany, France, the Netherlands) (Vertovec, 2009, pp. 1-2). In this context, diaspora Alevism should be considered as a cross-border practice that ensures the continuity of identity at local and global levels.

In transnational identity formation, it is noteworthy that Alevism is placed in both a religious and cultural framework. In addition to faith-based organizing, Alevi institutions keep the identity consciousness of diaspora individuals alive through various activities that reinforce cultural belonging. Especially for the Alevi youth in Europe, such activities both strengthen the sense of belonging and contribute to the protection of identity against assimilation (Hanoğlu, 2025). To this end, Alevi organizations regularly organize panels, symposiums, cultural festivals, summer camps and online education programs every year, enabling the transfer of knowledge and values between generations.

An important dimension of transnational practices is digitalization. Diaspora Alevism has been able to express and reproduce its identity regardless of location thanks to activities carried out through digital media. Through Alevi television channels (e.g. YOL TV), social media platforms and digital magazines, Alevis in Europe are able to follow developments in Turkey and make their identity practices in the diaspora visible. In this way, Alevism is transmitted not only through traditional ceremonies but also through contemporary means of communication and reinterpreted through contemporary discourses. However, transnational identity formation is not a one-way process. Political and social developments in Turkey have a direct impact on diaspora Alevis, while the relations between Alevi organizations in Europe and Alevi movements in Turkey create a network of interaction. In this context, diaspora Alevism is a carrier of Turkey-centered identity demands and human rights struggles as well as local integration efforts (Çetin, 2018, p. 96). The transnational space is therefore a strategic ground for both preserving and transforming identity into a political discourse.

Alevi communities in Europe maintain their faith, identity and culture in dynamic ways through transnational relations; this identity, redefined under diasporic conditions, shapes both individual belonging and collective struggles. In this respect, Alevism has become not only a nostalgic space of belonging in diasporic spaces, but also an expression of social resilience, intergenerational solidarity and political demands. This multi-layered structure reveals that Alevi identity is not a fixed but a constantly transforming and reconstructed phenomenon. In

this process of transformation, Alevi organizations in Europe serve as a means to preserve traditional values while at the same time expressing modern political and cultural demands. Thus, Alevism, as a form of identity that transcends borders in the context of diaspora, develops strategies of self-existence at both local and global levels.

Political Participation and Civil Rights

The Alevi diaspora in Europe has gone beyond its immigrant identity and has become an active political subject within the democratic social structure. The political participation of Alevi individuals and organizations is both a part of citizenship practices in the countries where they live and an effective tool for the Alevi community in Turkey to carry their demands for rights to the international arena.

In particular, the Federation of Alevi Associations of Germany, which operates in Germany, has gained an influential position in the political arena not only as a representative of a faith community but also as a civil society actor. In many German states, the AABF has obtained the status of Körperschaft des öffentlichen Rechts (public legal entity) and has been recognized as a religious body with equal rights with Catholic and Protestant churches (AABF Board of Faith, 2025). This status provided the AABF with institutional opportunities such as including the Alevi faith in school curricula and providing spiritual guidance services in prisons and hospitals, thus increasing the visibility and legitimacy of Alevism. In addition, the political participation of individual Alevis is also important. In countries such as Germany, France, the Netherlands and Belgium, many politicians of Alevi origin serve as deputies or municipal councillors in federal and local parliaments. For example, in Germany, some MPs known to be close to the AABF have made speeches in the Bundestag on the demands of Alevis and have contributed to law-making processes on education and religious freedom. Similarly, in France, representatives of the Federation of Alevi Unions of France, in cooperation with local governments, are working to ensure that Alevi identity is recognized and included in public policies.

The political participation of the Alevi diaspora has not only been limited to the political processes in their countries of residence, but has also been instrumental in bringing various social demands of the Alevi community in Turkey to international platforms. In this regard, Alevi organizations have made evaluations before international institutions such as the Council of Europe, the European Parliament and the United Nations Human Rights Council on issues such as religious education, the legal status of places of worship and cultural rights, thus making significant contributions to making the structural problems encountered in these areas visible (Köse & Tuğsuz, 2021, pp. 101-102). On the other hand, although these initiatives are sometimes perceived by some circles as interference in Turkey's internal affairs, when evaluated within the framework of transnational citizenship understanding, it is seen that these activities emphasize universal norms and democratic principles based on human rights. As a matter of fact, the Alevi diaspora makes meaningful contributions to the efforts for equal citizenship, freedom of belief and pluralism both in the societies they live in and in the Turkish context by referencing the democratic achievements they have made in the countries they live in. These contributions have been decisive in both voicing demands for legal regulations and gaining visibility in the public sphere, and diaspora actors have been able to represent the social, cultural and political dimensions of Alevism at the international level through the institutional structures and transnational collaborations they have developed in the field of civil society. Thus, Alevi identity is not limited to traditional religious practices, but is being redefined and strengthened within a broader framework of democratic rights, identity politics and social equality.

Alevi organizations also organize activities within the scope of European Union projects and funds and carry out activities to raise political awareness, especially among the younger

generation. Educational projects, media work and cultural programs encourage Alevi youth to embrace their identity and participate in active citizenship practices. These activities of Alevi youth in Europe to increase democratic participation also reinforce the future political weight of the diaspora.

In this framework, the Alevi diaspora in Europe is not only integrated into the political processes in the countries where they live, but also contributes to making the social and political demands of Alevis in Turkey visible at the international level. The organized structures of the diaspora have an effective advocacy function in areas such as human rights, equal citizenship, freedom of belief, and the recognition of cultural identity, thus setting an important example both in the political representation of communities of immigrant origin and in the transnational struggle for rights. Awareness-raising activities for younger generations and the promotion of participatory citizenship practices ensure the continuity of Alevi identity and strengthen the democratic capacity of diaspora communities.

Conclusion

In the last three decades, the Alevi diaspora in Europe has undergone a remarkable transformation in the areas of identity preservation, cultural and religious heritage, institutionalization and political representation. Unlike the passive integration processes of traditional immigrant communities, this transformation has contributed both to the institutionalization of Alevism as an institutional and public identity in the countries of residence and to the international visibility of the democratic demands of the Alevi community in Turkey.

Alevi federations and local associations established in countries such as Germany, France, Belgium and the Netherlands have demonstrated successful examples in areas such as the construction of Cemevis, the introduction of Alevi religion classes in public schools and the development of cooperation with public institutions. This process of institutionalization has enabled Alevism to move from being a faith confined to the private sphere to becoming a public and legitimate actor within the pluralistic structure of Europe. Furthermore, panels, cultural events, youth work and digital media activities organized by Alevi institutions help to transmit Alevi identity to new generations living in the diaspora and ensure cultural continuity.

The transnational identity structure has become one of the main determinants of diaspora Alevism. Alevi communities not only enjoy citizenship rights in the European countries where they live, but also closely follow the social and political developments in Turkey, and become involved in these processes. This has paved the way for members of the diaspora to develop a bidirectional understanding of citizenship and reshaped Alevi identity as a cross-border space of belonging and struggle. The activities carried out in platforms such as the Council of Europe and the European Parliament, especially on human rights, religious freedoms and minority rights, show that diaspora Alevism has become not only a cultural but also a political subject.

The Alevi diaspora in Europe has overcome the difficulties experienced by an immigrant community and developed a unique identity politics; it has not only struggled to survive, but also transformed Alevism into a more visible, participatory and democratic faith community. In this context, diaspora Alevism offers a concrete example of transnational belonging, multi-layered citizenship practices and faith-based identity struggles in today's globalized world. This experience in Europe is both an inspiring model and a potential source of international support for the Alevi community in Turkey.

References

- AABF İnanç Kurulu (2025), “AABF İnanç Kurulu İç Tüzüğü”, [https://aabf-inanc-kurulu.com/aabf-inanc-kurulu-ic-tuezuegu/\(Erişim](https://aabf-inanc-kurulu.com/aabf-inanc-kurulu-ic-tuezuegu/(Erişim) Tarihi: 16.05.2025).
- Acar, Erhan (2023).” 1960-1965 Döneminde Türkiye’den Almanya’ya İşçi Göçleri”, *Troyacademy*, Sayı.8 (1), ss.38-69.
- Aydoğdu, Yunus ve Tekin, Fatih (2024).” Aleviliğin Tarihsel Süreci ve Düşünsel Temelleri”, *SÜREK Alevilik – Bektaşilik ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, Sayı 3, 2024, ss. 82-96.
- Çetin. Kumru Berfin Emre (2018).” Television and the making of a transnational Alevi identity”, *National Identities*, VOL. 20, NO. 1, pp.91–103.
- Çevik, Sleman(2023). “Avrupa Kamusal Alanında Sivil Bir Hareket Olarak Alevî Toplumu: Almanya Örneği 2023”, *Sosyolojik Bağlam Dergisi*, Sayı. 4(3), ss.312-325.
- Gelekci, Cahit (2014). “Türkiye’den Yurt Dışına Gerçekleşen İşçi Göçlerine Bağlı Olarak Dilimize Yerleşen Bir Kavram: “Almanlılar”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2014 Sayı. 21, ss. 103-108.
- Hanoğlu, Hayal (2025).” Transnasyonal / Ulusötesi Alevilik, [https://www.aleviansiklopedisi.com/madde-x/transnasyonal-ulusotesi-alevilik-4870/\(Erişim](https://www.aleviansiklopedisi.com/madde-x/transnasyonal-ulusotesi-alevilik-4870/(Erişim) Tarihi: 16.05.2025).
- Köse, Talha ve Tuğsuz, Nigar (2021).” Alevi Kimlik Talepleri: Yasal ve Algısal Boyutları ile Tanınma Mücadelesi”, *İnsan ve Toplum Dergisi*, Cilt. 11, Sayı. 2, ss. 97-127.
- Massicard, Élise(2007). Türkiye’den Avrupa’ya Alevi Hareketinin Siyasallaşması. A. Berktaş (Çev.). İstanbul, İletişim
- Massicard, Ellise (2015).” Aleviliğin Avrupa’da Dinî Cemaat Olarak Varlığı”, [https://perspektif.eu/2015/12/11/aleviligin-avrupada-dini-cemaat-olarak-varligi/\(Erişim](https://perspektif.eu/2015/12/11/aleviligin-avrupada-dini-cemaat-olarak-varligi/(Erişim) Tarihi: 12.04.2025).
- Mat, Hüseyin (2019). “AABF’den çağrı: “Cemevi hepimizin evidir!”, [https://www.alevihaberagi.com/2084-tarihin-aynasi-cemevi-hepimizin-evidir.html,\(Erişim](https://www.alevihaberagi.com/2084-tarihin-aynasi-cemevi-hepimizin-evidir.html,(Erişim) Tarihi: 14.05. 2025).
- Ozcan, Sinan (2024).” Alevi Bektaşî Federasyonu”, [https://alevirehberi.eu/rehber/alevi-bektasi-federasyonu-abf/\(Erişim](https://alevirehberi.eu/rehber/alevi-bektasi-federasyonu-abf/(Erişim) Tarihi: 15.05.2025).
- Tosun, Cemal (2009). “Almanya’da Alevi Din Derslerinin Tarihsel Gelişimi ve Türkiye’ye Muhtemel Yansımaları”, *Din Araştırmaları Dergisi*, Cilt, 12, Sayı. 33, ss. 99-106.
- Tosun, Cemal ve Zengin Kader, H. (2009).” Almanya'daki Alevilik Din Dersi Programları (1.-4. Sınıflar) Üzerine Bir İçerik Analizi”, *Dini Araştırmalar*, Cilt, 12, Sayı. 33, ss. 345-384.
- Vervotec, Steven (2009). Transnationalizm, *Routledge*, London,

Yeşil ve Fosil Enerji Girdileri İçin Yönlendirilmiş Teknik Değişimin Geçerliliğinin Test Edilmesi, Almanya Örneği*

Testing the Validation of Directed Technical Change for Green and Fossil Energy Inputs in Germany

*Adem ALVER***

*Erhan MUĞALOĞLU****

Başvuru Tarihi: 31 Mayıs 2025

Kabul Tarihi: 27 Haziran 2025

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Özet

Bu çalışmada 1995-2020 dönemi için Almanya’da yönlendirilmiş teknik değişimin geçerliliği test edilmiştir. Nested CES fonksiyonlarının yönlendirilmiş teknik değişimin analizi için kullanıldığı çalışmada kurulan modellemelerde sermaye-işgücü ve enerji-yenilenebilir enerji gruplarını iki katmanlı yapısıyla üç model kurularak incelenmiştir. Her iki modelde ölçek getirisi yaklaşık birim elastik alınmıştır. İlk modelde sermaye-işgücü ve enerji-yenilenebilir grupları alt kademede eşit ağırlık taşıırken, üst düzeyde sermaye-işgücünün baskınlığı belirgin olarak gözlemlenmiştir. Enerjiye yönelik teknik değişim, üretim yapısında Almanya için güçlü bir unsur olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İkinci modelde ise enerji grubunun ağırlığı daha tespit edilmiştir. Enerji formları arasında güçlü bir ikame potansiyeli tespit edilmesine karşın, sermaye ve işgücü arasındaki ikame esnekliği ikinci modelde anlamlılık kazanamamıştır, yenilenebilir enerji yönlü teknik değişim Almanya için beklenen etkinlik düzeyini sağlayamamıştır. Üçüncü modelde ise dört farklı yönlendirilmiş teknik değişim parametresi eşanlı olarak incelenmiş fakat anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

Anahtar Kelimeler: Fosil Enerji, Yenilenebilir Enerji, Nested CES, Yönlendirilmiş Teknik Değişim

Abstract

* Bu çalışma Dr. Öğr. Üyesi Erhan Muğaloğlu danışmanlığında Adem Alver’in Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat ABD’de 10513899 referans numarası ile yürütülen “Yeşil ve Fosil Enerji Girdileri için Yönlendirilmiş Teknik Değişimin Geçerliliğinin AB Ülkelerinde Test Edilmesi” isimli doktora tezine aittir.

** Arş. Gör., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, İktisadi Gelişme ve Uluslararası İktisat ABD, Kırşehir / Türkiye, ademalver@ahievran.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-6799-6840

*** Dr. Öğr. Üyesi, Erciyes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, İktisat Teorisi ABD, Kayseri / Türkiye, erhanmugaloglu@erciyes.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-5362-6259

In this study, the validity of directed technical change (DTC) in Germany for the period 1995-2020 is examined. Utilizing nested CES production functions to analyze directed technical change, the study investigates three distinct models, each structured in two hierarchical layers, encompassing capital-labor and energy-renewable energy groups. In all three models, returns to scale are assumed to be approximately unit elastic. In the first model, while capital-labor and energy-renewable energy groups carry equal weights at the lower level, the capital-labor combination is observed to dominate at the upper hierarchical level. It is concluded that energy-oriented technical change constitutes a strong factor within Germany's production structure. In the second model, however, the energy group emerges with a greater weight. Although a strong potential for substitution between different forms of energy was identified, substitution elasticity between capital and labor did not achieve significance. Furthermore, renewable-energy-oriented technical change did not reach the expected effectiveness levels for Germany. The third model simultaneously examines four distinct parameters of directed technical change, but fails to identify any statistically significant relationships.

Keywords: Fossil Energy, Renewable Energy, Nested CES, Directed Technical Change

1. Giriş

Yenilenebilir enerjinin kullanımı her geçen gün artmasına rağmen pek çok alanda henüz fosil enerji kaynaklarının kullanım oranını yakalayamamıştır. Bu durumun birden fazla nedeni vardır. Fosil yakıtların kullanıma hazır hale gelmesi için çok fazla altyapı harcaması gerekmektedir. Yapılan harcamalar sonucunda oluşan tesisleşmelerin uzun ömürlü olarak tasarlanmaları temiz enerjiye geçişin önündeki en büyük engellerden birisi olarak göze çarpmaktadır. Yenilenebilir enerjinin süreksizliği, öngörülebilir olmaması, enerjinin depolanmasında problem olarak ortaya çıkmakta ve altyapı tesislerinin kurulmasını güçleştirmektedir. Bu durum öngörülemeyen maliyetleri beraberinde getirerek enerji ve ekonomi politikalarının etkinliğini azaltmaktadır. Yukarıda açıklanan bu sebeplere ek olarak beklenen teknolojik seviyeye ulaşamama, yasal ve yasal olmayan engeller, ölçek ekonomisinin elde edilememesi, politik ve siyasi nedenler enerji fiyatlarında dalgalanmalara neden olmaktadır.

Enerji fiyatlarındaki dalgalanmaların doğru ve etkin bir biçimde analiz edilmesi, çözümlenmesi ve önermelerinin sunulması bu sebeplerle büyük önem arz etmektedir. Enerji kaynaklarına ilişkin esneklik değerlerinin hesaplanması önem kazanmakta ve mevcut enerji arzının daha etkin bir biçimde düzenlenmesine olanak sağlamaktadır. Farklı enerji kaynaklarının esnekliklerine ilişkin değerlere ulaşabilmek, enerji sistemlerinin daha iyi entegre edilmesini, daha etkin bir biçimde kullanılmasını ve gerekli durumlarda farklı enerji kaynaklarının kullanıma dahil edilmesini mümkün kılmaktadır. Elde edilen bu değerler ile farklı ülkelerin enerji kaynaklarını nasıl yönlendirmesi gerektiği hakkında politika yapıcılara önermelerde bulunmayı sağlamaktadır. Mevcut enerji kaynaklarının daha etkin bir biçimde kullanılmasını teşvik eden ar-ge harcamaları ve/veya tamamen fosil yakıtların terkedilmesi bu önermeler arasında yer almaktadır. Bu doğrultuda enerji kaynaklarının daha güvenilir olma, sürekli ve sürdürülebilir olma potansiyellerinin etkin olarak kullanılma ihtimali artmaktadır.

Esneklik değerlerinin hesaplanması enerji kaynaklarının güvenliği için de katkı sağlamaktadır. Etkili olarak yönetilen enerji kaynakları, enerji arz eden ülkeler açısından da daha iyi bir gelecek ve daha az karbon salınımını mümkün kılmaktadır. Daha iyi bir geleceğin planlanması, enerji dönüşümlerinin öngörülebilir olmasını ve günümüzde çok daha kırılgan olan enerji arz

ve talep dalgalanmalarını öngörülebilir hale getirmektedir. Bu öngörülebilirlik ise iktisadın temelinde yer alan değişen ihtiyaçların uyumlu bir biçimde karşılanmasını amaçlamaktadır.

Klasik üretim fonksiyonlarında enerji girdilerinin fosil ve yenilenebilir şeklinde ayrıştırılmadan dahil edilememesi esneklik hesaplamalarında doğru sonuçların elde edilmesinin önüne geçmektedir. Bu çalışmada kullanılan nested CES fonksiyonları, analizin gerçekleştirilmesinde, modellerin kurulmasında geniş bir alan sağlayarak seçenekleri arttırmaktadır. Böylelikle fosil ve/veya yenilenebilir enerjiye ilişkin politika şokları ve bu değişkenlerin teknik değişimi nasıl yönlendireceğine ilişkin yüksek anlamlılığa sahip sonuçlar vermektedir. Çalışmanın motivasyon kaynaklarının temelinde yer alan enerji geçişinde, ikame esnekliklerinin ve yönlendirilmiş teknik değişimin literatürde yeterince analiz edilmemiş olması, çalışmada katkı sağlaması beklenen konular arasında yer almaktadır.

Bu çalışmanın amaçlanan en önemli çıktılarından birisi de elde edilmesi planlanan esneklik değerleri kullanılarak yönlendirilmiş teknik değişime ulaşmaktır. Teknik değişimin hangi üretim faktörü yönünde olduğunun tespit edilmesi ile beraber enerji kaynakları arasında geçişin çevresel etkilerinin minimuma indirilmesi ve potansiyel etkilerinin azaltılması beklenmektedir.

Teknik değişim üretim sürecinde verimlilik artışını açıklayan bir kavram olmakla birlikte büyümenin temel bileşenlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Geleneksel büyüme modellerinde teknik değişim, teknolojik ilerleme ve gelişme gibi kavramlar, büyümenin hesaplanmasında yapılan modellemelerde dışsal ve homojen olarak yer almıştır. Basit bir biçimde ifade edilmesi sebebiyle Cobb-Douglas (1928) tipi üretim fonksiyonları ekonomideki girdilerin temsil edilmesinde büyük kolaylıklar sağlamıştır. Basit olması ve etkili bir biçimde modellenme kolaylığı sağlaması, toplam üretimi sadece sermaye ve işgücüne indirgemesi ve son olarak girdiler arasında sabit bir ikame esnekliği olduğunu kabul etmesi Cobb-Douglas fonksiyonunu ekonominin modellenmesinde temel dayanaklardan birisi olmasını sağlamıştır.

$$Y = AK^{\alpha}L^{1-\alpha} \quad (1)$$

Yukarıda yer alan fonksiyonda Y toplam üretimi, A toplam faktör verimliliğini, K sermayeyi, L iş gücünü ve α da sermayenin içindeki üretim payını temsil etmektedir. Bu varsayımlar zaman içerisinde ekonomik koşulların gelişmesi ve değişmesi sebebiyle, girdilerin geçerliliğini yitirmesine sebep olmuştur. Teknolojik ilerlemelerin model içerisinde yer almaması nedeniyle duyarsız hale gelmesi de geçerliliğin azalmasına katkı da bulunmuştur.

Teknolojik gelişmelerin ve yeniliklerin belirli girdilere veya sektörlere yönelik olarak gerçekleştiğini ifade eden yönlendirilmiş teknik değişimde bu girdiler içsel olarak kabul edilir. Enerji kaynaklarının ekonomik faaliyetlerde artan rolü ve etkisi, yönlendirilmiş teknik değişimi daha belirgin hale getirmiştir.

$$Y = A(k, e) \cdot K^{\alpha} \cdot E^{1-\alpha} \quad (2)$$

A teknoloji düzeyini temsil ederken sermaye K ve enerji E girdilerine bağlı olarak tanımlanmaktadır. $A(k, e)$ denklemi, teknolojik gelişmenin sermaye veya enerji yönünde içsel olarak değişim gösterdiğinin matematiksel ifadesidir. Bu ifade teknik değişimin hangi girdiye yönlendirildiğini basit bir göstergesidir.

Böylelikle enerji türleri arasında ikame edilebilirliğin hesaplanmasını mümkün olmaktadır. Doğru kurulan modellemeler, ikame edilebilirlik hakkında anlamlı sonuçlar sağlayarak ekonomi ve enerji politikalarının etkinliğini arttırmaktadır (Hassler ve Krusell, 2012).

Yönlendirilmiş teknik değişimin, enerji kaynaklarının modellenenebilmesini mümkün kılması üretim fonksiyonlarındaki girdilerin esneklik derecelerinin hesaplanmasında büyük önem arz etmektedir.

$$Y = A[\alpha \cdot K^{-\rho} + \beta \cdot L^{-\rho} + (1 - \alpha - \beta) \cdot E^{-\rho}]^{-\frac{1}{\rho}} \quad (3)$$

Enerjiye yönelik yönlendirilmiş teknik değişim, A'nın ya da ağırlıkların enerjiye kaymasıyla temsil edilir. Bu yapıdan Allen-Uzawa ya da Hicks-McFadden ikame esneklikleri türetilir.

Geleneksel Cobb-Douglas üretim fonksiyonunda, üretim faktörleri arasında esneklik değerleri hesaplanmasına rağmen sabit ikame esnekliği varsayımı girdilerin katkılarını homojen kabul ederek sınırlamaktadır (Cobb ve Douglass, 1928). Dolayısıyla Cobb-Douglas fonksiyonu üretim süreçlerinde karşılaşılan karmaşık ve katmanlı yapının içeriğini tam olarak açıklayamamaktadır.

Cobb-Douglas fonksiyonunun sınırlılığı, faktörler arasında ikame esnekliklerinin farklı değerler alabileceği modellemelerin mümkün olduğu CES (Constant Elasticity of Substitution) fonksiyonlarının gelişimine yol açmıştır (Arrow vd., 1961). Üretim fonksiyonlarındaki girdiler arası ikame esnekliklerinin birden farklı olabileceği kabul edilerek, Cobb-Douglas üretim fonksiyonunun varsayımları esnetilmiştir. Arrow vd. (1961) ekonomik sistemlerin tam olarak tahmin edilememesi problemini ortadan kaldırmak için üretim süreçlerinin daha esnek bir şekilde değerlendirilebildiği, esnekliğin yine sabit olduğu fakat sıfırdan farklı olduğu varsayımlarına dayanarak yeni ve daha gerçekçi bir CES fonksiyonunu ortaya koymuşlardır. Farklı sektörlerdeki işgücü ve sermaye ilişkisini açıklayan ikame esnekliğini daha etkin bir biçimde yansıtmayı, modelin uluslararası ticaret ve ekonomik büyüme modellemelerinde daha fazla kullanılmasına yol açarak büyük bir etki yaratmıştır. Esnekliğin sıfırdan farklı olduğu varsayımı, üretim fonksiyonlarının farklı ekonomik koşullar karşısında etkinliğini artırarak daha gerçekçi sonuçların elde edilmesini mümkün kılmıştır. Bu esnek yapı sayesinde pek çok farklı ampirik uygulamanın önü açılmıştır (Uzawa, 1962; Klump ve de La Grandville, 2000). Modellemeler gelişen literatür ile gelir dağılımı eşitsizliğinin hesaplanmasında, enerji ve çevre ekonomisi modellemelerinde de sıklıkla kullanılmıştır. Bahsedilen bu özelliklerine rağmen CES fonksiyonlarının, girdiler arasındaki hiyerarşik yapıyı ve farklı ikame ilişkilerini yeterince açıklayamayabilir. Özellikle, enerji sektöründeki farklı enerji türlerinin ikame esnekliklerine ek olarak üretim sürecinde enerji kaynaklarının kullanım oranlarının farklı olması bunun nedeni olarak ileri sürülebilir.

1973 yılındaki petrol krizi sebebiyle fiyatlarda meydana gelen ani ve büyük artışlar ekonomik durgunluğu beraberinde getirmiştir. Toplam çıktının bu durgunluktan nasıl etkilendiğinin hiyerarşik bir yapıda katmanlı olarak incelenmesi Nested (iç içe geçirilmiş) CES fonksiyonları ile mümkün olmuştur. Yaşanan petrol krizinin ardından, enerji girdilerinin diğer üretim faktörleriyle nasıl etkileşimde bulunduğu modellemesinde kullanılmasıyla birlikte bu modellemeler karbon emisyonlarının düşürülmesine ilişkin politikaların maliyetlerinin belirlenmesinde büyük rol oynamıştır (Manne vd., 1995).

1973 sonrası özellikle petrole bağımlılığı yüksek olan sanayi ülkelerinde yakıt kıtlığı, ekonomik durgunluk, fiyat artışları gibi sonuçlar neticesinde üretim maliyetleri artmış ve stagflasyon derinden hissedilmiştir. Sanayi ülkelerinin dışında fosil yakıtların yoğun bir biçimde kullanıldığı ülkelerde de yaşanan enerji krizleri ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkiler ortaya çıkarmıştır. İfade edilen bu durumlar enerji girdilerinin önemini arttırmıştır. Nested CES fonksiyonları, enerji girdilerinin ekonomi ve üretim sürecindeki karmaşıklığı etkin bir biçimde açıklayarak, literatürde önemli bir yere sahip olmuştur.

Bu çalışmada da kullanılacak olan nested CES üretim fonksiyonları, farklı enerji kaynaklarının modellenmesinde ve yönlendirilmiş teknik değişimin analizinde hem önemli avantajlar sağlamakta hem de elde edilecek olan ikame esnekliklerine ilişkin değerlerin güvenilirliğini arttırmaktadır. Nested CES hesaplamalarına ilişkin modellerde üretim girdileri arasında hiyerarşik bir yapı kurmuş ve farklı ikame esnekliklerinin birbirlerinden bağımsız bir şekilde hesaplanabileceğini göstermişlerdir. Böylelikle modellemelerin istenilen biçimde alt gruplar halinde yapılması ve bu alt gruplara ilişkin ikame esnekliklerinin hassas bir biçimde ölçülmesi mümkün olmuştur.

Nested CES üretim fonksiyonlarındaki bu özellik, enerji politikalarının etkinliğinin ölçülmesinde ve değerlendirilmesinde büyük avantaj sağlamaktadır. Özellikle üretim sürecinde enerji kaynaklarında planlanan dönüşümün ne kadar ikame edilebilir olduğuna ilişkin politika yapıcılara çok önemli parametreler sunmaktadır. İklim değişikliği politikalarının gerçekçi bir çerçevede değerlendirilmesi ve bu doğrultuda politikaların belirlenmesinde yönlendirilmiş teknik değişim büyük önem arz etmektedir (Acemoğlu vd., 2012; Hassler ve Krusel, 2012). Nested CES fonksiyonları ile ilgili yapılan ampirik uygulamalar, elde edilen esneklik değerleri ve yönlendirilmiş teknik değişim, enerji kaynaklarının yönetilmesinde kritik öneme sahip sonuçlar sunmaktadır.

Çalışmanın kalan kısmında literatür, uygulama, sonuç ve öneriler kısımları yer almaktadır, literatür kısmında çalışmalar detaylı bir biçimde analiz edilip, kurulan CES yapılarına ilişkin modellemeler ve sonuçları açıklanmıştır. Uygulama kısmında analiz edilen ülke için gerekli istatistiki bilgiler paylaşıp takip edilecek yöntem modeller tanıtılmıştır. Sonrasında ise gerekli süreçler açıklanıp farklı nest yapıları sonuçları paylaşılmıştır. Sonuç ve öneriler kısmında ise ampirik uygulamalar sonucunda elde edilen değerler açıklanmış ve öneriler sunulmuştur.

2. Literatür

Yönlendirilmiş teknik değişim literatürde hem tek başına hem de enerji kaynaklarının üretim sürecindeki rolü ile literatürde oldukça fazla tartışılan konulardan birisi olarak yer almaktadır. Çevresel kaygıların ve enerji merkezli krizlerin her geçen gün daha fazla hissedilmesi bu çalışmaların sayısını ve yoğunluğunu arttırmaktadır. Bu çalışmaların temelinde üretim süreçlerinde enerji kaynaklarının etkin bir biçimde kullanılması amaçlanmaktadır. Enerji kaynaklarının, ekonomi modellemelerinde içsel olarak yer aldığı öncü çalışmalar temel oluşturarak ampirik uygulamaların ne kadar farklılaştırılabileceğini göstermiştir.

Yönlendirilmiş teknik değişimin Nested CES fonksiyonları kullanılarak analiz edildiği çalışmalarda farklı modellemelerin kullanıldığı görülmektedir. Kemfert ve Welsch (2000), Almanya Endüstrileri'ni 1970-1988 dönemi için analiz ettiği çalışmada, esneklik değerlerinin “standart” esnekliklerden ortalama olarak daha yüksek ve bire yakın olduğundan, daha düşük vergi oranları ve vergi gelirleri ve daha istikrarlı bir gelir/GSYİH oranı elde etmiştir. (KE)L, (KL)E ve (EL)K nest yapılarının kullanıldığı çalışmada, vergi gelirinin işgücü maliyetlerini azaltmak için kullanılması durumunda, daha düşük gelir, istihdam ve GSYİH üzerinde daha az olumlu (ancak yine de olumlu) bir etki olacağı tespit edilmiştir.

Acemoğlu vd., (2012) yönlendirilmiş teknik değişimi çevresel etmenler üzerinden inceleyen ve bu açıdan temel eserlerden birisi olarak öne çıkmaktadır. Çevre politikaların ve karbon vergilerinin ekonomik büyüme ve yönlendirilmiş teknik değişim üzerindeki etkiler teorik ve ampirik olarak incelenmiştir. Yapılan analizlerin gelişmiş ülkeler özelinde yoğunlaştığı çalışmada simülasyon tekniklerinden de faydalanılmıştır. Böylelikle farklı politikaların ve senaryoların uzun vadeli etkileri değerlendirilmiştir. Bulgular kısmında, çevre politikalarının etkinliğinin, yönlendirilmiş teknik değişime bağlı olduğu sonucu elde edilmiştir. Karbon

vergilerinin, destekleyici politikalar ile beraber çevre dostu teknolojilerinin geliştirilmesine katkı sağlamaktadır. Öne çıkan bu sonuçlar, politika önermeleri ve teorik yaklaşım çalışmaya referans niteliği kazandırmıştır.

Hassler vd., (2020), enerji kıtlığının ve fosil yakıtlara olan bağımlılığın yönlendirilmiş teknik değişim ile olan ilişkisini analiz etmiş ve enerji kıtlığının teknolojik gelişmeyi girdiler açısından nasıl yönlendirdiğini Nested CES fonksiyonları ile tahmin etmişlerdir. Enerji kaynaklarının kıtlığı ve enerji politikalarına duyarlılığın yüksek olduğu gelişmiş ülkeler üzerinde çalışma yoğunlaşmıştır. Modeldeki parametreler detaylı bir biçimde ampirik bulgular neticesinde kalibre edilmiştir. Kalibre edilen bu bulguların farklı enerji politikaları ve senaryoları karşısında ekonomik etkileri incelenmiştir. Enerji kıtlığının, yenilenebilir enerji teknolojilerinde gelişimi teşvik ettiği ve uzun vadede ekonomik sürdürülebilirliği desteklediği ortaya konmuştur. Teknik değişimin yönlendirilmesinde kaynak kıtlığının öneminin vurgulandığı bu çalışma enerji ve çevre politikalarının birlikte ele alınmasının avantajlarını da vurgulamaktadır.

Sato (1967), üretim sürecinde işgücü ve sermaye dışında girdiler birbirleriyle olan etkileşimini ve birbirlerini ikame etme oranlarını analiz etmek için çok katmanlı bir yaklaşım ortaya koymuştur. Normal CES fonksiyonuna enerji girdisini de dahil edilerek ikame esnekliğinin hiyerarşik bir yapıda analiz edilmesinin mümkün olduğunu ifade edilmiştir. Artan üretim çeşitliliği, artan bir şekilde enerjiye olan bağımlılık giderek güçlenmiştir. Diğer üretim fonksiyonları gibi Sato'nun ortaya koyduğu Nested CES modelinde farklı girdilerinin kombinasyonlarının mümkün olması daha üst düzey bir etkileşimin analizinde etkin sonuçların elde edilmesinin önünü açmıştır.

Popp (2004), KLE nest yapısını kullanarak 13 bölgeyi (1972-1998) analiz etmiştir. İçsel teknolojik değişim yönteminin kullanıldığı çalışmada sonuçlar, uyarılmış yeniliğin DICE modelinden çıkarılmasının, karbon değişikliği politikalarına uyma maliyetlerini arttırdığını göstermektedir. Bununla birlikte, bilgi piyasalarının önemli özellikleri, iklim değişikliği sorununu çözmek için tetiklenen teknolojik değişimin potansiyelini sınırlamaktadır. Temel parametreleri kullanarak, uyarılmış yenilik dikkate alındığında optimal bir karbon vergisi altındaki refah oranında iyileşmeler mümkündür. Duyarlılık analizi, bilgi piyasalarının önemli özellikleri göz ardı edildiğinde bu refah kazanımlarının çarpıcı biçimde artabileceğini ortaya koymaktadır.

Bosetti vd., (2006), 12 büyük bölge için geleceğe ilişkin hesaplamalar yapmıştır. 2000-2100 dönemi WITCH modeli ve (KL)E nest yapısı kullanılarak analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, yatırımlar kendisi içsel olan ve yatırım yollarının yanı sıra fiyatlara ve diğer ekonomik ve iklimsel değişkenlere (iklim politikası dahil) bağlı olan teknik değişimin dinamiklerine bağlıdır. Modelde belirtilen çeşitli karşılıklı bağımlılık kanalları göz önüne alındığında, bir ülkedeki yatırım kararları diğer ülkelere bağlıdır.

12 OECD ülkesinin 1978-1996 dönemi için analiz edildiği çalışmada Edwin van der Werf (2008), (KL)E, (KE)L ve LE(K) nest yapılarını tercih etmiştir. İlk olarak sermaye ve emeğin bir CES işlevi kullanılarak birleştirildiği ve daha sonra bu sermaye ve emek bileşiminin ikinci bir CES işlevinde enerji ile birleştirildiği iç içe geçmiş yapının verilere en iyi şekilde uyduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu (KL)E iç içe yapı için, çoğu ülke ve çoğu endüstri için, esnekliklerin her iki yuva için eşit olduğu hipotezi reddedilmemiştir. Bununla birlikte, ikame esnekliklerine ilişkin tahminlerde, ülkelere ve sektörler göre önemli ölçüde farklılık göstermektedir ve bazı modellerde kullanılanlardan daha düşük olduğu görülmüştür. Ek olarak, ikamenin birim esnekliklerini (yani, Cobb-Douglas üretim fonksiyonları) açıkça reddedilmiştir. Teknolojik değişim ile ilgili olarak, anlamlı ve çoğunlukla birbirinden önemli ölçüde farklı olan faktöre özgü büyüme oranları bulunmuştur. Girdiden bağımsız toplam faktör verimliliği artışını

(faktöre özgü teknolojik değişim lehine) ve "yalnızca enerji artırıcı teknolojik değişimi" reddedilmiştir.

Okagawa ve Ban (2008), OECD ülkeleri için CGE analizini kullanarak (KL)E, (KE)L ve LE(K) nest yapılarını analiz etmişlerdir. İklim politikasının CGE modellemesinin güvenilirliğini artırmaya yardımcı olmak için ikame esnekliklerini yeniden tahmin edilmiştir. Enerji girdileriyle yakından ilişkili ikame esneklikleri için, mevcut modellerde varsayılan parametrelerle karşılaştırıldığında, enerji yoğun endüstrilerde daha yüksek, diğer endüstrilerde daha düşük değerlere ulaşılmıştır. Simülasyon sonuçlarını farklı parametrelerle karşılaştırarak, iklim politikasının makroekonomik etkisinin geleneksel parametrelerle potansiyel olarak fazla tahmin edilebileceğini bulunmuştur. Ayrıca, endüstriler arasında CO2 emisyonu azaltma yükünün dağılımında da farklılıklar mevcuttur. İstatistiksel olarak tahmin edilen esneklikleri kullanan (KE)L formülü model, Kyoto'nun %13'lük emisyon azalmasının etkisini (KL)E formülü modelden %9,2 daha fazla değerlendirebilir.

3. Uygulama

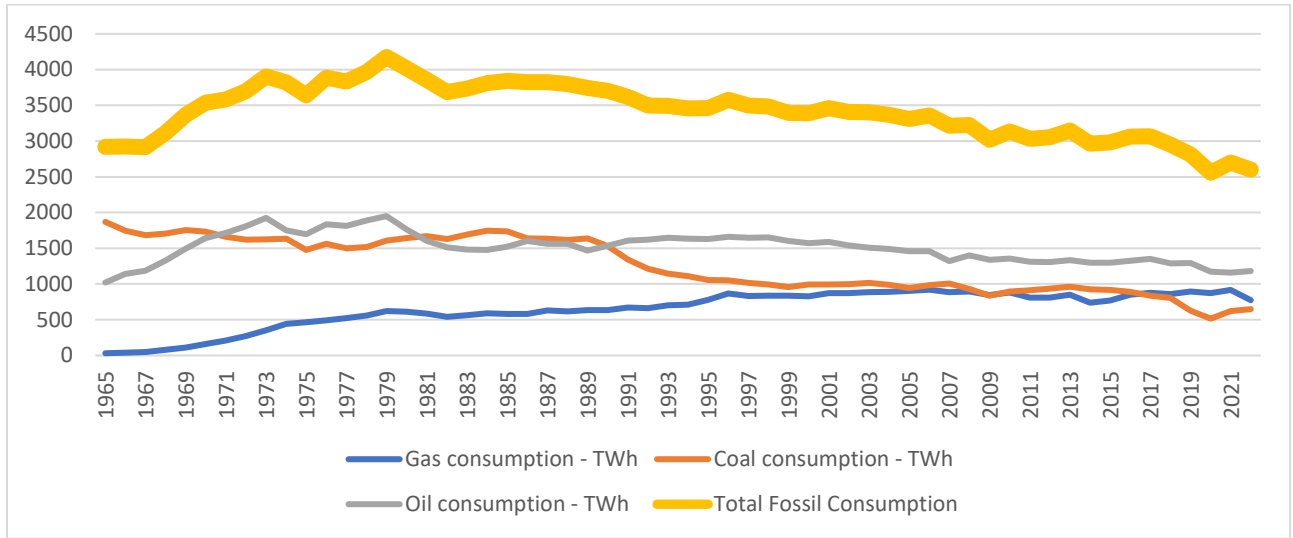
Uygulama kısmında ilk olarak analizde kullanılacak değişkenlerin kullanılan değişkenlere ilişkin bilgiler verilecektir. Sonrasında ise tahmin sürecindeki nested CES modellerine ait ampirik bulgular ifade edilip, değerlendirilecektir.

Tablo 1. Tahmin Sürecinde Kullanılan Değişkenler

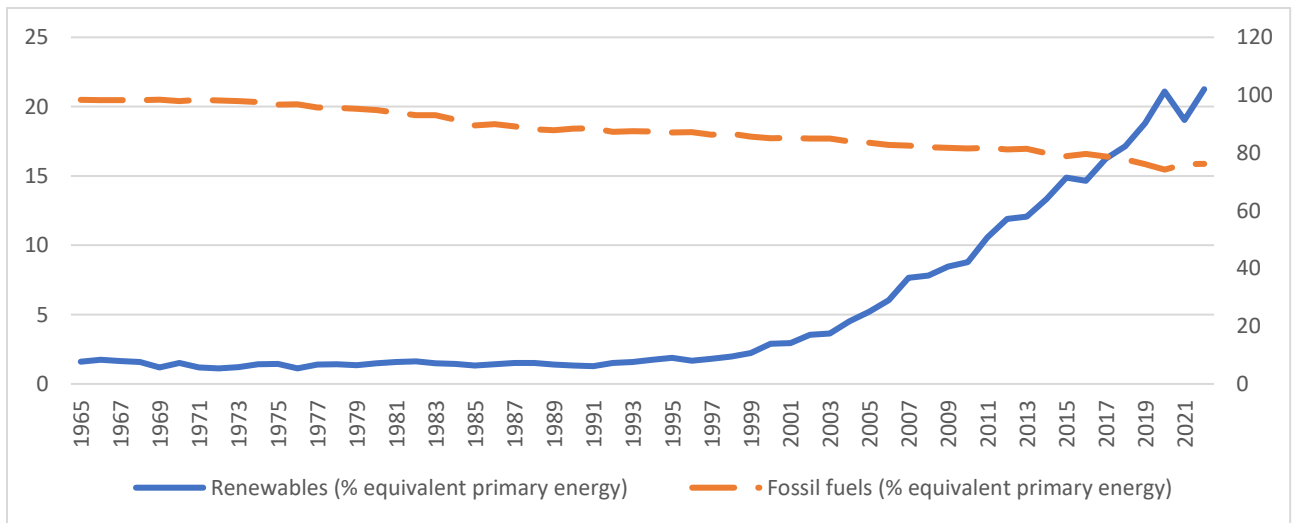
Değişken	Kaynak	Birim
Toplam Çıktı (y)	EUKLEM	Toplam Çıktı / Fiyat Endeksi (2015)
Sermaye (k)	EUKLEM	Sabit Sermaye / Fiyat Endeksi (2015)
İşgücü (l)	Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)	İşgücüne Katılım Oranı
Fosil Enerji (e)	Our World in Data	Fosil Yakıttan Elde Edilen Birincil Enerji Tüketim Payı Oranı
Yenilenebilir Enerji (re)	Our World in Data	Yenilenebilir Yakıttan Elde Edilen Birincil Enerji Tüketim Payı Oranı

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Ortalama	Standart Sapma	Medyan	Medyan Mutlak Sapma	Aralık (Maks -Min)	Çarpıklık	Basıklık	Standart Hata
y	92,90	7,80	91,91	10,15	24,29	0,39	-1,23	1,53
k	93,08	7,58	89,69	4,86	23,42	0,86	-0,68	1,49
l	98,22	2,50	98,38	3,62	8,39	0,16	-1,41	0,49
e	104,39	4,35	104,34	5,00	16,47	-0,50	-0,54	0,85
re	57,35	40,19	51,99	48,05	130,67	0,49	-1,12	7,88

Şekil 1. Fosil Enerji Tüketimi

Yönlendirilmiş teknik değişim kapsamında değerlendirildiğinde fosil yakıtlardan, yenilebilir yakıtlara yönlendirilmiş değişim, alt bileşenleri ile birlikte net bir biçimde görülmektedir. 2000 sonrası bu değişimi, politika ekseninde de değerlendirmek gerekmektedir. Teknik ve teknolojik değişim ile daha düşük karbonlu kaynakların kullanımı teşvik edilmiş ve bunun devamlılığını sağlayacak politikalar eşlik etmiştir.

Şekil 2. Birincil Enerji Payı

2000 sonrasında teknolojik gelişmeler neticesinde yenilenebilir kaynaklara geçiş çok net bir biçimde grafiğe yansımıştır. Paralel dönemde fosil yakıtlarda azalma ise yönlendirilmiş değişimi göstermektedir. Bu grafikten yola çıkarak teknik değişimin amacı olduğu ve yönlendirilmiş bir dönüşüm olduğu söylenebilir.

3.1. Tahmin Süreci

Nested CES hesaplamalarına ilişkin kurulacak olan modellerde üretim girdileri arasında hiyerarşik bir yapı kurmak mümkündür. Böylelikle farklı ikame esneklikleri formüllerde gösterildiği üzere bağımsız bir biçimde hesaplanabilir. İstenilen alt yapıların modellenmesi ve hassas ikame esnekliği ölçümü bu şekilde gerçekleştirilmektedir. Tahmin sürecinde modellemenin

tasarım aşamasında, nested CES hiyerarşisi kurarak önce sermaye-emek bileşenini (W_1) sonrasında ise enerji–yenilenebilir enerji bileşenini (W_2) tanımlanacaktır. Bu alt gruplar, kendi ikame parametreleri (ρ_1, ρ_2) ve ağırlıkları (δ_1, δ_2) çerçevesinde hesaplandıktan sonra, üst seviyede birleşme parametresi (ρ, δ) ile nihai üretim fonksiyonu şeklinde modellenenecektir.

$$W_1 = [\delta_1 k^{\rho_1} + (1 - \delta_1) l^{\rho_1}]^{1/\rho_1} \quad (4)$$

$$W_2 = [\delta_2 e^{\rho_2} + (1 - \delta_2) re^{\rho_2}]^{1/\rho_2} \quad (5)$$

$$y = \gamma [\delta W_1^\rho + (1 - \delta) W_2^\rho]^{1/\rho} \quad (6)$$

Nested CES üretim fonksiyonunu elde ettikten sonra, bu fonksiyona Levenberg–Marquardt (LM) algoritmasını çalıştırarak parametrik yakınsamaları inceleyeceğiz. LM algoritmasını çalıştırmak için başlangıç vektörü değerleri $\gamma=1.0$, $\delta_1=0.6$, $\delta_2=0.7$, $\delta=0.5$, $\rho_1=-1$, $\rho_2=-1$, $\rho=1$ olarak belirlenmiştir. R Studio istatistik programında “micEconCES::cesEst()” fonksiyonu altında gerçekleştirilecek bu doğrusal olmayan en küçük kareler (NLS) çözümlemesi oluşturulmuştur. Bu fonksiyon, her iterasyonda tahmin parametreleri üzerindeki küçük ayarlamaları hesaplamak için Jacobi matrisi (duyarlılık matrisi) oluşturmaktadır. Bu matrisin satırları, modelin her bir gözleme duyarlılığını; sütunları ise her bir parametrenin fonksiyon değerlerindeki türevini yansıtır. LM algoritması, Gauss–Newton yönteminin parçalı yakınsaklığını ve gradyan inişin esnekliğini birleştirerek, bu Jacobi bilgilerini hem yöney hem de ölçek adımlarında kullanılmaktadır.

3.2. Tahmin Sonuçları

Tablo 5. Yönlendirilmiş Teknik Değişim Sonuçları 1 {y = (e, r), (k, l)}

$$Y_t = \gamma \cdot \left[\alpha (k^{\rho_1} + l^{\rho_1})^{\frac{1}{\rho_1}} + \beta (e^{\rho_2} + (re \cdot e^{gE})^{\rho_2})^{\frac{1}{\rho_2}} \right] \quad (7)$$

Nest Yapısı, y = (e, r), (k, l)				
Yönlendirilmiş Teknik Değişim Parametresi = e				
	Estimate	Std. Error	t value	Pr(> t)
gamma	9,27E+02	2,42E+01	38.322	< 2e-16****
alpha	2,02E+02	6,06E+02	0.334	0.741929
rho1	1,51E+05	2,95E+05	0.513	0.613668
beta	7,44E+02	2,76E+01	26.963	< 2e-16****
rho2	9,38E+02	2,29E+02	4.092	0.000567****
gE	9,72E+00	3,12E+00	3.114	0.005473***
Signif. codes: 0 ‘****’ 0.001 ‘***’ 0.01 ‘**’ 0.05 ‘*’ 0.1 ‘.’ 1				
Residual standard error: 0.472 on 20 degrees of freedom				
Number of iterations to convergence: 30				

İki katmanlı olarak ayrı ayrı ele alınan modelde ((k, l) ve (e, re)), yenilenebilir enerjini zaman içerisinde yönlendirilmiş teknik değişim (gE) ile verim kazandığı görülmektedir. gE’nin anlamlı olması Almanya’da enerji girdisinin teknolojik gelişmeler tarafından desteklendiğini göstermektedir. Beta ve rho2’nin enerji katmanında anlamlı olması, enerji bloğunun çıktıyı güçlü bir biçimde etkilediğini ifade etmektedir. Rho2’nin anlamlı ve pozitif olması ayrıca sermaye ve işgücü arasında kuvvetli bir ikame ilişkisinin olduğunu göstermektedir. k ve l bloğunun Leontief’e yakın olduğu görülmektedir, katsayıları itibariyle katkısı düşüktür.

Tablo 6. Yönlendirilmiş Teknik Değişim Sonuçları 2 {y = (e, r), (k, l)}

Nest Yapısı, y = (e, r), (k, l)				
Yönlendirilmiş Teknik Değişim Parametresi = re				
	Estimate	Std. Error	t value	Pr(> t)
gamma	0.93351	0.04071	22.930	7.82e-16****
alpha	0.24436	0.71225	0.343	0.73512
rho1	15.123.135	31.052.357	0.487	0.63154
beta	0.82413	0.06615	12.459	6.99e-11****
rho2	0.40050	0.13537	2.959	0.00777***
gRE	0.03392	0.03135	1.082	0.29220
Signif. codes: 0 '****' 0.001 '***' 0.01 '**' 0.05 '*' 0.1 '.' 1				
Residual standard error: 0.4996 on 20 degrees of freedom				
Number of iterations to convergence: 33				

Enerji bloğunu temsil eden katsayılar incelendiğinde, çıktı düzeyinin baskın bir şekilde bu blok tarafından etkilendiği görülmektedir. Yenilenebilir enerji (re) teknik değişim terimi (gRE) istatistiksel olarak anlamsızdır. Dolayısıyla yenilenebilir enerji yönlü teknik değişimin yeterli seviyeye ulaştığı söylenemez. $\rho_2 < 1$ olması nedeniyle enerji bloğunun ikame esnekliği yüksektir ve enerji girdileri ile k-l arasında değişimin olduğunu göstermektedir.

Tablo 7. Yönlendirilmiş Teknik Değişim Sonuçları 3 {y = (e, r), (k, l)}

Nest Yapısı, y = (e, r), (k, l)				
Yönlendirilmiş Teknik Değişim Parametresi = e + re + k + l				
	Estimate	Std. Error	t value	Pr(> t)
gamma	0.953424	0.145607	6.548	4.97e-06****
alpha	0.863604	4.424.997	0.195	0.848
rho1	150.112.873	606.166.294	0.248	0.807
beta	0.677370	0.374179	1.810	0.088*
rho2	1.112.365	1.003.230	1.109	0.283
gK	0.001457	216.011.896	0.000	1.000
gL	0.002338	216.010.543	0.000	1.000
gE	0.007964	216.010.724	0.000	1.000
gRE	-0.010118	216.013.963	0.000	1.000
Signif. codes: 0 '****' 0.001 '***' 0.01 '**' 0.05 '*' 0.1 '.' 1				
Residual standard error: 0.5135 on 17 degrees of freedom				
Number of iterations to convergence: 31				

Bütün üretim faktörlerinin ayrı ayrı olacak şekilde teknik değişiminin hesaplandığı bu model yapısında her değişken için teknik değişim tespit edilmesine rağmen parametreler anlamsız çıkmıştır. Diğer kurulan modellerden elde edilen sonuçlarda olduğu gibi, enerji bloğunun model içerisindeki çıktısı yüksek düzeyde olsa da istatistiksel olarak güven düzeyi zayıftır. Literatürde incelenen çalışmalarda da görüldüğü üzere, birden fazla üretim faktörüne yönelik yönlendirilmiş teknik değişim aynı anda hesaplandığı analizlerinde bu tarz durumlarla karşılaşmaktadır. Bütün teknik değişim parametrelerinin modellendiği çalışmalarda anlamlı ve güven düzeyi yüksek sonuçlar elde etmek beklenen bir durum değildir. Kurulan diğer iki modele oranla modelin kapsamının genişletilmesi katsayı belirsizliklerinin artmasına neden

olmuştur. Beklendiği üzere standart hata terimleri çok büyük çıkmış ve üretim faktörleri arasında belirsizlik tespit edilmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Sunulan üç farklı ekonometrik modellerin analizlerinde teknik değişimin katsayıları incelenmiştir. Almanya'nın üretim yapısının incelendiği bu çalışmada elde edilen parametreler, özellikle ekonomik büyüme, sürdürülebilir kalkınma ve enerji politikalarının yönlendirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Bu parametreler politika hedeflerine ulaşmak için yönlendirilmiş teknik değişim stratejileri kritik öneme sahip olacaktır.

Elde edilen parametreler değerlendirilirken Almanya'nın üretim yapısında enerji faktörünün güçlü bir unsur olduğu yapılan üç analizde de ortaya çıkmıştır. Avrupa'nın en büyük ve nitelikli sanayi sektörlerinin yer aldığı Almanya'da enerji verimliliği ve tasarrufuna ilişkin gerçekleştirilen ar-ge ve yatırım harcamalarının ekonomik performansı desteklediği ve etkinliğe katkı sağladığı görülmektedir.

Analizler sonucu elde edilen sonuçlar, yenilenebilir enerji yönlü teknik değişimin varlığını kanıtlamakla beraber henüz istenilen düzeyde gerçekleşmediğini de göstermektedir. Özellikle son yıllarda büyük yatırımlar gerçekleştirilmesine rağmen istenilen düzeyde sonuç alınamaması bir problem olarak değerlendirilmektedir. Bunun nedeni olarak ise çok yüksek maliyetleri, yenilenebilir enerjinin öngörülememesi nedeniyle ortaya çıkan belirsizlikleri, sektörlerde beklenen enerji dönüşümünün bir türlü istenilen düzeyde gerçekleşmemesi gösterilebilir.

Yenilenebilir enerji yönlü teknik değişim politikalarının etkinliğinin sağlanması, büyüme potansiyelini arttırarak, pek çok çevresel anlaşmayla hedeflenen iklim politikalarının uygulanabilirliğine de katkı sağlamaktadır.

Paylaşılan elastikiyet ve ikame esnekliği bulguları, üretim süreçlerinde girdiler arasındaki yönlendirilmiş teknik değişimin ne denli kritik olduğunu gösteriyor. Enerji ve yenilenebilir enerji kaynakları arasındaki yüksek ikame esneklik değerleri temiz teknolojilere geçişin Ar-Ge teşvikleriyle yönlendirilebileceğini işaret etmektedir (Acemoglu vd., 2012; Popp, 2010). Bu doğrultuda, karbon vergilerinin yanı sıra temiz enerji inovasyonuna ayrılan kamu ve özel Ar-Ge sübvansiyonları, yeni teknolojilerin hızla ölçeklenmesini sağlayacak şekilde eşzamanlı olarak uygulanmalıdır (Aghion vd., 2016). Özellikle fosil yakıtlara dayalı üretim süreçlerinde karşılaşılan yapısal bağımlılıklar, birinci alt kümedeki sermaye-emek grubu ile enerji grubu arasında neredeyse sifıra yakın ikame esnekliği bulgusu ile örtüşmektedir. Bu durum, enerji kullanımında ortaya çıkan dalgalanmaların ya da fosil yakıt fiyat şoklarının ekonomideki bütün sektörleri doğrudan etkilediğini ve alternatif enerji altyapısı olmadan üretimin sürdürülebilirliğinin tehlikeye girdiğinin göstergesidir (Sovacool, 2017; Jaffe vd., 1999). Uzun vadede, piyasaların sadece karbon vergisi gibi tek taraflı fiyat sinyallerine değil, çift yönlü politikalara ihtiyacı var. Vergileme ve sübvansiyon dengesinin, temiz enerji teknolojilerine yönelik yenilikçiliği besleyecek şekilde tasarlanması gerekmektedir. Ar-Ge harcamalarına yönelik vergi indirimi ve araştırma kredileri, ikinci aşamada ticarileşme ve ölçek ekonomilerinden yararlanmayı kolaylaştıran alım garantileri veya “yenilenebilir enerji sertifikaları” ile bunlara örnek olarak sunulabilir (Parry vd., 2012; Haas, 2019). Bu kombinasyon, hem şirketlerin Ar-Ge'ye yatırım yapma isteklerini hem de temiz teknoloji pazarını büyütme dinamiklerini aynı andaki güçlü piyasa büyüklüğü etkisiyle desteklemesi öngörülmektedir.

Birinci alt kümedeki (sermaye-emek) ikame esnekliği parametrelerinin anlamlı çıkmaması, işgücü-sermaye dengelerinde teknoloji yönelimli reformun yavaş ilerlediğini düşündürüyor (Acemoglu ve Restrepo, 2018). Bu alanda, beceri geliştirme programları ve işgücünün

dönüşüm maliyetlerini karşılayacak yeniden eğitim destekleri, teknolojik değişimin işgücü piyasasına yansımalarını olumlu etkileyecektir (Autor vd., 2020). Yönlendirilmiş teknik değişimin etkinliği, müdahalenin zamanlamasıyla da doğrudan ilişkili. Modellemede görüldüğü üzere geç müdahale, dönüşümü yavaşlatıp daha uzun adaptasyon süreçleri gerektiriyor; oysa etkin ve koordineli politikalar, temiz teknolojilerin yayılımını kısaltarak ekonomik büyümeyi destekler (Acemoglu vd., 2012). Son olarak, çok paydaşlı yönetim mekanizmaları kurmak önem taşımaktadır.

Modellemesi yapılan nested CES fonksiyonları ve elde edilen ampirik bulgular doğrultusunda, enerji türleri (fosil ve yenilenebilir) anlamlı ve kuvvetli bir ikame ilişkisinin olduğu görülmüştür. Fakat aynı durum sermaye ve emek için söylenememektedir. İlk nest yapısından elde edilen sonuçlar, yönlendirilmiş teknik değişimin enerji türleri arasında olduğunu gösterirken, ikinci nest yapısında üretim faktörleri arasında derinlikleri olan bir yönlendirilmiş teknik değişimin olmadığını ortaya koymaktadır. Enerji merkezli yönlendirilmiş teknik değişimin, daha geniş geniş üretim faktörlerine etki edebilmesi için yapısal müdahalelerin gerekli olduğu açıktır.

Kaynakça

- Acemoglu, D., & Restrepo, P. (2018). The race between man and machine: Implications of technology for growth, factor shares, and employment. *American economic review*, 108(6), 1488-1542.
- Acemoglu, D., Aghion, P., Bursztyn, L., & Hemous, D. (2012). The environment and directed technical change. *American economic review*, 102(1), 131-166.
- Aghion, P., Dechezleprêtre, A., Hemous, D., Martin, R., & Van Reenen, J. (2016). Carbon taxes, path dependency, and directed technical change: Evidence from the auto industry. *Journal of Political Economy*, 124(1), 1-51.
- Allen, R. G. D. [1938], *Mathematical Analysis for Economists*, London: Macmillan.
- Arrow, K. J., Chenery, H. B., Minhas, B. S., & Solow, R. M. (1961). Capital-labor substitution and economic efficiency. *The review of Economics and Statistics*, 225-250.
- Autor, D., Goldin, C., & Katz, L. F. (2020, May). Extending the race between education and technology. In *AEA papers and proceedings* (Vol. 110, pp. 347-351). 2014 Broadway, Suite 305, Nashville, TN 37203: American Economic Association.
- Bosetti, V., Carraro, C., Galeotti, M., Massetti, E., & Tavoni, M. (2006). A world induced technical change hybrid model. *The Energy Journal*, 27(2_suppl), 13-37.
- Cobb, C. W., & Douglas, P. H. (1928). A theory of production. *The American Economic Review*, 18(1), 139-165.
- Haas, T. (2019). Comparing energy transitions in Germany and Spain using a political economy perspective. *Environmental innovation and societal transitions*, 31, 200-210.
- Hassler, J., Krusell, P., & Olovsson, C. (2012). *Energy-saving technical change* (No. w18456). National Bureau of Economic Research.
- Hassler, J., Krusell, P., Olovsson, C., & Reiter, M. (2020). On the effectiveness of climate policies. *IIES WP*, 53, 54.

- Hicks, J. (1970). Elasticity of substitution again: substitutes and complements. *Oxford economic papers*, 22(3), 289-296.
- Jaffe, A. B., Newell, R. G., & Stavins, R. N. (1999). Energy-Efficient Technologies and Climate Change Policies: Issues And Evidence.
- Kemfert, C., & Welsch, H. (2000). Energy-capital-labor substitution and the economic effects of CO2 abatement: Evidence for Germany. *Journal of Policy Modeling*, 22(6), 641-660.
- Klump, R., & de La Grandville, O. (2000). Economic growth and the elasticity of substitution: Two theorems and some suggestions. *American Economic Review*, 91(1), 282-291.
- Manne, A., Mendelsohn, R., & Richels, R. (1995). MERGE: A model for evaluating regional and global effects of GHG reduction policies. *Energy policy*, 23(1), 17-34.
- McFadden, D. (1963). Constant elasticity of substitution production functions. *The Review of Economic Studies*, 30(2), 73-83.
- Okagawa, A., & Kanemi, B. A. N. (2008). *Estimation of substitution elasticities for CGE models* (No. 08-16).
- Parry, I. W., Norregaard, J., & Heine, D. (2012). Environmental tax reform: principles from theory and practice. *Annu. Rev. Resour. Econ.*, 4(1), 101-125.
- Popp, D. (2004). ENTICE: endogenous technological change in the DICE model of global warming. *Journal of Environmental Economics and management*, 48(1), 742-768.
- Sato, K. (1967). A two-level constant-elasticity-of-substitution production function. *The Review of Economic Studies*, 34(2), 201-218.
- Sovacool, B. K. (2017). Reviewing, reforming, and rethinking global energy subsidies: towards a political economy research agenda. *Ecoogical Economics*, 135, 150-163.
- Uzawa, H. (1962). Production functions with constant elasticities of substitution. *The review of economic studies*, 29(4), 291-299.
- Van der Werf, E. (2008). Production functions for climate policy modeling: An empirical analysis. *Energy economics*, 30(6), 2964-2979.

The Geopolitics Of EU-Russia Energy Relations: From Dependency To Diversification

AB-Rusya Enerji İlişkilerinin Jeopolitiği: Bağımlılıktan Çeşitlendirmeye

*Elmir Badalov**

Başvuru Tarihi: 09.03.2025

Kabul Tarihi: 29.06.2025

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Abstract

The energy relationship between the European Union (EU) and Russia has historically been a cornerstone of European energy policy, marked by a complex interdependence rooted in extensive pipeline networks, geopolitical tensions, and shifting market dynamics. However, Russia's invasion of Ukraine in 2022 catalyzed a dramatic shift, forcing the EU to reduce its dependency on Russian gas and adopt comprehensive diversification strategies. This article delves into the historical dependency, the immediate impacts of the Ukraine conflict on energy relations, and the post-war strategies employed by the EU to enhance energy security and sustainability. Emphasis is placed on the geopolitical implications, infrastructure developments, and the role of renewable energy in shaping the EU's future energy landscape.

Keywords: Energy Security, Pipeline Infrastructure, Renewable Energy, Natural Gas, European Union

Özet

Avrupa Birliği (AB) ile Rusya arasındaki enerji ilişkileri, tarihsel olarak Avrupa enerji politikasının temel taşlarından biri olmuştur. Bu ilişkiler, geniş boru hattı ağları, jeopolitik gerilimler ve değişen piyasa dinamiklerine dayanan karmaşık bir karşılıklı bağımlılık ile karakterize edilmiştir. Ancak, Rusya'nın 2022'de Ukrayna'yı işgal etmesi, AB'yi Rus gazına olan bağımlılığını azaltmaya ve kapsamlı çeşitlendirme stratejileri benimsemeye zorlayarak dramatik bir değişime yol açmıştır. Bu makale, tarihsel bağımlılığı, Ukrayna çatışmasının enerji ilişkileri üzerindeki ani etkilerini ve AB'nin enerji güvenliğini ve sürdürülebilirliğini artırmak için savaş sonrası uyguladığı stratejileri incelemektedir. Jeopolitik etkiler, altyapı gelişmeleri ve AB'nin gelecekteki enerji manzarasını şekillendirmede yenilenebilir enerjinin rolüne vurgu yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Enerji Güvenliği, Boru Hattı Altyapısı, Yenilenebilir Enerji, Doğal Gaz, Avrupa Birliği

* PhD student at Khazar University, Baku, Azerbaijan, elmirbadalov90@gmail.com, Corresponding Author, [ORCID: 0000-0003-3858-9079](https://orcid.org/0000-0003-3858-9079)

Introduction

The energy relationship between the European Union (EU) and Russia has long been a defining feature of Europe's geopolitical and economic landscape. Over the past two decades, Russia consistently supplied more than 40% of the EU's natural gas demand, cementing a relationship marked by interdependence and strategic complexity (Le Coq & Paltseva, 2012: 5). This reliance was underpinned by critical infrastructure, including the Nord Stream pipelines with an annual capacity of 55 billion cubic meters (bcm), and the Yamal-Europe pipeline, delivering over 33 bcm annually through Belarus and Poland (Dickel, 2012: 8).

However, this dependency also exposed significant vulnerabilities. The 2006 and 2009 gas crises underscored the geopolitical risks associated with over-dependence on Russian gas, as disputes between Russia and transit countries like Ukraine led to widespread disruptions (Stern, 2006: 4). These events underscored the strategic importance of energy security within the EU's broader policy framework.

The Russian invasion of Ukraine in 2022 marked a turning point in EU-Russia energy relations. By mid-2022, Russian gas imports to the EU had dropped by over 80% due to sanctions, pipeline disruptions, and the EU's commitment to diversifying energy supplies (ENTSOG, 2022: 4). This crisis spurred the EU to adopt the REPowerEU initiative, aiming to phase out Russian fossil fuels entirely by 2027. The plan includes a target to secure an additional 50 bcm of LNG from alternative suppliers and increase renewable energy capacity to meet 45% of total energy needs by 2030 (European Commission, 2022: 3).

Furthermore, the sabotage of the Nord Stream pipelines in September 2022 underscored the fragility of critical energy infrastructure, driving home the urgency of enhancing energy security through diversification and innovation (Enerdata, 2023: 7). The EU has since invested heavily in LNG infrastructure, adding new terminals in Germany and the Netherlands to increase regasification capacity by 20 bcm annually (ENTSOG, 2022: 6).

Additionally, researchers have emphasized the need to address supply bottlenecks and improve cross-border energy collaboration within the EU (Nguyen et al., 2023: 12). The pivot to renewable energy, including investments in offshore wind and green hydrogen, represents a long-term strategy to bolster energy security while aligning with climate goals (Nikas et al., 2023: 18).

This article explores the evolution of EU-Russia energy relations, analyzing historical dependencies, the transformative impact of the Ukraine conflict, and the EU's strategic pivot toward energy independence and climate neutrality. Key areas of focus include the geopolitical ramifications of reduced Russian gas imports, the diversification of supply chains, and the critical role of renewables in ensuring long-term energy security and sustainability.

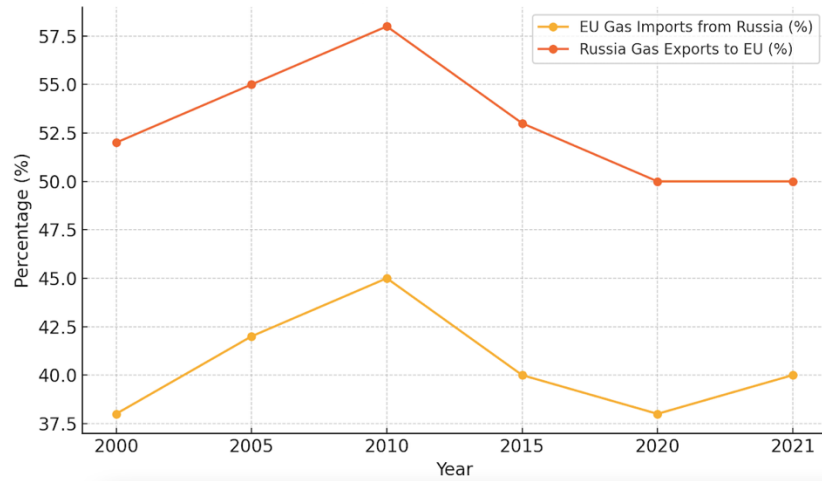
Historical Dependency and the Pre-War EU-Russia Gas Relationship

Mutual Dependency

The EU-Russia gas relationship exemplified a high level of mutual dependency. By 2021, over 40% of the EU's natural gas needs were met through Russian imports, while more than 50% of Russia's gas exports were directed to Europe (Le Coq & Paltseva, 2012: 5). This symbiotic arrangement was facilitated by a network of pipelines, such as Nord Stream (55 bcm annual capacity) and Yamal-Europe (33 bcm annual capacity), enabling consistent supply to Central and Western Europe (Dickel, 2012: 8). For Russia, these exports were vital, contributing significantly to its federal budget—over 30% of total revenue was derived from oil and gas trade (Stern, 2006: 4).

To illustrate the mutual dependency, the following figure presents the trends in EU's reliance on Russian gas imports and Russia's dependency on the EU as its primary export market between 2000 and 2021:

Figure 1: Mutual Dependency in EU-Russia Gas Trade (2000-2021)

Source: Adapted from Le Coq & Paltseva (2012), Dickel (2012), and Stern (2006).

Geopolitical Dynamics

The reliance on Russian gas exposed the EU to strategic vulnerabilities, particularly through transit countries like Ukraine and Belarus. The 2006 and 2009 gas crises underscored these risks, as disputes between Russia and Ukraine led to widespread supply disruptions affecting multiple EU member states (Stern, 2006: 6). During the 2006 crisis, gas flows through Ukraine were reduced by approximately 40%, affecting over 15 EU member states and leaving millions without heat in the middle of winter. Similarly, in 2009, disruptions lasted nearly two weeks, leading to shortages in Central and Southeastern Europe, where dependency on Russian gas was highest (ENTSOG, 2022: 7).

These events highlighted the geopolitical leverage that Russia wielded through its energy exports, often using gas as a tool to exert political influence in neighboring regions (Le Coq & Paltseva, 2012: 9). The crises also exposed the EU's fragmented energy market and lack of coordinated response mechanisms, spurring policy initiatives like the EU Energy Security Strategy of 2014 to diversify supply and improve resilience (European Commission, 2014: 12).

The construction of Nord Stream and TurkStream pipelines aimed to bypass transit countries, reducing Russia's reliance on Ukraine while ensuring direct delivery to key EU markets. Nord Stream, with a capacity of 55 bcm annually, and TurkStream, supplying Southeast Europe, symbolized Russia's strategic effort to consolidate control over supply routes. However, these developments heightened EU concerns about over-dependence and infrastructure vulnerabilities (Dickel, 2012: 12).

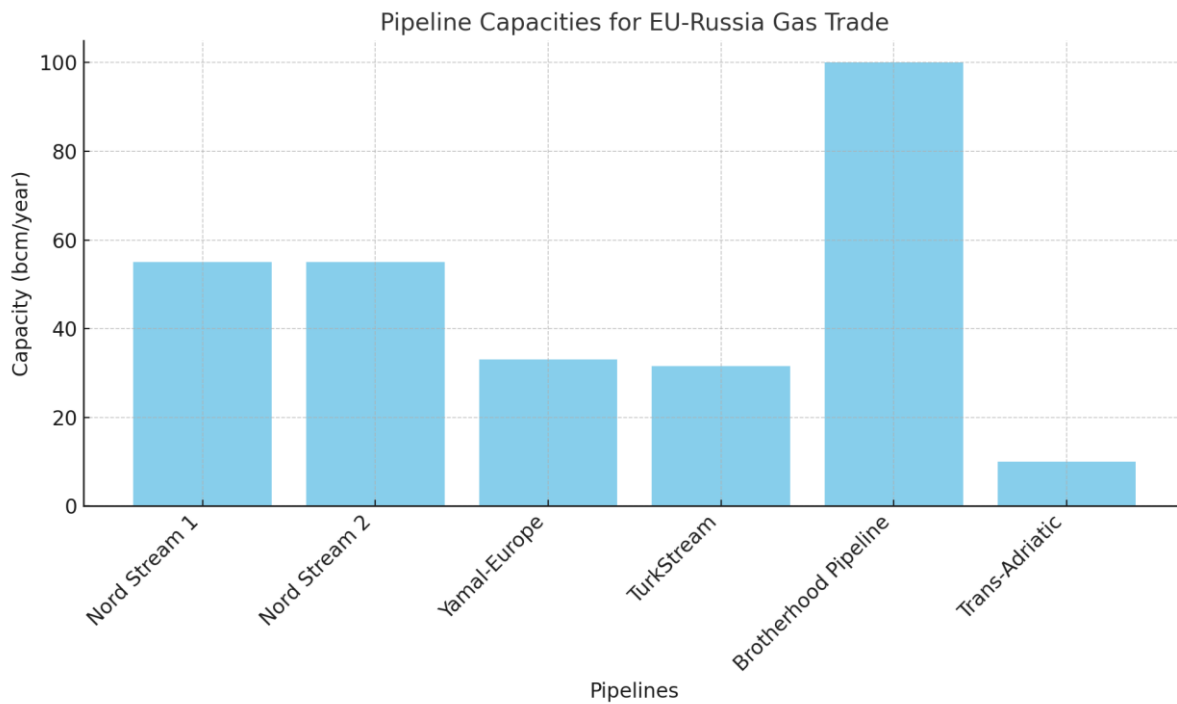
Economic Significance

Natural gas played a critical role in Russia's economic framework, accounting for a substantial portion of its trade surplus and GDP. In 2020, energy exports represented approximately 60% of total export revenues, with the EU as the primary buyer (Nguyen et al., 2023: 14). For the EU, Russian gas provided a cost-effective solution for its energy-intensive industries, particularly in Germany and Italy, where manufacturing sectors heavily relied on stable and affordable energy inputs (Nikas et al., 2023: 16).

This mutual dependency created a complex interplay of economic benefits and geopolitical risks, setting the stage for significant disruptions when the relationship was tested during the 2022 Ukraine invasion.

EU Pipeline Capacities

The European Union's natural gas infrastructure is supported by a network of pipelines that facilitate the import and distribution of gas across member states. Major pipelines and their capacities include:

As geopolitical tensions have intensified and infrastructure has aged, the EU's reliance on certain pipelines has become increasingly problematic. For example, the Brotherhood Pipeline and Nord Stream have seen reduced utilization due to both external political pressures and internal technical challenges, further underscoring the need for diversified energy sources and more resilient infrastructure (ENTSOG, 2022: 9).

The combined capacity of these pipelines underscores the EU's reliance on interconnected gas networks, which simultaneously enhance supply flexibility and increase vulnerability to disruptions. The 2006 and 2009 crises emphasized the importance of diversifying routes and suppliers to mitigate such risks.

The 2006 and 2009 gas crises caused significant economic disruptions for both the EU and Russia. For the EU, the disruptions led to approximately €1 billion in direct economic losses, particularly affecting energy-dependent sectors such as chemicals, glass manufacturing, and metallurgy, which could not easily switch to alternative energy sources (Stern, 2006: 7).

This mutual dependency created a complex interplay of economic benefits and geopolitical risks, setting the stage for significant disruptions when the relationship was tested during the 2022 Ukraine invasion.

Pipeline Politics and the Role of 2006 and 2009 Crises

Pipeline infrastructure has been central to EU-Russia energy relations, not only facilitating trade but also shaping geopolitical dynamics. The Brotherhood Pipeline, also known as the Trans-Siberian Pipeline, has historically been one of the largest conduits, delivering over 100 bcm annually at its peak. The operational capacity of key pipelines has been increasingly constrained by external geopolitical pressures and internal maintenance challenges (ENTSOG, 2022: 9).. Nord Stream 1, operational since 2011 with a capacity of 55 bcm annually, bypassed transit countries like Ukraine, directly linking Russia to Germany via the Baltic Sea (Dickel, 2012: 12). TurkStream, launched in 2019 with a capacity of 31.5 bcm annually, serves Southeast Europe, reducing Ukrainian transit dependency (ENTSOG, 2022: 11). Similarly, Yamal-Europe transports 33 bcm annually through Belarus and Poland to Germany. These pipelines underscore the EU's reliance on interconnected networks while amplifying vulnerabilities to geopolitical disruptions.

The reliance on these pipelines underscores the EU's strategic vulnerabilities. For instance, the Brotherhood Pipeline, despite its size, has frequently been impacted by disputes between Russia and Ukraine. The pipeline's capacity reductions during geopolitical tensions have illustrated the EU's over-dependence on limited routes for natural gas imports, often leaving Central and Eastern Europe more exposed to shortages (Stern, 2006: 4). Similarly, Nord Stream 1, although bypassing transit countries, has become a focal point of EU energy debates, particularly after its operational disruptions during the Russia-Ukraine conflict in 2022 (ENTSOG, 2022: 13).

The 2006 Gas Crisis

The 2006 gas crisis marked a significant disruption in EU-Russia energy relations. Triggered by pricing and payment disputes between Russia and Ukraine, Gazprom cut gas supplies transiting Ukraine, which affected over 40% of the EU's gas flow (Stern, 2006: 6). The crisis disproportionately affected Central and Eastern Europe, where dependency on Russian gas was highest, and industries reliant on consistent energy supplies, such as manufacturing and metallurgy, were severely impacted (Dickel, 2012: 14). Over 15 EU member states experienced severe shortages, leaving millions without heating during winter.

The crisis exposed the EU's fragmented energy policy and highlighted the lack of coordinated mechanisms to redistribute gas during emergencies. These shortcomings prompted policy reforms, such as the establishment of the Gas Coordination Group, which improved crisis management and cross-border cooperation within the EU (European Commission, 2014: 12). The crisis also emphasized the strategic need to diversify supply routes and reduce reliance on single transit corridors like Ukraine (Le Coq & Paltseva, 2012: 10).

The 2009 Gas Crisis

The 2009 crisis further underscored the vulnerabilities in EU energy security. The dispute over debt and pricing between Russia and Ukraine led to a complete shutdown of gas supplies through Ukraine for nearly two weeks (ENTSOG, 2022: 7). This prolonged disruption resulted in acute shortages across Central and Southeastern Europe, forcing countries like Bulgaria and Slovakia to declare states of emergency. In Bulgaria, entire regions faced energy blackouts, while Slovakia reported significant disruptions in industrial production, with losses estimated at over €1 billion across the EU (Stern, 2006: 7).

The crisis amplified calls for diversification and infrastructural investments. In response, the EU accelerated the development of LNG terminals, interconnectors, and alternative pipeline projects like the Southern Gas Corridor, which aimed to connect Europe to the Caspian region's

energy resources (Dickel, 2012: 14). It also furthered the liberalization of gas markets through the Third Energy Package, reducing Gazprom's ability to dominate supply chains unilaterally (Le Coq & Paltseva, 2012: 11).

Long-Term Impacts of the Crises

The 2006 and 2009 crises catalyzed major shifts in EU energy policy. These events prompted the development of alternative pipelines like Nord Stream and TurkStream, bypassing transit countries to ensure more stable supplies. However, such measures also deepened reliance on Russian-controlled routes, raising long-term strategic concerns about energy security and political leverage (Le Coq & Paltseva, 2012: 11). The crises further highlighted the need for regional cooperation, leading to the adoption of mechanisms like the Gas Coordination Group, which improved emergency response capabilities and facilitated cross-border energy solidarity (European Commission, 2014: 14).

Economically, the crises underscored the vulnerability of energy-dependent industries. Sectors such as chemicals, glass manufacturing, and heavy industry, which relied on uninterrupted gas supplies, experienced substantial losses during these periods. Additionally, the volatility in gas prices during these crises affected EU energy markets broadly, increasing costs for both industries and households (Stern, 2006: 7).

The crises also reshaped EU-Russia relations by accelerating diversification strategies. Projects such as the Southern Gas Corridor and the development of floating LNG terminals in Spain and Italy were expedited to reduce reliance on Russian gas. Furthermore, the crises reinforced the importance of integrating renewable energy sources into the EU's energy mix to enhance resilience and reduce geopolitical risks associated with fossil fuels (Dickel, 2012: 14).

The 2022 Russia-Ukraine war catalyzed an unprecedented transformation in the European Union's approach to energy security. With over 40% of the EU's natural gas supply previously sourced from Russia, the conflict exposed the vulnerabilities of overdependence on a single supplier. The EU swiftly implemented diversification strategies, infrastructure enhancements, and policy reforms to mitigate risks and strengthen resilience against future energy crises.

The EU introduced the REPowerEU plan in May 2022, an ambitious strategy to phase out Russian fossil fuel imports by 2027. This initiative prioritized diversifying supply sources, increasing LNG imports, and accelerating renewable energy adoption (European Commission, 2022: 5). By the end of 2022, LNG imports to the EU had increased by 60%, with the United States becoming the largest supplier, accounting for 50 billion cubic meters (ENTSOG, 2022: 13).

Simultaneously, the EU enhanced storage capacity to buffer against potential disruptions. Underground gas storage reached 90% capacity ahead of winter 2022/2023, a significant achievement compared to historical averages of 70% (Nguyen et al., 2023: 14). The implementation of joint gas purchasing platforms also fostered cross-border solidarity, ensuring equitable distribution among member states.

The diversification strategy emphasized expanding LNG infrastructure and pipeline interconnectors. Germany, previously reliant on Russian gas, constructed its first floating LNG terminal in Wilhelmshaven within ten months, adding 8 bcm of regasification capacity annually (ENTSOG, 2023: 11). Spain and Italy also ramped up LNG terminal capacities, collectively increasing their regasification potential by 15 bcm (Dickel, 2012: 16).

The Southern Gas Corridor, a critical project linking Azerbaijan to Southern Europe, became operational in 2020, providing an additional 10 bcm annually. This pipeline demonstrated the

EU's commitment to diversifying supply routes and reducing dependency on Russian-controlled infrastructure (European Commission, 2020: 8).

The war accelerated the EU's transition towards renewable energy. The REPowerEU plan set a target of generating 45% of the EU's energy from renewables by 2030. Investments in offshore wind projects, particularly in the North Sea, are expected to add 30 GW of capacity by 2030, significantly reducing reliance on fossil fuels (Nikas et al., 2023: 16).

Hydrogen emerged as a pivotal element in the EU's energy strategy. The European Hydrogen Backbone initiative aims to establish a transnational hydrogen network by 2040, enabling member states to replace natural gas with green hydrogen in key industrial sectors (ENTSOG, 2023: 14). The EU's hydrogen imports from North Africa and the Middle East are projected to reach 10 million tons annually by 2030, supporting decarbonization goals (Nguyen et al., 2023: 18).

The post-2022 strategies represent a paradigm shift in the EU's approach to energy security. By reducing dependency on Russian gas, diversifying supply chains, and integrating renewables, the EU has bolstered its resilience against geopolitical risks. However, challenges remain, including the high costs of renewable energy infrastructure and the need for cohesive policy implementation across member states (Dickel, 2012: 19).

The EU's energy transition underscores the necessity of balancing immediate security needs with long-term sustainability goals. Projects like the Southern Gas Corridor and the European Hydrogen Backbone exemplify the EU's commitment to achieving energy independence while aligning with global climate objectives.

The geopolitical implications of the EU's post-2022 energy strategies have reshaped its relationship with Russia, impacted global energy markets, and redefined its role in international energy security. The shift away from Russian gas, driven by the Ukraine conflict, has forced the EU to confront complex geopolitical challenges while pursuing energy independence and sustainability.

The EU's rapid diversification of energy sources has weakened Russia's economic leverage. Historically, revenue from oil and gas exports accounted for over 50% of Russia's federal budget, with the EU as its largest market (Stern, 2006: 7). By 2023, Russian gas imports to the EU had fallen by over 80%, drastically reducing Russia's export revenues (ENTSOG, 2023: 12). This shift has diminished Russia's ability to use energy as a geopolitical tool, particularly in Central and Eastern Europe, where dependency was highest (Le Coq & Paltseva, 2012: 10).

Moreover, the redirection of Russian gas supplies to Asian markets, particularly China, has highlighted infrastructure bottlenecks and pricing constraints, limiting Russia's ability to fully compensate for the loss of its European market (Nguyen et al., 2023: 15).

The EU's increased LNG imports have intensified competition in global energy markets. As the EU secured 50 billion cubic meters of LNG from the United States in 2022, demand for LNG surged, driving up prices globally (Nikas et al., 2023: 18). This shift has placed additional pressure on developing economies, which struggle to compete for limited LNG supplies. Simultaneously, the diversification of EU energy imports has strengthened ties with alternative suppliers, including Qatar, Algeria, and Azerbaijan, reshaping global energy alliances (European Commission, 2022: 6). The increased focus on the Southern Gas Corridor has also emphasized the geopolitical importance of Azerbaijan as a strategic partner, contributing 10 bcm annually to European energy needs (Dickel, 2012: 14).

The EU's investments in renewable energy and infrastructure have bolstered its energy security. Offshore wind capacity in the North Sea is projected to increase by 30 GW by 2030, significantly reducing reliance on fossil fuels (Dickel, 2012: 14). Hydrogen infrastructure development, including the European Hydrogen Backbone initiative, aims to replace natural gas in key industries, further enhancing resilience (ENTSOG, 2023: 14). Enhanced LNG terminal infrastructure, including Germany's newly constructed regasification terminals, has added 15 bcm in capacity, ensuring more stable supply chains (Nguyen et al., 2023: 18).

Despite these advancements, challenges remain. The high costs associated with renewable energy projects and LNG infrastructure expansion have strained member states' budgets. Additionally, the uneven distribution of resources and infrastructure among EU countries has created disparities in energy security, necessitating greater regional cooperation (Nguyen et al., 2023: 18). The EU must also navigate the geopolitical risks of over-reliance on new suppliers, balancing energy diversification with political and ethical considerations in partnerships with countries like Qatar and Algeria (European Commission, 2022: 7).

The geopolitical implications of the EU's energy strategies underscore the complex interplay between energy security, economic stability, and international diplomacy. In the following section, we will analyze the economic costs and benefits of the EU's energy transition.

The EU's response to the 2022 Russia-Ukraine war and subsequent energy crises has underscored the importance of resilience, sustainability, and strategic foresight in energy policy. The transition away from Russian gas highlighted key vulnerabilities while offering valuable insights into enhancing energy security and accelerating the green transition.

One of the most significant lessons learned is the necessity of diversifying energy sources and supply routes. The REPowerEU plan demonstrated the EU's ability to pivot rapidly, securing alternative suppliers like the United States, Qatar, and Algeria, and boosting LNG imports by over 60% in 2022 (European Commission, 2022: 5). These efforts underscored the importance of flexibility in energy procurement and infrastructure, with projects like the Southern Gas Corridor reducing dependency on single suppliers (Dickel, 2012: 14).

The crises highlighted the need for coordinated policy responses across member states. Joint gas purchasing platforms and emergency mechanisms such as the Gas Coordination Group proved critical in ensuring equitable distribution and reducing procurement costs (Nguyen et al., 2023: 16). Regional interconnectors further bolstered resilience, enabling cross-border energy flows and mitigating the impact of localized shortages (ENTSOG, 2023: 12).

The crises served as a catalyst for renewable energy investments. The REPowerEU plan's target of achieving a 45% renewable energy share by 2030 emphasized the strategic value of decarbonization. Offshore wind projects in the North Sea, expected to add 30 GW of capacity by 2030, and the European Hydrogen Backbone initiative are prime examples of how renewables can enhance both energy security and sustainability (Nikas et al., 2023: 18).

While the transition posed significant economic challenges, it also highlighted the long-term benefits of sustainability. Member states collectively spent over €300 billion in subsidies and price caps to shield households from rising energy costs in 2022 (Nguyen et al., 2023: 20). However, renewable energy investments promise substantial cost savings in fossil fuel imports, estimated at €170 billion annually by 2030 (European Commission, 2022: 7). This underscores the importance of aligning short-term crisis management with long-term sustainability goals.

The shift away from Russian energy has significantly reduced Moscow's leverage over European politics. By 2023, Russian gas imports to the EU had declined by over 80%, forcing

Russia to pivot to Asian markets under less favorable terms (Le Coq & Paltseva, 2012: 11). This transition has not only enhanced the EU's geopolitical independence but also demonstrated the strategic value of energy diversification in mitigating external risks.

The EU's experience underscores the importance of proactive investment in resilient infrastructure, regional cooperation, and renewable energy. Policies like REPowerEU have proven that even during crises, ambitious climate goals can be aligned with immediate energy security needs. However, challenges remain, including the high costs of transitioning to renewables and the uneven distribution of resources among member states.

The lessons learned from this period will inform future policies, ensuring that the EU continues to lead in both energy security and global sustainability efforts.

Conclusion

The energy crises triggered by the 2022 Russia-Ukraine war have fundamentally reshaped the European Union's approach to energy security, highlighting the delicate balance between immediate resilience and long-term sustainability. The EU's decisive actions, embodied by initiatives like the REPowerEU plan, demonstrate its ability to respond to unprecedented challenges through diversification, innovation, and regional solidarity.

By significantly reducing its reliance on Russian gas, the EU has enhanced its geopolitical independence and set a precedent for addressing energy vulnerabilities. The rapid expansion of LNG infrastructure and the development of alternative supply routes, such as the Southern Gas Corridor, exemplify the EU's strategic commitment to diversifying its energy portfolio. Simultaneously, the accelerated integration of renewable energy sources underscores the EU's alignment with global climate goals, ensuring a sustainable path forward.

However, the transition has not been without challenges. The economic costs associated with expanding infrastructure, securing alternative supplies, and shielding households from rising energy prices highlight the complexities of achieving energy resilience. Additionally, the uneven distribution of resources and infrastructure among member states necessitates continued regional cooperation to ensure equitable energy security across the bloc.

Looking ahead, the EU's experience during this period offers valuable lessons for addressing future crises. By fostering innovation, investing in renewable energy, and strengthening cross-border collaboration, the EU has demonstrated that energy security and sustainability are not mutually exclusive. The strategies adopted during this critical juncture will serve as a blueprint for achieving a resilient, sustainable, and independent energy future.

References

- Dickel, R. (2012). The Role of Natural Gas in Europe: Options to Meet Demands. CEPS Working Paper.
- Dickel, R. (2014). LNG Market Trends and Europe's Strategic Interests. CEPS Energy Series.
- Dickel, R. (2015). Geopolitical Implications of Europe's Energy Transition. CEPS Working Document.
- Dickel, R. (2020). The Future of Russian Gas in the EU: Policy and Market Trends. CEPS Policy Brief.
- ENTSOGE (2021). Gas Security Supply Report: EU Interconnectivity and Resilience.

- ENTSO (2022). Yearly Supply Outlook 2022/2023. European Network of Transmission System Operators for Gas.
- ENTSO (2023). Infrastructure Investment and Resilience in EU Gas Systems. European Network of Transmission System Operators for Gas.
- ENTSO (2023). LNG Infrastructure Development in Europe. European Network of Transmission System Operators for Gas.
- European Commission (2014). European Energy Security Strategy. European Commission Publications.
- European Commission (2020). The Southern Gas Corridor: A Strategic Investment. European Commission Brief.
- European Commission (2022). Decarbonizing Europe: Progress and Challenges. European Commission Annual Report.
- European Commission (2022). REPowerEU: A Plan for a Sustainable Energy Future. European Commission Press.
- European Hydrogen Backbone Initiative (2023). Building Europe's Hydrogen Future.
- Le Coq, C., & Paltseva, E. (2009). The EU-Russia Gas Relationship: A Partnership of Strategic Importance. *Energy Policy*, 37, 2829-2838.
- Le Coq, C., & Paltseva, E. (2010). Energy Market Integration and Security in Europe. *Energy Economics*, 40.
- Le Coq, C., & Paltseva, E. (2012). Assessing Gas Transit Risks: Russia vs. the EU. *Energy Policy*, 50, 710-721.
- Nguyen, T., Defard, M., & Breucker, P. (2023). Gas Supply Security in Europe Beyond the War. CEPS Policy Paper.
- Nguyen, T., et al. (2022). Lessons from the Ukraine Conflict: Impacts on Energy Systems. *Energy Policy*, 114, 76-88.
- Nguyen, T., et al. (2023). Regional Cooperation in Energy Security: EU's Strategic Framework. *Energy Journal*, 32.
- Nikas, A., Rinaldi, G., Golinucci, N., & Rocco, M. (2023). EU Energy Transition After the Russian Invasion. *Energy Research & Social Science*, 96.
- Nikas, A., et al. (2023). Hydrogen as a Decarbonization Tool for the EU: Opportunities and Challenges. *Energy Strategy Reviews*, 34.
- Nikas, A., et al. (2023). Renewable Integration and Energy Security in the EU: Post-2022 Challenges. *Renewable Energy Journal*, 56.
- Stern, J. (2006). EU-Russia Gas Relations: A Political and Economic Analysis. Oxford Institute for Energy Studies.
- Stern, J. (2006). The Russian-Ukrainian Gas Crisis of January 2006. Oxford Institute for Energy Studies.
- Stern, J. (2009). Natural Gas Security in the EU: The January 2009 Disruption to Supplies. Oxford Institute for Energy Studies.

Uluslararası Hukuk ve Yapay Zeka

International Law and Artificial Intelligence

*Sinem KILIÇATAN**

Başvuru Tarihi: 4 Haziran 2025

Kabul Tarihi: 29 Haziran 2025

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Özet

Yapay zekâ (YZ) teknolojilerinin küresel ölçekte hızla gelişmesi, uluslararası hukuk sistemlerinde düzenleyici boşluklar ve yetersizlikler ortaya çıkarmıştır. Bu makale, YZ ile uluslararası hukuk arasındaki kesişimi inceleyerek, mevcut düzenleyici yaklaşımları analiz etmekte, temel yönetim zorluklarını ortaya koymakta ve daha tutarlı, bağlamsal ve ölçülebilir uluslararası çerçeveler geliştirmek üzere öneriler sunmaktadır. Makale, literatürdeki teorik yaklaşımları ve uygulamadaki bölgesel düzenlemeleri karşılaştırarak, özellikle Avrupa Birliği'nin yatay yaklaşımı ile Amerika Birleşik Devletleri'nin bağlama özgü modeli arasındaki ayrımı vurgular. Ayrıca, teknolojik riskler, yargı yetkisi sorunları, Kuzey-Güney ayrımı ve inovasyon ile risk azaltma arasındaki denge gibi başlıca zorluklar analiz edilmiştir. Çalışma, bağlayıcı ve bağlayıcı olmayan hukuki araçların bir arada kullanıldığı katmanlı yönetim modellerini önererek hem ulusal farklılıkları gözetken hem de uluslararası koordinasyonu mümkün kılan esnek bir çerçeve geliştirilmesini savunmaktadır. Sonuç olarak, YZ'nin küresel etkilerine karşı uluslararası hukuk normlarının uyarlanması, teknolojinin insanlığın ortak yararına hizmet etmesini sağlamak için elzemdir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Hukuk, Yapay Zeka, Bilişim Hukuku

Abstract

The rapid development of artificial intelligence (AI) technologies on a global scale has revealed regulatory gaps and inadequacies in international legal systems. By examining the intersection between AI and international law, this article analyzes existing regulatory approaches, identifies key governance challenges, and provides recommendations to develop more coherent, contextualized and measurable international frameworks. The article compares theoretical approaches in the literature and regional arrangements in practice, highlighting in particular the distinction between the horizontal approach of the European Union and the context-specific model of the United States. It also analyzes the main challenges, such as technological risks, jurisdictional issues, the North-South divide, and the balance between innovation and risk

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, sinemkilitatan@gmail.com, ORCID: 0009-0000-4020-9333

mitigation. By proposing layered governance models with a combination of binding and non-binding legal instruments, the study argues for the development of a flexible framework that both respects national differences and enables international coordination. In conclusion, adapting international legal norms to the global impacts of AI is essential to ensure that technology serves the common good of humanity.

Keywords: International Law, Artificial Intelligence, IT Law

Giriş

Yapay zekâ (AI) teknolojilerinin hızlı ilerlemesi ve küresel yaygınlaşması, uluslararası yasal çerçeveler için benzeri görülmemiş zorluklar yaratmıştır. AI sistemleri giderek daha sofistike hale gelip sektörler arasında yaygınlaşırken, tutarlı uluslararası yönetim yaklaşımlarına duyulan ihtiyaç, politika yapıcılar, hukukçular ve teknoloji uzmanları için kritik bir endişe haline gelmiştir. Uluslararası hukuk ve yapay zekanın kesiştiği alan, geleneksel hukuk ilkelerinin ulusal sınırları ve yargı yetkisi sınırlarını aşan yeni teknolojik gerçekliklerle karşı karşıya geldiği karmaşık ve gelişen bir alandır.

Yapay zekâ için düzenleyici ortam, önemli ölçüde parçalanma ve farklı yaklaşımlarla karakterizedir. Yapay Zekanın hızlı ilerlemesi ve yaygınlaşması, toplumlar için önemli düzenleyici zorluklar ortaya çıkarmaktadır (Zaidan ve Ibrahim, 2024, s.1). Bu parçalanma, yatay düzenleyici çerçeveleri benimseyen yargı bölgeleri ile bağlama özgü yaklaşımları izleyen yargı bölgeleri arasında ortaya çıkan küresel bölünmede açıkça görülmektedir. Bu ayırmadan yola çıkılarak Avrupa Birliği, Kanada ve Brezilya, yapay zekanın homojenliğini varsayan ‘yatay’ veya ‘yanal’ bir yaklaşım izlerken, Amerika Birleşik Devletleri, Birleşik Krallık, İsrail ve İsviçre ‘bağlama özgü’ veya ‘modüler’ bir yaklaşım izlemektedir denilebilir (Park, 2024, s.1). Bu farklı düzenleme felsefeleri, AI risklerinin doğası ve bunlara uygun yasal yanıtlar hakkında daha derin soruları yansıtmaktadır.

Gelişmiş AI sistemlerinin potansiyel felaket riskleri, AI için uluslararası yasal çerçevelerin geliştirilmesinin aciliyetini vurgulamaktadır. Uluslararası düzenleme argümanları “ihtiyatlılık ilkesine” dayandırılmaktadır. Bu ilke, “önemli zarar potansiyeli bulunan durumlarda, tam bilimsel kesinlik olmasa bile, geciken eylemlerin geri dönüşü olmayan sonuçlara yol açabileceği durumlarda önleyici tedbirlerin ertelenmemesi gerektiğini” savunmaktadır (Druzin ve diğerleri, 2025, s.173). Bu ihtiyati yaklaşım, AI'nın ulusal sınırları aşan ve küresel güvenlik, ekonomik istikrar ve insan haklarını etkileyen sistemik riskler yaratma potansiyeli hakkında farkındalık arttıkça ilgi görmeye başlamıştır.

AI için uluslararası yönetim yapıları da farklı modeller doğrultusunda gelişmektedir. Birleşmiş Milletler, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'na benzer bir üst düzey kurum tarafından denetlenecek merkezi bir AI yönetim çerçevesi üzerinde çalışmaktadır. Buna karşılık, diğer ülkeler her yargı alanında AI güvenlik enstitülerinin, birlikte çalışabilir standartlara göre yüksek performanslı genel amaçlı modellerin güvenliğini değerlendirdiği merkezi olmayan bir yönetim modeli savunmaktadır. Uluslararası AI yönetimi konusunda birbiriyle rekabet eden bu vizyonlar, küresel zorluklara yönelik merkezi ve dağıtık yaklaşımlar arasındaki daha geniş çaplı gerilimleri yansıtmaktadır (Park, 2024, s. 2).

AI teknolojilerinin sınırsız doğası, uluslararası yasal çerçeveler için özel zorluklar ortaya çıkarmaktadır. Bu konunun sınırsız doğası göz önüne alındığında, uluslararası koordineli bir yanıtın gerekli olduğu vurgusu ortaya çıkar (Zaidan ve Ibrahim, 2024, s. 1). Bu gereklilik, AI sistemlerinin küresel erişiminden, bunları besleyen veri akışlarının ulusötesi doğasından ve

uyumlu uluslararası standartların yokluğunda düzenleyici arbitraj potansiyelinden kaynaklanmaktadır. Etkili uluslararası yasal çerçevelerin geliştirilmesi, bu nedenle egemenlik, yargı yetkisi ve ulusal düzenleyici özerklik ile küresel koordinasyon arasındaki uygun denge gibi sorularla uğraşmak zorundadır.

Bu makale, uluslararası hukuk ve yapay zekâ arasındaki gelişen ilişkiyi inceleyerek, mevcut düzenleyici yaklaşımları analiz etmekte, temel zorlukları belirlemekte ve etkili uluslararası yönetim için olası yollar önermektedir. Makale, uluslararası düzeyde AI düzenlemelerine ilişkin teorik çerçevelerin ve mevcut literatürün kapsamlı bir incelemesiyle başlamaktadır. Ardından, AI'ya uygulanabilir mevcut uluslararası hukuki araçları analiz etmekte, bölgesel yaklaşımları karşılaştırmakta ve bunların etkinliğini değerlendirmektedir. Daha sonra, teknolojik riskler, yargı yetkisi sorunları ve küresel eşitsizlikler dahil olmak üzere uluslararası AI düzenlemesindeki başlıca zorlukları incelemektedir.

Son olarak, düzenleyici farklılıkları gidermek ve yapay zekâ yönetimi için daha tutarlı, bağlamsal ve ölçülebilir uluslararası çerçeveler geliştirmek için çözümler önermektedir. Bu analizle, makale, çeşitli bakış açılarını sentezleyerek, düzenleyici boşlukları belirleyerek ve yapay zekâ teknolojilerinin daha etkili küresel yönetimi için somut yollar önererek, uluslararası yapay zekâ düzenlemesi konusunda giderek büyüyen akademik literatüre katkıda bulunmaktadır. AI, dünya çapında toplumları ve ekonomileri dönüştürmeye devam ederken, sağlam uluslararası yasal çerçevelerin geliştirilmesi, bu güçlü teknolojilerin insanlığın çıkarlarına en iyi şekilde hizmet ederken potansiyel zararları azaltmak için atılması gereken önemli bir adımdır.

Literatür İncelemesi ve Kuramsal Çerçeve

Uluslararası hukuk ve yapay zekâ arasındaki kesişim, teorik çerçeveleri, düzenleyici yaklaşımları ve yönetim zorluklarını inceleyen önemli bir akademik literatür oluşturmuştur. Bu bölümde, uluslararası AI düzenlemesi ile ilgili mevcut tartışmalara ışık tutan temel teorik perspektifleri ve ampirik bulguları gözden geçirerek, bu alanda hem uzlaşma sağlanan alanları hem de devam eden tartışmaları belirlemektedir.

Uluslararası Hukukta AI Düzenlemesinin Tarihsel Gelişimi

AI düzenlemesine yönelik uluslararası hukuki yaklaşımların evrimi, diğer yeni teknolojilerle benzer bir yol izlemiştir. Öncelikle gönüllü kılavuzlar ve yumuşak hukuk araçları ile başlayan bu süreç, daha bağlayıcı düzenleyici çerçevelere doğru ilerlemiştir. AI yönetimi konusunda ilk uluslararası tartışmalar, öncelikle çok paydaşlı forumlar ve bağlayıcı olmayan deklarasyonlar aracılığıyla ortaya çıkmıştır. Alan henüz emekleme aşamasında ve bu durum, 'paydaşların rolü ve sorumlulukları' ve 'bu teknolojinin sınıflandırılması ve statüsü' gibi çok sayıda hukuki soruyu gündeme getirmektedir (Zaidan ve Ibrahim, 2024, s. 8). AI düzenlemesinin bu emekleme aşaması hem teknolojik gelişmenin hızlı temposunu hem de geleneksel hukuk ilkelerinin yeni teknolojik bağlamlara uygulanmasındaki zorlukları yansıtmaktadır.

AI düzenleme çerçeveleri ve uluslararası yönetim yapılarında ortaya çıkan küresel bir bölünme olarak tanımlanmaktadır. Bu bölünme, teknolojik yönetimde hukukun uygun rolüne ilişkin daha derin felsefi farklılıkları yansıtmaktadır. Bazı yargı sistemleri kapsamlı önceden (ex-ante) düzenlemeyi tercih ederken, diğerleri daha hedefli, risk temelli yaklaşımları tercih etmektedir. Bu farklı yollar, düzenleme yaklaşımlarının bölgeler ve alanlar arasında önemli ölçüde farklılık gösterdiği karmaşık bir uluslararası manzara yaratmıştır (Park, 2024).

AI Yönetişimine İlişkin Temel Teorik Yaklaşımlar

Uluslararası hukuk ile yapay zekâ arasındaki ilişkiyi kavramsallaştırmak için çeşitli teorik çerçeveler ortaya çıkmıştır. Druzin ve diğerleri (2025, s.1), yaklaşımlarını “ihtiyatlılık ilkesine” dayandırarak, potansiyel zararlar hakkında “tam bilimsel kesinlik olmaması” durumunda bile AI'nın önleyici düzenlemesini haklı kılan “ihtiyatlılık ilkesinin uluslararası hukukun genel bir ilkesi” olduğunu savunmaktadır. Bu ihtiyati yaklaşım, gelişmiş AI sistemlerinin potansiyel felaket risklerini vurgulamakta ve bu riskleri azaltmak için sağlam uluslararası düzenlemeler yapılmasını savunmaktadır.

Buna karşılık bazı görüşler, AI teknolojilerinin hızla gelişen doğasına yanıt verebilecek daha esnek ve uyarlanabilir yönetim çerçeveleri savunmaktadır. AI düzenleme otoritesinin, yetkilerini ve görevlerini de dahil olmak üzere, farklı aktörlerin küresel rolünü nasıl dengeleyeceği ve organize edeceğine odaklanan teorik çerçeve dikkate değerdir (Zaidan ve Ibrahim, 2024, s.5). Bu yaklaşım, kurumsal tasarımın ve uluslararası sistemdeki farklı paydaşlar arasında düzenleyici sorumlulukların dağılımının önemini vurgulamaktadır.

Park (2024, s. 2), AI düzenlemesine yönelik yatay ve bağlama özgü yaklaşımlar arasındaki uçurumu kapatmayı amaçlayan alternatif bir “bağlamsal, tutarlı ve orantılı (3C) çerçeve” önermektedir. Bu çerçeve, ortak düzenleme hedefleri ve uluslararası standartlar aracılığıyla tutarlılığı korurken, düzenleme yaklaşımlarının belirli AI uygulamalarına göre uyarlanmasıyla önemini vurgulamaktadır. 3C çerçevesi, uluslararası AI yönetimi için daha entegre bir model oluşturmak amacıyla birbiriyle rekabet eden teorik yaklaşımları sentezleme girişimini temsil etmektedir.

Mevcut Akademik Perspektiflerin Analizi

Uluslararası AI düzenlemesi ile ilgili akademik literatür, devam eden tartışmaların ortasında birkaç konsensüs alanı ortaya koymaktadır. AI teknolojilerinin sınırsız doğası, bir tür uluslararası koordinasyon gerektirdiği konusunda geniş bir mutabakat vardır. Konunun sınırsız doğası göz önünde bulundurulduğunda, uluslararası koordineli bir yanıt gerekliliği de doğmaktadır. Bununla birlikte AI sistemlerinin etkili yönetimini sağlamak için yargı bölgeleri arasında birbiriyle uyumlu standartlara ihtiyaç duyulmaktadır (Park, 2024, s. 2).

AI'nın ortaya çıkardığı benzersiz zorlukları ele almak için mevcut uluslararası yasal çerçevelerin yetersizliği konusunda da giderek artan bir fikir birliği vardır. AI sistemlerinin ortaya çıkardığı yeni riskleri ele almak için geleneksel uluslararası hukuk ilkelerinin uyarlanması ve genişletilmesi gerekmektedir (Druzin ve diğerleri, 2025, 17). Bu uyarlama, daha etkili yönetim mekanizmaları oluşturmak için hem kavramsal yenilik hem de kurumsal reform gerektirmektedir.

Ancak, uluslararası AI düzenlemesinin uygun şekli ve kapsamı konusunda önemli anlaşmazlıklar devam etmektedir. Bazı akademisyenler, nükleer teknolojileri veya iklim değişikliğini düzenleyenlere benzer kapsamlı ve bağlayıcı uluslararası anlaşmaların yapılmasını savunmaktadır. Diğerleri ise uyumlaştırma yerine düzenleyici koordinasyonu vurgulayan daha esnek ve merkezi olmayan yaklaşımları tercih etmektedir. Bu anlaşmazlıklar merkezi bir AI yönetim çerçevesi ile “merkezi olmayan bir yönetim modeli arasındaki daha derin gerilimleri yansıtmaktadır.

Literatürde, AI düzenlemesinde önlem ve inovasyon arasında uygun dengenin ne olması gerektiği konusunda da tartışmalar devam etmektedir. Bir yandan felaket risklerini önlemek için önlem amaçlı düzenlemenin önemini vurgulanırken, diğer taraftan ise faydalı inovasyonu engelleyebilecek düzenleyici yaklaşımlara karşı uyarıda bulunmaktadır. Bu karşıt bakış

açıları, risk azaltma ve teknolojik ilerleme arasında teknoloji yönetişiminde var olan daha geniş gerilimleri yansıtmaktadır.

Mevcut Araştırmalardaki Eksiklikler

Uluslararası AI düzenlemeleri konusunda artan literatüre rağmen, birkaç önemli eksiklik bulunmaktadır. İlk olarak, AI risklerini azaltırken inovasyonu teşvik eden farklı düzenleyici yaklaşımların etkinliği konusunda sınırlı sayıda ampirik araştırma bulunmaktadır. AI teknolojileri hızla gelişmeye devam ederken, düzenleyici karar alma için kanıt temeli zayıf kalmakta ve etkili yönetim çerçeveleri tasarlamak isteyen politika yapıcılar için zorluklar yaratmaktadır.

İkincisi, literatürde küresel güç dengesizliklerinin uluslararası AI yönetişimi üzerindeki etkileri tam olarak ele alınmamıştır. AI'ya önemli yatırımlar yapan ülkeler bunu devlet kontrolündeki bir kaynak olarak görebilirken, teknolojik gelişme kapasitesi sınırlı olan ülkeler bunun insanlığın ortak mirası olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunabilir (2024, Zaidan ve Ibrahim, s. 2). Bu güç dinamikleri, uluslararası müzakereleri şekillendirmekte ve yönetim çerçevelerinin geliştirilmesini, daha fazla akademik ilgi gerektiren şekillerde etkilemektedir.

Üçüncüsü, farklı hukuk sistemleri ve teknolojik bağlamlarda uluslararası AI düzenlemelerinin uygulanmasının pratik zorlukları konusunda yeterli araştırma yoktur. Yüksek düzey ilkelerin operasyonel kurallara ve uygulama mekanizmalarına dönüştürülmesi, akademik çevrelerin sınırlı ilgisiyle karşılanan kritik bir zorluktur.

Son olarak, literatürde çok uluslu teknoloji şirketleri ve sivil toplum kuruluşları dahil olmak üzere devlet dışı aktörlerin uluslararası AI yönetişimindeki rolü yeterince ele alınmamıştır. Zaidan ve Ibrahim (2024, s. 7) tarafından belirtildiği gibi, etkili yönetim, “bu bağlamda farklı aktörlerin rolü... (devletler, gerçek kişiler, sivil toplum kuruluşları, şirketler ve uluslararası kuruluşlar) dikkate alınmasını gerektirir. Bu farklı paydaşlar arasındaki karmaşık etkileşimler, uluslararası AI düzenlemelerinin geliştirilmesini ve uygulanmasını daha fazla araştırmayı gerektirecek şekilde şekillendirmektedir.

Bu literatür incelemesi, uluslararası AI düzenlemeleriyle ilgili akademik çalışmaların zenginliğini ve henüz yapılması gereken önemli çalışmaları ortaya koymaktadır. AI teknolojileri küresel olarak gelişmeye ve yayılmaya devam ettikçe, daha sağlam teorik çerçevelerin ve ampirik araştırmaların geliştirilmesi, etkili uluslararası yönetim yaklaşımlarının oluşturulması için gerekli olacaktır.

AI için Mevcut Uluslararası Yasal Çerçeveler

Yapay zekayı düzenleyen uluslararası yasal çerçeve, bölgesel düzenlemeler, ulusal girişimler ve ortaya çıkan küresel standartların karmaşık bir yapısından oluşmaktadır. Bu bölümde, AI'ya uygulanabilir mevcut uluslararası yasal araçlar analiz edilmekte, bölgesel düzenleyici yaklaşımlar karşılaştırılmakta ve AI yönetim çerçevelerinin şekillenmesinde uluslararası kuruluşların rolü incelenmektedir.

AI'ya Uygulanabilir Mevcut Uluslararası Yasal Araçlar

AI'nın küresel etkisinin giderek daha fazla kabul görmesine rağmen, yapay zekayı düzenlemek için özel olarak tasarlanmış kapsamlı ve bağlayıcı uluslararası anlaşmalar şu anda bulunmamaktadır. Bunun yerine, AI'ya uygulanabilecek mevcut uluslararası yasal çerçeveler arasında insan hakları anlaşmaları, ticaret anlaşmaları, fikri mülkiyet sözleşmeleri ve çeşitli yumuşak hukuk araçları bulunmaktadır. Uluslararası düzeydeki bu düzenleyici atalet, çeşitli aktörlerin farklı yönetim mekanizmalarıyla doldurmaya çalıştığı bir boşluk yaratmıştır.

İnsan hakları anlaşmaları, AI'ya uygulanabilir uluslararası hukuk ilkelerinin önemli bir kaynağını oluşturmaktadır. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi ve diğer temel insan hakları araçları, AI uygulamalarıyla doğrudan ilgili olan gizlilik, ayrımcılık yapmama ve adil yargılanma ile ilgili temel ilkeleri belirlemektedir. Bu genel ilkelerin belirli AI bağlamlarına uygulanması önemli bir yorumlama çalışması gerektirir ve gelişmiş AI sistemlerinin ortaya çıkardığı yeni zorlukları ele almayabilir.

Uluslararası ticaret anlaşmaları da ulusal AI düzenlemelerini kısıtlayabilecek hükümler içermektedir. Hizmet Ticareti Hakkında Genel Anlaşma (GATS) ve Teknik Engellerin Ticaret Önünde Engellerine İlişkin Anlaşma (TBT) dahil olmak üzere Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) anlaşmaları, devletlerin ayrımcı veya gereksiz ticaret engelleri olarak kabul edilebilecek kısıtlamalar getirme yetkisinin sınırlandırılmasını öngörmektedir (Aaronson, 2015, s.680-685). Bu kısıtlamalar, özellikle yabancı AI sistemleri veya sağlayıcılarını hedef alan AI düzenlemelerinin tasarlanması ve uygulanmasını etkileyebilir (Burri, 2021, 11).

Yumuşak hukuk araçları, uluslararası AI yönetişimi alanında öne çıkan bir özellik olarak ortaya çıkmıştır. Bunlar, uluslararası kuruluşlar, çok paydaşlı girişimler ve endüstri konsorsiyumları tarafından geliştirilen ilkeler, kılavuzlar ve standartları içerir (OECD, 2019).

Yasal olarak bağlayıcı olmasa da bu araçlar devletlerin uygulamalarını etkileyebilir ve sonunda uluslararası teamül hukuku haline gelebilir veya anlaşma rejimlerinin geliştirilmesine katkıda bulunabilir. Sert ya da yumuşak hukuk olsun, hangi tür düzenlemelerin benimsenmesi gerektiği konusunda bir tartışma sürmektedir. Bağlayıcı olmayan önerilere örnek olarak “AI odaklı standartlar”, “AI araştırma ve uygulamaları için ilkeler” ve “AI için gönüllü güvenlik taahhütleri” verilebilir (Zaidan ve Ibrahim, 2024, s. 7).

AI Düzenlemesine Bölgesel Yaklaşımlar

AI düzenlemesinin küresel manzarası, farklı yargı bölgelerinin farklı düzenleme felsefeleri ve yaklaşımları benimsemesi nedeniyle önemli bölgesel farklılıklar ile karakterizedir. Park (2024, s. 1), “yatay” veya “yanal” bir yaklaşım izleyen yargı bölgeleri ile “bağlama özgü” veya “modüler” bir yaklaşım izleyen yargı bölgeleri arasında temel bir ayrım olduğunu belirtmektedir. Bu ayrım, bölgeler arasındaki düzenleme kültürleri, teknolojik yetenekler ve politika öncelikleri arasındaki daha derin farklılıkları yansıtmaktadır.

Avrupa Birliği, 2023 yılında kabul edilen AI Yasası ile örneklendirilen AI düzenlemesine yatay yaklaşımın öncüsü olarak ortaya çıkmıştır. Bu mevzuat “AI için uyumlaştırılmış kurallar belirler” ve genel hükümleri kapsar ve yasaklanmış AI uygulamalarını tanımlar (2024, Zaidan ve Ibrahim, s. 7). AB yaklaşımı, AI sistemlerini risk düzeyine göre sınıflandırır ve bu sınıflandırmalara göre kademeli gereklilikler getirir; en katı kurallar “yüksek riskli” AI sistemlerine uygulanır. Bu risk temelli çerçeve, AB'nin ihtiyati düzenleme felsefesini ve temel hakların korunmasına verdiği önemi yansıtmaktadır (Veale ve Borgesius, 2021, s. 97-112).

Buna karşılık, Amerika Birleşik Devletleri genel olarak AI düzenlemesine daha bağlam odaklı bir yaklaşımı tercih etmiş ve kapsamlı yatay mevzuat yerine sektöre özgü kurallara ve gönüllü kılavuzlara odaklanmıştır. Bu yaklaşım, Ulusal Standartlar ve Teknoloji Enstitüsü (NIST) AI Risk Yönetimi Çerçevesi ve çeşitli kurumlara özgü girişimlerde açıkça görülmektedir. ABD'nin yaklaşımı, AI'ya özgü zorlukları ele almak için esneklik, inovasyon ve mevcut düzenleyici çerçevelerin uyarlanması vurgulamaktadır (Zaidan & Ibrahim, 2024, s. 7).

Asya ülkeleri, AI düzenlemesine çeşitli yaklaşımlar benimsemiştir. Çin, algoritmik öneri sistemleri ve üretken AI'ya özel önem vererek, yatay ve bağlama özgü yaklaşımların unsurlarını birleştiren bir düzenleyici çerçeve uygulamıştır. Japonya ve Singapur, inovasyonu desteklerken

“güvenilir AI”yı teşvik eden etik kılavuzlar ve yönetim çerçeveleri geliştirmeye odaklanmıştır (Mozur, Zhong ve Krolık, 2021, s.

Bu farklı yaklaşımlar, Asya toplumlarında devlet kontrolü, piyasa özgürlüğü ve toplumsal değerler arasındaki farklı dengeleri yansıtmaktadır. Bölgesel yaklaşımlardaki farklılıklar, uluslararası uyum ve birlikte çalışabilirlik açısından önemli zorluklar yaratmaktadır. Bu farklılıklar, küresel AI'nın geliştirilmesini ve yaygınlaştırılmasını engelleyen düzenleyici parçalanmaya yol açabilir. Ancak, farklı yargı sistemleri ortak zorlukları ele almak için çeşitli yaklaşımları denediğinden, bu farklılıklar düzenleyici öğrenme ve deneyimleme fırsatları da yaratmaktadır.

Yatay ve Bağlam Spesifik Düzenleyici Yaklaşımların Karşılaştırmalı Analizi

AI düzenlemesine yönelik yatay ve bağlama özgü yaklaşımlar arasındaki zıtlık, düzenleme felsefesinde uluslararası yönetim için önemli sonuçları olan temel bir ayrımı temsil etmektedir. Park (2024, s.1), yatay yaklaşımı “AI'nın homojenliğini varsayan, zararın ortak nedenlerini belirlemeye çalışan ve tek tip insan müdahalesi talep eden” bir yaklaşım olarak nitelendirmektedir. AB AI Yasası ile örneklendirilen bu yaklaşım, AI'yı farklı bağlamlarda benzer riskler oluşturan nispeten tek tip bir teknoloji olarak ele alır ve bu nedenle tutarlı bir düzenleyici muamele gerektirir.

Buna karşılık, bağlama özgü yaklaşım, AI uygulamalarının heterojenliğini kabul eder ve düzenleyici müdahaleleri belirli kullanım durumlarına ve risk profillerine göre uyarlar. Bu yaklaşım çeşitli görev açısından kritik alanlarda gelişen riskleri ele alırken, tek tip yaklaşımlarla ilişkili sosyal maliyetleri önlemek açısından daha etkili olabilir (Park, 2024, s. 2). Bağlama özgü yaklaşım, daha hedefli ve orantılı düzenlemeyi mümkün kılar, ancak genel düzenleyici çerçevede boşluklar ve tutarsızlıklar yaratabilir.

Her yaklaşımın kendine özgü avantajları ve sınırlamaları vardır. Yatay yaklaşım, farklı AI uygulamaları arasında daha fazla düzenleme kesinliği, kapsamlı kapsama ve temel hakların tutarlı bir şekilde korunmasını sağlar. Ancak, düşük riskli uygulamalara gereksiz düzenleme yükleri getirebilir ve belirli AI sistemlerinin yarattığı benzersiz zorlukları ele almayabilir. Bağlama özgü yaklaşım daha fazla esneklik, uyarlanabilirlik ve orantılılık sağlar, ancak denetimden kaçmak isteyen aktörler tarafından istismar edilebilecek düzenleme boşlukları ve tutarsızlıklar yaratabilir. Yatay yaklaşım, hukuki kesinlik ve temel hakların tutarlı korunması açısından önemli avantajlar sağlarken, düşük riskli AI uygulamaları için aşırı düzenleme yükleri doğurabilir (Smuha, 2021, s. 503- Wagner, 2022, s. 56-73). Bağlama özgü yaklaşımlar ise daha esnek ve orantılıdır; ancak bu durum istismar edilebilecek düzenleme boşluklarına da zemin hazırlayabilir (Cath, 2018).

Bu yaklaşımlar arasındaki gerilim, karmaşık teknolojik alanlarda düzenleme tasarımı konusunda daha geniş tartışmaları yansıtmaktadır. Etkili düzenleme farklı paydaşların çıkarları ile bu sektörü etkili bir şekilde düzenlemek için gerekli teknik uzmanlık ve kaynakları sağlamak arasında denge kurmalıdır. Bu dengeyi bulmak, farklı AI uygulamalarıyla ilişkili belirli riskleri, faydaları ve yönetim zorluklarını dikkatlice değerlendirmeyi gerektirir.

Uluslararası Kuruluşlar ve AI Yönetişimindeki Roller

Uluslararası kuruluşlar, standart belirleme, koordinasyon ve kapasite geliştirme faaliyetleri yoluyla yapay zekanın küresel yönetişiminin şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. UNESCO ve Uluslararası Telekomünikasyon Birliği (ITU) gibi uzman kuruluşları da içeren Birleşmiş Milletler sistemi, AI için normatif çerçeveler ve politika kılavuzları geliştirme konusunda aktif olarak çalışmaktadır. Birleşmiş Milletler, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'na

benzer üst düzey bir kurum tarafından denetlenecek merkezi bir AI yönetim çerçevesi üzerinde çalışmaktadır (Zaidan ve Ibrahim, 2024, s. 7).

UNESCO, 2021 yılında Yapay Zekâ Etiği Tavsiye Kararı'nı kabul ederek, AI etiği konusunda ilk küresel normatif belgeyi oluşturmuştur. Bu belge, veri yönetimi, gizlilik, adalet, şeffaflık ve insan denetimi gibi konuları ele almaktadır (UNESCO, 2021). Bağlayıcı olmamakla birlikte, Tavsiye Kararı ulusal politika yapıcılar için önemli bir referans noktası oluşturmakta ve gelecekte daha bağlayıcı belgelerin geliştirilmesinde etkili olabilir (Jobin, Ienca ve Vayena, 2022).

Ekonomik İş birliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) de 2019 yılında kabul ettiği Yapay Zekâ İlkeleri ile uluslararası yapay zekâ yönetiminin şekillenmesinde etkili olmuştur. Bu ilkeler, insan merkezli tasarım, şeffaflık, sağlamlık ve hesap verebilirlik gibi değerleri vurgulamaktadır. OECD, bu ilkelerin uygulanmasını izlemek ve farklı yargı alanları arasında politika öğrenimini kolaylaştırmak için bir Yapay Zekâ Politika Gözlemevi kurmuştur (OECD, 2019).

Bölgesel kuruluşlar da uluslararası AI yönetiminin şekillenmesinde önemli roller üstlenmektedir. Avrupa Konseyi, insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğünü merkeze alan bağlayıcı bir AI sözleşmesi hazırlık sürecindedir (Council of Europe, 2023). ASEAN ise 2021 yılında AI Yönetimi ve Etik Rehberi'ni yayımlayarak bölgesel düzeyde insan merkezli ve güvenilir AI kullanımını teşvik etmiştir (ASEAN, 2021). Bu tür girişimler, küresel normatif yapıların gelişimine doğrudan katkıda bulunmaktadır (Mittelstadt, 2022, s. 233-249).

Uluslararası Standartlar Örgütü (ISO) ve Elektrik ve Elektronik Mühendisleri Enstitüsü (IEEE) gibi teknik standart kuruluşları, terminolojiden risk yönetimine kadar AI sistemlerinin çeşitli yönlerini ele alan standartlar geliştirmiştir. Park (2024) tarafından belirtildiği gibi, bu uluslararası standartlar, AI risklerini ve faydalarını değerlendirmek için ortak ölçütler ve metodolojiler sağlayarak farklı düzenleyici yaklaşımların karşılaştırılabilirliğini sağlamak için gereklidir.

Bu çeşitli girişimlere rağmen, önemli koordinasyon zorlukları devam etmektedir. Bu sektörün uluslararası düzeyde düzenlenmesi, çelişen çıkarlar nedeniyle karmaşıktır. Bazı paydaşlar inovasyon ve ekonomik büyümeyi önceliklendirirken, diğerleri önlem ve risk azaltmaya vurgu yapmaktadır. Bu çelişen öncelikler, uluslararası kuruluşların etkili yönetim çerçeveleri geliştirmeye çalışırken aşmaları gereken gerilimler yaratmaktadır.

Uluslararası girişimlerin yaygınlaşması, çabaların parçalanması ve tekrarlanması konusunda da sorular ortaya çıkarmaktadır. Etkili koordinasyon mekanizmaları olmadan, farklı kuruluşlar tutarsız veya çelişkili standartlar ve kılavuzlar geliştirebilir ve bu da hem düzenleyiciler hem de düzenlemeye tabi kuruluşlar için karışıklığa yol açabilir. Bu zorluğun üstesinden gelmek için uluslararası kuruluşlar arasında daha güçlü bir koordinasyon ve AI yönetimindeki rollerinin ve sorumluluklarının daha net bir şekilde tanımlanması gerekmektedir.

Özetle, AI için mevcut uluslararası yasal çerçeve, önemli bölgesel farklılıklar, kapsamlı bağlayıcı araçların yokluğu ve yumuşak hukuk girişimlerinin yaygınlaşması ile karakterizedir. Bu karmaşık manzara, daha tutarlı ve etkili uluslararası yönetim yaklaşımlarının geliştirilmesi için hem zorluklar hem de fırsatlar yaratmaktadır. AI teknolojileri küresel olarak gelişmeye ve yayılmaya devam ettikçe, daha güçlü uluslararası koordinasyon ve uyumlaştırma ihtiyacı muhtemelen artacak ve uluslararası yasal çerçevenin daha da gelişmesini sağlayacaktır.

Uluslararası AI Düzenlemesinde Zorluklar ve Riskler

Yapay zekâ için etkili uluslararası yasal çerçevelerin geliştirilmesi, teknolojinin benzersiz özelliklerinden, AI'nın geliştirilmesi ve yaygınlaştırılmasının küresel niteliğinden ve yönetim

süreçlerine dahil olan paydaşların farklı çıkarlarından kaynaklanan çok sayıda zorlukla karşı karşıyadır. Bu bölümde, yasal müdahaleler gerektiren teknolojik riskler, yargı yetkisi sorunları, küresel eşitsizlikler ve inovasyon ile risk azaltma arasındaki denge dahil olmak üzere uluslararası AI düzenlemesinde karşılaşılan temel zorluklar incelenmektedir.

Yapay zekâ sistemleri, ulusal sınırları aşan ve koordineli uluslararası yanıtlar gerektiren bir dizi risk oluşturmaktadır. Gelişmiş AI sistemlerinin felaket riskleri yaratma potansiyeli yüksektir ve önemli zarar verme potansiyeli bulunan durumlarda, tam bilimsel kesinlik olmasa bile, geciken önlemlerin geri dönüşü olmayan sonuçlara yol açabileceği durumlarda önleyici tedbirlerin ertelenmemesi gerekmektedir (Druzin ve diğerleri, 2024, s. 1). Bu ihtiyatlı yaklaşım, giderek daha yetenekli hale gelen AI sistemlerinden kaynaklanan bilinen ve ortaya çıkan risklerin her ikisini de ele alabilecek uluslararası yasal çerçevelerin gerekliliğini vurgulamaktadır.

Uluslararası toplumu doğrudan veya dolaylı olarak etkileyen birkaç spesifik risk bulunmaktadır. Bunlar arasında finans, sağlık ve eğlence gibi sektörlerde potansiyel iş kayıpları ve sosyal istikrarsızlık; AI'nın silah olarak kullanılması, hesap verebilirlik ve şeffaflık eksikliği; algoritmik önyargı, veri gizliliği ihlalleri; sanal tehditler ve siber çatışmalar (Zaidan ve Ibrahim, 2024, s. 5) sayılabilir. Bu riskler, ciddiyet ve olasılık açısından farklılık göstermekle birlikte, ulusal sınırları aşma ve koordineli müdahaleler gerektirme özelliğini paylaşmaktadır.

Yapay zekâ destekli silah sistemlerinin riski, uluslararası hukuk için özellikle ciddi zorluklar ortaya çıkarmaktadır. Otonom silah sistemleri, insan kontrolü, hesap verebilirlik ve ayırım, orantılılık ve önlem gibi uluslararası insani hukuk ilkelerinin uygulanması konusunda temel sorular ortaya çıkarmaktadır. Bazıları otonom silahların önleyici olarak yasaklanmasını savunurken, diğerleri yapay zekanın askeri alanda yararlı uygulamalarına izin verirken anlamlı insan kontrolünü sağlayan düzenleyici yaklaşımları savunmaktadır (Scharre, 2018, s. 135–162).

Algoritmik önyargı ve ayrımcılık, uluslararası hukuki müdahalelerin gerekli olabileceği bir başka alandır. Önyargılı verilerle eğitilmiş AI sistemleri, eşitlik ve ayrımcılık yapmama gibi insan haklarını etkileyen mevcut ayrımcılık kalıplarını sürdürebilir veya güçlendirebilir. Bu konular, adalet ve uygun ayrımcılıkla mücadele önlemlerine ilişkin kavramların kültürel ve hukuki geleneklere göre farklılık göstermesi nedeniyle uluslararası bağlamda özellikle zordur.

Yapay zekâ sistemlerini besleyen küresel veri akışı göz önüne alındığında, gizlilik ve veri koruma endişeleri de uluslararası koordinasyonu gerektirmektedir. Farklı yargı bölgeleri, AB'nin Genel Veri Koruma Yönetmeliği ile oluşturulan kapsamlı rejimden diğer bölgelerdeki daha sektörel yaklaşımlara kadar veri korumaya ilişkin farklı yaklaşımlar benimsemiştir (Greenleaf, 2018, s. 10-13). Bu farklılıklar, uluslararası birlikte çalışabilirlik için zorluklar yaratmakta ve küresel AI sistemlerinin etik, yasal ve teknik olarak sorunsuz çalışmasını engelleyebilmektedir (Wright ve Raab, 2014, s. 277).

AI sistemlerinin demokratik süreçlerde yanlış bilgi, manipülasyon ve müdahaleyi kolaylaştırma potansiyeli, uluslararası düzeyde endişe duyulan bir başka alandır. Riskler arasında küresel etkileri olabilecek yanlış bilgi ve manipülasyon yer almaktadır. Bilgi akışının sınır ötesi niteliği ve AI sistemlerinin yargı sınırları ötesindeki içeriği hedefleme yeteneği, bu alanı etkili düzenleme açısından özellikle zorlu hale getirmektedir.

Sınırsız AI Teknolojilerinin Düzenlenmesinde Yargı Yetkisi Zorlukları

AI teknolojilerinin sınırsız doğası, uluslararası düzenleme için önemli yargı yetkisi zorlukları yaratmaktadır. Bu konunun sınırsız doğası göz önüne alındığında, uluslararası koordineli bir yanıt gereklidir (Zaidan ve Ibrahim, 2024, s. 1). AI sistemleri genellikle birden fazla yargı

yetkisi alanında faaliyet gösterir ve geliştirme, eğitim, dağıtım ve etkiler farklı ülkelerde farklı yasal rejimlere tabidir (Kuner, 2015, s. 909).

Bu yargı yetkisi karmaşıklığı, uluslararası düzenleme için birkaç özel zorluk yaratmaktadır. İlk olarak, ulusötesi olarak faaliyet gösteren AI sistemleri üzerinde ulusal düzenleyici otoritelerin uygun kapsamı hakkında sorular ortaya çıkmaktadır. Geleneksel bölgesel yargı yetkisi ilkeleri, esas olarak küresel ağlarda dağıtılmış kod ve veriler olarak var olan AI sistemlerine uygulanması zor olabilir. Bu durum, belirli riskleri ele almaktan hiçbir yargı yetkisinin sorumluluk almadığı düzenleme boşlukları ve aynı sistemlere potansiyel olarak çelişen gereklilikler getiren birden fazla yargı yetkisinin varlığı gibi riskler yaratmaktadır.

İkincisi, yargı yetkisi karmaşıklığı, AI düzenlemelerinin uygulanmasında zorluklar yaratır. Açık yasal kurallar olsa bile, etkili uluslararası iş birliği mekanizmaları olmadan, esas olarak başka yargı yetkisi alanlarında faaliyet gösteren kuruluşlara bu kuralları uygulamak zor olabilir. Bu zorluk, sınırlı uygulama kaynaklarına ve çok uluslu teknoloji şirketleri üzerinde sınırlı etkiye sahip küçük yargı yetkisi alanları için özellikle ciddidir (Svantesson, 2017, s. 91–102).

Üçüncüsü, AI geliştirmenin küresel niteliği, geliştiricilerin faaliyetlerini daha az katı gerekliliklere sahip yargı alanlarında yürütmelerine yol açan düzenleyici arbitraj için teşvikler yaratmaktadır. Park (2024)'ın da ifade ettiği gibi, bu dinamik ulusal düzenlemelerin etkinliğini zayıflatabilir ve iş birliği yerine düzenleyici rekabet için baskı yaratabilir. Bu zorluğun üstesinden gelmek için, ulusal düzenleyici yaklaşımlardaki meşru farklılıkları saygı gösterirken, aşağıya doğru bir yarışmayı önleyebilecek koordinasyon mekanizmalarına ihtiyaç vardır.

Dördüncü olarak, yargı yetkisinin karmaşıklığı, AI sistemlerinin neden olduğu zararlar için çözüm arayan bireyler için zorluklar yaratmaktadır. Geliştirme, uygulama ve etkiler farklı yargı yetki alanlarında meydana geldiğinde, talepler için uygun mahkeme ve uygulanacak hukukun belirlenmesi zorlaşmaktadır. Bu karmaşıklık, AI sistemlerinden zarar görenlerin, özellikle karmaşık uluslararası hukuk süreçlerinde yolunu bulmak için sınırlı kaynaklara sahip savunmasız bireylerin adalete erişimini fiilen engelleyebilir (Wischmeyer ve Rademacher, 2020, s. 1249-1260).

AI Geliştirme ve Düzenlemede Kuzey-Güney Ayrımı

Yapay zekâ geliştirme ve düzenlemesinin küresel manzarası, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında önemli eşitsizliklerle karakterize edilir ve bazı akademisyenlerin yapay zekâ yönetiminde Kuzey-Güney ayrımı olarak tanımladıkları durumu yaratır. Zaidan ve Ibrahim (2024) tarafından dile getirildiği gibi, ülkeler ve şirketler bu alana yoğun yatırım yapmaktadır. Ancak bu, kendilerini geride kalmış bulabilecek gelişmekte olan ve en az gelişmiş ülkeler (LDC'ler) için potansiyel bir risk oluşturmaktadır. Bu teknolojik bölünme, uluslararası AI düzenlemesi için önemli sonuçlar doğurmaktadır.

Kuzey-Güney ayrımı, uluslararası düzenleme süreçlerine etkin katılım kapasitesinde de kendini göstermektedir. Gelişmekte olan ülkeler, AI yönetimi konusunda karmaşık müzakerelere tam olarak katılmak için genellikle teknik uzmanlık, kurumsal kapasite ve kaynaklardan yoksundur. Bu kapasite farkı, öncelikle teknolojik olarak daha gelişmiş ülkelerin çıkarlarını ve bakış açılarını yansıtan uluslararası çerçevelerin oluşturulmasına yol açabilir ve mevcut küresel eşitsizlikleri daha da şiddetlendirebilir.

Bu ayrım, düzenleyici yaklaşımların içeriğine de uzanmaktadır. Park (2024)'a göre farklı yargı bölgeleri kendi özel bağlamlarına, yeteneklerine ve önceliklerine göre AI düzenlemesine farklı yaklaşımlar benimsemiştir. Bu farklılıklar, düzenleyici ihtiyaç ve tercihlerdeki meşru çeşitliliği

yansıtır olabilir ancak aynı zamanda tüm paydaşların endişelerini ele alan tutarlı uluslararası çerçeveler oluşturulmasını da zorlaştırmaktadır. Kuzey-Güney ayrımının giderilmesi için teknoloji transferi, kapasite geliştirme ve kapsayıcı yönetim süreçlerine dikkat edilmesi gerekmektedir. Uluslararası çerçeveler, teknoloji lideri ve teknoloji takipçisi ülkelerin çıkarları arasında denge kurarken AI'nın faydalarının geniş çapta paylaşılmasını ve risklerin adil bir şekilde dağıtılmasını sağlamalıdır. Bu denge, etkili bir uluslararası AI yönetişiminin geliştirilmesi için en önemli zorluklardan birini oluşturmaktadır (UNESCO, 2023).

Önerilen Çözümler ve Gelecek Yönelimler

Uluslararası AI düzenlemesinin karşılaştığı zorluklar, çeşitli çıkarları dengeleyebilecek, yargı sınırlarını aşabilecek ve hızla gelişen teknolojilere uyum sağlayabilecek yenilikçi yönetim yaklaşımları gerektirir. Bu bölümde, uluslararası koordinasyon modelleri, bağlamsal düzenleme çerçeveleri, uluslararası standartların rolü ve iş birliğinin güçlendirilmesi için öneriler dahil olmak üzere, daha etkili uluslararası AI yönetişimi için olası çözümler incelenmektedir.

Uluslararası yapay zekâ yönetişiminin karşı karşıya olduğu çok katmanlı zorluklar, yalnızca teknik çözümlerle değil; aynı zamanda normatif, politik ve etik temelli bir yaklaşımla aşılabılır. Bu nedenle, yargı sınırlarını aşabilen ve farklı ülkelerin kapasite düzeylerini göz önünde bulunduran çok paydaşlı, esnek ve kapsayıcı bir yönetim modeli giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Floridi (2021, s. 1-17), AI yönetişimine ilişkin etik ilkelerin pratik düzenlemelere dönüşmesinde beş temel riskin altını çizerek, yalnızca ilkeler ilan etmenin yeterli olmayacağını, bu ilkelerin uygulanabilir mekanizmalarla desteklenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, ilkelere uygulamaya geçiş süreci, geleceğin en kritik yönetim alanlarından birini oluşturmaktadır.

Bu sürecin yapıtaşlarından biri, uluslararası teknik ve etik standartların oluşturulmasıdır. ISO, IEEE ve OECD gibi kuruluşlar tarafından geliştirilen standartlar, bağlayıcı olmamakla birlikte küresel çapta benimsenerek yönetim boşluklarını doldurma potansiyeli taşımaktadır (Wagner, 2021). Bu standartlar; şeffaflık, güvenlik, açıklanabilirlik ve insan merkezli tasarım gibi değerlerin yapay zekâ sistemlerine sistematik biçimde entegre edilmesini hedefler. Aynı zamanda, farklı yargı alanları arasında normatif uyumun sağlanmasına da katkıda bulunur. Ancak bu girişimlerin, yalnızca teknoloji üreten ülkelerin ihtiyaç ve önceliklerine göre şekillenmemesi, küresel adalet ve kapsayıcılık ilkeleri doğrultusunda tasarlanması gerekir.

Bu noktada kapsayıcı AI yönetişimi kavramı öne çıkmaktadır. AI yönetişiminde yalnızca devletlerin değil; gelişmekte olan ülkeler, sivil toplum, akademi ve özel sektörün de anlamlı katılımının sağlanması gerekmektedir (Cath, 2022, s. 823). Özellikle Global South ülkelerinin yönetim süreçlerine dahil edilmemesi, hem AI'nın faydalarından adil biçimde yararlanılamamasına hem de risklerin eşitsiz dağılmasına yol açmaktadır. Bu bağlamda teknoloji transferi, kapasite geliştirme ve cinsiyet-temelli veri eşitliği gibi unsurları merkeze alan alternatif yönetim modellerine dikkat çekilebilir (Gurumurthy ve Bhargava, 2020, s. 228). Bu modeller, yalnızca eşitliği değil, aynı zamanda yapay zekânın uzun vadeli meşruiyetini ve sürdürülebilirliğini de güvence altına alır.

Uluslararası AI yönetişimi, nihayetinde küresel iş birliğini güçlendiren, ancak yerel bağlama duyarlı bir yaklaşımı gerektirir. Küresel normlar, ulusal farklılıkları bastırmak yerine, bu farklılıkların içinde hareket edebilecek esnek bir yapı kurmalıdır. Bu çerçevede, düzenleyici çoğulculuğun meşru sınırları ile küresel uyumun ortak çıkarları arasında bir denge kurulması gerekir (Park, 2024). Bu denge sağlanmadığı sürece hem büyük teknoloji şirketleri hem de devlet dışı aktörler arasında düzenleme boşluklarından yararlanma eğilimi devam edecek, bu da yapay zekâyı duyulan kamu güvenini ciddi biçimde zedeleyecektir.

Uluslararası AI Yönetişimi Modelleri

Uluslararası toplum şu anda merkezietten ademi merkezietçiliğe kadar farklı AI yönetim modelleri araştırmaktadır. Birleşmiş Milletler, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'na benzer bir üst düzey kurum tarafından denetlenecek merkezi bir AI yönetim çerçevesi araştırmaktadır (Park, 2024, s. 2). Bu merkezi model, bağlayıcı standartlar geliştirmek, denetimler yapmak ve potansiyel olarak uluslararası AI düzenlemelerine uyumu sağlamak için yetkili özel bir uluslararası kuruluş oluşturulmasını öngörmektedir.

Merkezi model, tutarlı standartlar, koordineli uygulama ve teknik uzmanlık ve kaynakların bir araya getirilmesi gibi birçok potansiyel avantaj sunmaktadır. Özel bir uluslararası kuruluş, AI sistemleri ve bunların riskleri hakkında derin teknik bilgi geliştirebilir ve bu da parçalı ulusal yaklaşımlarla mümkün olabileceğinden daha etkili bir denetim sağlayabilir. Böyle bir kuruluş ayrıca gelişmekte olan ülkelerin kapasite geliştirmesini kolaylaştırarak AI yönetiminde Kuzey-Güney uçurumunun giderilmesine yardımcı olabilir.

Ancak merkezi model, meşruiyet, etkinlik ve siyasi uygulanabilirlik gibi önemli zorluklarla da karşı karşıyadır. Devletler küresel arenada en ilgili kural koyuculardır ve onların onayı AI kurallarının ulusal düzeyde oluşturulması ve uygulanması için çok önemlidir (Zaidan ve Ibrahim, 2024, s. 7). Dijital alanda farklı ulusal çıkarlar ve egemenlik endişeleri göz önüne alındığında, güçlü bir merkezi otorite için devletlerin onayını almak zor olacaktır.

Buna karşılık Park (2024, s. 2), Birleşik Krallık'ın öncülüğünü yaptığı ve ABD ile birkaç başka ülkenin de desteklediği, her yargı alanında AI güvenlik enstitülerinin, birlikte çalışabilir standartlara göre yüksek performanslı genel amaçlı modellerin güvenliğini değerlendirdiği merkezi olmayan bir yönetim modelinin olduğunu belirtmektedir. Bu merkezi olmayan yaklaşım, ulusal düzenleme özerkliğini vurgularken, ortak standartlar ve bilgi alışverişi yoluyla koordinasyonu teşvik etmektedir.

Merkezi olmayan model, farklı yargı bölgelerinin düzenleyici yaklaşımları kendi özel bağlamlarına ve önceliklerine göre uyarlama esnekliğini korur. Ayrıca, uluslararası kurumlara daha az yetki devri gerektirdiği için merkezi yaklaşımlara göre siyasi olarak daha uygulanabilir olabilir. Ancak, merkezi olmayan model, koordinasyon mekanizmaları yetersizse düzenleyici parçalanma, tutarsız uygulama ve potansiyel bir aşağıya doğru yarışma riski taşır.

Zaidan ve Ibrahim (2024, s. 2), bu alanda ortaya çıkan mevcut ve gelecekteki sorunları ele almak için küresel bir AI düzenleme otoritesi merkezli bir hibrit yaklaşım önermektedir. Bu otorite, ulusal düzenleyicilerin yerini almayacaktır, ancak onların faaliyetlerini koordine edecek, uluslararası standartlar geliştirecek ve teknik yardım sağlayacaktır. Böyle bir hibrit model, merkezi ve merkezi olmayan yaklaşımların unsurlarını birleştirerek, bağlamsal uyum sağlarken asgari uluslararası standartlar belirleyebilir (Floridi, 2021, s. 1-17).

Uluslararası Standartların ve Yumuşak Hukukun Rolü

Uluslararası standartlar ve yumuşak hukuk araçları, AI yönetiminde bağlayıcı düzenlemeleri tamamlayarak ve yargı bölgeleri arasında koordinasyonu kolaylaştırarak önemli bir rol oynamaktadır. Benimsenmesi gereken düzenlemelerin sert hukuk mu yoksa yumuşak hukuk mu olması konusunda devam eden bir tartışma sözkonusudur (Zaidan ve Ibrahim, 2024, s. 7) ve birçok paydaş, bu hızla gelişen alanda bağlayıcı olmayan yaklaşımların değerini kabul etmektedir.

Uluslararası Standartlar Örgütü (ISO) ve Elektrik ve Elektronik Mühendisleri Enstitüsü (IEEE) gibi kuruluşlar tarafından geliştirilen teknik standartlar, AI sistemlerini değerlendirmek için ortak tanımlar, ölçütler ve metodolojiler sağlar (ISO/IEC JTC 1/SC 42, 2021).

Bu standartlar, birlikte çalışabilirliği kolaylaştırır, farklı sistemler arasında anlamlı karşılaştırmalar yapılmasını sağlar ve üst düzey ilkelerin uygulanması için pratik rehberlik sunar.

İlkeler, kılavuzlar ve davranış kuralları gibi yumuşak hukuk araçları, hızla gelişen AI alanında özellikle değerli olabilecek esneklik ve uyarlanabilirlik sunar. Bu araçlar, bağlayıcı anlaşmalardan daha hızlı geliştirilip güncellenebilir, böylece teknolojiler ve anlayışlar geliştikçe daha duyarlı bir yönetim sağlanabilir. Ayrıca, endüstri, sivil toplum ve teknik uzmanlar dahil olmak üzere çeşitli paydaşların daha geniş katılımını kolaylaştırabilirler.

Zaidan ve Ibrahim (2024, s. 7), AI odaklı standartlar, AI araştırma ve uygulamaları için ilkeler, AI için gönüllü güvenlik taahhütleri ve Güvenilir AI için AB Etik Kılavuzları gibi bağlayıcı olmayan yaklaşımların birkaç örneğini belirlemiştir. Bu çeşitli araçlar, AI yönetişiminin farklı yönlerini ele almakta ve farklı düzeylerde özgüllük ve normatif güç yansıtmaktadır.

Yumuşak hukuk yaklaşımları önemli avantajlar sunmakla birlikte, bazı sınırlamaları da vardır. Bağlayıcı gücü olmayan bu yaklaşımların etkinliği, gönüllü uyuma bağlıdır ve serbest sürüş veya stratejik uyumsuzluk nedeniyle zayıflayabilir. Ayrıca, daha resmi hukuki araçlarla ilişkili meşruiyet ve hesap verebilirlik mekanizmalarından yoksun olabilirler. Bu sınırlamaların ele alınması, dikkatli bir kurumsal tasarım ve uygun durumlarda tamamlayıcı sert hukuk mekanizmaları gerektirir.

Umut verici bir yaklaşım, yumuşak ve sert hukuk araçlarını katmanlı bir yönetim çerçevesinde birleştirmek olabilir. Bağlayıcı uluslararası anlaşmalar temel ilkeleri ve kurumsal mekanizmaları belirlerken, daha esnek yumuşak hukuk araçları teknolojik gelişmelerle birlikte evrimleşebilecek ayrıntılı kılavuzlar sağlayabilir. Bu katmanlı yaklaşım, hızla gelişen AI teknolojilerinin beraberinde getirdiği benzersiz yönetim zorluklarını değerlendirerek istikrar ve uyarlanabilirlik sağlayacaktır.

Etkili Uluslararası İş Birliği için Öneriler

Yapay zekâ yönetişimi alanında karşılaşılan zorluklara ve bu zorluklara yönelik geliştirilen çözüm önerilerine dair yapılan analizler, küresel düzeyde daha uyumlu, kapsayıcı ve sürdürülebilir bir yönetim yapısının inşası için çok boyutlu önerileri gündeme getirmektedir. Bu öneriler, yalnızca teknik değil, aynı zamanda normatif ve kurumsal düzeyde müdahaleleri kapsamakta; kurumsal yapılanmanın niteliğinden başlayarak, bağlayıcı ve/veya yönlendirici normların oluşturulmasına, kapasite geliştirme mekanizmalarının güçlendirilmesine ve çok paydaşlı katılım süreçlerinin derinleştirilmesine kadar uzanmaktadır.

İlk olarak, uluslararası iş birliği tamamen yeni yapılar oluşturmak yerine mevcut kurum ve çerçeveler üzerine inşa edilmelidir. AI yönetişiminin çeşitli yönlerini ele alan çok sayıda girişim halihazırda mevcuttur (Zaidan ve Ibrahim, 2024, s. 3). Bu mevcut çabaları koordine etmek ve güçlendirmek, yönetim faaliyetlerini tekrarlayabilecek veya parçalandırabilecek yeni kurumlar kurmaktan daha etkili olabilir (UNESCO, 2023).

İkinci olarak, uluslararası çerçeveler, bağlayıcı temel gereklilikleri bağlamsal uyarılama için daha esnek mekanizmalarla birleştiren katmanlı bir yaklaşım benimsemelidir. Bu yaklaşım, ulusal düzenleyici yaklaşımlarda meşru çeşitliliğe izin verirken, aşağıya doğru bir yarışmayı önlemek için asgari standartlar belirleyecektir. Bu tür bir çerçeve, etkili uluslararası koordinasyonu kolaylaştırmak için bağlamsal, tutarlı ve ölçülebilir olmalıdır (Park, 2024, s. 33).

Üçüncüsü, uluslararası iş birliği, AI yönetişiminde Kuzey-Güney uçurumunu gidermek için gelişmekte olan ülkelerin kapasite geliştirmesine öncelik vermelidir (Taylor ve Kuk, 2021, s. 21). Gelişmekte olan ve en az gelişmiş ülkeler geride kalma tehlikesiyle karşı karşıya olabilir.

Teknik yardım, bilgi paylaşımı ve mali destek, AI geliştirme ve yönetim süreçlerine daha adil katılımın sağlanmasına yardımcı olabilir.

Dördüncü olarak, uluslararası çerçeveler ulusal hükümetlerin ötesinde çeşitli paydaşları da dahil etmelidir. Etkili yönetim bu bağlamda farklı aktörlerin rolünün dikkate alınmasını gerektirir. Çok paydaşlı yaklaşımlar, çeşitli bakış açıları ve uzmanlıkları bir araya getirerek uluslararası yönetişimin hem meşruiyetini hem de etkinliğini artırabilir (Berman, 2012).

Beşinci olarak, uluslararası iş birliği, ulusal yaklaşımlardaki meşru farklılıkları saygı gösterirken, koordinasyonun en önemli olduğu alanlara odaklanmalıdır. Koordinasyon için öncelikli alanlar arasında, gelişmiş AI sistemlerinden kaynaklanan felaket risklerinin ele alınması, savaş ve gözetimde AI'nın zararlı kullanımının önlenmesi, güvenlik ve insan haklarının korunması için asgari standartların sağlanması ve iklim değişikliği ve halk sağlığı gibi küresel zorluklar için AI'nın yararlı uygulamalarının kolaylaştırılması yer almaktadır (Zeng, Lu ve Huangfu, 2018, s. 51-56).

Son olarak, uluslararası çerçeveler sürekli öğrenme ve uyum mekanizmaları içermelidir. Teknolojik değişimin hızlı temposu ve AI'nın gelişimi etrafındaki önemli belirsizlikler göz önüne alındığında, yönetim yaklaşımları yeni bilgiler ve deneyimlere dayalı olarak gelişebilmelidir. Bu, düzenleyici yaklaşımların devamlı iyileştirilmesine katkı koyacak sağlam izleme, değerlendirme ve geri bildirim mekanizmaları gerekli kılmaktadır.

Söz konusu önerilerin hayata geçirilmesi, yalnızca çok sayıda paydaşın sürekli ve aktif katılımını değil, aynı zamanda uluslararası yapay zekâ yönetişimine ilişkin karmaşık denge ve çıkar çatışmalarının kabulünü de gerektirir. Yine de, daha etkili bir küresel işbirliğinin sağlayabileceği potansiyel kazanımlar -risklerin en aza indirilmesi, faydaların daha dengeli bir biçimde paylaşılması ve küresel ölçekte yenilik kapasitesinin artırılması- bu tür çabaları haklı kılmaktadır. Yapay zeka teknolojilerinin sınırlar ötesi hızlı gelişimi ve yayılımı göz önüne alındığında, güçlü ve kapsayıcı bir uluslararası yönetim mimarisinin inşası bu teknolojilerin insanlık yararına en verimli şekilde yönlendirilmesi açısından kritik bir zorunluluk olarak öne çıkmaktadır.

Sonuç

Uluslararası hukuk ve yapay zekanın kesiştiği nokta, etkili uluslararası iş birliği için hem önemli zorluklar hem de umut verici fırsatlarla karakterize edilen küresel yönetişimde kritik bir sınırdır. Bu makale, bu alanlar arasındaki gelişen ilişkiyi incelemiş, mevcut düzenleyici yaklaşımları analiz etmiş, temel zorlukları belirlemiş ve AI teknolojilerinin daha tutarlı ve etkili uluslararası yönetişimi için olası yollar önermiştir.

Analiz, uluslararası AI düzenlemesinin gelecekteki gelişimi için önemli sonuçlar içeren birkaç temel bulgu ortaya koymaktadır. İlk olarak, AI yönetişiminin küresel manzarası şu anda önemli bir parçalanma ile karakterize edilmektedir ve farklı bölgelerde farklı düzenleyici felsefeler ve yaklaşımlar bulunmaktadır. AI'yı tek tip düzenleme gerektiren nispeten homojen bir teknoloji olarak ele alan yatay bir yaklaşımı benimseyen yargı bölgeleri ile müdahaleleri belirli uygulamalara ve risk profillerine göre uyarlayan bağlama özgü bir yaklaşımı benimseyen yargı bölgeleri arasında temel bir bölünme ortaya çıkmıştır. Bu parçalanma, uluslararası koordinasyon için zorluklar yaratırken, düzenleme konusunda öğrenme ve deneyim kazanma fırsatları da sunmaktadır.

İkincisi, AI teknolojilerinin sınır tanımayan doğası, ulus ötesi riskleri ele almak ve düzenleme arbitrajını önlemek için uluslararası iş birliğini gerektirmektedir. Bu konunun sınır tanımayan doğası göz önüne alındığında, uluslararası koordineli bir yanıt gereklidir. Bu gereklilik, AI

sistemlerinin küresel erişiminden, bu sistemleri besleyen veri akışlarının sınır ötesi doğasından ve koordineli yaklaşımların yokluğunda düzenleyici boşluklar ve çakışmaların ortaya çıkma olasılığından kaynaklanmaktadır. Etkili uluslararası yönetim, ulusal düzenleyici yaklaşımlardaki meşru farklılıkları saygı gösterirken, yargı sınırlarını aşan mekanizmalar gerektirir.

Üçüncü olarak, ihtiyatlılık ilkesi, özellikle potansiyel olarak felaketle sonuçlanabilecek riskler taşıyan gelişmiş sistemler için uluslararası AI düzenlemesi için önemli bir temel oluşturmaktadır. Önemli zarar verme potansiyeli olan durumlarda, tam bilimsel kesinlik olmasa bile, geciken eylemlerin geri dönüşü olmayan sonuçlara yol açabileceği durumlarda önleyici tedbirler ertelenmemelidir. Bu ihtiyati yaklaşım, orantılılık ve kanıta dayalı karar verme ihtiyacını kabul ederken, potansiyel riskleri ortaya çıkmadan önce ele almak için proaktif uluslararası düzenlemeyi haklı kılar.

Dördüncüsü, etkili uluslararası yönetim, teknoloji lideri ve teknoloji takipçisi ülkeler de dahil olmak üzere çeşitli çıkar ve bakış açılarının dengelenmesini gerektirir. AI'nın geliştirilmesi ve yönetim süreçlerinde gelişmekte olan ve en az gelişmiş ülkeler geride kalabilir riski bulunmaktadır. Bu Kuzey-Güney uçurumunun giderilmesi için, tüm paydaşların uluslararası çerçevelerin şekillendirilmesine etkin bir şekilde katılabilmesini sağlayan teknoloji transferi, kapasite geliştirme ve kapsayıcı yönetim süreçlerine dikkat edilmesi gerekmektedir.

Beşinci olarak, bağlayıcı temel gereklilikleri bağlamsal uyarlama için daha esnek mekanizmalarla birleştiren katmanlı bir yönetim yaklaşımı, uluslararası AI düzenlemesi için umut verici bir yol sunmaktadır. Bu yaklaşım, ulusal düzenleme yaklaşımlarında meşru çeşitliliğe izin verirken, aşağıya doğru bir yarışmayı önlemek için asgari standartlar belirleyecektir. Böyle bir çerçeve, düzenleme yaklaşımlarının tam uyumunu gerektirmeden etkili uluslararası koordinasyonu kolaylaştırmak için bağlamsal, tutarlı ve ölçülebilir olmalıdır.

Bu bulgular, politika yapıcılar, hukuk akademisyenleri ve uluslararası AI yönetimine dahil olan diğer paydaşlar için önemli sonuçlar doğurmaktadır. Politika yapıcılar için, ulusal bağlamlardaki ve önceliklerdeki meşru farklılıkları gözetirken, ulus ötesi riskleri ele alabilen yönetim yaklaşımları geliştirmenin önemini vurgulamaktadır. Bu, merkezi koordinasyon ile ademi merkezi uygulama ve katı hukuk gereklilikleri ile yumuşak hukuk esnekliği arasında denge kuran dikkatli bir kurumsal tasarım gerektirmektedir.

Hukuk akademisyenleri için bu bulgular, yeni AI bağlamlarına uluslararası hukuk ilkelerinin uygulanması konusunda daha fazla araştırma yapılması gerektiğini vurgulamaktadır. Ulus ötesi ortamlarda yargı yetkisi, sorumluluk ve yaptırım konularına ve AI teknolojilerine özgü uluslararası teamül hukuku normlarının olası evrimine özel dikkat gösterilmelidir. Farklı düzenleyici yaklaşımların karşılaştırmalı analizi de daha etkili uluslararası çerçevelerin geliştirilmesi için değerli bilgiler sağlayabilir.

Sivil toplum ve sektör paydaşları için bu bulgular, uluslararası yönetim süreçlerine aktif katılımın önemini vurgulamaktadır. Farklı bakış açılarını ve uzmanlıkları içeren çok paydaşlı yaklaşımlar, uluslararası çerçevelerin meşruiyetini ve etkinliğini artırabilir, bu çerçevelerin gerçek toplumsal sorunları ele almasını sağlarken faydalı yeniliklere de olanak tanıyabilir.

Geleceğe bakıldığında, uluslararası AI düzenlemesinin gelecekteki gelişimi için birkaç öncelik ortaya çıkmaktadır. İlk olarak, mevcut girişimler arasındaki koordinasyon mekanizmalarının güçlendirilmesi, çabaların parçalanmasını ve tekrarlanmasını azaltmaya yardımcı olabilir. İkincisi, AI risklerini ve faydalarını değerlendirmek için ortak metodolojiler ve ölçütler geliştirmek, farklı yargı alanları arasında daha tutarlı ve karşılaştırılabilir yaklaşımlar benimsenmesini kolaylaştırabilir. Üçüncüsü, gelişmekte olan ülkelerin kapasitelerinin

artırılması, Kuzey-Güney uçurumunun giderilmesine ve AI'nın geliştirilmesi ve yönetişimine daha adil bir katılım sağlanmasına yardımcı olabilir.

AI teknolojileri küresel olarak gelişmeye ve yayılmaya devam ederken, sağlam uluslararası yasal çerçevelerin geliştirilmesi, bu güçlü teknolojilerin insanlığın çıkarlarına en iyi şekilde hizmet etmesini sağlamak için atılması gereken önemli bir adımdır. Bu makalede belirlenen zorlukları ele alarak ve ortaya çıkan umut verici yaklaşımları temel alarak, uluslararası toplum, riskleri etkili bir şekilde azaltırken, küresel zorlukların üstesinden gelmek için AI'nın yararlı uygulamalarını mümkün kılan yönetim çerçeveleri üzerinde çalışabilir. Uluslararası iş birliği ve ortak sorumluluğa dayanan bu dengeli yaklaşım, yapay zekanın insanlığın refahını artırdığı ve daha adil, barışçıl ve sürdürülebilir bir dünyaya katkıda bulunduğu bir geleceğe giden en iyi yolu sunmaktadır.

Kaynakça

- Aaronson, S. A. (2015). Why trade agreements are not setting information free: The lost history and reinvigorated debate over cross-border data flows, human rights and national security. *World Trade Review*, 14(4)
- ASEAN. (2021). ASEAN guide on AI governance and ethics. Association of Southeast Asian Nations.
- Berman, P. S. (2012). *Global legal pluralism: A jurisprudence of law beyond borders*. Cambridge University Press.
- Burri, M. (2021). Data flows and global trade law. In M. Burri (Ed.), *Big data and global trade law* (pp. 11–41). Cambridge University Press.
- Cath, C. (2018). Governing artificial intelligence: Ethical, legal and technical opportunities and challenges. *Philosophical Transactions of the Royal Society A*, 376(2133), 20180080. <https://doi.org/10.1098/rsta.2018.0080>
- Cath, C. (2022). Inclusive AI governance: Building global capacity for equitable innovation. *AI & Society*, 37(3), 823–839.
- Council of Europe. (2023). Towards a framework convention on artificial intelligence, human rights, democracy and the rule of law. Ad hoc Committee on Artificial Intelligence (CAI).
- Druzin, B., Boute, A., & Ramsden, M. (2025). Confronting Catastrophic Risk: The International Obligation to Regulate Artificial Intelligence. *Michigan Journal of International Law*, 46(2), 173.
- Floridi, L. (2021). Translating principles into practices of digital ethics: Five risks of being unethical. *Philosophy & Technology*, 34(1), 1–17.
- Greenleaf, G. (2018). Global data privacy laws 2017: 120 national laws, and counting. *Privacy Laws & Business International Report*, (152), 10–13.
- Gurumurthy, A., & Bharthur, D. (2020). A feminist perspective on AI governance: Centering equity and justice. *Development*, 63(2–4), 228–236. <https://doi.org/10.1057/s41301-020-00267-z>
- ISO/IEC JTC 1/SC 42. (2021). Artificial intelligence – Overview of trustworthiness in AI (ISO/IEC TR 24028:2020). International Organization for Standardization.

- Jobin, A., Ienca, M., & Vayena, E. (2022). Global AI ethics guidelines: The role of international organizations. *Ethics and Information Technology*, 24(2), 125–139. <https://doi.org/10.1007/s10676-021-09609-2>
- Kuner, C. (2015). Jurisdiction in the internet era: Regulatory and policy challenges. *European Journal of International Law*, 25(4), 909–935.
- Mittelstadt, B. (2022). Regionalism in AI ethics: The role of multilateral bodies. *Ethics and Information Technology*, 24(3), 233–249.
- Mozur, P., Zhong, R., & Krolik, A. (2021, August 10). A new rule in China: Algorithms must promote party values. *The New York Times*.
- OECD. (2019). *Recommendation of the Council on Artificial Intelligence*. OECD Publishing.
- Park, S. (2024). Bridging the Global Divide in AI Regulation: A Proposal for a Contextual, Coherent, and Commensurable Framework. *Washington International Law Journal*, 33(2).
- Scharre, P. (2018). *Army of none: Autonomous weapons and the future of war*. W. W. Norton & Company.
- Smuha, N. A. (2021). From ethics to law: Why, when and how to regulate AI. *Philosophy & Technology*, 34(3), 503–522.
- Svantesson, D. J. B. (2017). *Solving the internet jurisdiction puzzle*. Oxford University Press.
- Taylor, L., & Kuk, G. (2021). Data justice in the Global South: Towards a political economy of AI. *Information, Communication & Society*, 24(1), 21–37.
- UNESCO. (2023). *Steering AI and advanced ICTs for knowledge societies: A rights-based approach*. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.
- Veale, M., & Borgesius, F. Z. (2021). Demystifying the Draft EU Artificial Intelligence Act. *Computer Law Review International*, 22(4), 97–112.
- Wagner, B. (2021). AI standardization and global governance: A pathway to coordinated regulation? *Computer Law & Security Review*, 41, 105567.
- Wagner, B. (2022). AI regulation in the EU and beyond: Flexibility versus legal certainty. *European Journal of Risk Regulation*, 13(1), 56–73.
- Wischmeyer, T., & Rademacher, T. (2020). Regulating artificial intelligence in the European Union. *Common Market Law Review*, 57(5), 1429–1460.
- Wright, D., & Raab, C. (2014). Privacy principles, risks and harms. *International Review of Law, Computers & Technology*, 28(3), 277–298.
- Zaidan, A., & Ibrahim, S. (2024). Comparative analysis of the EU and US AI regulatory approaches. *Journal of Artificial Intelligence Policy and Law*, 6(1), 1–25.
- Zaidan, E., & Ibrahim, I. A. (2024). AI Governance in a Complex and Rapidly Changing Regulatory Landscape: A Global Perspective. *Humanities and Social Sciences Communications*, 11, Article number: 1121.

Zeng, Y., Lu, E., & Huangfu, C. (2018). Linking artificial intelligence principles. AAAI/ACM Conference on AI, Ethics, and Society, 51–56.
<https://doi.org/10.1145/3278721.3278731>